



รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการการศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม โดยการมีส่วนร่วม
ของเด็กเยาวชนและชุมชนบ้านดอนเชียง ตำบลลุมพุก อำเภอคำชะโนด
จังหวัดยโสธร

โดย ภัทรวรรณ จันทร์ศิริ และคณะ

กันยายน 2553

สัญญาเลขที่ RDG52E0024

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการการศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม โดยการมีส่วนร่วม
ของเด็กเยาวชนและชุมชนบ้านดอนเชียง ตำบลลุมพุก อำเภอคำเขื่อนแก้ว
จังหวัดยโสธร

คณะผู้วิจัย

นางภัทรวรรณ จันทรศิริ
นายทอง ไชยนา
นายพรทิว ศรีสง่า
นางอนงค์ วงลาณี
นางภัทรวดี ลำเจียก
นายจิรายุส บุญตามทัน
นายบุรินทร์ อุ่นใจ
นายวิชัยรัตน์ คุณสัตย์
นายกรนรินทร์ ช่างคำ
นายประยูกต์ ประทุมทิพย์
นายอภิสิทธิ์ จำปาแดง
นางสาวศศิธร วงลาณี
นางสาวสุภัทส พันนา
นางสาวสุวรรณ นูหาร
นางสาวรัชชดา จำปาแดง
นางสาวประภาพร จันทอุปต์

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาของผู้ประสานงานระดับจังหวัดจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น และที่ปรึกษาโครงการทุกท่านที่ได้ให้คำปรึกษาและเห็นความสำคัญของการฟื้นฟูและสืบทอดสิ่งที่ดีงามในงานประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานมาช้านาน โดยได้สนับสนุนการดำเนินงานอย่างเต็มที่ ทั้งการบริหารจัดการ โครงการ

เพื่อให้เกิดความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพ คอยดูแล กำกับ และส่งเสริมให้การจัดกิจกรรมเป็นไปด้วยความเรียบร้อย เปิดโอกาสให้ทีมวิจัยได้เรียนรู้เรื่องราวของงานประเพณีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆของสังคมและเศรษฐกิจได้ก่อให้เกิดผลกระทบที่สำคัญอย่างไรบ้าง สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นได้สร้างความเสียหายแก่งานประเพณีและสังคมโดยรวมอย่างไร แล้วเราจะร่วมกันหาหนทางเยียวยาปัญหาเหล่านี้ได้อย่างไร

จึงจะช่วยเก็บรักษาและฟื้นฟูสิ่งที่ดีงามให้กลับมามีชีวิตชีวาทั้งดงามได้ การได้ช่วยให้ชุมชนมองเห็นปัญหาร่วมกันอย่างเข้าใจและพยายามที่จะช่วยกันหาแนวทางในการฟื้นฟูงานประเพณีบุญบั้งไฟกลับมาสวยงามดังเดิม เป็นเรื่องที่ทุกคนยินดี ให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ ภาพที่ชุมชนร่วมด้วยช่วยกันอย่างขมิ้มมัน ทุ่มเทแรงกายแรงใจ ร่วมคิดร่วมทำ สร้างสรรค์สิ่งสวยงามของวิถีชีวิตผ่านงานประเพณีสำคัญนี้ รวมทั้งได้เห็นรอยยิ้ม เสียงหัวเราะ แววตาเปี่ยมสุขของเด็กเยาวชน ผู้ใหญ่และผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชน เป็นการสร้างการเรียนรู้ที่มีคุณค่า เป็นความงดงามอย่างหนึ่งในชีวิตเช่นกัน คณะผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณทุกท่านเป็นอย่างสูง

ท้ายที่สุดนี้คณะผู้วิจัยขอขอบคุณคณะผู้นำชุมชน คณะกรรมการดำเนินงาน ปราชญ์ ผู้รู้ ครู ผู้ฝึกสอน นางรำ ค่ายบั้งไฟ ช่างบั้งไฟ ช่างตัดลายสับลาย เขียนทุกท่าน ที่ได้ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ในทุกแง่มุม ที่ได้สร้างโอกาสและกระบวนการเรียนรู้อันมีคุณค่านี้

คณะผู้วิจัย

กันยายน 2553

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยในการวิจัยครั้งนี้ 1) เพื่อศึกษาประเพณีบุญบั้งไฟของบ้านคอนเขือง และประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านคอนเขือง พื้นที่ดำเนินการคือบ้านคอนเขือง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดยโสธร และพื้นที่จังหวัดยโสธร กลุ่มเป้าหมายในการศึกษาคือกลุ่มคนที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับประเพณีบุญบั้งไฟในเขตพื้นที่บ้านคอนเขือง และจังหวัดยโสธร ใช้วิธีการศึกษาใช้วิธีการสัมภาษณ์จากแนวคำถาม การสำรวจ การสังเกต การสนทนากลุ่ม และลงมือปฏิบัติการร่วมกันจริงในหลายกิจกรรม

ผลการศึกษาพบว่าในอดีตพบว่า ประเพณีบุญบั้งไฟของบ้านคอนเขือง เป็นประเพณีที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้านในประเพณีทั้งสิบสองเดือน เป็นการสืบทอดตำนาน ความเชื่อ และศรัทธาต่อการขอฝนขอฟ้าจากพญาแถนด้วยการสื่อสารผ่านบั้งไฟ มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อก็คือ การจุดบั้งไฟเสี่ยง และรำเซิ้งถวายปู่ในหมู่บ้าน เป็นบุญประเพณีที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกคนในชุมชน ในการจัดเตรียมงาน เป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ญาติพี่น้อง บ้านใกล้บ้านไกล พบปะสังสรรค์ ในปัจจุบันพบว่าประเพณีบุญบั้งไฟของบ้านคอนเขือง เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมโดยเฉพาะการมีส่วนร่วมจัดเตรียมงานของคนในชุมชนน้อยลง ส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้นำ และคณะกรรมการหมู่บ้าน ทำหน้าที่ซื้อ หรือจ้าง หรือเช่า บั้งไฟจุด บั้งไฟเอ้ และขบวนรำเซิ้ง จากหมู่บ้านใกล้เคียง หรือแหล่งให้บริการเฉพาะ ทำให้ค่าใช้จ่ายในการจัดงานสูงขึ้นจนเป็นภาระหนักของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลง จุดมุ่งหมายของประเพณีบุญบั้งไฟเป็นไปเพื่อความบันเทิง และการแข่งขันมากกว่าการสืบทอดตำนาน ความเชื่อและศรัทธาต่อการขอฝนจากพญาแถนดังในอดีตที่ผ่านมา

ในอดีตพบว่าประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรเป็นการสืบทอดตำนาน ความเชื่อ ความศรัทธา ในการขอฟ้าขอฝนจากพญาแถนเช่นเดียวกับบ้านคอนเขือง มีการเตรียมการ ขั้นตอน เนื้อหาเพื่อสืบสาน ความเชื่อ ความศรัทธา ความสามัคคีรักใคร่ปรองดองกัน การมีส่วนร่วม ช่วยเหลือเอื้ออาทร ของคนในชุมชนเช่นเดียวกัน ในปัจจุบันพบว่าประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรเปลี่ยนแปลงไปให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยว และภาคส่วนธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง องค์กรรัฐและเอกชนมีบทบาทหลักในการจัดงาน ประชาชน หรือชุมชนต่างๆมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของประเพณีบุญบั้งไฟน้อยลง แม้ว่ารูปแบบและพิธีกรรมจะยังคงเหมือนในอดีต แต่คุณค่า ความหมายและจุดประสงค์ของการจัดงานเปลี่ยนแปลงไปจากการสืบทอดตำนานความเชื่อ การสร้างความมือ สร้างความสัมพันธ์ และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ไปสู่ความบันเทิงสนุกสนาน การแข่งขัน การพนัน

หรือธุรกิจ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังส่งผลกระทบให้เกิด ปัญหาทะเลาะวิวาทของวัยรุ่น ปัญหา
ค่าใช้จ่าย การเล่นเกมพนัน หนีสิน ยาเสพติดแฝงมาในงาน

แนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านคอนเคือง ต้องเริ่มต้นจากกลุ่ม
ที่สนใจปัญหาในเรื่องนี้ร่วมกัน แล้วสร้างกระบวนการเรียนรู้ ผ่านการศึกษาข้อมูลอย่างรอบด้าน
นำข้อมูลดังกล่าวมาสร้างความเข้าใจ และความตระหนัก สร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนในชุมชน
ให้เกิดความเข้าใจขยายออกไปจนกระทั่งมีพลังพอที่จะกำหนดแนวทางการฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิม โดย
อยู่บนพื้นฐานการสืบทอดตำนาน ความเชื่อ และคุณความดีของคนในชุมชนมากกว่าการดำรง
ไว้เพียงรูปแบบ พิธีกรรมเท่านั้น การฟื้นฟูอาจเริ่มต้นจากคนที่เข้าใจกลุ่มเล็กไปสู่กลุ่มใหญ่ จาก
รูปแบบ พิธีกรรมสู่คุณค่าภายในแท้จริง ซึ่งต้องอาศัยการทำงานอย่างต่อเนื่องยาวนาน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	ก
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมา.....	1
วัตถุประสงค์ของโครงการ.....	4
คำถามการวิจัย	4
ขอบเขตการดำเนินงาน	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
บทที่ 2 ทบทวนทุนเดิม งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและงานพัฒนาในพื้นที่วิจัย	6
บริบทของพื้นที่วิจัย	6
แนวคิดการมีส่วนร่วม	9
การเสริมสร้างพลังอำนาจ	14
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	16
บทที่ 3 กระบวนการศึกษา	21
การเลือกพื้นที่วิจัย	22
การพัฒนาทีมวิจัย	22
การชี้แจงโครงการ	26
การเก็บข้อมูล	27
การคืนข้อมูลเบื้องต้น	51
การคืนข้อมูลสู่ชุมชน	53
การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม	53
เวทีเสวนาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม	55
สรุป และวิเคราะห์ผล	56

บทที่ 4 ผลการศึกษา	57
1. การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียงตั้งแต่อดีตถึง ปัจจุบัน	57
-ประวัติและตำนานของงานประเพณีบุญบั้งไฟ	58
-รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียงในอดีต	63
-รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียงในปัจจุบัน	70
2. การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรตั้งแต่อดีตถึง ปัจจุบัน	78
-รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรในอดีต	78
-รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรในปัจจุบัน	86
3. แนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านดอนเชียง.....	106
-ทีมวิจัย...กำลังสำคัญของการเรียนรู้และฟื้นฟูประเพณี	106
-ศึกษาอดีต..เส้นทางคืนสู่คุณค่าแท้ของบั้งไฟกับชุมชน	107
-เบื้องหลังความยิ่งใหญ่..ประเพณีบั้งไฟนำเข้าเมืองยโสธร	109
-โสกัน...เพื่อหาแนวทางฟื้นฟู	110
-สร้างฝันชุมชน..ประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมที่บ้านดอนเชียง	111
4. ผลที่เกิดขึ้นกับทีมวิจัยเด็กเยาวชนและชุมชน	117
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย	119
ผลการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ของโครงการ	120
ปัญหาและอุปสรรค	122
ข้อเสนอแนะ	123
บรรณานุกรม.....	224
ภาคผนวก ก ประวัติและรายชื่อทีมวิจัย.....	128
ภาคผนวก ข องค์ความรู้และภูมิปัญญาในประเพณีบั้งไฟ.....	131

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา

จังหวัดทางภาคอีสานส่วนใหญ่จะยึดมั่นในจารีตประเพณีตามที่ได้รับถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่เรียกว่าฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ชีวิตของชาวบ้านในรอบหนึ่งปีจึงมีพิธีกรรมทุกเดือน เพื่อแสดงออกถึงความเชื่อและความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคม ระหว่างคนกับ ธรรมชาติ และระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ดังกรณิงานบุญประเพณีของชาวอีสานที่เรียกว่า **ฮีตสิบสอง** คือเดือนอ้าย (เดือนที่หนึ่ง) บุญเข้ากรรม ให้ พระภิกษุเข้าปริวาสกรรม เดือนยี่ (เดือนที่สอง) บุญคูณลาน ให้นำข้าวมากองกันที่ลานทำพิธีก่อนนวด เดือนสามบุญข้าวจี ให้ถวายข้าวจี (ข้าวเหนียวปั้นชุบไข่ทาเกลือ นำไปย่างไฟ) เดือนสี่ บุญพระเวสหรือบุญผะเหวด ให้ฟังเทศน์มหาชาติ คือ เทศน์เรื่องพระเวสสันดรชาดก เดือนห้า บุญสงน้ำหรือบุญสงกรานต์ให้สงน้ำพระ ผู้เฒ่าผู้แก่ เดือนหก บุญบั้งไฟ บูชาพญาแถน ตามความเชื่อเดิม และบุญวิสาขบูชา ตามความเชื่อ ของชาวพุทธ เดือนเจ็ดบุญซำฮะ(บุญซำระ) ให้อบ บานพระภูมิเจ้าที่เลี้ยงผีปู่ตา เดือนแปดบุญเข้าพรรษาเดือนเก้าบุญข้าวประดับดิน ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับ เดือนสิบ บุญข้าวสาก ทำบุญเช่นเดือนเก้า รวมให้ผีไม่มีญาติ (ภาคใต้มีพิธีคล้ายกัน คืองานพิธีเดือนสิบ ทำบุญให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว แบ่งข้าวปลาอาหารส่วนหนึ่งให้แก่ผีไม่มีญาติ พวกเด็ก ๆ ชอบแย่งกันเอาของที่แบ่งให้ผีไม่มีญาติหรือเปรต เรียกว่า "การชิงเปรต") เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา เดือนสิบสอง บุญกฐิน จัดงานกฐินและ ลอยกระทง บุญเดือนหกนั้นมีประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ถือว่ามีความผูกพันกับชีวิตคือ ประเพณีงานบุญบั้งไฟ เพื่อขอเทวดาให้บันดาลให้ฝนตกลงมาถูกต้องตามฤดูกาล ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์จะได้ปักดำและเก็บเกี่ยวตามกำหนด ต้นกำเนิดของประเพณีบุญบั้งไฟ จึงปรากฏอยู่ในตำนานต่าง ๆ ของภาคอีสาน เช่น ตำนานท้าวผาแดง-นางไอ่ และตำนานพญาคันคาก ซึ่งล้วนแต่เกี่ยวกับการให้พญาแถน (เทวดา) ผู้สร้างสรรพชีวิต บันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล สะท้อนความหวังเรื่องความอุดมสมบูรณ์เกี่ยวกับข้าวปลาอาหารของผู้คนในสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากอาชีพเกษตรต้องฝากชีวิตและความหวังไว้กับน้ำฝนจากฟ้า หากปีใดฝนตกลงมาต้องตามฤดูกาล เกษตรกรซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ก็จะไม่เดือดร้อน แต่ถ้าฝนฟ้าตกลงมาไม่ถูกต้องตามฤดูกาลก็จะเกิดความแห้งแล้งกระจายไปทั่วและความเดือดร้อนขาดแคลนก็จะตามมา การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแต่โบราณนั้นมักจะนิยมจัดกันในเดือนพฤษภาคม หรือในเดือน 6 จึงเรียกว่างานบุญเดือนหก ซึ่งในภาคอีสานหลายจังหวัดจะมีการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ถ้าพูดถึงงานประเพณีบุญบั้งไฟที่ยิ่งใหญ่ ก็ต้องนึกถึงจังหวัดยโสธร เพราะ

เป็นจังหวัดที่มีการจัดงานบุญบั้งไฟสืบทอดกันมาช้านาน และมีการจุดบั้งไฟแข่งขันกันเป็นงานใหญ่ ตั้งแต่ยังเป็นอำเภอที่ขึ้นอยู่กับจังหวัดอุบลราชธานี จนในปี พ.ศ. 2515 ยโสธรแยกออกมาตั้งเป็น จังหวัดที่ 72 ของประเทศไทย จึงยังจัดให้ยิ่งใหญ่เหมือนโพนารั้งไฟขึ้น จนถึงเป็นงานประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด เป็นงานเทศกาลประจำปีที่นักท่องเที่ยวจากทุกสารทิศนิยมมาเที่ยวชม โดยมีการกำหนดจัดเป็นประจำในวันศุกร์-เสาร์-อาทิตย์ ที่ 2 ของเดือนพฤษภาคมของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงก่อนฤดูการทำนา

การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธร จะดำเนินการโดยเทศบาลเมืองยโสธร และคณะกรรมการจังหวัดยโสธร ร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่ประเพณีนี้ให้แพร่หลายยิ่งขึ้น ทั้งในหมู่นักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยกำหนดวันงานแน่นอนทุกปี บั้งไฟแต่ละบั้งที่มาจากบ้านแห่ จะถูกตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามด้วยพลวลายไทยสีทอง ว่ากันว่าศิลปะการตกแต่งบั้งไฟนี้ นายช่างจะต้องสับและตัดพลวลายต่างๆ นี้ไว้เป็นเวลาแรมเดือนแล้วจึงนำมาทากาวติดกับลูกบั้งไฟ ส่วนหัวบั้งไฟนั้นจะทำเป็นรูปทรงต่างๆ ส่วนมากนิยมทำเป็นรูปหัวพญานาคอ้าปากแลบลิ้นพ่นน้ำได้ บ้างก็ทำเป็นรูปอื่นๆ แต่ก็มี ความหมายเข้ากับตำนานในการขอฝนทั้งสิ้น ตัวบั้งไฟนั้นจะนำไปตั้งบนฐาน ไม้หรือไผ่เป็นพาหนะเดินแห่ตามประเพณี บั้งไฟที่จัดทำมีหลายขนาดคือ มีทั้งบั้งไฟกิโล บั้งไฟหมื่น และบั้งไฟแสน บั้งไฟกิโลนั้นหมายถึงน้ำหนักของดินประสิว 1 กิโลกรัม บั้งไฟหมื่นก็ใช้ดินประสิว 12 กิโลกรัม บั้งไฟแสนก็ใช้ดินประสิว 10 หมื่น หรือ 120 กิโลกรัม เมื่อตกลงกันว่าจะทำ บั้งไฟขนาดไหนก็หาช่างมาทำหรือที่มีฝีมือก็ทำกันเอง ช่างที่ทำบั้งไฟนั้นสำคัญมาก ช่างจะต้องเป็นผู้ที่มีฝีมือในการคำนวณดินประสิวกับถ่านไม้ เพราะถ้าไม่ถูกสูตรบั้งไฟก็จะแตก คือไม่ขึ้นสู่ท้องฟ้า สำหรับไม้ที่จะทำเป็นหางบั้งไฟนั้น ต้องเป็นไม้ไผ่ ที่มีลำปล้องตรงกันเสมอกัน จะตัดเอาแต่ที่โคนต้น เพราะมีความหนาและเหนียว ความยาวนั้นแล้วแต่จะตกลงกัน สำหรับขบวน เชื้อบั้งไฟนั้น มีความยาวหลายกิโลเมตร ในวันรุ่งขึ้นเป็นการจุดบั้งไฟ จะมีการแบกบั้งไฟไปยังฐานยิงในที่โล่ง ถ้าบั้งไฟของใครจุดแล้วยังไม่ขึ้น คนทำจะถูกจับโยนลงในโคลน ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันมา

รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธรในอดีต จะจัดกันในคุ้ม เป็นงานเล็กๆ มีพระและผู้นำครอบครัวเป็นผู้ดำเนินการ งบประมาณได้จากการเรียไภภายในคุ้ม ครอบครัวละ 1-2 บาท บั้งไฟทำเพียงคุ้มละบั้ง โดยใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่น ชาวคุ้มร่วมกันทำ มีพิธีการทางศาสนา คือการเลี้ยงพระ บวชนาค และการสงฆ์น้ำพระ ส่วนขบวนแห่และการเชื้อ เป็นไปด้วยความสนุกสนาน บรรยายากเป็นกันเองไม่มีพิธีการ ปัจจุบันความเชื่อเรื่องพญานาคลดน้อยลง รูปแบบการจัด และกิจกรรมเปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นกิจกรรมของจังหวัด เทศบาล และผู้บริหารระดับจังหวัดดำเนินการ ชาวบ้านเป็นผู้ร่วม บั้งไฟมี 2 ประเภท คือบั้งไฟสวยงาม และบั้งไฟขึ้นสูง ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่

จัดทำ มีการประกวดทุกประเภท มีการจ้างมืออาชีพทำบั้งไฟ การเคมพ์การแข่งขันบั้งไฟขึ้นสูง ขบวนแห่ทุกขบวนหวังได้รับชื่อเสียง และเงินรางวัล กิจกรรมต่างๆ จึงเป็นการแสดงโชว์เพื่อชนะใจ กรรมการ ส่วนแนวโน้มนักประเพณีบุญบั้งไฟจะเปลี่ยนรูปแบบใหม่ คติความเชื่อเดิมอาจจะลดน้อยลง สถานที่และลักษณะกิจกรรมไม่จัดให้ใหญ่โต คงจัดได้เพียงขบวนแห่และบั้งไฟสวยงาม ส่วนการจัดบั้งไฟ ต้องย้ายที่จุดใหม่ หรืออาจจัดงานให้เล็กลง จุดบั้งไฟลงไปแม่น้ำชี มีบั้งไฟจำลอง มีบั้งไฟบุปผชาติ และดิษฐ์เพื่อความปลอดภัย มีการแสดง แสง สี เสียง

เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีวัฒนธรรมก็ถูกดัดแปลงให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพความเจริญของเศรษฐกิจและสังคมในสมัยนั้น วัตถุประสงค์ของการจัดงานพิธีนั้นเปลี่ยนไปด้วย สมัยโบราณการจัดงานประเพณีพิธีกรรมต่างๆ นั้นจะเกิดขึ้นเนื่องในความเชื่อทางศาสนา ทำด้วยจิตใจบริสุทธิ์เพื่อให้ได้บุญกุศลสำหรับในภพภาคหน้า โดยมีได้หวังอามิสสินจ้างใดๆ แต่การจัดงานประเพณีในปัจจุบันส่วนใหญ่แล้ว มักมีปัจจัยอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ เช่น ทุนทรัพย์ และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เพราะสังคมปัจจุบันเน้นไปที่การหารายได้จากการท่องเที่ยว การลงทุน มองว่าวัฒนธรรมประเพณีเป็นเครื่องมือหรือปัจจัยทางเศรษฐกิจ สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของกระแสบริโภคนิยมอย่างชัดเจน ประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดที่ผ่านมา พบว่ามีแนวโน้มเป็นไปตามกระแสดังกล่าว เห็นจากจะเน้นที่การท่องเที่ยว รูปแบบที่เป็นเชิงความเชื่อดั้งเดิมปรากฏให้เห็นน้อยมาก ไม่มีการละเล่นที่เป็นเอกลักษณ์ของบุญบั้งไฟ การจัดขบวนบั้งไฟสวยงามที่มีลวดลาย ส่วนใหญ่จะไม่ได้ทำเอง แต่จะมีแบบลายสำเร็จรูปมาติดแปะ ทำให้ช่วงทำลวดลายบั้งไฟนับวันจะลดน้อยลงเรื่อยๆ จะไม่ค่อยรู้ว่าการจัดขบวนแห่หรือการทำ ลวดลายบนบั้งไฟเป็นอย่างไร อีกทั้งการพ่อนึ่งบั้งไฟซึ่งแต่เดิมจะเป็นการรวมตัวของคนในคุ้มมาร่วมมือร่วมใจกันฝึกซ้อมเข้าร่วมงาน บ้านใดมีลูกสาวก็ให้มาฝึกรำซึ่งเป็นนางรำ มีพ่อบ้านมีพี่ชายหรือคุณลุงคุณอามาเป็นผู้ตีกลอง ตีฉิ่ง ตีฉาบให้จังหวะระหว่างการฝึกซ้อม ส่วนแม่บ้านก็มาทำอาหารพวกขนมจีน ข้าวต้ม ก้วยจี่บ ผัดหมี่ ส้มตำ ให้กับเหล่านางรำและผู้ตีกลองได้รับประทานหลังการฝึกซ้อมเสร็จ ซึ่งถือเป็นการสร้างสัมพันธ์ สืบสานสายใยของคนในชุมชน แต่ในปัจจุบันพบว่ามีหลายคณะเป็นคณะรำเช็งที่ถูกว่าจ้างมาให้มารำในงานของชาวคุ้ม และหลายคนในยโสธรที่มีความสามารถด้านรำเช็งบั้งไฟ ไม่มีโอกาสได้รำในงานของจังหวัดตน แต่กลับถูกจ้างไปรำในจังหวัดหรือพื้นที่อื่น ส่วนในวันงานนั้นจะมีการเปิดเครื่องเสียงประชันกันเสียงดังมากในบริเวณสองข้างทางของถนนแจ้งสนิท และหลายแห่งมีการทะเลาะวิวาทกันเนื่องจากการดื่มเหล้าเบียร์กันมาก การจัดงานบุญบั้งไฟได้ผดเปลี่ยนไปจากประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิม เป็นงานที่มีเหล้าเบียร์ ยาเสพติด และการพนันเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการดื่มเหล้าเบียร์ถือเป็นสิ่งที่พบเห็นได้เกือบแทบทุกซอกซอຍ จะมีการตั้งวงดื่มกินกันตลอดงาน ทั้งยังมีภาพของวัยรุ่นที่แต่งตัวไม่เหมาะสมทำให้เกิดภาพไม่เหมาะสมกับประเพณี และยังพบว่าการจุดบั้งไฟเพื่อการ

พนันโดยเฉพาะในหลายแห่ง ซึ่งจะจุดตลอดปี เรียกว่า “สนาม(บ่อน)บั้งไฟ” จะมีอยู่หลายแห่งในหลายจังหวัดของภาคอีสาน ซึ่งภาพลักษณ์เหล่านี้ไม่เหมาะสมกับการเป็นประเพณีที่เราเรียกว่า “งานบุญ”

บ้านดอนเชียง ตำบลลุมพุก อำเภอกำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ก็ประสบปัญหาไม่แตกต่างกันนัก การไหลบ่าของกระแสทุนและวัตถุนิยม ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ไม่แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ ภาพของวัยรุ่นดื่มเหล้าดื่มเบียร์เมาแล้วทะเลาะกัน หรือแม้กระทั่งผู้ใหญ่ก็เมากันถ้วนหน้ามิให้เห็นจนชินตาในทุก “งานบุญ” ในอดีตชุมชนบ้านดอนเชียงก็มีงานบุญงานประเพณีบุญบั้งไฟที่งดงาม คนทุกรุ่นนับตั้งแต่เด็ก เยาวชน คนหนุ่มสาวตลอดจนผู้เฒ่าผู้แก่เข้ามามีส่วนร่วมสืบสานประเพณีที่งดงามนี้ไว้ แต่ในปัจจุบัน ชุมชนดอนเชียงก็ตกอยู่ในกระแสของการเปลี่ยนแปลงดังที่กล่าวข้างต้นเฉกเช่นกับชุมชนอื่นๆ ทำให้เกิดความคิดในการหาแนวทางเพื่อที่จะศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟยโสธรให้เป็นประเพณีบุญบั้งไฟอย่างแท้จริง ทั้งในเรื่องรูปแบบการจัดงาน ความคิดความเชื่อ การจัดการแสดงรำเซิ้ง ขบวนแห่บั้งไฟ การแต่งกาย การปฏิบัติตามฮีตตามคองอันดิงงามที่มีมาแต่โบราณ การศึกษาภูมิปัญญาการทำบั้งไฟของช่างบั้งไฟ การเขียนลวดลาย กลอนรำเซิ้ง ทำรำเซิ้งต่างๆ เพื่อเป็นข้อมูลให้คนในรุ่นปัจจุบัน และรุ่นหลังได้ศึกษา เพราะหากสันนิษฐานที่ เป็นภูมิปัญญาเหล่านี้ องค์กรความรู้ต่างๆ ก็จะสูญไปด้วย ข้อมูลทั้งหมดจากการวิจัยจะทำให้ทราบแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม เพื่อนำมาสืบทอดสืบสานให้เป็นมรดกสำคัญทางวัฒนธรรมของคนยโสธรสืบต่อไป

1.1 วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อศึกษาประเพณีบุญบั้งไฟยโสธรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษารูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟที่เหมาะสมของบุญบั้งไฟยโสธร
3. เพื่อศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟยโสธรแบบดั้งเดิม

1.3 คำถามการวิจัย

1. ประเพณีบุญบั้งไฟของบ้านดอนเชียงและประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธร ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร
2. ปัญหาสถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการจัดงานบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียงและประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธร ในปัจจุบันเป็นอย่างไร
3. แนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านดอนเชียงเป็นอย่างไร

1.4 ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ทำการศึกษาในงานประเพณีบุญบั้งไฟในพื้นที่อำเภอเมืองยโสธรซึ่งเป็นสถานที่จัดงานประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรและบ้านดอนเชียง ตำบลลุมพุก อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ระหว่างเดือนเมษายน 2552 – พฤษภาคม 2553

1.5 ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับบุญบั้งไฟยโสธร ในด้านต่างๆ เช่น ประวัติความเป็นมา ความคิดความเชื่อ รูปแบบการจัดงานประเพณี องค์ความรู้เกี่ยวกับการทำบั้งไฟ การรำเซิ้ง กลอนรำเซิ้ง ลวดลาย ฯลฯ เป็นต้น
2. ทราบปัญหาสถานการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการจัดงานบุญบั้งไฟสมัยใหม่ในปัจจุบัน
3. ได้รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟที่เหมาะสมของจังหวัดยโสธร
4. ได้แนวทางฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟยโสธรแบบดั้งเดิมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง
5. เด็กเยาวชนและชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟยโสธร โดยในกระบวนการเรียนรู้จากงานวิจัยจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ด้านต่างๆ ทักษะการทำงานร่วมกัน ความสามัคคีในหมู่คณะ การใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์
6. เด็กเยาวชนและชุมชน (คนยโสธร) เห็นคุณค่าในมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นตน เกิดจิตสำนึกในอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของจังหวัด

บทที่ 2

การทบทวนทุนเดิม งานวิจัยและงานพัฒนาในพื้นที่วิจัย

ในการวิจัยตามโครงการนี้ได้ศึกษาทบทวนสภาพทุนเดิมของพื้นที่ และศึกษาแนวคิด ทฤษฎี การมีส่วนร่วมจากเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเพณีบุญบั้งไฟ เพื่อให้ข้อมูลดังกล่าวเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยในครั้งนี้ ทีมวิจัยจึงได้ค้นคว้า ทบทวน แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำเสนอในประเด็นต่อไปนี้

1. บริบทของพื้นที่วิจัย
2. แนวคิดการมีส่วนร่วม
 - 2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชน
 - 2.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม
 - 2.3 ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน
3. การเสริมสร้างพลังอำนาจ
 - 3.1 แนวคิด การเสริมสร้างพลังอำนาจ
 - 3.2 ความหมายของการเสริมสร้างพลังอำนาจ
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. บริบทของพื้นที่วิจัย

1.1 ประวัติความเป็นมาบ้านดอนเชียง

บ้านดอนเชียงเป็นหมู่บ้านขนาดกลางหนึ่งในสิบห้าหมู่บ้านของตำบลลุมพุก อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ทำนาเป็นอาชีพหลัก ประชาชนทุกคนนับถือศาสนาพุทธ มีประเพณีวัฒนธรรมเหมือนกับชาวนชนบททั่วไป ว่างจากหน้านาก็รับจ้างทั่วไปแล้วแต่ว่าจะมีงาน จากวิถีชีวิตที่เรียบง่ายเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป มีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานที่กรุงเทพฯหรือเมืองใหญ่ๆ แหล่งท่องเที่ยวต่างๆ เมื่อเสร็จฤดูทำนา และแรงงานอีกส่วนหนึ่งจะไปรับจ้างกรีดยางพาราในต่างจังหวัด อีกส่วนหนึ่งก็เดินทางไปตามความฝันของตนเองที่อยากจะมีกิจการเป็นของตนเอง จึงเกิดการละทิ้งถิ่นฐานไปอยู่ในเมืองใหญ่

สิ่งที่ส่งกลับมาบ้านอาจเป็นเงินหรือเด็กๆที่หาใครเลี้ยงให้ไม่ได้ก็ส่งกลับมาให้พ่อแม่ญาติพี่น้องช่วยเลี้ยง เด็กจึงอาศัยอยู่กับปู่ย่า ตายายหรือญาติพี่น้องและจะส่งเงินมาให้เพื่อเป็น

ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในด้านการบริโภคมีการซื้อของกินของใช้มากกว่าที่จะหาหรือทำขึ้นเอง อาหารที่บริโภคนิยมซื้อจากรถที่ไปนำของมาขายจากตลาดทั้งแบบสำเร็จและนำไปปรุงเอง

บ้านดอนเชียง ตั้งอยู่บนที่ราบ ล้อมรอบด้วยทุ่งนา สภาพภูมิอากาศมีสภาพอากาศที่ร้อน มีสามฤดู คือ ฤดูร้อน ฝนและหนาว สภาพภูมิประเทศ เป็นดินร่วนปนทรายไม่อุ้มน้ำ โดยมีอาณาเขตทิศเหนือติดกับ บ้านโนนยาง หมู่ที่ 6 ตำบลลุมพุก ทิศใต้ ติดกับ บ้านหนองหาบแห หมู่ที่ 7 ตำบลลุมพุก ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านแหล่งแป้น หมู่ที่ 10 ตำบลลุมพุก และทิศตะวันตก ติดกับบ้านลุมพุก หมู่ที่ 2 ตำบลลุมพุก ประชากรจำนวนทั้งสิ้น 892 คน แยกเป็น ชายจำนวน 440 คน หญิงจำนวน 452 คน มีจำนวนครัวเรือน 242 ครัวเรือน ประชากรที่อยู่ในวัยศึกษาจากอนุบาลถึงปริญญาตรี จำนวน 91 คน ประชากรส่วนใหญ่เป็นวัยแรงงานที่มีการอพยพแรงงานไปทำงานในเมืองใหญ่ๆ เช่น กรุงเทพฯ พัทยา ภูเก็ต เมืองท่องเที่ยวอื่น ๆ

การนับถือศาสนา จำนวน 241 ครัวเรือน นับถือศาสนาพุทธ อีก 1 ครัวเรือน นับถือศาสนาคริสต์ การประกอบอาชีพ อาชีพหลักคือเกษตรกรรม (ทำนา) ร้อยละ 95 ของประชากรทั้งหมด อาชีพเสริม รองลงมาคือ รับจ้างทั่วไป ร้อยละ 3 รับราชการ/รัฐวิสาหกิจและประกอบธุรกิจส่วนตัว เท่ากันคือร้อยละ 1 แหล่งอบายมุข ร้านเกมส์ จำนวน 2 ร้าน เป็นสถานที่ที่ทั้งเด็กวัยรุ่นและวัยเด็กเข้ามาเล่นเกมส์ เล่นพนัน มั่วสุมกันสูบบุหรี่ ดื่มสุรา เป็นที่จับตามองของทางตำรวจว่านอกจากเหล้าและบุหรี่แล้วในชุมชนยังมี “อย่างอื่น” อีกหรือไม่

บ่อนไฟและไฮโล เมื่อ 20 ปีที่แล้วบ้านดอนเชียงจะขึ้นชื่อมากที่สุดของอำเภอคำเขื่อนแก้ว ในเรื่องเซียนพนันไฟและไฮโล มีบ้านเรือนที่ตั้งเป็นบ่อนนับสิบหลัง เรียกได้ว่าเล่นกันเป็นอาชีพ นิยมไปตั้งวงเล่นกันตามร่มไม้ชายป่าชายทุ่ง เวลาตำรวจไปจับก็วิ่งหนีกันกระเจิง ภาพที่นักพนันวิ่งหนีตำรวจก็เป็นภาพที่เห็นจนชินตาเมื่อ 20 ปีก่อน แต่ปัจจุบันลดลงไปมาก เหลือเพียงบ่อนเดียว แต่เป็นบ่อนเดียวที่ทรงอิทธิพลมีผลต่อการเรียนรู้ของเด็ก ๆ เยาวชนคนรุ่นหลังพอสมควรทีเดียว

และยังมีวงไถ่ชน หลังเลิกตั้งบ่อนไฟไฮโลก็หันมาเลี้ยงไถ่ชน แรก ๆ เลี้ยงไว้จำหน่ายให้ผู้ที่นิยมกีฬาชนไก่ แล้วการพนันก็เริ่มเข้ามาอีกเช่นเคย ปัจจุบันแม้จะไม่ได้รับอนุญาตจากทางราชการ ให้เปิดเป็นสนามชนไก่ แต่ทุกวันอาทิตย์ก็จะมีการตั้งวงชนไก่ในหมู่บ้าน จะเป็นที่รู้จักเฉพาะแวดวงไถ่ชนด้วยกัน ไม่ให้เอิกเกริกเสียงดังไปถึงหูตำรวจหรือทางอำเภอ ภาพที่เด็กๆ เยาวชนในหมู่บ้าน อุ้มไถ่ชนซ้อนรถมอเตอร์ไซด์ไปพนันชนไก่กัน ก็เป็นภาพที่เห็นบ่อยจนกลายเป็นเรื่องธรรมดาไปแล้ว สำหรับผู้ใหญ่บางคน

จะเห็นว่าชุมชนบ้านดอนเชียงเป็นชุมชนกึ่งเมือง แม้พื้นฐานจะเป็นชุมชนเกษตรกรรม แต่สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนเป็นปัญหาทางสังคม เช่น อบายมุข ที่มีมาช้านานจนถือเป็นเรื่องปกติของคนทั่วไปในชุมชน

เดิมบ้านคอนเจืองตั้งอยู่ที่บ้านเก่า (บ้านฮ้าง ปัจจุบันคือโนนมะหรี) เนื่องจากเกิดภาวะโรคระบาดอย่างหนัก จากการสันนิษฐานคาดว่าจะเป็โรคฝีดาษ ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากเสียชีวิต เนื่องด้วยในสมัยนั้นการแพทย์ยังไม่ทันสมัยยังต้องอาศัยหมอยาพื้นบ้าน จึงมีการอพยพย้ายถิ่นฐานดังกล่าวมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ณ บ้านคอนเจือง ในปัจจุบันนี้ โดยคำว่าคอนเจือง จากคำเล่าขานของผู้สูงอายุในหมู่บ้านโดยได้รับการเล่าสืบต่อจากปู่ย่าตายายมาเหมือนกันโดยมีสองตำนานคือ

ตำนานที่หนึ่ง คอนเจือง มาจาก บริเวณที่ตั้งบ้านคอนเจืองในปัจจุบันเป็นที่ดอน มีดอนปู่ตา และดอนเจ้าปู่ซึ่งเป็นสถานที่เคารพสักการะของชาวบ้านคอนเจือง ในบริเวณดอนเจ้าปู่มีเชิงขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในบริเวณดังกล่าว จึงมีการเรียกชื่อหมู่บ้านตามวัตถุที่พบว่าดอนเจียง และมีการเรียกชื่อเพี้ยนมาเป็น “คอนเจือง”

ตำนานที่สอง คอนเจือง มาจากบริเวณที่ตั้งบ้านคอนเจืองในปัจจุบันเป็นที่ดอน บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่รก ประกอบด้วยต้นไม้ใหญ่และมีไม้เลื้อยชนิดหนึ่งอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเรียนถามภาษาถิ่นว่า เคียเจียง จึงมีการตั้งชื่อตามหมู่บ้านตามชื่อของไม้เลื้อยชนิดดังกล่าว ว่าคอนเจียง และมีการเรียกชื่อเพี้ยนมาเป็น “คอนเจือง” เรียกชื่อนี้มาจนถึงปัจจุบัน

1.2 ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

ในชุมชนบ้านคอนเจืองการทำบุญตามมีประเพณีตามเดือน ที่ยังถือปฏิบัติกันมาตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ แต่รูปแบบอาจจะเปลี่ยนไปบ้าง เช่น บุญข้าวจี บุญข้าวสาก บุญคูณลาน บุญพะเวด บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ ร่วมกันประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญ ๆ ในวันต่าง ๆ ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษาออกพรรษา เป็นต้น

1.2.1 ค่านิยมและความเชื่อ ประกอบด้วย

1.) เคารพผู้อาวุโส ชุมชนบ้านคอนเจือง ยังถือการเคารพนับถือผู้ใหญ่ หรือผู้ที่มีอายุมากกว่า ว่าต้องเคารพนบถนอบ เชื่อฟังและให้ความนับถือสรีทธาผู้ที่เกิดก่อนหลังตามลำดับ

2.) เมื่อเกิดการเจ็บป่วย มีการรักษาพยาบาลแล้วผู้ป่วยอาการไม่ดีขึ้น ลักษณะที่กล่าวว่าล้มหมอนนอนเสื่อ ก็จะนิยมไปหาหมอธรรมให้มาช่วยทำพิธีสะเดาะเคราะห์ ขอมมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่อาจเคยล่วงเกิน ในชุมชนก็จะมีผู้ที่เรียกหมอธรรม ซึ่งเป็นที่เคารพของคนทั่วไป เมื่อทำแล้วผู้ป่วยสบายใจขึ้น หรือบางครั้งก็จัดของเช่น ไหว้เซ่น เหล้าไก่ไก่ตัวไปไหว้ที่ดอนเจ้าปู่ประจำบ้าน

3.) การกินอาหารแสลง ห้ามหญิงหลังคลอดรับประทาน ผักชะอม เป็ด ขนุน เพราะเชื่อว่าจะทำให้เลือดออกผิดปกติ อ่อนเพลีย วิงเวียน ปวดศีรษะ การขับน้ำควาปลาไม่ดี มดลูกไม่เข้าอุ้ง กระทั่งไม่มีน้ำนมให้ลูกกิน

1.2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชุมชนบ้านคอนเืองยังคงมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลาย รอให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดต่อไป เช่น พ่อพรมมา ศรีสง่า เป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในการตีต่อเป็นอย่างดี เรื่องการจักสานต้องคูที่ การเตรียมงานบุญพะเหวด งานทอดผ้าป่าที่วัด มีการแลกเปลี่ยนลายสานประเภทต่าง ๆ เช่น ลาย กระติบข้าว ลายหวด สานเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งผู้มีฝีมือในด้านนี้ได้แก่ พ่อเสงี่ยม บุญหาร และพ่อผัน ศรีสง่า หมอนวดแผนโบราณได้แก่นางจู ศรีสง่า พ่อใหญ่จำพ่อใหญ่สา จำปาแดง มรรคทายกพ่อ ใหญ่พุทธา โฉมเฉลา

1.3 ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

ตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้าน จะพบว่ามีตระกูลหรือนามสกุลดั้งเดิมเพียง 5 ตระกูล คือ

1. นามสกุล ศรีสง่า
2. นามสกุล สุขแสน
3. นามสกุล ชัยภูมิ
4. นามสกุล ไชยนา
5. นามสกุล ขวัญทอง

เมื่อศึกษาผังเครือญาติจะพบว่าการสมรสกันของคนทั้ง 5 ตระกูลนี้สลับกันไปมา จะมีคน นอกชุมชนมาเป็นเขยเป็นสะใภ้ก็ในระยะหลัง ๆ ที่คนวัยแรงงานอพยพออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน จึงถือได้ว่าคนในชุมชนบ้านคอนเืองเป็นเครือญาติเดียวกัน ทั้งญาติสายตรงและญาติเกี่ยวดอง

แต่แม้คนในชุมชนจะเป็นเครือญาติเดียวกัน ก็ปฏิเสธเรื่องความขัดแย้งไม่ได้ เมื่อมีการขยาย การปกครองส่วนท้องถิ่น มีการเลือกตั้งในระดับต่างๆความขัดแย้งก็ยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นและไม่ได้ จางหายไป หลังจากการเลือกตั้งแล้วเสร็จ ยังกรุ่นเหมือนไฟสุ่มขอนรอเวลาเผาไหม้เมื่อมีเหตุกระตุ้น ให้ลุกโชน

2. แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา เพราะเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเกิด ความศรัทธาในตัวเอง (Self Reliance) เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง (Self Confidence) และความรู้สึก เป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) ซึ่งการดำเนินงานกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน จะนำไปสู่ความสำเร็จ และมีประสิทธิภาพได้ ด้วยการให้ประชาชนได้มีโอกาสบริหารงานต่างๆ ด้วย ตนเองตามหลัก ประชาธิปไตยของประชาชน

2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชน

Cohen and Uphoff. (1981) ได้ให้ความหมาย การมีส่วนร่วมของชุมชนว่า สมาชิกของชุมชนต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน 4 มิติ ได้แก่

- 1) การมีส่วนร่วมการตัดสินใจว่าควรทำอะไรและทำอย่างไร
- 2) การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนารวมทั้งลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ
- 3) การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน
- 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ

โดยการสร้างโอกาสให้สมาชิกทุกคนของชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือและเข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการดำเนินกิจกรรมในการพัฒนา รวมถึงได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนานั้นอย่างเสมอภาค องค์การสหประชาชาติ (1981) และ Reeder(1974) ได้ให้ความหมายเจาะจงถึงการมีส่วนร่วม ว่าการมีส่วนร่วมเป็นการปะทะสังสรรค์ทางสังคม ทั้งในลักษณะการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมของกลุ่ม

Oakley & Marsden (1985) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การที่บุคคลริเริ่มให้ความหมาย และความเป็นตัวของตัวเองในการควบคุมทรัพยากร การออกกระเบียบในสังคมนั้น โดยไม่ควบคุม ถือเป็นการสะท้อนแนวคิดการมีส่วนร่วมในระดับสูง หรืออาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริงคือ การเป็นหุ้นส่วนกันมีการกระจายอำนาจโดยไม่ครอบงำประชาชน (at the upper levels are partnerships, delegated power and citizen control, which are regarded as “real” form of participation)

Rifkin et al (1988) การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง กระบวนการทางสังคม ซึ่งประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจและมีความต้องการร่วมกัน ภายใต้สภาพพื้นที่หรือท้องถิ่นเดียวกัน ทำการตัดสินใจและมีความต้องการร่วมกัน ภายใต้สภาพพื้นที่หรือท้องถิ่นเดียวกัน ทำการตัดสินใจและสร้างกลไกในการกำหนดความต้องการร่วมกัน

Oakley (1989) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง กระบวนการทางสังคม ซึ่งประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจของกลุ่มที่มีความต้องการร่วมกันภายใต้สภาพพื้นที่เดียวกัน โดยจะมีการตัดสินใจในการปฏิบัติร่วมกัน รวมถึงการกำหนดความต้องการ การมีภาวะผู้นำ การจัดองค์กร การระดมทรัพยากร และการจัดการร่วมกัน การแบ่งปันผลประโยชน์และการได้รับผลประโยชน์

ทรงสุดา ไตรปกรณ์กุล (2545) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา การตัดสินใจแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ความสามารถในการใช้และจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่อย่างเหมาะสมเพื่อ

แก้ไขปัญหาลงมือจนสามารถจัดการ ควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ในวิถีชีวิตได้ ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงหมายถึง อำนาจในการตัดสินใจ หรือการเสริมสร้างพลังอำนาจ

สมคิด สันวิจิตร (2548) การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา การตัดสินใจแก้ไขปัญหาร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีความสามารถในการใช้และจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอย่างเหมาะสม เพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหาลงมือจนสามารถจัดการ ควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ในวิถีชีวิตได้

รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมนั้นๆ ของชุมชน การที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้นๆ ของชุมชน การที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนานั้นจะต้องมีวิธีการ คือ ต้องให้สมาชิกมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน สร้างกลุ่มให้เป็นที่ดึงดูดใจของสมาชิกเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมตรงกับพื้นฐานแห่งความดึงดูดใจของกลุ่ม ความมีชื่อเสียงเกียรติยศของสมาชิกในกลุ่ม ไม่เปลี่ยนแปลงปัจเจกบุคคลหรือส่วนย่อยของกลุ่มที่เบี่ยงเบนไปจากปทัสถานของกลุ่ม และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามแรงกดดันจากกลุ่ม โดยสร้างสัญญาณร่วมของสมาชิกที่ต้องการการเปลี่ยนแปลง โดยสรุป แนวคิดการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน ประกอบด้วยหลักสำคัญ 3 ประการ คือ 1) ครอบครัวและชุมชนจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจ ว่าควรจะทำอะไร และอย่างไร 2) ครอบครัวและชุมชนจะต้องให้ความร่วมมือในการกระทำการตัดสินใจนั้น และ 3) ครอบครัวและชุมชนพึงได้รับประโยชน์จากการมีส่วนร่วม และสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชุมชนนั่นเอง

จากแนวคิดและทัศนะที่ได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สามารถแยกประเด็นสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจาก เป้าหมายที่ต้องการ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ความผูกพัน การเสริมแรง โอกาส ความสามารถ การสนับสนุน ความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการ โดยมีพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของเหตุผล
- 2) การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของค่านิยม
- 3) การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของประเพณี
- 4) การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของความผูกพัน ความสนใจ

ดังนั้น จากความหมายการมีส่วนร่วมดังกล่าว ในการศึกษครั้งนี้ จึงได้ให้ความหมาย การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง กระบวนการที่บุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน ได้มีโอกาสเข้าร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหาของตนเอง ตั้งแต่ขั้นตอนการวิเคราะห์สถานการณ์ ระบุปัญหา ตัดสินใจแก้ไขปัญหาลงมือวางแผน การลงมือปฏิบัติ และการประเมินผล โดยการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง โดยกระบวนการนี้จะช่วยให้เขาเกิดพลังอำนาจในตนเอง มีความมั่นใจและกล้าที่จะตัดสินใจในการพัฒนางานด้านอื่นๆ ต่อไป

โดยสรุป การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น เกิดจากจิตใจที่ต้องการเข้าร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตทางสังคม ซึ่งการจะให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น ผู้ดำเนินงานจะต้องมีความเข้าใจในวิถีการดำเนินชีวิต ค่านิยม ประเพณี ทัศนคติของบุคคล เพื่อให้เกิดความสมัครใจเข้าร่วมกิจกรรม

2.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม

การที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมนั้น มีปัจจัยที่ส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งมีนักวิชาการได้เสนอแนวคิด ดังนี้

ประยูร ศรีประสาธน์ (2542) ได้นำเสนอปัจจัยของการมีส่วนร่วม ว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม มีด้วยกัน 3 ปัจจัย คือ

- 1) ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ เพศ
- 2) ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ การศึกษา อาชีพ รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม

3) ปัจจัยด้านการสื่อสาร ได้แก่ การรับข่าวสารจากสื่อมวลชนและสื่อบุคคล
ดังนั้น จากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปปัจจัยต่อการมีส่วนร่วม ในการทำกิจกรรมได้ ดังนี้ คือ

- 1) ลักษณะส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา ประสบการณ์ต่างๆ
- 2) ลักษณะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้
- 3) การได้รับข้อมูลข่าวสาร ได้แก่ ความถี่ในการรับรู้ข่าวสาร และแหล่งที่มาของข่าวสาร

2.3 ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน

การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน เพื่อการกระทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนนั้น มีนักวิชาการได้เสนอแนวคิดถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

Fomaroff (1980) เสนอว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน มีขั้นตอน ดังนี้

- 1) การวางแผน รวมถึงการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย กลยุทธ์ ทรัพยากรที่ต้องใช้ ตลอดจนการติดตามประเมินผล
- 2) การดำเนินงาน
- 3) การใช้บริการจากโครงการ
- 4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

นอกจากนี้ อภิญา กังสนารักษ์ (2544) ได้นำเสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า ชุมชนต้องมีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน คือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการ ร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ร่วมตัดสินใจกำหนดความต้องการและร่วมลำดับความสำคัญของความต้องการ
- 2) การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผน กำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน รวมถึงทรัพยากรและแหล่งวิทยาการที่จะใช้ในโครงการ
- 3) การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินโครงการ ทำประโยชน์ให้แก่โครงการ โดยร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน
- 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ เพื่อให้รู้ว่าผลจากการดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ โดยสามารถกำหนดการประเมินผลเป็นระยะต่อเนื่องหรือประเมินผลรวมทั้งโครงการในคราวเดียวกันได้

ส่วน อคิน รพีพัฒน์ (2547) ได้แบ่งขั้นตอนการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ขั้นตอนคือ

- 1) การกำหนดปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข
- 2) การตัดสินใจเลือกแนวทาง และวางแผนพัฒนา แก้ไขปัญหา
- 3) การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
- 4) การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

ขั้นตอนการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (ออนไลน์, 2547) ได้สรุปและนำเสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมใน 2 ลักษณะ ได้แก่

ลักษณะที่ 1 มีขั้นตอน คือ 1) การคิด 2) การตัดสินใจ 3) การวางแผน และ 4) การลงมือปฏิบัติ

ลักษณะที่ 2 มีขั้นตอน คือ 1) การกำหนดปัญหา 2) การวางแผน 3) การดำเนินงาน 4) การประเมินผล และ 5) การบำรุงรักษาและพัฒนาให้คงไว้

จากแนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งหมดสรุปได้ว่า ขั้นตอนของการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนนั้นมี 6 ขั้นตอน ได้แก่

- 1) การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา และแนวทางแก้ไข
- 2) ตัดสินใจกำหนดความต้องการ
- 3) ลำดับความสำคัญ
- 4) วางแผน กำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน

ทรัพยากร

- 5) ดำเนินงานตามโครงการ และ/หรือ สนับสนุนการดำเนินงาน
- 6) ประเมินผล

3. การเสริมสร้างพลังอำนาจ

3.1 แนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจ 3.2 ความหมายของการเสริมสร้างพลังอำนาจ

Flynn et al. (1994) ได้อธิบายความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมของชุมชนกับพลังอำนาจของชุมชนว่า พลังอำนาจของชุมชน คือ กระบวนการกระทำของสังคม ซึ่งส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อเพิ่มความสามารถในการควบคุมสถานการณ์และเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของชุมชน

จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมมีความสัมพันธ์กันอย่างมากกับการเสริมสร้างพลังอำนาจ หรืออีกนัยหนึ่ง คือ อำนาจ ซึ่งอำนาจในที่นี้คือ การเข้าถึงและการควบคุมทรัพยากรที่จำเป็นให้ออกสแกนยากจน ผู้ด้อยโอกาสให้ได้มีสิทธิมีเสียงในเรื่องที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของเขา

ดังนั้น องค์ประกอบสำคัญของการมีส่วนร่วม คือ การกระจายอำนาจการตัดสินใจในการใช้ทรัพยากร มีความมุ่งมั่นในการควบคุมชะตาชีวิต ตลอดจนการปรับปรุงสุขภาพและความเป็นอยู่ของตนเอง เพราะฉะนั้นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง หมายถึง การให้อำนาจ หรือ การที่ประชาชนได้มาซึ่งอำนาจ (Power) การตัดสินใจในการแก้ไขปัญหาที่มีผลต่อการวิถีการดำรงชีวิต

3.2 ความหมายของการเสริมสร้างพลังอำนาจ

การเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) ในความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไป เป็นความสามารถของบุคคลในการเพิ่มความเข้าใจต่อตนเอง เพิ่มการควบคุมต่อตนเอง สังคม เศรษฐกิจ และแรงผลักดันในด้านนโยบาย เพื่อการปรับปรุงสถานการณ์ในชีวิตของเขาเอง

นอกจากนี้ยังผู้ให้ความหมายของการเสริมสร้างพลังอำนาจไว้ในลักษณะต่างๆ ดังนี้

Summon (1983 cited in Gibson, 1991) กล่าวว่า การเสริมพลังอำนาจ หมายถึง กระบวนการที่ทำให้บุคคลมีความสามารถในการใช้อำนาจกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว และสามารถตัดสินใจด้วยตนเอง เป็นการพัฒนาให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของบุคคล ระหว่างบุคคล โครงสร้างขององค์กรที่จะอยู่ร่วมกัน

Gibson (1991) กล่าวว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจ หมายถึง กระบวนการที่บุคคล องค์กร หรือ สังคม สามารถจัดการกับชีวิตของตนเองได้อย่างอิสระ (mastery over their lives) มีความสามารถตอบสนองความต้องการของตนเอง แก้ปัญหาตนเอง และความสามารถในการใช้ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีวิตเพื่อให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเอง

Wellerstein (1992 cited in Herbert, 1996) ได้กล่าวว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจ หมายถึง กระบวนการกระทำทางสังคมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของบุคคล องค์กร และชุมชนต่อเป้าหมาย เพิ่มการควบคุมต่อตนเองและชุมชน มีนโยบายที่มีประสิทธิภาพในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชุมชนและความเป็นธรรมในสังคม

Israel et al. (1994) กล่าวว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจ หมายถึง กระบวนการสร้างจิตสำนึก หลักการ คือ ช่วยให้บุคคลมีจิตสำนึกหรือตระหนักในสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา และพร้อมที่จะทำตามความตระหนักใช้การเสวนา (dialogue) เพื่อสะท้อนให้บุคคลตรวจสอบความเป็นจริงของบุคคลหรือกลุ่มคนเกี่ยวกับสิ่งที่เขาเป็นอยู่ และสภาพแวดล้อมรอบๆ ตัว เช่น ปัญหาสุขภาพ ปัญหาความเป็นอยู่ ตรวจสอบหาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาที่เกิดขึ้น ปัจจัยและสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและผลที่ตามมา ตลอดจนวางแผนปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหา โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของสิทธิของบุคคลและความเสมอภาค และได้แบ่งระดับการเสริมสร้างพลังอำนาจ ออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

1) การเสริมสร้างพลังอำนาจระดับบุคคล หรือ การเสริมสร้างพลังอำนาจของจิตใจ เป็นการแสดงถึงความสามารถของแต่ละบุคคลในการตัดสินใจ การมีอิทธิพลในการควบคุมชีวิตของตนเอง ซึ่งประกอบด้วย ประสิทธิภาพ และความสามารถของบุคคล (personal efficacy and competence) มีความรู้สึกถึงการมีอิสระและการควบคุม (a sense of mastery and control) กระบวนการของการมีส่วนร่วมที่มีอิทธิพลต่อสถานการณ์และการตัดสินใจ (a process of participation to influence institutions and decisions)

2) การเสริมสร้างพลังอำนาจ ระดับองค์กร เป็นการแสดงถึงการจัดการที่เป็นประชาธิปไตย ที่สามารถแบ่งปันความรับผิดชอบข้อมูลและอำนาจร่วมกัน ใช้การตัดสินใจของกลุ่มในการวางแผนดำเนินการ ควบคุมเพื่อกำหนดเป้าหมายร่วมกัน เป็นการร่วมมือกันทั้งกระบวนการและความสามารถของแต่ละบุคคลเพื่อเพิ่มอำนาจควบคุมภายในองค์กรตนเอง

3) การเสริมสร้างพลังอำนาจระดับชุมชน เป็นการแสดงถึงการที่บุคคลและองค์กรประยุกต์ทักษะของพวกเขา ทรัพยากรที่มีอยู่ในการเพิ่มความพยายามที่จะค้นพบความต้องการของชุมชน เช่น กระบวนการมีส่วนร่วมของบุคคล องค์กร เป็นการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนที่จะเพิ่มการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมในด้านอื่นๆ อีกด้วย เห็นได้ว่าการเสริมสร้างพลังอำนาจทั้ง 3 ระดับ มีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน

Camiletti (1996) กล่าวว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจ หมายถึง กระบวนการที่มีการกระทำอย่างตั้งใจและต่อเนื่อง ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือชุมชนเข้าร่วมด้วยความสมัครใจ มีการวิเคราะห์กลับไปกลับมา กลุ่มผู้ด้อยโอกาสได้รับการดูแลและมีส่วนร่วมในกลุ่ม เพิ่มความรับผิดชอบ การจัดการทรัพยากรร่วมกัน

Herbert (1996) ได้สรุปในการศึกษาว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจ เป็นการเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ความสามารถในการแก้ไขปัญหา เพิ่มการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนอย่างเข้มแข็ง มีประสิทธิภาพและพัฒนารูปแบบการปฏิบัติ ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อความเป็นเจ้าของชุมชนอย่างแท้จริง

สรุป การเสริมสร้างพลังอำนาจ หมายถึง กระบวนการที่ช่วยให้บุคคล ครอบครัวองค์กร ชุมชน โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ เข้าใจปัญหาและความต้องการของตนเอง ตัดสินใจในการแก้ไขปัญหาของตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ มีความสามารถในการใช้และจัดการกับทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม ทำให้เขารู้สึกมีพลัง เกิดทักษะที่เข้มแข็งในการจัดการควบคุมสถานการณ์ต่างๆในการดำรงชีวิตได้

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิภาณีย์ เทชนัธรรม (2541 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษารูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ผลการศึกษาพบว่า มูลเหตุที่ทำให้เกิดประเพณีบุญบั้งไฟ เนื่องจากภาวะดินฟ้าอากาศ ไม่แน่นอนและเกิดความแห้งแล้ง ทำให้มีผลต่ออาชีพเกษตรกรรม และชาวจังหวัดยโสธรเชื่อว่า พญาแถนคือผู้ที่บันดาลให้ฝนตกได้ จึงทำบั้งไฟจุดขึ้นไปขอฝนจากพญาแถน บั้งไฟจึงเป็นสัญลักษณ์ และสื่อในการขอฝน รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในอดีต จัดกันในคุ้มเป็นงานเล็ก ๆ มีพระและ ผู้นำครอบครัวเป็นผู้ดำเนินการ งบประมาณได้จากการเรียไ้ภายในคุ้ม ครอบครัวละ 1-2 บาท บั้งไฟทำเพียงคุ้มละบั้ง โดยใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่น ใช้งบประมาณในการจัดทำไม่ถึง 100 บาท ชาวคุ้มร่วมกันทำ มีพิธีการทางศาสนา คือ การเลี้ยงพระ บวชนาค และการสงฆ์น้ำพระ ส่วนขบวนแห่และการแข่ง เป็นไปด้วยความสนุกสนาน บรรยากาศเป็นกันเองไม่มีพิธีการ

ปัจจุบันความเชื่อเรื่องพญาแถนลดน้อยลง รูปแบบการจัด และกิจกรรมเปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นกิจกรรมของจังหวัด เทศบาล และผู้บริหารระดับจังหวัดดำเนินการ ชาวบ้านเป็น ผู้ร่วมบั้งไฟมี 2 ประเภท คือประเภทบั้งไฟสวยงาม และประเภทบั้งไฟขึ้นสูง ใช้เทคโนโลยี สมัยใหม่จัดทำ มีการประกวดทุกประเภท มีการจ้างมืออาชีพทำบั้งไฟ กิจกรรมต่าง ๆ ได้ รับเงินสนับสนุนจากเทศบาลคุ้มละ 30,000 บาท มีการเรียไ้ขอรับการสนับสนุนเพิ่มเติม ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการทั้งหมดรวมขบวนละประมาณ 100,000 บาท มีการเติมพันการแข่งขัน บั้งไฟขึ้นสูง ขบวนแห่ทุกขบวนหวังได้รับชื่อเสียง และเงินรางวัล กิจกรรมทุกอย่างจึงเป็น การแสดงโชว์ เพื่อชนะใจกรรมการ ส่วนแนวโน้มในอนาคต จากแผนพัฒนาประเพณีบุญบั้งไฟ พบว่าจะเปลี่ยนรูปแบบใหม่ คติความเชื่อเดิมจะลดน้อยลง สถานที่และลักษณะกิจกรรมไม่จัดให้ใหญ่โต คงจัดได้เพียงขบวน แห่และบั้งไฟสวยงาม ส่วนการจัดบั้งไฟ ต้องย้ายที่จุดใหม่ หรืออาจจัดงานให้เล็กลง จุดบั้งไฟลงไปในแม่น้ำชี มีบั้งไฟจำลอง มีบั้งไฟบุปผชาติ และดิคร่มเพื่อความปลอดภัย มีการแสดง แสง สี เสียง ประเพณีบุญบั้งไฟของชาวยโสธร เป็นสัญลักษณ์และเป็นธุรกิจการท่องเที่ยวของจังหวัด

ภาณุมาศ แก้วพิลึก (2552 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาการจัดการงานประเพณีบุญบั้งไฟขององค์การบริหารส่วนตำบลนาคำ อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ผลการศึกษาพบว่า ในด้านความรู้เรื่องประเพณีบุญบั้งไฟของประชาชนนั้น มีความเข้าใจเรื่องประเพณีอยู่ในระดับที่ดี มีความเข้าใจในเรื่องความเชื่อประเพณีบุญบั้งไฟแบบโบราณ มีความเข้าใจเรื่องของการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนผลดีและผลกระทบที่เกิดจากการจัดงานที่การประสานงานยังไม่ชัดเจน การขาดความสามัคคี ขาดการวางแผน การประสานความร่วมมือในหลายๆฝ่ายจึงทำให้การจัดงานจึงไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน จึงเป็นการเปิดช่องว่างให้นักธุรกิจเข้ามามีบทบาท ทำให้ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นไปในลักษณะธุรกิจการสัมปทานรับเหมาในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่ขบวนการสร้างบั้งไฟเป็นต้นมาจนถึงการเหมาในการจัดงานทั้งหมดแบบกินรวบ

ส่วนด้านการศึกษารูปแบบการจัดการงานประเพณีบุญบั้งไฟนั้นเป็นการจัดงานที่เน้นด้านธุรกิจความสนุกสนานมากกว่าประเพณีก่อให้เกิดความสิ้นเปลือง เกิดความอันตรายเสี่ยงต่อการทะเลาะวิวาทของวัยรุ่น และมีความห่วงในเรื่องของการสืบทอดรูปแบบของประเพณีแบบผิดๆ ไปสู่รุ่นลูกหลาน ประชาชนจึงไม่มีความพึงพอใจในรูปแบบการจัดงาน ส่วนด้านผลกระทบของการจัดประเพณีบุญบั้งไฟแบบธุรกิจนี้ ผลการศึกษาพบว่า ผลกระทบที่เห็นได้ชัดเจน ก็คือ ชุมชนไม่มีความสมัครสมานสามัคคี มีการรวมกลุ่มกันของวัยรุ่นเพื่อก่อเหตุทะเลาะวิวาทซึ่งสาเหตุมาจากการดื่มสุรา และการพนัน การจุดบั้งไฟจะเป็นการจุดเพื่อการพนันเป็นส่วนใหญ่ มีความฟุ่มเฟือยในการจัดงานมีการใช้จ่ายเงินเพื่อสร้างความบันเทิงในงานประเพณีบุญบั้งไฟเป็นจำนวนมากเกินความจำเป็น ทั้งการจ้างมหรสพและการซื้อสุรา

ศิริณี จุโทปะมา และศุภมาศ ศรีวงศ์พุท (2550 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษาถึงผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่มีต่อประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้ ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลักเพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ชาวบ้านจึงได้จัดงานบุญบั้งไฟขึ้น ประเพณีนี้แฝงไปด้วยความเชื่อ ความศรัทธาที่มีมาอย่างยาวนาน เป็นการถ่ายทอดความรู้สึก ภูมิปัญญาของชุมชน ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านวัตถุ ความเชื่อ ค่านิยม จึงทำให้ประเพณีบุญบั้งไฟมีผลกระทบทางด้านพิธีกรรม ศาสนาและความเชื่อ ซึ่งเคยเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของบุญบั้งไฟเริ่มมีความเสื่อมถอยลงในยุคสมัยใหม่ จึงทำให้ความหมายเดิมของประเพณีบุญบั้งไฟได้เลือนหายไป ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงยุคโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจและสังคม ทำให้การพนันเข้าไปมีบทบาทในบุญบั้งไฟจนไม่สามารถแยกจากกันได้ เพราะการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในปัจจุบันมุ่งผลทางด้านเศรษฐกิจมากกว่า รูปแบบการจัดงานก็เน้นการท่องเที่ยวเป็นหลัก กระแสการพนันการแข่งขันกันวันสูงและ

เข้มข้นขึ้น นับแต่การทำบั้งไฟขึ้นแข่งขันกันสูง แข่งขันการตกแต่งหรือเอ้บั้งไฟ ทำให้การดำรงคงอยู่ของประเพณีบุญบั้งไฟกลับกลายเป็นการแข่งขันเพื่อชิงดีชิงเด่น เพื่อครองแชมป์และครองความเป็นหนึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นมีทั้งด้านบวกและด้านลบด้านบวก

คือสามารถดำรงประเพณีบุญบั้งไฟให้คงอยู่คู่กับท้องถิ่น เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านในชุมชนต่อไปอีกทั้งยังส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวทำให้เศรษฐกิจในชุมชนนั้นมีสภาพที่ดีขึ้น ส่วนด้านลบนั้น การทำบั้งไฟเป็นการลงทุนที่สูง บางครั้งทุนที่ได้มาเกิดจากการเรียไ้เงินจากชาวบ้านเป็นจำนวนมากเพื่อมาลงขันทำบั้งไฟไปแข่งขันและเล่นการพนันในการจุดบั้งไฟสิ่งที่เป็นอุปสรรคอยู่ในประเพณีนี้คือ การเล่นพนันขันต่อ การแข่งขันชิงดีชิงเด่น คุณค่าของความเชื่อความศรัทธาและค่านิยมจึงเปลี่ยนแปลงไปในทางลบมากขึ้น

ปีทมาวดี ชาญสุวรรณ (2551 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่องพัฒนาการนาฏกรรมในประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดร้อยเอ็ด ผลการศึกษาพบว่า นาฏกรรมที่ปรากฏอยู่ในประเพณีบุญบั้งไฟได้แก่ ฟ้อนกลองตุ้ม เป็นการฟ้อนอิสระแสดงท่าเคลื่อนไหวประกอบจังหวะกลองตุ้มและพั้งฮาด สมัยก่อนนิยมใช้ผู้ชายฟ้อน นาฏกรรมที่พบอีกอย่างหนึ่งคือ ฟ้อนชวมือ ซึ่งคล้ายคลึงกับฟ้อนกลองตุ้มแต่มีความหลากหลายของท่าฟ้อนมากกว่าและเพิ่มเครื่องดนตรีประเภท พิณ แคน เพื่อให้เกิดความสนุกสนานมากขึ้นและนาฏกรรมหลังจากจุดบั้งไฟคือ

เข้่งนำฮอยไฟ เป็นการฟ้อนอิสระประกอบการร้องกาพย์เห้่งฮวยพรสู่ขวัญให้ช่างทำบั้งไฟ และเป็นการฉลองจุดบั้งไฟให้ไม่ว่าจะตกใกล้หรือไกลเพียงใด ส่วนการเข้่งผ้าห่มหรือเข้่งธรรมะ เป็นการเข้่งของผู้ชาลั้ว มีผู้นำขบวนว่ากาพย์เห้่งและมีลูกคู่ร้องตาม ผู้เข้่งถือร่มที่ตกแต่งสวยงามฟ้อนมือเดียว มืออยู่ 2-3 ท่าเท่านั้น นาฏกรรมที่นิยมอยู่ในปัจจุบันได้แก่ เข้่งกลองยาวหรือเข้่งเล่นแดร โดยฟ้อนคราวละ 40 – 80 คนมีท่าฟ้อนที่หลากหลาย โดยนำท่ารามาจากจังหวัดยโสธรมาประยุกต์ใช้

อร่ามจิต ชินช่วง (2531: บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่องกาพย์เห้่งบั้งไฟ : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมืองจังหวัดยโสธรจากผลการศึกษาพบว่า

1. ในด้านพิธีกรรมพบว่า ลักษณะเนื้อหาของกาพย์เห้่งบั้งไฟ จะเป็นการบวงสรวงอันวอนแต่พญาแถนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพของคนในท้องถิ่นให้มาช่วยคลันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล นอกจากนี้ยังเล่าถึงตำนานการทำบุญบั้งไฟ การขอความร่วมมือในการบริจาค เงินและสิ่งของเพื่อสมทบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ การฮวยพรให้ผู้บริจาค เรื่องเบ็ดเตล็ดที่เป็นเหตุการณ์ในสังคม เช่น ปีการท่องเที่ยว ปีพระชนมพรรษาครบ 5 รอบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และยุคอีสานเขียว นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องตลกขบขัน หยาบโตน ที่ทำให้ผู้มาร่วมงานสนุกสนานรื่นเริง

2. ในด้านนาฏกรรมพบว่า การเซ็งบั้งไฟเป็นการละเล่นพื้นเมืองชนิดหนึ่ง ซึ่งเล่นกันทั่วไปในภาคอีสาน เป็นการพ่อนประกอบการจับกาพย์เซ็ง ส่วนศิลปการพ่อนเซ็งบั้งไฟในยุคแรกไม่มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอนเพียงแต่พ่อนขึ้นลงตามจังหวะซ้ำๆ ของกลอนคู่ม ฟังฮาและโทนการเซ็งบั้งไฟนิยมเซ็งเป็นกลุ่มตั้งแต่ 3-5 คนขึ้นไป มีหัวหน้าเป็นต้นเสียงจับกาพย์นำ ส่วนคนอื่นคอยร้องรับไปเรื่อยๆ ปัจจุบันทำราในการพ่อนเซ็งบั้งไฟของจังหวัดยโสธร ได้วิวัฒนาการไปอย่างอ่อนช้อย สวยงาม โดยประดิษฐ์ทำรามาจากทำงานในกิจวัตรประจำวันผสมกับท่าแม่บทในการพ่อนทั่วไป จังหวะและท่วงทำนองของกลอนยาวตลอดจนเครื่องดนตรีอีสานทำให้ผู้พ่อนผู้มาร่วมงานสนุกสนานครึกครื้นอย่างเต็มที่ ส่วนการเซ็งหลังจากร่วมขบวนแห่แล้วจะนิยมใช้เพลงลูกทุ่งที่กำลังนิยมเซ็งแทนกาพย์เซ็งบั้งไฟแบบเดิม

3. ในด้านวรรณกรรมพบว่า กาพย์เซ็งบั้งไฟเป็นคำประพันธ์ท้องถิ่นอีสานที่ใช้ร้องในขบวนแห่บั้งไฟ แต่งด้วยกาพย์อีสาน มีลักษณะบังคับดังนี้คือ

3.1) คณะ ไม่กำหนดแน่นอนว่าบทหนึ่งมีจำนวนกี่บาท กล่าวคือ เริ่มต้นจนจบเรื่องถือว่าเป็น 1 บท

3.2) กาพย์เซ็งบั้งไฟมี 2 ชนิด คือ กาพย์บาทสี่ก หรือกาพย์บาทสี่ บาทหนึ่งมี 7 คำ แบ่งเป็น 2 ตอนคือ ตอนหน้า 3 คำ ตอนหลัง 4 คำ หรือจะเขียนเป็นตอนเดียว 7 คำเลขก็ได้ ส่วนกาพย์บาทคู่หรือกาพย์บาทขอนั้นบาทหนึ่งมี 8 คำ แบ่งเป็น 2 ตอน ตอนหน้า 4 คำตอนหลัง 4 คำ หรือจะเขียนเป็นตอนเดียว 8 คำก็ได้

3.3) สัมผัส เน้นการสัมผัสนอก และเป็นสัมผัสเสียงสระ คือ คำสุดท้ายของบาทที่ 1 จะสัมผัสกับคำที่ 3 ของบาทต่อไปถ้าขัดข้องอนุโลมให้สัมผัสกับคำที่ 1 หรือ 2 ก็ได้

3.4) คำที่นำมาสัมผัส นิยมนำคำที่มีระดับเสียงวรรณยุกต์เดียวกันสัมผัสกันเพื่อความไพเราะยิ่งขึ้น

3.5) กาพย์เซ็งบั้งไฟและบทบาทด้านวรรณกรรมพบว่า ได้สื่อความคิดทางสังคมไว้หลายด้าน เช่น ประพฤติปฏิบัติตามประเพณีโบราณ การเป็นคนดี ความสามัคคี การมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น การแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้กาพย์เซ็งบั้งไฟยังสร้างความสนุกสนานครั้งใหญ่ให้แก่ประชาชนเป็นทางออกและแหวกกรอบประเพณีเพื่อหลีกหนีความเป็นจริง ความจำเจของสังคมเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดในชีวิตประจำวันก่อนที่จะลงมือทำงานหนักคือทำนาต่อไป

4. ในด้านโลกทัศน์พบว่า กาพย์เซ็งบั้งไฟของจังหวัดยโสธร สะท้อนโลกทัศน์ดังนี้คือ

4.1) โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อมนุษย์ ชาวโยธรต้องการ การยกย่อง ต้องการให้ลูกหลานได้รับการศึกษาสูงเพื่อเป็นเจ้านาย ต้องการความมีสุขสมบูรณ์แข็งแรงและอายุยืน การปฏิบัติตามฮีตสิบสอง ความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และต้องการ

ผู้นำที่ประกอบด้วยทศพิธราชธรรม

4.2) โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติ ชาวโยธธเชื่อว่า การประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นจะทำให้ปลอดภัยและมีความสุข

4.3) โลกทัศน์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวโยธธได้รับอิทธิพลทางความเชื่อสืบทอดมาแต่โบราณ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับดวงวิญญาณ ภูติผีปีศาจ เชื่อว่าวิญญาณนั้นสามารถบันดาลให้เกิดสิ่งดีและไม่ดีขึ้นได้ จึงพยายามเช่นสรวงบูชาด้วยการเซ่งและการจุดบั้งไฟ เพื่อถวายแด่พญาแถน ผาแดง-นางไอ่ เจ้าปู่ เจ้าพ่อหลักเมือง เทวดา และพระธาตุเกศแก้ว ด้านศาสนาพุทธ ชาวโยธธนับถือศาสนาพุทธเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มีการสดทรงพระภิกษุก่อนวันแห่บั้งไฟ และเชื่อว่าการทำบุญในประเพณีบุญบั้งไฟจะได้ไปเกิดในโลกพระศรีอารีย์ ซึ่งจะพบแต่ความสุขความอุดมสมบูรณ์ตลอดไป

5. ในด้านเศรษฐกิจและสังคม พบว่า การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟมีทั้งผลดีและผลเสีย หากท้องถิ่นรู้จักประยุกต์สิ่งที่ดีงามก็จะเป็นผลดีทางด้านการดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาชมงานมากยิ่งขึ้น ซึ่งล้วนนำรายได้มาสู่ท้องถิ่นและเป็นผลให้การพัฒนาท้องถิ่นเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นส่วนผลเสียในด้านความฟุ่มเฟือย ในบางเรื่องควรจะตัดออกเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจยุคปัจจุบัน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) การศึกษาข้อมูล และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ประเพณี บุญบั้งไฟของบ้านดอนเชียง และประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธร ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งเพื่อศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านดอนเชียง ซึ่งมีรายละเอียดในการดำเนินการดังนี้

1. การเลือกพื้นที่วิจัย
2. การพัฒนาทีมวิจัย
 - 2.1 การหาทีมวิจัย
 - 2.2 การเรียนรู้ของทีมวิจัย
3. การชี้แจงโครงการ
4. การเก็บข้อมูล
 - 4.1 การออกแบบเครื่องมือเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูล
 - 4.2 การเตรียมลงพื้นที่เก็บข้อมูล
 - 4.3 การดำเนินการเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม
5. การคืนข้อมูลเบื้องต้น
6. การคืนข้อมูลสู่ชุมชน
7. การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม
8. เวทีเสวนาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม
9. สรุป และวิเคราะห์ผล

1. การคัดเลือกพื้นที่ในการวิจัย

การคัดเลือกพื้นที่ในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัย และทีม ได้ตัดสินใจเลือกพื้นที่ที่อยู่ในเขตความรับผิดชอบของทีมวิจัย คือบ้านดอนเจียง ตำบลลุมพุก อำเภอกำแพงแก้ว จังหวัดยโสธรสำหรับเหตุผลในการเลือกก็เพราะว่าเป็นพื้นที่ที่ผู้นำและชุมชนเอง มีความต้องการที่จะหารูปแบบหรือแนวทางในการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในแนวอนุรักษ์หรือแบบดั้งเดิมที่เหมาะสมกับบริบท ของชุมชนเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เนื่องจากชุมชนได้มองเห็นแล้วว่ารูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟในปัจจุบันที่เน้นความทันสมัยเชิงธุรกิจนั้น ได้ก่อให้เกิดปัญหามากมายต่อชุมชน เมื่อทีมวิจัยได้นำประเด็นของการวิจัยร่วมพูดคุยและปรึกษากับผู้นำและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องถึงแนวคิดและความเป็นไปได้ของพื้นที่ ชุมชนจึงตอบรับทันที

2. การพัฒนาทีมวิจัย

ในการพัฒนาทีมวิจัยมีประเด็นที่สำคัญและนำเสนอ 2 ประเด็น คือ การหาทีมวิจัยและส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับทีมวิจัย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 การหาทีมวิจัย

การหาทีมวิจัยหัวหน้าโครงการที่เป็นผู้ประสานงานทีมวิจัยหลัก ได้นำเอาโครงการวิจัยไปร่วมพูดคุยเชิงปรึกษาหารือเรื่องงานบุญบั้งไฟในชุมชน ที่มีแนวคิดอยากจะทำแนวทางร่วมกันฟื้นฟูและสืบทอดสิ่งดีๆ ในประเพณีบุญบั้งไฟเอาไว้ ในชุมชนเรามีต้นทุนที่ดีที่มีอยู่แล้วหลายอย่าง แต่เราไม่มีการใช้ต้นทุนนั้นให้เกิดประโยชน์อย่างมีคุณค่าเลย ในที่สุดก็อาจเลือนหายไปตามกระแสทุนนิยมที่ไหลบ่าและถาโถมเข้ามาในชุมชนเรามีการพูดคุยใน



คนหลายๆกลุ่มทั้งผู้นำสมาชิก อบต. อสม. ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้รู้ ทั้งประเด็นไว้ให้ร่วมคิดและลงชนมาเป็นทีมวิจัยด้วยกัน เริ่มมีผู้สนใจบ้าง บางคนขอกลับไปลองคิดดูก่อนก็มี ปฏิเสธเลยเดี๋ยวนั้นก็มีเพียงเพราะได้ยินว่าเป็นงานวิจัย เมื่อถึงเวลาจนตัวที่จะต้องส่งรายชื่อทีมวิจัย จึงตัดสินใจโทรศัพท์ถึง 2 ท่านนี้เป็นอันดับแรกคือ

1. นายพรทวิ ศรีสง่า รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก นอกจากตำแหน่งรองนายกฯ แล้ว “ พี่แมว ” ของเด็กเยาวชนในหมู่บ้าน ยังเป็นขวัญใจของเด็กๆมาทุกรุ่น นับว่าเป็นประธานกลุ่มเด็กและเยาวชนมาก่อน แม้เวลาจะผ่านไปตำแหน่งนี้ก็ยังคงอยู่ในความรู้สึกของชุมชน ภาพที่คุ้นชินของคนในชุมชนคือทุกเย็นเด็กๆจะมารวมตัวกันที่บ้านพี่แมว จึงทำให้การชักชวนกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กเยาวชนมาร่วมในงานวิจัยเป็นเรื่องที่ง่ายและทำได้รวดเร็ว โดยหัวหน้าทีมวิจัยก็ได้มอบหมายให้ท่านรองฯ คัดเลือกกลุ่มเป้าหมายนี้ตามความเหมาะสม เพราะท่านรองฯ “ รู้จัก ” เด็กๆดีกว่าใครๆ เรียกได้ว่ามีกลุ่มเป้าหมายอยู่ในมือ

2. นางอนงค์ วงลาณี อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) พ่วงด้วยสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก (สอบต.) อีกหนึ่งตำแหน่ง “ แม่นงค์ ” ขวัญใจของเด็กๆอีกคน เดิมเป็นแม่ค้าขายของเล็กๆน้อยๆรวมทั้งอาหารการกินที่โรงเรียนประจำหมู่บ้าน (โรงเรียนบ้านโนนหนองแฝก) ด้วยความที่เป็นคนพูดจาดี ใจดี เป็นกันเอง เข้าใจความต้องการของเด็ก

แม่นงค์จึงกลายเป็นผู้ใหญ่ที่มีเด็กๆติดพันทั้งที่บ้านและโรงเรียน แม้ในปัจจุบันจะไม่ได้ไปขายของที่โรงเรียนแล้วก็ตาม เมื่อมาอยู่ในฐานะ สอบต. นอกจากจะทุ่มเททำงานในฐานะตัวแทนของชุมชนในสภาแล้ว แม่นงค์ของเด็กๆยังทำหน้าที่ “ มือประสานสิบทิศ ” ให้ชุมชนอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นผู้นำ บ้าน วัด โรงเรียน องค์กรต่างๆ หากที่ใดมีปัญหาหรือความขัดแย้งใดๆเกิดขึ้น แม่นงค์จะได้รับเลือกหรือร้องขอจากฝ่ายต่างๆให้ไปประสานทันทีและแม่นงค์ก็ทำหน้าที่นี้ได้อย่างดีเยี่ยม หัวหน้าโครงการก็เล็งเห็นคุณสมบัติเด่นหรือจุดแข็งนี้ของแม่นงค์เช่นกัน จึงได้มอบหมายหน้าที่ในการสรรหากลุ่มเป้าหมายทั้งที่เป็นเด็กและผู้ใหญ่ร่วมกับท่านรองฯพรทวิ ซึ่งใช้เวลาเพียง 2 ชั่วโมงเราก็ได้รายชื่อทีมวิจัยในรอบแรกจำนวน 16 คน รวมทั้งสองท่านแรกก็กล่าวถึงแล้ว ดังรายชื่อต่อไปนี้



- | | |
|-------------------------|--|
| 3. นายทอง ไชยนา | ผู้ใหญ่บ้านบ้านคอนเคืองในเวลานั้น |
| 4. นางภัทรวดี ลำเจียก | อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) |
| 5. นางสาวสุกัศ พันนา | อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) |
| 6. นางสาวสุวรรณา นูหาร | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 7. นายจิรายุส บุญตามทัน | กลุ่มเด็กและเยาวชน |

- | | |
|--------------------------------|--|
| 8. นายบุรินทร์ อุ่นใจ | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 9. นางสาวศศิธร วงลาณี | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 10. นายวิชัยรัตน์ คุณสัตย์ | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 11. นายกรนรินทร์ ช่างคำ | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 12. นางสาวรัชชดา จำปาแดง | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 13. นางสาวประภาพร จันทบุปผ์ | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 14. นายอภิสิทธิ์ จำปาแดง | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 15. นางภัทรวรรณ จันทรศิริ | หัวหน้าโครงการ |
| 16. นายประยูศักดิ์ ประทุมทิพย์ | ศึกษานิเทศก์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษายโสธรเขต 1 |

สำหรับสมาชิกทีมวิจัยท่านนี้ มีความสนใจตั้งแต่ผู้ประสานงานระดับจังหวัดได้ปรารถนาจะมีโครงการวิจัยการศึกษาแนวทางฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของจังหวัดยโสธรแล้ว จึงแจ้งความจำนงค์ไว้กับผู้ประสานงานระดับจังหวัดก่อนหน้านี้แล้ว

สำหรับที่ปรึกษาโครงการก็ได้แก่

1. พระภิกษุแสง ชัยภูมิ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบ้านดอนเมือง ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือและเป็นพระนักพัฒนาที่อยากเห็นชุมชนร่วมมือกันรักษาสืบสานวัฒนธรรมที่ดีไว้ให้ลูกหลานรุ่นหลังๆ ได้ศึกษาเรียนรู้และช่วยกันสืบทอดสิ่งที่ดั่งมาไว้ต่อไป

2. นายประพล จันทรศิริ ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนคำเขื่อนแก้วชนูปถัมภ์ ที่ปรึกษาใกล้ชิดกับหัวหน้าโครงการ เป็นผู้ที่คลุกคลีกับประเพณีบุญบั้งไฟมาครั้งก่อนชีวิต

หลังจากได้ทีมแล้ว ก็มีการประชุมชี้แจงโครงการในนัดแรกโดยผู้ประสานงานระดับจังหวัด เข้าร่วมประชุมด้วย ในที่ประชุมได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการ การดำเนินการวิจัย ลดความกังวลของทีมเกี่ยวกับการทำวิจัยที่ทีมยังรู้สึกว่าเป็นเรื่องสุดเอือมมือสอยสำหรับชาวบ้าน เมื่อการทำความเข้าใจสมควรแก่เวลาได้มีการนัดหมายเพื่อดำเนินการต่อไป หลังจากประชุมแล้ว 3 วันแม่ณรงค์และพี่แมว ของเด็กๆก็มาแจ้งหัวหน้าโครงการว่ามีทั้งเด็กและผู้ใหญ่ที่มีความต้องการเข้าร่วมทำงานในทีมวิจัย จากความต้องการนี้จึงทำให้มีสมาชิกทีมวิจัยในรอบที่สองอีกจำนวน 11 คน รวมสมาชิกทั้งหมดเป็น 27 คน ดังรายชื่อต่อไปนี้

- | | |
|--------------------------|--------------------|
| 1. นายชัยมงคล จัปจิตร | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 2. เด็กชายสันติ ติประเคน | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 3. นายสุภกรักษ์ สุขแสน | กลุ่มเด็กและเยาวชน |

- | | |
|-----------------------------------|--------------------------------------|
| 4. นายกำชัย ชินพันธ์ | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 5. เด็กหญิงธัญญรัตน์ ศรีภูมิพุกษ์ | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 6. นายอภิชัย ขวัญทอง | กลุ่มเด็กและเยาวชน |
| 7. นางทองสี พุ่มพันธ์ | อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน |
| 8. นายสมศักดิ์ สุขแสน | ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก |
| 9. นายแสวง กำแก้ว | ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนเชียง |
| 10. นายประสงค์ ปัดภัย | ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนเชียงและ อสม. |
| 11. เด็กชายธีรวัฒน์ มะลิวัลย์ | กลุ่มเด็กและเยาวชน |

นอกจากนี้ท่านรองฯ นายพรทิว ศรีสง่ายังเสนอให้เพิ่มที่ปรึกษาอีกหนึ่งคนคือ นายบัญชา ชารีแก้ว นายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก ที่เสนอตำแหน่งที่ปรึกษาโครงการให้ก็เพราะว่าท่านนายกเป็นหนึ่งในผู้เชี่ยวชาญในเรื่องประเพณีบุญบั้งไฟ เรียกได้ว่าเป็นทั้งผู้เชี่ยวชาญและผู้สืบทอดก็ว่าได้ เพราะคุณพ่อท่านนายกนั้นเป็นพ่อครูแห่งกาพย์กลอนเชิงกลองคຸ້ມ

2.2 การพัฒนาทีมวิจัย

แม้นักวิจัยบางคนจะเคยผ่านงานวิจัยมาบ้าง หรือแม้บางคนกำลังเรียนอยู่ในระดับปริญญาโทที่กำลังถูกเกี่ยวเชิญเรื่องกระบวนการวิจัยอยู่อย่างเข้มข้น แต่ยังคงถือว่าเป็นมือใหม่หัดขับอยู่และส่วนใหญ่ของทีมก็เป็นมือใหม่ไม่เคยขับเลย ซึ่งในทีมวิจัยมีทั้งผู้นำ คณะกรรมการหมู่บ้าน นักการเมือง ครู อสม. พยาบาลและเด็กเยาวชน ต่างล้วนเป็นนักวิจัยมือใหม่ไม่เคยหัดขับ ทีมจึงต้องเรียนรู้และพัฒนาตนเองเรื่องงานวิจัยไปพร้อมๆกันโดยร่วมเรียนรู้ในเวทีแรกในการประชุมสร้างเครื่องมือเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลที่ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก อำเภอคำชะอี จังหวัดโขงไซ โดยการประชุมครั้งนี้

ผู้ประสานงานระดับจังหวัดได้แนะนำให้ทีมวิจัยได้รู้จักกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยหรือที่เรียกย่อๆจนติดปากว่า “ สกว. ” เพื่อเป็นการตอกย้ำและเพิ่มความมั่นใจให้กับทีมวิจัยบุญบั้งไฟว่า ชาวบ้าน



ก็สามารถทำงานวิจัยได้ทำวิจัยเป็น โดยได้นำเสนอฉายภาพให้เห็นกระบวนการทำงานของงานวิจัยในท้องถิ่นอื่นๆที่ชาวบ้านเป็นผู้ทำวิจัยเอง ย้ำให้ชัดเจนยิ่งขึ้นกับวิดิทัศน์ “ 10 ปี สกว. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ”

เมื่อทีมวิจัยเริ่มมีความมั่นใจว่าหน้าตาบ้านๆอย่างเราก็สามารถเป็นนักวิจัยท้องถิ่นได้ จึงได้ร่วม



เรียนรู้และพัฒนา ร่วมกันระดมความคิดว่า ข้อมูลที่ต้องเก็บมีเรื่องใดและอะไรบ้าง (เก็บข้อมูลอียังแน) มีวิธีการเก็บอย่างไร (เก็บแบบใด เก็บจิ้งใด)

กลุ่มเป้าหมายที่จะต้องไปเก็บข้อมูล (ไปเก็บกับใคร) ไปเก็บข้อมูลที่ไหนบ้าง (เก็บหม่องใด) เก็บเมื่อไหร่ (เก็บยามใด) มีเทคนิคในการเข้าไปเก็บข้อมูลอย่างไรจึงจะได้รับความร่วมมือและได้ข้อมูลที่ต้องการอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ และสิ่งที่สำคัญคือการบันทึกข้อมูล นอกจากนี้

นักวิจัยได้ร่วมเรียนรู้การเก็บข้อมูล รวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลจากการลงสนามปฏิบัติจริง ทำให้ทีมวิจัยมั่นใจในตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งเป็นบทเรียนสำคัญยิ่งในการศึกษาวิจัย

3. การชี้แจงโครงการ

การประชุมทีมวิจัยเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการและการดำเนินงานต่อไปจนเสร็จสิ้นโครงการ โดยมีทีมผู้ประสานงานระดับจังหวัดเข้าร่วมและดำเนินการชี้แจงที่ลานหน้าบ้านหัวหน้าโครงการวิจัยพบว่าทีมวิจัยที่เป็นผู้นำในชุมชนมีความตื่นตัวและสนใจมากเพียงแต่ยังไม่มั่นใจว่าตัวเองจะทำได้ เพราะไม่เคยทำงานวิจัย ไม่เคยรู้เรื่องงานวิจัย ไม่คิดว่าชาวบ้านจะสามารถทำได้ ส่วนทีมวิจัยที่เป็นเด็กและเยาวชนก็ไม่ต่างกันมากนักแต่อาสาที่จะทำและร่วมมืออย่างเต็มที่ เพียงแต่ขอให้อธิบายว่า จะต้องทำอย่างไร ดำเนินการอย่างไร เพราะหลายคนก็อยากทราบและอยากได้คำตอบว่าทำวิจัยตามโครงการนี้แล้วจะได้ผลเป็นอย่างไร โดยส่วนหนึ่งมีความสนใจในเรื่องความเป็นมาของดนตรีที่ใช้ในประเพณีบุญบั้งไฟ ทั้งกลองยาว กลองดุ่มและพั้งฮาด สนใจในเรื่องขบวนพ็อนและท่ารำ การแข่งการแต่งกายขบวนแข่ง เยาวชนบางคนก็สนใจเรื่องของอาหารที่มีในงานบุญบั้งไฟ เด็กผู้ชายก็สนใจเรื่องกระบวนการทำเหล้ากลั่นเหล้าขาว ทำสาโทจนกระทั่งข้าวหมาก หรือความสนุกสนานที่มีในงานบุญบั้งไฟ เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ก็ดีใจที่จะได้มีโอกาสเข้ามาศึกษา

เมื่อมาถึงประเด็นคำถามที่ว่า “เมื่อเราได้ข้อมูลมาแล้ว มารวบรวมวิเคราะห์ช่วยกัน แล้วเราก็นำช่วยกันเลือกว่าเราจะมีแนวทางอย่างไรที่จะฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิมที่ดีให้กลับมา จนเป็นสัญลักษณ์ว่าถ้าจะมาดูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม ต้องมาดูที่บ้านคอนเชียง” คำถามนี้เองที่ทำให้ผู้ใหญ่บ้านคือนายทอง ไชยนาและ นางอนงค์ วงลาณี อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นทีมวิจัย ได้มาขอเพิ่มสมาชิกทีมวิจัยขึ้นอีก 11 คนจากเดิมที่มีทีมอยู่แล้ว 16 คนรวมทั้งสิ้นเป็น 27 คนในอีก 3 วันต่อมา

เพราะเมื่อคำถามนี้แพร่ออกไปในหมู่บ้านจากปากผู้นำชุมชนเองจึงทำให้มีผู้สนใจรวมทั้งผู้ที่เคยลังเลใจว่าจะเข้าร่วมในโครงการหรือไม่ ได้เข้ามาขอร่วมเป็นทีมวิจัยด้วย และรองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุกคือ นายพรทวี ศรีสง่า ได้เสนอเพิ่มที่ปรึกษาขึ้นมาอีกหนึ่งคนคือนายบัญชา ชาริแก้ว ซึ่งก็ไม่ใช่อื่นไกลท่านเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุกนั่นเอง ทั้งนี้ก็เพื่อมาช่วยกันทำงาน เพราะทุกคนอยากจะเห็นบ้านคอนเชียงเป็นสัญลักษณ์บุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของจังหวัดยโสธร

4. การเก็บข้อมูล

ในการเก็บข้อมูลทีมวิจัยได้แบ่งขั้นตอนออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

4.1 การออกแบบเครื่องมือเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูล

ในการประชุมจัดสร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูลครั้งนี้ทีมผู้ประสานงานระดับจังหวัดได้แนะนำให้ทีมวิจัยได้รู้จักกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยหรือที่เรียกย่อๆจนติดปากว่า “ สกว. ” เพื่อเป็นการตอกย้ำและเพิ่มความมั่นใจให้กับทีมวิจัยบุญบั้งไฟว่า ชาวบ้านก็สามารถทำงานวิจัยได้ โดยได้นำเสนอฉายภาพให้เห็นกระบวนการทำงานของงานวิจัยในท้องถิ่นอื่นๆที่ชาวบ้านเป็นผู้ทำวิจัยเอง ย้ำให้ชัดเจนยิ่งขึ้นกับวิทัศน์ “ 10 ปี สกว. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ”

เมื่อทีมมั่นใจกันขึ้นมากแล้ว ก็แบ่งบทบาทหน้าที่กันรับผิดชอบในทีมว่าใครจะต้องดูแลเรื่องอะไรบ้าง เพื่อให้การดำเนินงานโครงการมีความสะดวกและราบรื่นได้มีการเสนอให้ทำหนังสือขออนุญาตผู้ปกครองของทีมวิจัยที่เป็นเด็กและเยาวชนด้วย

เนื่องจากทีมวิจัยจะต้องลงเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม ในงานประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธร ซึ่งจะจัดขึ้นในวันที่ 8 – 9 – 10 พฤษภาคม 2552 จึงต้องสร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูลให้แล้วเสร็จ ในที่ประชุมช่วยกันระดมความคิดว่า การศึกษาในครั้งนี้จะต้องเก็บข้อมูลตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่ามีความเป็นมาและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง โดยใช้ mind map ช่วยดำเนินการ

- ข้อมูลที่ต้องเก็บมีเรื่องใดและอะไรบ้าง (เก็บข้อมูลอียังแน)
- มีวิธีการเก็บอย่างไร (เก็บแบบใด เก็บจังใด)

- กลุ่มเป้าหมายที่จะต้องไปเก็บข้อมูล (ไปเก็บกับไฟ)
- ไปเก็บข้อมูลที่ไหนบ้าง (เก็บหม่องใต้)
- เก็บเมื่อไหร่ (เก็บยามใต้)

ข้อมูลที่ต้องเก็บมี 8 ด้านคือ

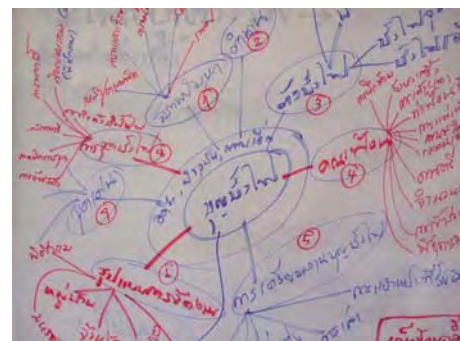
1. สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น รายละเอียดที่จะต้องเก็บได้แก่

- การพนัน ทั้งที่เป็นงานประเพณีและแอบอ้างประเพณีเป็นบ่อนพนันบั้งไฟ
- การทะเลาะวิวาท
- รูปแบบการเข้ามาเกี่ยวข้องกับงานประเพณีของเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และยาเสพติด
- การกระทำผิดทางเพศ นับไปตั้งแต่ ลามกอนาจารจนถึงการก่ออาชญากรรมทางเพศ
- งบประมาณในการจัดงาน

2. ประวัติและตำนานของงานประเพณีบุญบั้งไฟ

3. ตัวบั้งไฟ ประเด็นที่ต้องเก็บข้อมูล

- ชนิดและขนาด
- วัสดุอุปกรณ์ วัสดุดิบหรือส่วนประกอบ
- ขั้นตอนการทำบั้งไฟ
- เทคนิคการทำ
- ลวดลายและการตกแต่ง
- พาหนะที่ใช้ (บั้งไฟเอ้)
- พิธีกรรม



4. คณะฟ้อนหรือขบวนรำเซิ้ง ประเด็นที่ต้องเก็บข้อมูล

- การฝึกซ้อม
- รูปแบบการเข้าร่วมขบวนฟ้อนของนางรำหรือการได้มาซึ่งนางรำ
- คนตรีที่ใช้
- จังหวะการเซิ้ง
- ทำรำที่ใช้
- การแต่งตัวของนางรำในขบวน
- การแต่งแฟนซีของผู้เข้าร่วมขบวน

- ภาพยนตร์กลอนเชิงในขบวน
- จำนวนคน (นางรำ) ที่ใช้
- พิธีกรรมต่างๆ
- รูปแบบในการจัดขบวน

5. การเตรียมงานบุญบั้งไฟ ประเด็นที่ต้องเก็บข้อมูล

- รูปแบบและช่องทางในการบอกบุญ
- อาหารและเครื่องคัม
- คณะกรรมการและคณะทำงาน
- การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ
- รูปแบบในการเตรียมรับคณะผ้าป่าสามัคคี (มักมาทอดในงานบุญบั้งไฟ)

6. รูปแบบการจัดงานบุญบั้งไฟ เก็บข้อมูลทุกระดับทั้งระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด

- บุคคลที่เกี่ยวข้องได้แก่ คณะกรรมการจัดงาน คณะกรรมการตัดสิน
- นโยบายจากทางรัฐ
- แนวอนุรักษ์
- แนวร่วมสมัย
- มหรสพที่ใช้
- พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

7. การจุดบั้งไฟ ประเด็นที่ต้องเก็บข้อมูล

- การทำฐานจุดบั้งไฟหรือค้ำบั้งไฟ
- การเลือกสถานที่ในการจุดบั้งไฟ
- การเตรียมบั้งไฟขึ้นจุด
- อุปกรณ์และเทคนิคการจุด
- พิธีกรรมก่อนนำบั้งไฟขึ้นจุด
- อุปกรณ์ที่ใช้และวิธีการจับเวลา
- การจุดบั้งไฟถวายแด่น การบรวงสรวง
- การละเล่นเฉพาะหรือบทลงโทษ (บั้งไฟพื้ขึ้นเอาคนลงตม)

8. สนามบั้งไฟ

- รูปแบบการเข้ามาเกี่ยวข้องกับงานบุญประเพณี
- รูปแบบการจัดงาน
- ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับธุรกิจสนามบั้งไฟ

มีวิธีการเก็บข้อมูลอย่างไร

1. เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ (ไปส่อไปถาม) บันทึกข้อมูลโดยการเขียน การบันทึกเทปอัดเสียง บันทึกภาพด้วยกล้อง บันทึกวิดีโอ
2. การสังเกต (ไปชม) การเข้าร่วมกิจกรรม
3. จัดเวทีเสวนา (ไปโสกัน) โดยมีผู้รู้ ครูบาอาจารย์ ปราชญ์ชาวบ้าน ประชาชนเข้าร่วมในเวที

กลุ่มเป้าหมายในการเก็บข้อมูล

1. ค่ายบั้งไฟ
2. ช่างทำบั้งไฟ
3. ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้
4. กรรมการตัดสินขบวนแห่บั้งไฟ – จุดบั้งไฟ – จับเวลา
5. กรรมการจัดงานบุญบั้งไฟ
6. ครูสอนฟ้อน รำเซิ้ง
7. นางรำ
8. นักดนตรี
9. นักพนันบั้งไฟ
10. คนที่เข้าร่วมงาน
11. บิดามารดา ครู ผู้ปกครอง
12. เด็กและเยาวชน
13. ผู้ที่แต่งกายย้อนกลอน



พื้นที่ในการไปเก็บข้อมูล

1. งานประเพณีบุญบั้งไฟโยธธร
2. งานประเพณีบุญบั้งไฟอำเภอคำเขื่อนแก้ว
3. งานประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียง ตำบลลุมพุก อำเภอคำเขื่อนแก้ว
4. งานประเพณีบุญบั้งไฟพื้นที่อื่นๆที่มีข้อมูลน่าสนใจหรือเกี่ยวเนื่องกัน
5. สนามบั้งไฟหรือบ่อนบั้งไฟอำเภอต่างๆและจังหวัดใกล้เคียงเช่น ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ

อุบลราชธานี

ช่วงเวลาในการไปเก็บข้อมูล

1. เวลาที่ว่างจากภารกิจต่างๆ นัดหมายกันลงพื้นที่เก็บข้อมูล เพราะข้อมูลบางอย่างไม่ต้องรอให้ถึงเทศกาลงานบุญก็สามารถเก็บได้ เช่น ข้อมูลเรื่องอาหารและเครื่องดื่ม
2. ช่วงเวลาที่มีงานบุญ ซึ่งฝ่ายประสานงานของทีมวิจัยจะเป็นผู้หาข้อมูลว่าพื้นที่ใดจัดงานวันไหน
3. ช่วงเวลาที่มีการเตรียมงานของแต่ละพื้นที่

เมื่อได้รายละเอียดและประเด็นในการเก็บข้อมูลเรียบร้อยแล้ว ก็แบ่งทีมรับผิดชอบเพื่อเก็บข้อมูลแต่ละด้าน โดยตั้งทีมนักวิจัยที่เป็นผู้ใหญ่ไว้ดูแลทีมและสมาชิกทีมที่เป็นเด็กและเยาวชนก็สมัครเข้าทีมตามความสนใจของตนเอง



4.2 การเตรียมลงพื้นที่เก็บข้อมูล

การเตรียมการลงพื้นที่ต่างๆเพื่อเก็บข้อมูลนั้น มีการประชุมเตรียมทีม ได้ชี้แจงถึงวิธีการ มารยาท การแนะนำตัวเองในการเข้าไปเก็บข้อมูล การทำความเข้าใจกับประเด็นคำถามในเรื่องต่างๆที่จะต้องเก็บรายละเอียดให้ชัดเจนตรงกัน การบันทึกข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูล พร้อมกับเครื่องมือในการบันทึกข้อมูล ทั้งสมุด เครื่องอัดเสียง กล้องดิจิทัล กล้องวิดีโอ พาหนะที่จะใช้ในการเดินทาง อาหารการกินสำหรับทีม การดูแลตนเองและทีมให้ปลอดภัยไม่ให้มีเรื่องทะเลาะวิวาท มีการแบ่งทีมรับผิดชอบ ในแต่ละทีมต้องแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบกันให้ชัดเจนและรวบรวมข้อมูลส่ง ทุกครั้งที่มีการลงเก็บข้อมูลก็จะมีการเตรียมทีมเช่นนี้ทุกครั้งไป

4.3 การดำเนินการเก็บข้อมูล

เมื่อเรามีเครื่องมือที่จะใช้ในการเก็บข้อมูล มีกลุ่มเป้าหมาย มีพื้นที่เป้าหมายที่ชัดเจน ทีมจึงได้ดำเนินการเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่จริงตั้งแต่การเตรียมงานบุญบั้งไฟ การฝึกซ้อมการรำเซิ้ง การทำบั้งไฟและการเตรียมงานด้านต่างๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.3.1 การเก็บข้อมูลการเตรียมงานในพื้นที่ต่างๆ

อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

ก่อนลงเก็บข้อมูลในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ทีมมีการประชุมเตรียมกันก่อน ณ บ้านหัวหน้าโครงการ ในการประชุมครั้งนี้ทีมวิจัยที่เป็นผู้ใหญ่หลายคนติดธุระสำคัญบ้าง ติดเรียนบ้าง จึงแจ้งให้ที่ประชุมรับทราบ แต่หัวหน้าทีมแต่ละทีมก็ได้ไปกันครบ หัวหน้าโครงการได้ชี้แจงวิธีการ มารยาท การแนะนำตัวเองในการเข้าไปเก็บข้อมูล การทำความเข้าใจกับประเด็นคำถาม การสัมภาษณ์ การสังเกต การบันทึกข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูล การดูแลตนเองและความปลอดภัยของทีม พร้อมกับเครื่องมือในการบันทึกข้อมูล ทั้งสมุด เครื่องอัดเสียง กล้องดิจิทัล กล้องวิดีโอ ในแต่ละทีมต้องแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบกันให้ชัดเจน โดยแบ่งเป็น 3 ทีมเข้าไปเก็บข้อมูลเรื่องค่ายบั้งไฟ การทำบั้งไฟที่ค่ายทำบั้งไฟนิสิตสุราและขบวนรำเซิ้งหรือคณะฟ้อนของคณะบ้านได้สามัคคี การสับลายบั้งไฟเพื่อตกแต่งหรือเอ้บั้งไฟสวยงาม ทีมที่รับผิดชอบในการเก็บข้อมูล แต่ละด้าน มีการตั้งทีมนักวิจัยที่เป็นผู้ใหญ่ไว้ดูแลทีม และสมาชิกทีมที่เป็นเด็กและเยาวชนก็สมัครเข้าทีมตามความสนใจของตนเอง มีสมาชิกทีมวิจัยของเราสามคนที่ไม่ต้องการให้ใครมาระบุเพศว่าเป็นชายหรือหญิงได้แสดงความจำนงค์ก่อนใครเพื่อน ที่จะขอเข้าไปเก็บข้อมูลในทีมขบวนรำเซิ้ง ส่วนสมาชิกคนอื่นๆก็สมัครเข้าทีมตามความสนใจโดยที่ไม่ต้องมีใครเข้าไปจัดการแบ่งทีมให้ เพราะมีผู้นำในทีมเด็กและเยาวชนอย่างนางสาวศศิธร วงลาญี คอยจัดการกันเอง ซึ่งนายพรทวี ศรีสง่า รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก เป็นผู้ประสานงานกับพื้นที่ให้พร้อมับนัดหมายเวลาที่จะลงไปเก็บข้อมูล มีทีมที่รับผิดชอบในแต่ละประเด็นดังนี้

ทีมที่ 1. เก็บข้อมูลที่ค่ายบั้งไฟนิตินสุรา ที่เป็นค่ายที่ผลิตบั้งไฟค่ายเดียวที่หลงเหลืออยู่ในเขตเทศบาลเมืองยโสธร นำทีมโดยผู้ใหญ่ใจดีนายทอง ไชยนาและนายแสวง กำแก้ว สองท่านนี้มีความสนใจเรื่องการทำบั้งไฟเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว นางภัทรวดี ลำเจียก เป็นผู้ใหญ่ที่อาสาว่าจะทำการสัมภาษณ์ถึงประเด็นต่างๆของการทำบั้งไฟให้เด็กๆ ได้ดูเป็นตัวอย่างก่อนเพื่อเพิ่มความมั่นใจแก่เด็กๆ ในการถามการสัมภาษณ์ (ไปต่อ) ส่วนทีมเด็กๆ ประกอบด้วย นายกรรณรินทร์ ช่างคำ นายอภิสิทธิ์ จำปาแดง สองคนแรกนี้มีความสนใจใคร่รู้เรื่องของการทำบั้งไฟถึงขนาดบอกกับทีมผู้ใหญ่ไว้ก่อนว่า



ถ้าหากลองเก็บข้อมูลเรื่องการทำบั้งไฟเมื่อใด “ ผมสมัครก่อนหมู่เด้อครับ ไผกะห้ามแย่งเต ” (ผมขอจองไว้ก่อน ห้ามคนอื่นแย่งสมัครนะครับ) ความจริงแล้วพี่กิลลี่ (นายกรรณรินทร์ ช่างคำ) ก็มีความสนใจเรื่องดนตรีที่ใช้ในขบวนเซิ้งบั้งไฟด้วย แต่ถูกล้องๆขอร้องให้นำทัพเด็กๆ ลงเก็บข้อมูลเรื่องนี้ก่อน นางสาวรัชชดา จำปาแดง เด็กหญิงชญญรัตน์ ศรีภูมิพฤกษ์ ผู้หญิงเพียงสองคนในทีมที่มาอยู่ในทีมนี้เพราะถูกคัดเลือกมาโดยผู้นำเยาวชน ส่วนนายอภิชัย ขวัญทองและนายสันติ ดีประเคน เด็กเยาวชนที่ไม่ยอมเรียนหนังสือต่อที่สำคัญใครๆ ในชุมชนต่างต้อนรับเด็กกลุ่มนี้ด้วยการแบ่ปากใส่ เข้ามาอยู่ในทีมนี้เพราะตามพี่กิลลี่มา ด้านนายกำชัย ชินพันธ์ เด็กนักเรียนที่เรียนบั้งไม่เรียนบั้งหรือที่เรียกว่าชอบเรียนตามอัยยาศัย กำชัยก็ตามเพื่อนๆ มาเช่นกัน

ทีมที่ 2. เก็บข้อมูลคณะรำเซิ้งของคณะบ้านได้สามัคคี หลังจากที่ได้หัวหน้าโครงการได้ประสานงานไปยังพื้นที่คุ้มบ้านได้สามัคคีแล้ว ก็นำทีมไปเก็บข้อมูลโดยมีนางอนงค์ วงลายีตามไปช่วยดูแลเด็กๆ ตามข้อเสนอของบุตรสาว ผู้ใหญ่อีกคนก็คือนางทองลี พุ่มพันธ์ ฝ่ายแม่บ้านของทีมก็มีความสนใจเรื่องของการฟ้อนการรำ ส่วนเด็กเยาวชนเราก็มีสามสาวที่มีคำแนะนำว่า “ นาย ” ได้แก่นายจิรายุส บุญตามทัน นายวิชัยรัตน์ คุณสัทย์ นายธีระวัฒน์ มะลิวัลย์ อาสา ก่อนใครเพื่อน เรียกว่าจองแถวหน้ากันมาแต่หัวค่ำเลยก็ว่าได้ ตามด้วยสาวสวยมากความสามารถอย่างนางสาวศศิธร วงลายี ตำแหน่งนางป้ายประจำหมู่บ้านของเราผู้ที่สนใจเรื่องทำรำที่ใช้ในขบวนอีกคนหนึ่ง น้องด้านนางสาวประภาพร จันทอุปต์ คนนี้เพื่อนไปไหนฉันไปด้วย ไปไหนไปกันขอให้มีเพื่อนไปด้วยเท่านั้นพอ ส่วนนายสุภรักษ์ สุขแสน

และนายชัยมงคล จัปจิตร์ หนุ่มน้อยสองนายชายแท้ที่มีความสนใจเรื่องของดนตรีที่ใช้ในขบวนและงานบุญบั้งไฟ ก็ได้ตามความสนใจของตนเองมากับทีมนี้ด้วย

ทีมที่ 3. เก็บข้อมูลเรื่องลายบั้งไฟที่บ้านช่างนิค ที่ฝีมือช่างกลายเป็นอดีตที่มีแต่ความภาคภูมิใจโดยไม่มีใครสืบทอด ไม่มีลูกมือในการช่วยเอঁหรือตกแต่งบั้งไฟ นำทีมโดยนายประสงค์ ปัดภัย ช่างตัดลายบั้งไฟที่ไม่เคยมั่นใจหรือเรียกว่าตัวเองเป็นช่าง มีนางสาวสุภัศ พันนา ฝ่ายสวัสดิการของทีมอีกคนตามไปดูแลเด็กๆ ตามด้วยนางสาวสุวรรณา นุหารและนายบุรินทร์ อุ่นใจ ผู้ที่ไม่เคยรู้ตัวมาก่อนว่าตนเองสนใจเรื่องใดในประเพณีบุญบั้งไฟ แต่ที่ต้องไปกับทีมนี้เพราะเพื่อนแบ่งให้ไปกับทีม ภายหลังมีท่านรองนายกฯ นายพรทวี ศรีสง่า ตามไปสมทบอีกคนหลังเสร็จสิ้นการเรียนรู้แล้วในช่วงสายๆ

เมื่อได้ทีมได้รายละเอียดและประเด็นในการเก็บข้อมูลเรียบร้อยแล้ว ทีมวิจัยออกเดินทางโดยรถยนต์สองคัน มุ่งหน้าสู่จุดหมายปลายทาง เมื่อถึงที่หมายแล้วหัวหน้าโครงการได้พาทีมแต่ละทีมเข้าไปแนะนำตัวกับกลุ่มเป้าหมายที่จะลงไปเก็บข้อมูลว่าเป็นใคร มาจากไหน มาเพื่ออะไร พுகุญในเบื้องต้นพอคร่าวๆก่อนให้ทีมงานได้ลงเก็บข้อมูล ส่งทีละทีมจนครบสามทีม ปรากฏว่ากลุ่มเป้าหมายที่ทีมวิจัยเราจะ



ลงไปเก็บข้อมูลนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นกลุ่มคนที่คุ้นเคยกับหัวหน้าโครงการมาตั้งแต่เด็กๆ เคยร่วมงานกัน เคยช่วยงานกันในกิจกรรมต่างๆของงานประเพณีบุญบั้งไฟมาก่อน เมื่อหัวหน้าโครงการเข้าไปประสานงานจึงมีภาพบรรยากาศของการฟื้นฟูความเก่าเล่าความหลัง ถามสารทุกข์สุกดิบกันพอสมควร รวมทั้งได้แสดงออกถึงความรู้สึกที่ยินดีต้อนรับและพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลกับทีมอย่างเต็มที่ ทั้งสามแห่งทักทายทีมเป็นเสียงเดียวกัน “ อ้าว..ว่าแม่นไผ มาๆ โอ..ดีใจหลายได้พอกัน อยากถามเรื่องอียังถามได้โลด ลูกหลานน้องนุ่งนํ้ากันละ ” (อ้อ นี่กว่าใคร เชิญๆ ดีใจมากที่ได้เจอกัน ถ้าอยากถามเรื่องอะไรก็ถามได้เลยนะ เป็นลูกเป็นหลานเป็นพี่น้องกันทั้งนั้น) ภาพบรรยากาศแบบนี้ได้ทำให้ทีมนักวิจัยของเรารู้สึกผ่อนคลายลงได้บ้าง ไม่รู้สึกว่าการคัดค้านมากนักในฐานะนักวิจัยมือใหม่หัดขับ

ทีมวิจัยทั้งเด็กและผู้ใหญ่ตื่นเต้นกันมากกับบรรยากาศและประสบการณ์ที่แปลกใหม่รวมทั้งข้อมูลที่ได้มา ทีมบอกว่าเคยแต่ไปเที่ยวชมงานไม่คิดว่าเบื้องหลังการทำงานที่กว่าจะได้บั้งไฟสักบั้ง ว่าจะเห็นเป็นขบวนพ่อนที่สวยงาม มันจะยากเย็นและละเอียดอ่อน ต้องอดทนมากขนาดนี้ ทีมที่ใช้เวลาในการเก็บข้อมูลมากที่สุดเห็นจะเป็นทีมบั้งไฟเพราะข้อมูลเยอะ บรรยากาศเต็มไปด้วยความสนุกสนาน

หนุ่มๆที่กำลังทำบั้งไฟอยู่เต็มใจให้ข้อมูลกับทีมเด็กและเยาวชนของเราเป็นอย่างมาก ประเด็นคำถามที่เตรียมไปแทบจะไม่ต้องถาม เพราะผู้ให้ข้อมูลอธิบายขั้นตอนอย่างละเอียด พาทษตัวอย่างของจริง สาธิตการทำให้ดู เชิญชวนว่าถ้าข้อมูลไม่ครบตามที่ต้องการให้ลงไปเก็บใหม่ ยินดีต้อนรับทีมวิจัยทุกเมื่อ จนเด็กๆ อดถามไม่ได้ว่าเคยมีทีมวิจัยมาเก็บข้อมูลแบบนี้หรือไม่ หนุ่มๆตอบว่ามีเหมือนกันเป็นนักศึกษา มาถามแบบเอาเป็นเอาตายจนไม่ยอมตอบ ไม่สนุกเหมือนที่พวกเรา มาสบายใจดี

เด็กๆเลยได้ข้อสรุปอย่างหนึ่งในการเข้าไปเก็บข้อมูลว่า การทำให้บรรยากาศผ่อนคลายขณะเข้าไปเก็บข้อมูลก็มีความสำคัญในการที่จะได้ข้อมูลมา ซึ่งตอนแรกๆทีมเกร็งกันมาก เกรงใจผู้ให้ข้อมูลกลัวเขาจะรำคาญเพราะเขากำลังทำงาน (ทำบั้งไฟ) กันอยู่ แต่เยาวชนหญิงของเราช่วยปรับเปลี่ยนบรรยากาศและข้อกังวลใจนี้ได้ ทีมวิจัยใช้เวลาทั้งวันในการเก็บข้อมูลก็กลับมาพบกันเพื่อสรุปการทำงานในวันนี้ เราใช้เวลาประมาณ 30 นาทีตรวจสอบข้อมูลที่ได้มา ก็พบว่าถึงจะใช้เวลาทั้งวันในการเก็บข้อมูลแต่เรายังได้ข้อมูลมาไม่ครบ จะต้องลงเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในบางประเด็นบางเรื่อง สำหรับทีมที่ลงเก็บข้อมูล ขบวนรำเชิงต้องกลับมาเก็บข้อมูลและบรรยากาศการซ้อมฟ้อนอีกครั้งในตอนเย็นนี้เวลา 18.30 น. เพราะคณะฟ้อนจะเริ่มซ้อมในเวลา 19.00 น. ทีมเด็กและเยาวชนที่จะมาอีกครั้งต้องเรียนผู้ปกครองให้ชัดเจนด้วย พอถึงเวลานัดหมายปรากฏว่าทีมเด็กๆมาครบทีมเช่นเคย

ในการลงเก็บข้อมูลการซ้อมฟ้อนในช่วงเย็นครั้งนี้ ก่อนที่จะลงจากรถยนต์เข้าไปที่สนามซ้อมฟ้อน หัวหน้าโครงการได้ชี้แจงเรื่องการระวังความปลอดภัยสำหรับตัวเองและทีม ขอให้ผู้ใหญ่ช่วยดูแลและเด็กๆก็ต้องดูแลตัวเองด้วย อย่าให้มีเรื่องทะเลาะวิวาททั้งที่เกิดจากเราและเกิดจากคนอื่น ๆ เพราะมีข่าวโจรยั่วน้ำเงินของถิ่นที่มักมีเรื่องทะเลาะวิวาทประจำคุ่ม ประกอบกับสมาชิกทีมวิจัยของเราจำนวน 4 คน ก็มีบุคลิกที่อาจจะขัดหูขัดตาเจ้าของถิ่นประจำคุ่มก็ได้ ต้องช่วยกันระวังไว้ก่อน

ทีมวิจัยเข้าไปแนะนำตัวเองกับคณะฟ้อน ขออนุญาตเก็บข้อมูลและบันทึกภาพบรรยากาศการฝึกซ้อม ซึ่งได้รับการต้อนรับที่ดีมาก ครูฝึก นางรำ นักดนตรี แม่ครัว ผู้เฒ่าผู้แก่ที่มาช่วยดูแลคอยติชมแก้ไขการฝึกซ้อม ได้ให้ความกรุณาและเป็นกันเองแก่ทีมวิจัยอย่างมาก จนการฝึกซ้อมผ่านไป 3 รอบ หัวหน้าโครงการสังเกตเห็นว่าทีมเด็กๆหายไป ไม่เห็นมีใครเดินหรือเก็บข้อมูลเลย จึงเดินมาด้านหลังขบวนซ้อมพบว่าเด็กๆนั่งรวมตัวกันบนแคร่ไม้ไผ่อยู่เป็นกลุ่มในลักษณะที่เด็กผู้ชายนั่งด้านใน ส่วนเด็กผู้หญิงนั่งอยู่ด้านนอก มีเพียงสมาชิกสามคนที่ต้องการให้ใครมาระบุเพศเท่านั้น ที่ยืนอยู่ข้างขบวนซ้อมดูท่าเรืออยู่อย่าง



จะมักเขม้น ก็ยังนึกแปลกใจ แต่มาทราบภายหลังว่า ขณะที่เดินตามกันเข้าไปในสนามฝึกซ้อม ทีมวิจัยของเราโดนตกทายจากเจ้าของถิ่นเหมือนที่หัวหน้าโครงการบอกให้ระวังจริงๆว่า “ เฮียมาจากไหน? เจิงเหรวะ ” เยาวชนหญิงเราเห็นท่าไม่ดีเลยชิงบอกก่อน “ ไม่มีอะไรค่ะ มาดูซ้อมฟ้อน มากับคุณหมอ ” แล้วรีบเดินเข้าสนามซ้อมไป และต่อมาก็มีการป้องกันเหตุที่อาจเกิดขึ้นโดยการนั่งรวมกลุ่มในลักษณะดังที่กล่าวมา เหตุการณ์ก็ผ่านไปด้วยดี ไม่มีการทะเลาะวิวาทเกิดขึ้นดังที่หวั่นใจ ทีมเราก็กลับถึงบ้านอย่างปลอดภัยเช่นกัน

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้ผู้ใหญ่ในทีมชื่นชมเด็กและเยาวชนมาก ได้เห็นว่าเด็กๆเขารักใคร่กลมเกลียวกันดี คูแลกันได้ มีปฏิภาณไหวพริบ สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี ก่อนจากกันในวันนั้น หัวหน้าโครงการได้กำชับและนัดให้ทุกคนในแต่ละทีมส่งข้อมูลที่ไปเก็บมาได้ ให้รวบรวมส่งหัวหน้าทีมแต่ละทีมในตอนเย็นของวันถัดไป ถึงเวลานัดเด็กเยาวชนของเราส่งงานบ้างไม่ส่งงานบ้าง ทีมผู้ใหญ่ที่หว่าการเขียนมานานก็ได้แต่หัวข้อ ส่วนรายละเอียดใช้วิธีการเล่าให้เด็กจดบันทึกไว้ก็มี จากการลงเก็บข้อมูลในครั้งนี้ทำให้เราได้มองเห็นศักยภาพและทุนเดิมของทีมในแต่ละคนดังนี้

1. นางสาวรัชชดา จำปาแดง เป็นผู้ที่มีความสามารถในการเก็บประเด็น สรุปใจความสำคัญและจดบันทึกรายละเอียดได้เป็นอย่างดี
2. นายอภิสิทธิ์ จำปาแดง ผู้มีความสนใจเรื่องการทำบัญชีเป็นอย่างดี เป็นผู้ที่อ่านออกเขียนได้แต่ไม่ชอบเขียนไม่ชอบบันทึก จำรายละเอียดปลีกย่อยได้ดี เล่าถึงข้อมูลในประเด็นที่ตัวเองสัมภาษณ์-ซักถามได้อย่างละเอียด มีเพื่อนๆเช่นน้องกวาง (รัชชดา) ช่วยจดบันทึก
3. นายสันติ ตีประเคน หนูน้อยที่ไม่ยอมเรียนหนังสือต่อ จากเหตุผลที่เข้าเรียนวิชาหนึ่งไม่ทัน แล้วครูก็บอกว่า ถ้าเธอไม่ยอมเรียนเธอก็ไม่ต้องมา “ ผมก็เลยไม่ไปเรียนครับ ” เป็นหนูน้อยคนแรกที่เดินเข้ามาหาหัวหน้าโครงการแล้วสารภาพว่า ผมไม่มีงานส่งเพราะเขียนหนังสือไม่เก่งเขียนไม่ทัน ผมคุยกับเพื่อนแล้วเขียนรวมกันมาส่งได้ไหมครับ เมื่อหัวหน้าโครงการอนุญาต เพื่อนในทีมก็ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า “ คุณหมอรับแมนมันเขียนบ่ได้ แต่มันมันส์ดีดีครับ ” (คุณหมอรับแมนมันจะเขียนไม่ได้ แต่เขาก็ขยันซักถามดิ้นะครับ)
4. นายอภิชัย ขวัญทอง เป็นอีกหนึ่งหนุ่มที่หนีเรียนจนไม่มีสิทธิ์สอบในหลายวิชา จนสุดท้ายก็หยุดเรียนเอาคือๆทั้งๆที่เหลืออีกเพียงเทอมเดียวก็จะจบมัธยมศึกษาปีที่ 3 เป็นรายที่สองที่เดินเข้ามาหาหัวหน้าโครงการแล้วก็บอกว่า ผมขอส่งงานรวมกันกับสันตินะครับ เพราะผมเขียนหนังสือตัวเล็กกลัวคุณหมออ่านไม่ออก จึงโดนเพื่อนๆในทีมแซวว่า “ บ่แมนครับ มันเขียนหนังสือบ่ถึก มันอายคุณหมอรับ ” (ไม่ใช้ครับเขาเขียนสะกดคำไม่ถูก เขาอายคุณหมอรับ)

สรุปแล้วอภิษยจะเขียนบันทึกก็ลำบากซ้ำยังไม่กล้าถาม แต่เป็นผู้อำนวยความสะดวกในทีม หมายความว่าทีมจะให้อ่านให้ทำอะไร อภิษยก็จะเป็นผู้อ่านทำให้เพื่อนๆบันทึก

5. นายกรณรินทร์ ช่างคำ พี่ใหญ่ของทีมที่น้องๆอยากร่วมงานด้วยและเรียกหาประจำเวลาลงพื้นที่ มีความสนใจพิเศษในเรื่องดนตรีที่ใช้ในงานประเพณีบุญบั้งไฟ ทำหน้าที่ได้ทุกอย่าง โดยเฉพาะเรื่องงานไอที บันทึกภาพนิ่งภาพเคลื่อนไหว พี่ใหญ่ของเราบอกกับทีมว่า “ ข้อมูลผมบันทึกไว้ในภาพครับ ”
6. นายบุรินทร์ อุ่นใจ หนุมปากหนักกรุ่นราวคราวเดียวกับกรณรินทร์ แต่มีรอยยิ้มพิมพ์ใจให้ทุกคน เวลาลงเก็บข้อมูลก็จะไม่พูดไม่ถาม นั่งจดบันทึกคนเดียว มีความสนใจในทุกเรื่องของบุญบั้งไฟ ที่ชอบมากที่สุดก็เป็นบรรยากาศของการจุดบั้งไฟเพราะได้ลุ้นว่าบั้งไหนจะขึ้น จะชู (ไม่ขึ้น) หรือจะแตก ซึ่งรู้สึกสนุกในการลุ้นมาก
7. เด็กหญิงธัญญรัตน์ ศรีภูมิพฤษย์ รับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมายอย่างดี แม้จะไม่ค่อยพูดคุย
8. นางสาวศศิธร วงลาณี เป็นผู้ที่ซักถามต่อเนื่อง (แต่ไม่กล้าที่จะเป็นผู้ที่เริ่มต้นในการสัมภาษณ์) จับประเด็นได้ดี จดบันทึกได้ในประเด็นสำคัญที่ตนเองสนใจ ด้านความสามารถส่วนตัวนอกจากการเป็นผู้นำของกลุ่ม เป็นผู้ที่คอยประสานกับเพื่อนๆน้องๆในทีมแล้ว ยังเป็นผู้ที่สามารถรู้แจ้งได้อย่างอ่อนช้อยสวยงามชนิดที่หาตัวจับได้ยาก
9. นายจิรายุส บุญตามพัน หนึ่งในสาวงามที่มีคำนำหน้าว่า “ นาย ” ที่ไม่เก่งเรื่องการจดบันทึกแต่ความจำดีเยี่ยม มีความคิดสร้างสรรค์ มักเสนอแนวคิดใหม่ๆในวิธีการทำงานร่วมกันในกลุ่มของตนกับแรงกดดันเรื่องเพศของตนได้เป็นอย่างดี สนใจเรื่องการรู้แจ้งเป็นพิเศษความสามารถในการรู้แจ้งอย่างอ่อนช้อยสวยงามไม่แพ้ใคร
10. นายวิชัยรัตน์ คุณสัจย์ เป็นอีกหนึ่งในสมาชิกสาวงามที่ไม่ค่อยพูดจา ไม่ค่อยสัมภาษณ์หรือซักถามใคร แต่ช่างสังเกต เมื่อจะต้องจดบันทึกก็ตั้งหน้าตั้งตาดจดบันทึกข้อมูลที่เพื่อนๆได้ช่วยกันถาม ด้านการรู้แจ้งก็ทำให้คุณผู้ชมอึ้งหรือทิ้งไปกับภาพที่เห็น เพราะน้องน้อย (วิชัยรัตน์) เป็นเด็กที่รูปร่างอ้วนลงพุงเล็กน้อย หาวเผลอไม่เจอ แต่เวลารู้แจ้งความสวยงามที่น้องน้อยนำเสนอออกมา ทำให้ผู้ชมมองข้ามความไม่มีเอวของน้องน้อยไปอย่างสิ้นเชิง ดังคำกล่าวชมที่มักได้ยินเสมอว่า “ จิดเนาะ แอวบมีกะรำไ้งามวาสน ” (น่าทึ่งนะ คุณสิ..ขนาดเธอไม่มียังรำได้สวยขนาดนี้)
11. นายธีระวัฒน์ มะลิวัลย์ (น้องฟลุค) สมาชิกสาวงามคนสุดท้ายของกลุ่ม ที่เป็นเด็กในโครงการวิจัยเด็กที่มีปัญหาทางการอ่านมาก่อน เมื่ออ่านไม่ออกก็เขียนไม่ได้ ความจำก็ไม่ต้อง

พูดถึง แม้แต่ชื่อตำราที่ตนเองสนใจก็ยังจำไม่ได้ว่าชื่ออะไร แต่ถ้าเป็นเรื่องการรำเชิงขอให้น้องฟลุคได้ดูคนอื่นรำแม่เพียงครั้งเดียว น้องฟลุคก็จะสามารถเลียนแบบและนำไปประยุกต์เป็นท่าอื่นๆ ได้อีกหลายท่า แต่ห้ามไปถามว่าตำรานี้เรียกว่าท่าอะไร น้องฟลุคจะตอบใครๆ เสมอว่า “หนูทำให้ดูเลยดีกว่าไหม” มีฉายาที่เพื่อนๆ และชุมชนกล่าวขานถึงคือ นางรำไร้กระดูก

12. นายกำชัย ชินพันธ์ หนุ่มร่างเล็กน่ารัก บุคลิกภายนอกดูเจิบขริ่มผู้มีความสามารถในการเขียน ลวดลาย วาดการ์ตูน แต่ไม่ค่อยชอบจดบันทึก ได้แต่บอกข้อมูลที่เก็บมาได้ให้เพื่อนๆ บันทึกไว้แทน

13. นางสาวประภาพร จันทคุปต์ ทำหน้าที่ในการสัมภาษณ์ได้ดี ชัดเจนในประเด็นรายละเอียดที่ต้องเก็บข้อมูล

14. นางสาวสุวรรณา นูหารและนายชัยมงคล จัปจิตรพร้อมด้วยนายศุภกริช สุขแสน ก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่รับผิดชอบหน้าที่ของตนเองได้ดี ทั้งการสัมภาษณ์ การสังเกตและการจดบันทึก

ส่วนทีมผู้ใหญ่ก็มีเพียงไม่กี่คนที่ได้ทำหน้าที่ในการสัมภาษณ์ได้แก่นางภัทรวดี ลาเจียกและนางอนงค์ วงลาณี ส่วนแม่บ้านใจดีของเราสองคนคือ สุภัตและทองสี นอกจากดูแลเรื่องอาหารการกินของทีมแล้วก็ยังนอกนั้นก็ไม่นัดในการเขียนก็ได้มอบหมายให้ลูกหลานเป็นผู้จดบันทึก ส่วนผู้ใหญ่ก็ทำหน้าที่สัมภาษณ์ซักถามตามประเด็น

จากการมารวบรวมและสรุปข้อมูลที่ได้มา ทำให้ทีมเราได้พบว่าสมาชิกทีมของเราที่เป็นเด็กและเยาวชนบางคนมีปัญหาเรื่อง อ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ เขียนไม่คล่อง เมื่อให้ส่งข้อมูลจึงไม่มีข้อมูลส่งเนื่องจากมีปัญหาเรื่องการเขียน แต่ความจำดีมาก จึงให้เล่าให้ฟังแล้วจดบันทึกข้อมูลตามที่เล่า บางคนไม่ชอบถามแต่ชอบจดบันทึกชอบเขียน บางคนก็ชอบถามอย่างเดียวไม่ชอบเขียน ประเภทที่ไม่ถามและไม่เขียนแต่ฟังและจำอย่างเดียวก็มี

ด้วยเหตุนี้ในการลงไปเก็บข้อมูลครั้งต่อไป จึงต้องมีการปรับทีมกันเล็กน้อยเพื่อให้ทีมหนึ่งๆ มีคนทุกประเภทอย่างสมดุลกัน ทั้งนี้ก็เพื่อช่วยกันทำงาน ช่วยกันเติมเต็มในส่วนที่บกพร่อง ทีมก็ยอมรับกติกามีการเปลี่ยนแปลงใหม่ได้ด้วยเหตุผลที่ทีมบอกว่า “ อยู่ทีมได้กะไปเฮ็ดงานนำกันคือแก่นั่นละ” (อยู่ทีมไหนก็ต้องไปทำงานด้วยกันเหมือนเดิมนั่นแหละ)

ติดตามลาย “ ศรีภูมิ ” อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

การลงพื้นที่อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นพื้นที่นอกเป้าหมายในครั้งนี้ เพราะทีมมีความสนใจในความเป็น “ ศรีภูมิ ” ว่ามีความเป็นมาอย่างไร ลวดลายจะเป็นอย่างไร โดยมีเกษตรกรกาญจนพงษ์ เพ็ญทองดี เกษตรกรประจำโรงพยาบาลเดียวกันกับหัวหน้าโครงการ เป็นผู้ประสานงานกับพื้นที่ให้



เนื่องจากเกษตรกรกาญจนพงษ์รู้จักมักคุ้นกับครูช่างท่านนี้เป็นอย่างดีในฐานะ “ คุณลุง ” ทีมนัดหมายกันที่บ้านหัวหน้าโครงการในตอนเย็นหลังเลิกงาน เพราะเป็นเวลาที่มีครูช่างว่างพอดี ส่วนวันและเวลาอื่นๆครูจะติดธุระ ด้วยเหตุนี้เราจึงได้ไปกันในตอนเย็น และด้วยที่เป็นเวลาช่วงเย็นที่จะมีค่าลงในเวลาต่อไป จำต้องเดินทางไกลถึงจังหวัดร้อยเอ็ด ทีมเล็กๆเราจำนวน 16 คน ไปกันเต็มทีม ผู้ใหญ่อีก 11 คนไม่มีใครขาดแม้แต่คนเดียว

หัวหน้าโครงการจึงต้องไปขออนุญาตผู้ปกครองของเด็กๆด้วยตัวเอง แม้จะทำหนังสือขออนุญาตไว้ก่อนตั้งแต่เริ่มโครงการแล้วก็ตาม จากการที่ไปขออนุญาตครั้งนี้ทำให้พบว่า น้องแจ๊ค (นายกำชัย ชินพันธ์) มีอาการไข้มา 2-3 วันก่อนหน้าแล้ว เมื่อรับประทานยาแก้ไข้ก็อาการดีขึ้นแต่ยังไม่หายขาด หัวหน้าโครงการจึงบอกว่าถ้าไม่สบายก็ให้พักผ่อนก่อนยังไม่ต้องไปกับเพื่อนๆก็ได้ ครั้งต่อไปก็ค่อยไป เพราะยังเหลืออีกหลายพื้นที่ที่เราจะต้องลงเก็บข้อมูล แต่น้องแจ๊คก็ยืนยันกับคุณแม่ว่าจะขออนุญาตไปเก็บข้อมูลกับเพื่อนๆ เมื่อน้องแจ๊คยืนยันที่จะไปคุณแม่ก็เลยอนุญาต เมื่อถึงเวลาเดินทางหัวหน้าโครงการจึงจัดให้ไปนั่งในรถจะได้ไม่ตากลมตากฝน (ซึ่งทำท่าจะตก) พร้อมกับเตรียมยาไว้ให้ เพื่อนๆทราบก็ไม่ยอมให้นั่งกระบะหลังเช่นกัน เราแวะรับเกษตรกรกาญจนพงษ์ที่โรงพยาบาลแล้วก็เดินทางต่อ ตลอดการเดินทางเราต้องผจญภัยกับ “ ฝนเฉพาะถิ่น ” คือฝนจะตกเป็นช่วงๆไม่ได้ตกตลอดทาง เล่นเอาหนาวไปตามๆกัน เด็กๆของเราที่นั่งกระบะหลังกลายเป็นเสื้อหมอบกันทุกคน เสื้อที่ใช้ปูนั่งกลับกลายมาเป็นเสื้อกันฝนไปในทันที

เมื่อเดินทางถึงสุวรรณภูมิทีมได้รับการต้อนรับที่อบอุ่นเป็นกันเองมาก เกษตรกรกาญจนพงษ์ทำหน้าที่แนะนำให้ทั้งครูช่างและทีมได้รู้จักกัน หลังจากนั้นผู้ใหญ่ส่วนหนึ่งได้ออกไปจัดหาโต๊ะเย็นสำหรับทุกคน ส่วนที่เหลืออยู่ที่ทำหน้าที่เก็บข้อมูลกับคุณครูลี วงศ์สระภู ที่ชีวิตจริงท่านเป็นครู อาศัยอาณามท่านก็เกษียณราชการมา 13 ปีแล้ว ในเชิงช่างศิลป์ท่านก็เป็น “ ครู ” วันนี้หัวหน้าโครงการไม่ได้กำหนดว่า จะต้องเก็บข้อมูลอะไรบ้าง บอกแต่เพียงว่าใครอยากรู้อะไรอะไร อยากถามประเด็นไหนก็ให้สัมภาษณ์ครู

เอง ถามได้อย่างอิสระ ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ นั่งล้อมวงกันเข้ามา มีครูนั่งอยู่ตรงกลางทำเอาบ้านครูแคบไปนิดเดียว เวทีนี้เองที่ได้สังเกตเห็นว่าเด็กๆของเราเริ่ม “เป็นงาน” กันมากขึ้น เพราะเด็กๆตั้งประเด็นคำถามเองโดยไม่มีกรอบให้ ให้ความสนใจกันมาก ถามแล้วตั้งใจฟังคำตอบ ไม่นั่งคุยกันเอง สัมภาษณ์เองแบบแทบแย่งกันถามเลยทีเดียว คนที่ไม่ค่อยพูดไม่ค่อยถามในการเก็บข้อมูลครั้งที่ผ่านๆมาอย่างนาย บุรินทร์ อุ๋นใจ ก็ยังมีคำถาม ประเด็นที่ถามก็พรั่งพรูอย่างน่าสนใจและถามอย่างใคร่รู้ เช่น

น้องนุ่น (ศศิธร)ถามว่า : “ คุณครูคะทำไมถึงชื่อลายศรีภูมิคะ ทำไมไม่เป็นชื่ออื่น ”

น้องกวาง (รัชชดา) : “ ลายศรีภูมิที่ว่านี้ มีที่มาอย่างไรคะ หมายถึงอะไรอย่าง ท้องถิ่นหรือ ธรรมชาติหรือความอุดมสมบูรณ์อย่างนี้นะคะ ”

น้องนอต (วิชัยรัตน์) : “ ในชุดลายศรีภูมิ มีลายใดเป็นลายเอกลักษณ์ ”

น้องจอย (ธัญญรัตน์) : “ ลายเอกอย่างกบตีตาก เอาไปติดส่วนไหนของบั้งไฟคะ ”

น้องต้า (ประภาพร) ซึ่งนั่งอยู่ห่างคุณครูออกไปหน่อย เกรงว่าครูจะไม่ได้ยินยังฝากเพื่อนถามให้ว่า “ ลายนี้เป็นลายตัดหรือลายสับคะ ” เป็นต้น

การสนทนาดำเนินไปสักระยะยี่ก็ต้องหยุดพักชั่วคราว เพราะน้องแจ็ก (กำชัย) ไข้ขึ้นสูง หนาวสั่น หัวหน้าโครงการต้องเข้าไปดูแลแล้วให้นอนพัก ระหว่างที่พักรู้ก็เตรียมอุปกรณ์ในการสาธิตการตัดลาย “ กบตีตาก ” ช่วงสาธิตการตัดลายนี้เองเป็นช่วงเวลาที่สามารรถสะกดทุกสายตาให้เพ่งมองไปที่กระดาน และกรรไกรที่อยู่ในมือครู เพราะเป็นการตัดลายที่ต้องใช้เทคนิคขั้นสูงของช่างฝีมือชั้นครู ที่ตัดอย่างต่อเนื่องโดยไม่มีการวาดลวดลายลงบนกระดานไว้ก่อน ตัดโดยที่ไม่ให้กระดานขาดออกจากกันไม่มีการยกกรรไกรออกจากกระดาน เมื่อตัดลายเสร็จจึงจะคลี่กระดานออกเห็นเป็นลายอย่างต่อเนื่อง

การเก็บข้อมูลแบบไม่มีกรอบประเด็น ถามไปเรื่อยๆครูก็อธิบายไปเรื่อยๆตามประเด็นที่ถาม ก็ทำให้ต้องคุยกันแบบสัพเพเหระในเรื่องประเพณีบุญบั้งไฟ จนมาสะดุดใจเอาที่คำบอกเล่าของครูที่บอกว่า เรื่องของพิธีกรรมต่างๆของบุญบั้งไฟที่อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด ยังคงเรื่องของพิธีกรรมนี้อย่างเข้มแข็ง ถ้าอยากศึกษาว่าพิธีกรรมตั้งแต่โบราณทำกันอย่างไร สืบทอดมาอย่างไรต้องไปดูที่อำเภอพนมไพร ทีมจึงมาปรึกษากันภายหลังว่าจะลงเก็บข้อมูลเรื่องพิธีกรรมนี้อย่างไร เมื่อถึงเวลาสมควรทีมเราจึงล่ำลาครูเดินทางกลับบ้าน พร้อมกับความอึดอึ้งใจ ดูทุกคนมีความสุข ไม่เหมือนกับที่กำลังมาทำงานจากกลับเราผจญกับ “ ฝนเฉพาะถิ่น ” บ้างเล็กน้อยแต่ไม่ถึงกับเปียกปอน ทีมเรากลับถึงบ้านเอาเกือบเที่ยงคืน ทุกคนปลอดภัยดี ยกเว้นน้องแจ็กที่หลังจากนั้นเพียง 1 วันทีมเราก็ไปเยี่ยมไข้ที่โรงพยาบาล เพราะป่วยเป็นไข้เลือดออก

ในอีก 3 วันต่อมาเรากลับไปขึ้นชมลายศรีภูมิบนตัวช้างไฟอีกครั้ง ในงานประเพณีบุญบั้งไฟของอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด แต่ปีนี้เราไม่ได้กลับดึก เพราะจะต้องเก็บแรงเตรียมไว้พรุ่งนี้เช้า เราก็จะลงเก็บข้อมูลต่อที่อำเภอนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

พิธีกรรมสำคัญที่อำเภอนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

การลงไปเก็บข้อมูลเรื่องของพิธีกรรมในงานบุญบั้งไฟที่อำเภอนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นครั้งแรกที่เราไปกันไม่ครบทีม เพราะไม่ได้ตรงกับวันเสาร์อาทิตย์ ทุกปีอำเภอนมไพรจะจัดบุญบั้งไฟตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 จะตรงกับวันไหนก็จัดไปตามนั้น เมื่อไม่ตรงกับวันหยุดเด็กๆก็ลงไปเก็บข้อมูลด้วยไม่ได้ ต่างบ่นเสียดายไปตามๆกัน เทียวนี้จึงมีเฉพาะทีมผู้ใหญ่ไปกัน โดยมีข้าราชการตำรวจที่เป็นลูกหลานของบ้านคอนเชียงที่ไปทำงานที่อำเภอนมไพรเป็นคนประสานงานกับพื้นที่ให้

ที่เมืองมะริค หรือเมืองแสนล้านช้าง หรือนมไพรนี้จะเป็นพิธีกรรมการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือ เป็นการบูชาช้าง “พระเศวตสุวรรณภาพรรณ” ซึ่งเป็นช้างคู่บ้านคู่เมืองก่อนที่จะมีพิธีเซ่นไหว้แก้บน ที่มีคนไปบนบานศาลกล่าวไว้กับ “เจ้าปู่” ที่วัดกลางอุดมเวช ด้วยการถวายบั้งไฟตามจำนวนและขนาดที่บนไว้ ก่อนที่จะนำไปจุดถวาย แม้แต่คณะราชาก็ต้องมารำถวายเจ้าปู่ก่อน ก่อนที่จะไปรำประกวดต่อไป ทีมพบว่าก็เป็นพิธีกรรมเฉพาะท้องถิ่น หากท้องถิ่นใดได้ให้ความสำคัญพิธีกรรมนั้นก็จะได้รับการสืบทอดอย่างเข้มแข็ง หากท้องถิ่นใดมีแนวคิด “ทำพอเป็นพิธี” สิ่งเหล่านั้นก็จะถูกลดความสำคัญลง จนอาจเลือนหายไปไหนที่สุด เมื่อเก็บข้อมูลได้ตามสมควรทีมเราก็อยู่เที่ยวชมงานต่อจนถึงช่วงบ่ายโมงทีมจึงเดินทางกลับ



สนามบั้งไฟ อำเภอค้อวัง จังหวัดยโสธร

“เป้าหมายของการจุดบั้งไฟสู่ท้องฟ้าในปัจจุบันนี้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ไม่ได้จุดเพื่อขอฝนตามเทศกาลเหมือนเมื่อก่อน แต่มีเป้าประสงค์อย่างเดียวนั่นคือ “พนัน”

“ปัจจุบันงานบุญบั้งไฟที่เป็นการสืบสานประเพณีอันดีงาม ได้เลือนหายไปเกือบหมดแล้ว ที่เหลืออยู่ทุกวันนี้เป็นเพียงบ่อนบั้งไฟขนาดใหญ่ ที่มีการตั้งโต๊ะแทงพนันกันอย่างเปิดเผย วงเงินหมุนเวียนแต่ละวันไม่ต่ำกว่าล้านบาท หรือบางอำเภอที่จัดใหญ่ๆ คาดว่าเงินหมุนเวียนไม่ต่ำกว่า 10 ล้านบาท”

“จุดบั้งไฟบั้งหน้าแล้วอ้างว่า สืบสานประเพณี แท้ที่จริงก็เป็นบ่อนบั้งไฟให้พวกเมงเม่าบินไปเข้ากองไฟ”

คำกล่าวเหล่านี้ทีมวิจัยได้ยินได้ฟังก่อนที่จะมีโครงการวิจัยเสียอีก สนามบั้งไฟหรือบ่อนบั้งไฟเป็นคำใหม่ที่ปรากฏในงานบุญบั้งไฟมาประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา นี่เอง เรื่องนี้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต่างบอกว่าอยากรู้ทั้งข้อมูล อยากไปดูทั้งบรรยากาศของงาน นัคนี่ที่จะไปด้วยกัน หัวหน้าโครงการบอกกับทีมว่า ห้ามแขวนป้ายโครงการวิจัยไปอย่างเด็ดขาด แม้แต่จะพกไปก็ไม่ให้พก



เพราะกลัวจะเปลืองทำหล่นให้เปิดเผยตัวว่าเป็นใครมาจากไหนและมาทำอะไร เพราะเป็นเรื่องที่ล่อแหลมและเสี่ยงต่อความปลอดภัยของชีวิตมาก เพราะเคยมีรายการโทรทัศน์ประเภทเจาะลึกแล้วนำข้อมูลต่อสาธารณชนเข้าไปถ่ายทำรายการ พอทีมบ่อนรู้เข้าข้อมูลนั้นก็ไม่มีโอกาสได้เผยแพร่ไปไหนเลย ช้าคนทำรายการก็ฝนแทบไม่ทัน เราจึงต้องระมัดระวังตัวอย่างสุดๆ ได้เตือนเด็กๆ ว่าต้องทำตัวให้เรียบร้อยที่สุดในชีวิตอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน อย่าให้ใครสงสัยเราได้ เรียกว่าวันนี้เราปลอมตัวไปทำงาน ทำตัวให้เนียนๆ ไปกับนักพนันได้ยิ่งดี การจดบันทึกข้อมูลอย่าทำให้ใครเห็น ให้มาบันทึกภายหลัง หลังออกจากสนามมาแล้ว พวกที่ความจำดีๆ ที่ไม่ชอบจดบันทึกต้องดึงเอาข้อเด่นของเราในข้อนี้มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

คาดเดาว่าผู้คนจะต้องมีจำนวนมากมายมหาศาล เพราะฉะนั้น โอกาสที่จะกลับมาเจอเจอกันหรือความสะดวกอื่นๆ ก็คงจะน้อย ทุกคนจึงต้องดูแลตนเองให้ดีที่สุดเพื่อที่จะได้กลับบ้านพร้อมกันเหมือนทุกครั้งที่ผ่านมา ฝ่ายแม่บ้านของทีมจึงได้ดำเนินการแจกจ่ายน้ำคำอาหารให้กับทุกคนไปปรับพิศชอบดูแลตนเอง แล้วก็มาชี้แจงประเด็นในการลงเก็บข้อมูลให้ทุกคนเข้าใจ เราลงเก็บข้อมูลสนามบั้งไฟถึง 2 ครั้งในสองสนามที่รูปแบบต่างกัน โดนมีน้องๆ ที่รู้จักมักคุ้นที่เคยทำงานด้วยกันที่โรงพยาบาลเป็นผู้ส่งข่าวคราวเรื่องกำหนดการจัดงานว่าจะมีขึ้นในวันใด เพื่อที่ทีมจะได้วางแผนลงเก็บข้อมูล

ครั้งแรก เป็นสนามบั้งไฟในงานบุญประเพณีบั้งไฟของอำเภอคู้อวัง ซึ่งไม่ได้เก็บค่าผ่านประตู ผู้จัดการสนามเข้ามาดำเนินการและบริหารจัดการเหมือนสนามอื่นๆที่เคยจัด แต่สนามนี้แตกต่างจากสนามอื่นๆเพียงเพราะไม่ได้เก็บค่าผ่านประตู เพราะมาจัดในงานประเพณีบุญบั้งไฟของอำเภอ เปิดให้เข้าชมฟรี สนามที่เป็นชายทุ่งนาคลาคล่ำไปด้วยผู้คนที่มาจากทุกสารทิศ เดินเบียดเสียดกันไปมาไม่รู้ใครเป็นใคร แล้วก็โดนจนได้เมื่อทีมงานของผู้จัดในชุดลายพรางสีดำ มาสะกิดถามในขณะที่ทีมกำลังบันทึกเคลื่อนไหวของบั้งไฟที่กำลังทะยานจากฐานจุดสู่ท้องฟ้าว่ามาถ่ายอะไร ถ่ายไปทำไม มาจากไหน คนถูกถามเป็นลูกชายหัวหน้าโครงการเองที่ไปช่วยแม่ทำงาน พอดีคุณแม่ยื่นถ่ายภาพนิ่งอยู่ข้างๆเลยชิงตอบไปว่า “ อ้อพอดีพาลูกมาเก็บภาพบั้งไฟสวยๆ จะไปส่งประกวดภาพถ่ายละ ” ว่าแล้วก็เปิดภาพนิ่งที่ถ่ายไว้ได้ให้ดูแล้วก็ถามกลับว่า “ คุณว่ามันเป็นภาพที่สวยพอจะส่งประกวดได้ไหม ” ถามต่ออีกว่า “ ขอโทษนะคะถามคุณหน่อยเถอะเขาห้ามถ่ายรูปหรือถ่ายรูปในงานประเพณีไม่ได้หรอกคะ ต้องขออนุญาตใครก่อนหรอกคะ ” เขาตอบว่า “ ไม่เป็นไรครับ ” แล้วก็เดินจากไป ลูกชายแอบโผล่อกับเงยบ่า

เสร็จจากเหตุการณ์นี้ก็นึกเป็นห่วงเด็กๆแอบเดินตามหาที่พ่อดีไปเจอทีมที่เป็นผู้ใหญ่บางคนมาตามดูเด็กๆด้วยความเป็นห่วงเช่นกัน เห็นเด็กๆไปเก็บข้อมูลกับพ่อค้าแม่ค้า โดยทำทีไปซื้อของแล้วก็ขูเล่นถามข้อมูลที่ยากรู้ไปด้วย หัวหน้าโครงการก็แอบไปถามเขียนโน้ตบางคนทีไปซื้อบัตรบั้งไฟ โดยทำทีว่าเป็นนักพนันหน้าใหม่ไม่เคยเล่นพนันบั้งไฟสักที ครั้งนี้เป็นครั้งแรกขอให้ช่วยแนะนำหน่อยปรากฏว่าได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ทั้งอธิบายวิธีการเล่น เทคนิคการเล่น แนะนำค่ายบั้งไฟที่น่าเล่น (หรือไปเจอเอาหน้าม้าก็ไม่รู้) แล้วเขาก็พาไปซื้อบัตรกับเขียนยังที่นั่งเรียงรายอยู่เป็นร้อยๆคน ยังกรุณาแนะนำว่า “ เล่นครั้งแรกเอาแค่ 300 บาทก็พอ ชิมलगดูก่อน ” ก็อดคิดไม่ได้ว่าใจดีอย่างนี้อาจจะเจอเอาหน้าม้าเข้าให้แล้วจริงๆ ลองถามเขาทีเล่นทีจริงว่าถ้าเราสนใจอยากมานั่งเขียนเวลาอย่างนี้บ้างต้องทำอย่างไร

ที่สำคัญต้องมีเงินมากน้อยเพียงใดหรืออย่างน้อยต้องมีเงินเท่าไรถึงจะกล้าเข้ามานั่งเช่นนี้ คำถามแรกเขาบอกว่าผมก็ไม่รู้ แต่คำถามที่สองเขาตอบว่า “ ถ้าในกระเป๋าเงินต่ำกว่าแสนเขาไม่มานั่งตรงนี้หรอก นี่ต่ำสุดแล้วนะ พวกที่พกมามากกว่านี้ก็มี ” หัวหน้าโครงการเลยลองคำนวณดูเล่นๆ โดยลองไปนับเขียนยังที่นั่งเรียงรายเป็นแถวยาวสองฟากฝั่ง ตรงกลางมีนักพนันเดินเลือกซื้อบัตรอยู่ขั้วไขว้นับคร่าวๆได้ 86 คู่อ 172 คน คิดในราคาต่ำสุดที่พกมาคือคนละหนึ่งแสนก็ตกราวๆ สิบเจ็ดล้านกว่าบาท คิดเผื่อคนที่พกมามากกว่านี้ก็คิดไปที่ประมาณ ยี่สิบล้านบาท นี่เฉพาะเขียนยัง แล้วเขียนไล่ที่พกเงินมาไล่อีกละจากจำนวนคนเกือบหลักหมื่นที่ไหลเข้าไหลออกสนามตลอดเวลา เราก็เห็นตัวเลขที่วิ่งอยู่ในสนาม

บั้งไฟ 50 – 60 ล้านบาทต่อวันมาลอยเด่นอยู่ตรงหน้า แก่คิดเจิบๆในใจก็ต้องรีบใช้บริการยาคมในกระเป๋าทันที เพราะเกรงว่าจะเก็บข้อมูลไม่แล้วเสร็จ

จนถึงเวลาบ่ายสามโมงที่ทีมเรานัดกัน ทุกคนกลับมาตามเวลาที่นัดหมาย ก็มีการรอเพื่อน บางคนบ้างแต่ก็ไม่ได้เข้ามามากมาย ระหว่างที่รอกันอยู่ ทีมเล็กๆของเราหลายคนก็รับจดสมุดมาจดบันทึกนัยว่ากลัวจะลืมข้อมูล มีจับกลุ่มกันบันทึกก็มีเช่นน้องปุ่น น้องเดียวเป็นคนบอกข้อมูลที่ไปถามมาได้แล้วก็มือน้องจอย น้องกวางเป็นคนจดบันทึก เป็นต้น ส่วนทีมผู้ใหญ่เราก็กลับมาในสภาพที่อึ้งและทึ่งกับข้อมูล ที่ได้รับรู้มา ผู้ใหญ่ทอง ไชยนาถึงกับบ่นกับหัวหน้าโครงการว่า “โฮ...มันคักปานนี้บ้อคุณหมอ เงินจึงได้มาเป็นตาข่านเถอะ” (โฮโฮ มันขนาดนี้เลยหรือ เงินพวกนี้น่ากลัวนะ) หลังจากที่ทีมมาครบแล้ว หัวหน้า



โครงการต้องรีบพาออกมาจากพื้นที่เพราะเสี่ยงวิพากษ์วิจารณ์ (โสกัน) ของทีมทั้งเด็กและผู้ใหญ่อึ้งขึ้นเรื่อยๆ เกรงว่าถ้าดังมากกว่านี้เราอาจออกจากพื้นที่ไม่ได้หรืออาจไม่ได้กลับบ้านในอาการครบสามสิบสองก็เป็นได้

ครั้งที่สอง วันนี้ทีมเราจะไปเก็บข้อมูลอีกสนามหนึ่งที่ไม่ใช่จัดในนามของวันงานประเพณีบุญบั้งไฟ แต่ไปเก็บข้อมูลในสนามหรือบ่อนบั้งไฟจริงๆ สนามนี้เป็นสนาม

ใหญ่บั้งไฟดัง เฉพาะค่าบัตรผ่านประตูก็ตกเข้าไปคนละ 200 บาทแล้ว ทีมเราจึงไม่อาจไปกันทั้งทีมได้ เพราะค่าใช้จ่ายจะสูงเกินจำเป็นและเสี่ยงเกินกว่าจะเอาเด็กๆทั้งหมดเข้าไปในสนามบั้งไฟใหญ่แบบนั้น จึงให้ตกลงกันเองว่าใครจะไปบ้างในจำนวน 10 คน ก็คัดเลือกมือดีในการเก็บข้อมูลได้ตามจำนวนที่ต้องการ เราออกเดินทางด้วยรถยนต์เพียงคันเดียว พอถึงสนามเราก็ทำตัวเหมือนเซียนทั่วไป วันนี้เราไม่เอากล้องบันทึกวิดีโอไปเพราะจะเป็นที่สังเกต แต่ไปยิ้มกล้องส่องทางไกลจากเพื่อน มาถือแทน

ในจำนวน 10 คนเราส่งเข้าไปเก็บข้อมูลในสนามจริงๆเพียง 6 คนส่วนอีก 4 คนให้เก็บข้อมูลอยู่รอบนอกสนาม เพราะคนที่มาแล้วไม่เข้าไปในสนามก็มี เราจึงไปพูดคุยเอาข้อมูลบางเรื่อง ที่นอกสนามนี้เองหัวหน้าโครงการได้ไปเจอเพื่อนเก่าสมัยเรียนมัธยมต้นด้วยกัน ซึ่งเป็นที่รู้ดีในหมู่เพื่อนฝูงว่าเพื่อนคนนี้จะของเราเป็นมือเก่ามากในการชิงยา (ส่งยาบ้า) การที่ได้มาเจอเจอเพื่อนคนนี้เป็นสถานที่แบบนี้ ทำให้เราได้ไม่ยากว่าเพื่อนเรามาทำอะไรที่นี่ เมื่อถามเพื่อนว่ามาบ่อยไหม เพื่อนตอบว่าก็มาตามใจ (ตามที่สั่งหรือตาม order) ก็ยังไม่แน่ใจว่าจะมาส่งยาจริงอย่างที่คาดเดาหรือแค่มาเป็นเซียนไล่กับเขาเท่านั้น จึงไปสืบเสาะเอาข้อมูลจากเพื่อนที่เป็นตำรวจที่อำเภอเมืองว่าเพื่อนมือเก่าของเราไปทำอะไรที่

ไหนเป็นส่วนมาก เพื่อนตำรวจบอกว่าเรากำลังสืบอยู่เหมือนกัน แต่ก่อนข้างจะแน่ใจว่าเขาไปเที่ยว (การส่งยา) แฉๆสนามบั้งไฟ ก็เป็นอันแน่ใจได้ว่าที่สนามบั้งไฟก็ไม่ได้มีเฉพาะบั้งไฟเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

เมื่อดูบริบทรอบๆสนามบั้งไฟเราจะสังเกตเห็นอย่างหนึ่งที่ผุดกันขึ้นมาเป็นดอกเห็ดก็คือ รีสอร์ทขนาดต่างๆ ก่อตงสงสัยไม่ได้ว่ามีคนต่างถิ่นมานอนรอนบั้งไฟจำนวนมากมายถึงขนาดต้องสร้างรีสอร์ทไว้รองรับเชียวหรือ แล้วก็มีผู้มาไขข้อข้องใจเมื่ออดีต อสม.เจ้าของรีสอร์ทที่เคยทำงานด้วยกันที่อำเภอคือวังมาก่อนเดินเข้ามาทักทายด้วยความแปลกใจว่า คุณหมอมาท่าอะไรที่สนามบั้งไฟนี้ คุณกันสักพักก็ได้คำตอบว่า ที่มีรีสอร์ทผุดขึ้นมากมายนั้น คนมาพักผ่อนก็ส่วนหนึ่งแต่ไม่มาก ส่วนมากแล้วจะเป็นประเภทจุดบั้งไฟขึ้นฟ้าแล้วพากันไปขึ้นสวรรค์ ผู้หญิงมีทั้งผู้ที่มาขายบริการโดยตรงก็แล้วแต่จะหาลูกค้าได้ไม่เกี่ยวกับรีสอร์ทหรือสนามบั้งไฟ พวกนี้จะไปทุกที่มีผู้ชาย นอกจากนี้ก็มีผู้ที่ต้องใช้เนื้อใช้ตัวแทนหนี้พนัน เมื่อถามถึงรายได้ของรีสอร์ทก็ได้รับคำตอบสั้นๆว่า “เดือนละแสนไม่เอาก็ได้” ถึงเวลาบ่ายคล้อยทีมก็มาพบกันที่จุดจ่อครดแล้วก็เดินทางกลับบ้าน

ในการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นที่ทีมวิจัยยังได้ข้อไม่ผลสมบูรณ์ ทั้งการเก็บในพื้นที่เดิมหรือต่างพื้นที่นอกเขตอำเภอหรือนอกเขตจังหวัด ทีมวิจัยก็จะไปตามเก็บข้อมูลด้วยกระบวนการเดียวกันกับที่ผ่านมา โดยคำนึง ถึงสวัสดิภาพของทีม “ต้องอยู่รอดและปลอดภัย” เป็นหลัก

4.3.2 การเก็บข้อมูลในงานประเพณีบุญบั้งไฟ

ในงานบุญประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธร ในระหว่างวันที่ 8 – 10 พฤษภาคม 2552 ซึ่งเป็นวันแข่ง วันแห่และวันจุดบั้งไฟ รวม 3 วันติดต่อกัน ทีมวิจัยเตรียมลงเก็บข้อมูลด้วยกระบวนการเดิม คือ การทำความเข้าใจกับประเด็นคำถามในแต่ละเรื่อง การเก็บรวบรวมข้อมูล พร้อมกับเครื่องมือในการบันทึกข้อมูล ทั้งสมุด ปากกา เครื่องอัดเสียง กล้องดิจิทัล กล้องวิดีโอ การแบ่งทีมรับผิดชอบในแต่ละเรื่องซึ่งในแต่ละทีมต้องแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบกันให้ชัดเจน ต้องไม่ลืมบันทึกบรรยากาศของงานแต่ละวันด้วย ที่สำคัญก็เรื่องความปลอดภัยที่จะประมาทไม่ได้โดยเด็ดขาดไม่ว่าวันไหนๆของการทำงานแล้วถึงลงพื้นที่ทำงานกัน ทีมเด็กและเยาวชนต่างตั้งใจที่จะได้ไปเที่ยวแบบไม่มีใครบ่นตามหลัง แม้จะต้องไปทำงานด้วยก็ตาม โดยลงเก็บข้อมูลในวันต่างๆ ดังนี้

วันแข่งบั้งไฟ

ประเด็นในการลงไปเก็บข้อมูลที่สำคัญได้แก่ กิจกรรมในวันแข่งมีอะไรบ้าง รูปแบบการเข้าร่วมกิจกรรมของค่ายบั้งไฟหรือกลุ่มต่างๆ รูปแบบการแข่ง การประกวดธิดาบั้งไฟ การประกวดกาพย์กลอนแข่ง การประกวดกองเชียร์ ความเป็นมาของการประกวดกองเชียร์ เวทีเครื่องเสียงที่ใช้ ผู้ให้การสนับสนุน

เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ เนื่องจากปีนี้วันแข่งเป็นวันที่ตรงกับวันวิสาขบูชา ซึ่งในวันนี้จะไม่มีจำหน่ายหรือดื่มสุรา ข้อมูลนี้ดึงดูดความสนใจของทีมวิจัยเป็นอย่างมาก แทบทุกคนพกข้อสงสัยไปด้วยว่า ถ้าห้ามไม่ให้มีการดื่มหรือจำหน่ายสุราแล้วบรรยากาศของวันแข่งจะเป็นอย่างไร เราจึงตามไปหาคำตอบในพื้นที่ในการลงพื้นที่ครั้งนี้ทีมวิจัยไปกันทั้งทีม นัดหมายเวลากันว่าจะไปให้ถึงพื้นที่ในช่วงบ่าย เพื่อเก็บข้อมูลการแข่งของคณะบั้งไฟผ่องต่างๆ ที่ไปแข่งตามร้านค้า หมู่ญาติมิตรเพื่อนฝูง แล้วทีมต้องอยู่ต่อจนถึงช่วงเย็น เพราะต้องเก็บข้อมูลต่อตามกิจกรรมที่มีในช่วงเย็นด้วย

เรามีการแบ่งทีมตามประเด็นสำคัญที่ต้องไปเก็บข้อมูลโดยในแต่ละทีมหัวหน้าโครงการจะจัดแบ่งตามความสามารถของแต่ละคน ในหนึ่งทีมต้องมีทั้งผู้ที่สัมภาษณ์ได้ ถ้ามเป็น ชัดเจนในประเด็น ผู้จัดบันทึกข้อมูล บันทึกภาพนิ่ง มีทักษะในการสร้างสัมพันธภาพกับคนอื่น มีทำที่เป็นมิตร อดทน ตั้งใจจริง เพราะกลุ่มเป้าหมายที่จะไปเก็บข้อมูลมีหลากหลายกลุ่ม ทั้งผู้รับผิดชอบในการจัดงาน กลุ่มผู้มาร่วมงาน กลุ่มผู้มาร่วมกิจกรรม กลุ่มผู้มาเที่ยวชมงาน คณะกรรมการ เช่น ทีมที่หนึ่งรับผิดชอบไปเก็บข้อมูลเรื่องรูปแบบการแข่ง การประกวดธิดาบั้งไฟและกาพย์กลอนแข่ง ทีมประกอบด้วย

1. นางสาวรัชฎา จำปาแดง มีความสามารถในการเก็บประเด็น สรุปใจความสำคัญและจดบันทึกรายละเอียดได้เป็นอย่างดี พูดเพราะมีรอยยิ้มเป็นหน้าเสมอ
2. นายสันติ ตีประเคน ที่ใจสังสัย ชอบซักถาม
3. นายกรนรินทร์ ช่างคำ ทำหน้าที่ได้ทุกอย่างโดยเฉพาะเรื่องงานไอที บันทึกภาพนิ่งภาพเคลื่อนไหว
4. นางสาวศศิธร วงลายี เป็นผู้ที่ซักถามต่อเนื่อง จับประเด็นได้ดี จดบันทึกได้ในประเด็นสำคัญๆ พูดจาดี อ่อนน้อมถ่อมตน เรื่องไอทีก็ไม่แพ้ใคร

นายพรทวี ศรีสง่า นักวิจัยผู้ใหญ่เป็นหัวหน้าทีม นำเด็ก ๆ ลุยเก็บข้อมูลหรือทีมที่ต้องไปเก็บข้อมูลเรื่องกองเชียร์ การประกวดกองเชียร์ต่าง ๆ นอกจากการใช้คนที่มีความสัมพันธ์เหมือนทีมที่หนึ่งแล้ว ก็ต้องใช้คนที่คล่องตัว อดทน สุภาพ ที่สำคัญควรเป็นผู้ชายเพราะกองเชียร์ตามเวทีต่างๆเราอาจไปเจอคนเมา (แม้ทางการจะห้ามดื่ม) คนที่แกล้งเมาเวลาเจอหญิงสาวสวยหรือเมาแล้วลวนลามเพศตรงข้าม เราจึงต้องกันเด็กผู้หญิงออกไปเก็บข้อมูลด้านอื่นที่เสี่ยงต่อการถูกกระทำไม่เหมาะสมน้อยกว่า ผู้ประสานงานระดับจังหวัดคืออาจารย์พนิจ คาคัพโนน ซึ่งลงพื้นที่ไปเก็บข้อมูลร่วมกันกับทีม จึงรับภาระพาเด็กผู้ชายลุยเก็บข้อมูลตั้งแต่เวทีแรกจนถึงเวทีสุดท้ายเลยทีเดียว เด็กๆที่ไปกับทีมนี้ได้แก่ นายอภิสิทธิ์ จำปาแดง นายอภิชัย ขวัญทอง นายบุรินทร์ อุ้นใจ นายกำชัย ชินพันธ์ นายชัยมงคล จัปจิตรพร้อมด้วย นายสุกรักษ์ สุขแสน ส่วนผู้ใหญ่ในทีมก็มีนางภัทรวดี ลำเจียก ร่วมลุยด้วยอีกคน ส่วนคนที่เหลืออีกหนึ่ง

ทีมก็ไปช่วยกันเก็บในประเด็นที่เหลือหรือใครไปเจอข้อมูลหรือเรื่องราวที่น่าสนใจ ก็ให้บันทึกรายละเอียดไว้

เมื่อทั้งสามทีมต่างไปทำหน้าที่ของตัวเองทั้งในช่วงบ่ายและช่วงเย็นเรียบร้อยแล้ว เราปล่อยให้เด็กได้มีเวลาเดินเที่ยวชมงาน ชมความงดงามของบั้งไฟเอ้ที่จัดแสดงไว้ ใช้เวลาพอสมควรก็ให้กลับมาพบกันที่จุดเดิมตามเวลาที่นัดหมาย เพื่อเดินทางกลับบ้าน ก่อนจากกันก็ไม่ลืมที่จะกำชับเรื่องการส่งข้อมูลตามข้อตกลงคือตอนเย็นของอีกวันขอให้ส่งข้อมูลด้วย ปรากฏว่าเที่ยวนี้ส่งงานกันเร็วมาก ส่งกันทุกคน แม้คนที่เขียนไม่ได้เขียนไม่คล่อง ก็ขอให้เพื่อนเขียนส่งให้ด้วย ไม่ได้รอให้ถึงตอนเย็นของอีกวันตามที่ตกลงกัน แต่ส่งเช้าวันรุ่งขึ้นก่อนออกเดินทางไปเก็บข้อมูลของวันแห่งบั้งไฟเลย หัวหน้าโครงการก็กล่าวชื่นชมทุกคนที่รับผิดชอบส่งงานกันได้เร็ว ท่ามกลางความแปลกใจว่าทำไมส่งงานกันได้เร็วจัง น้องนุ่น (นางสาวศศิธร) ก็เดินยิ้มๆเข้ามากระซิบบอกว่า “ เขาอยากได้ค่าขนมที่จะไปเก็บวันแห่ แม่(นางอนงค์) บอกว่าถ้าอยากได้เร็วก็ส่งข้อมูลเร็วๆ ” หัวหน้าโครงการจึงถึงบางอ้อว่าแท้ที่จริงก็ได้แรงกระตุ้นจากแม่นั่นเอง

วันแห่งบั้งไฟ

ทีมเด็กๆมากันแต่เช้า มานั่งโศกกัน (พูดคุยกันอย่างมีเหตุผล) รอทีมผู้ใหญ่ถึงเรื่องจะไปเก็บข้อมูลวันแข่งและส่งข้อมูลวันแข่ง เมื่อทีมผู้ใหญ่มาครบแล้ว หัวหน้าโครงการจึงได้ย้ำประเด็นในการที่จะลงไปเก็บข้อมูลในวันนี้อีกครั้ง เนื่องจากทีมเด็กๆร้องขอว่า “ คุณหมอครับว่าแนวสิไปเก็บให้ฟังอีกแนครับ บ่ได้ลืมเดี๋ยวนะครับ แต่เพื่อความชัวร์ ” (คุณหมอครับขอให้พูดย้ำในประเด็นที่จะไปเก็บให้ฟังอีกครั้งหน่อยครับ ไม่ได้ลืมนะครับ แต่เพื่อความแน่นอน) น้องปุ่น (นายสันติ) จึงสนับสนุนเพื่อนอีกว่า “แมนอยู่เดี๋ยวนะครับคุณหมอ ข้อมูลมันจับบ่เสีย” (ใช้ครับคุณหมอ ข้อมูลจะได้สมบูรณ์ไม่ตกหล่นเรื่องหนึ่งเรื่องใดไป) เมื่อชี้แจงประเด็นต่างๆจนเข้าใจดีแล้ว ก็ให้แบ่งทีมกันเองว่าใครจะสมัครใจไปกับใคร โดยทีมที่จะไปด้วยกันต้องมีครบความสามารถในแต่ละด้านเหมือนเมื่อวานนี้ ทั้งทีมเด็กและทีมผู้ใหญ่ก็แบ่งกันเองจนเรียบร้อยลงแล้ว



เนื่องจากว่าวันนี้เป็นวันที่ผู้คนจะหลั่งไหลมาเที่ยวชมงานกันเป็นจำนวนมาก การจะนัดมาพบกันในจุดใดจุดหนึ่งเพื่อรับประทานอาหารพร้อมๆกันเหมือนเช่นทุกครั้งที่ผ่านมา อาจจะลำบากและไม่สะดวก จึงให้แต่ละคนดูแลตนเองโดยมอบค่าอาหารการกินทุกอย่างให้แต่ละคน หัวหน้าโครงการก็ไม่ลืม

ที่จะจัดเตรียมหุยกยาที่จำเป็นไปไว้ให้ทีมด้วย เรื่องของดินฟ้าอากาศก็เหมือนกัน ฟ้าฝนอาจจะตกหรือไม่ตกเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ทั้งสองอย่าง เพราะตามสถิติของการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธรแล้ว ถ้าสิบเก้าเปอร์เซ็นต์ฝนมักจะตกในวันแห่แทบทุกปีแม้แคะจะร้อนเปรี้ยวๆอยู่ก็ตาม จึงบอกให้ทีมเตรียมอุปกรณ์กันฝนกันแดดให้พร้อม รวมถึงให้ระมัดระวังเรื่องความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สินของตัวเองให้มาก โดยเฉพาะพวกหนุ่มๆหาใจวัยใสที่บุคลิกส่วนตัวอาจไปเตะตาหาใจต่างถิ่นได้ เพราะฉะนั้นวันนี้ขอให้สรงนทาที่วัยโจ๋เอาไว้ก่อนแล้วดูแลตนเองให้ปลอดภัย เรื่องการติดต่อสื่อสารก็ต้องให้คล่องตัว สะดวก รวดเร็ว แต่ละทีมต้องมีเบอร์โทรศัพท์ซึ่งกันและกันไว้ใช้ติดต่อเมื่อเหตุฉุกเฉิน เครื่องมือและอุปกรณ์ที่จะใช้ในการเก็บข้อมูลก็ตรวจสอบให้พร้อมใช้ให้เรียบร้อย

เมื่อเดินทางถึงบริเวณงาน ทุกคนต่างแยกย้ายกันไปทำงานตามทีมที่แบ่งไว้ ที่ไวที่สุดเห็นจะเป็นทีมของสามสาววัยใส เพราะตั้งอกตั้งใจตั้งแต่ออกจากบ้านมาแล้วว่าวันนี้จะต้องไปเก็บข้อมูลแถวหน้าตลอด เนื่องจากจะไปเก็บเรื่องทำร้ายต่างๆในแต่ละขบวนแต่ละคณะให้ละเอียดครบแบบไม่ให้พลาดสายตาเลยทีเดียว ทีมวิจัยเราไปทำงานท่ามกลางอากาศที่ร้อนอบอ้าวสุดๆ ฝนไม่ตกในวันแห่เหมือนเช่นทุกปี อุปกรณ์กันฝนกันแดดที่เตรียมไปก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์เต็มที่ แม้บรรยากาศจะร้อนอบอ้าวเพียงใด คนจะมากมายเบียดเสียดกันแค่ไหน แต่เด็กๆของเราก็ยังสนุกสนานกับการทำงานไปเที่ยวชมงานไป ไม่มีใครบ่นว่าเหนื่อยหรือแสดงท่าทีอ่อนล้าหมดแรงให้เห็นเลย

ขณะที่แต่ละทีมไปเก็บข้อมูลตามประเด็นที่ได้รับมอบหมายก็มีการแวะเวียนมาเจอกันบ้าง บางทีมไปเจอเรื่องที่ที่น่าสนใจก็เก็บมาเล่าสู่กันฟังหรือซักชวนกันไปดูก็มี ชวนกันไปให้กำลังใจคณะเพื่อนร่วมเชิงของกลุ่มบ้านได้สามัคคีที่ทีมลงไปเก็บข้อมูลด้วย ทีมเก็บข้อมูลกันจนถึงเวลานัดหมาย ทีมไหนที่มาถึงจุดนัดหมายก่อนก็โทรศัพท์ตามอีกทีมที่ยังไม่มาหรือมายังไม่ถึง เพื่อที่จะได้เดินทางกลับบ้านพร้อมกัน เมื่อทุกคนมาพร้อมแล้วก็เดินทางกลับบ้านด้วยความสนุกสนาน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะระหว่างเดินทางกลับ เด็กๆก็นำเอาข้อมูลที่เก็บได้มาพูดคุยกัน ใครเก็บได้เรื่องราวอะไรบ้างก็จะมาเล่าสู่กันฟัง โดยเฉพาะสามสาวสวยนั้นได้จัดทำรายจากขบวนเชิงต่างๆมา แล้วมานั่งรำให้เพื่อนๆในรถ

ได้ชมกัน ก็จะเรียกเสียงกรี๊ดจากเพื่อนๆได้เป็นระยะๆ ส่วนนักวิจัยที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่ได้ยินเสียงบ่นว่าเหนื่อยกันสักคน เห็นมีแต่นั่งอมยิ้มและหัวเราะไปกับเด็กๆกันตลอดทาง เมื่อถึงบ้านหัวหน้าโครงการก็ชื่นชมเด็กๆในวันนี้ได้รับความร่วมมืออย่างเต็มที่ ทั้งในเรื่องการเก็บข้อมูลทั้งในเรื่องการดูแลตนเองให้ปลอดภัย โดยเฉพาะบรรดาหนุ่มๆหาใจทั้งหลายที่วันนี้วางตัวได้น่ารักกันทุกคน จนทีมผู้ใหญ่เองก็ชื่นชมเช่นกัน นอกจากคำชื่นชมแล้ววันนี้หัวหน้าโครงการก็ให้รางวัล โดยจ่ายค่าขนมให้ก่อน ก่อนที่จะส่งข้อมูล ซึ่งเด็กๆดีใจกันมาก ยิ้มหน้าบานกลับบ้านกันทุกคน

วันจุดบั้งไฟ

ทีมเด็ก ๆ มากันแต่เช้าเช้านี้เลย ต้องรอทีมผู้ใหญ่ให้นานสักนิดเพราะวันนี้ทีมสวัสดิการยังเตรียมอาหารไม่เสร็จ เด็กผู้หญิงบางส่วนจึงกลับไปช่วยผู้ใหญ่จัดเตรียมเรื่องอาหารการกินของทีม แต่เด็ก ๆ ก็ไม่มีใครบ่นหรือเร่งรีบให้เดินทางเร็ว ๆ เพราะยังสนุกอยู่กับการเล่าเรื่องข้อมูลของเมื่อวาน สายๆ หน่อยเมื่อทุกอย่างเรียบร้อยเราจึงออกเดินทาง

เมื่อเดินทางถึงสวนสาธารณะพญาแถน ทีมเราก็ไปจับจองปูเสื่อได้คันไม้ริมน้ำ ทุกคนยังรวมตัวกันอยู่ ยังไม่มีใครไปไหน เพราะวันนี้ยังไม่ได้แบ่งทีมกันมาจากบ้าน ด้วยอยากให้ทีมได้มาเห็นบรรยากาศของงานวันจุดก่อนการแบ่งทีม จึงมีการประชุมเล็กๆ ได้คันไม้เพื่อแบ่งทีมกันไปทำงาน หัวหน้าโครงการได้ทบทวนความจำแจ้งประเด็นที่จะเก็บข้อมูลในวันนี้ ก่อนที่จะมีการแบ่งทีม เด็กๆ ได้มีการเสนอตัวเองเข้ามาทำงานในแต่ละประเด็น โดยไม่ต้องให้ใครแบ่งทีมให้ น้องปุ่นได้เสนอทีมตนเองว่า “ พวกผมจะไปเบ่งคันไม้ไหว้ครูจนเอาบั้งไฟขึ้นค้ำไปจุด จะมีผมเป็นผู้ถาม อ้ายกิลลี่ไปถ่ายรูปคุมพวกผมมาให้เอื้อยกางเป็น ผู้จุด บิ๊กให้ไปถือของชอย น้ำจ้อยเป็นหัวหน้าทีมพาพวกผมไป ไร่โผล่ไปนำทีมผมอีกบ่ครับ ” (พวกผมจะไปเก็บเรื่องพิธีกรรมก่อนเอาบั้งไฟขึ้นค้ำเพื่อเตรียมจุดจนถึงการเอาบั้งไฟขึ้นค้ำ ก็จะมีผมเป็นคนถาม พี่กิลลี่เป็นคนบันทึกภาพ คุณแผลพวกผมด้วย ให้พี่กวางเป็นคนจดบันทึก ส่วนบิ๊กให้ไปช่วยถือของ มีน้ำจ้อยเป็นหัวหน้าทีม หรือว่ามีใครจะไปกับทีมผมอีกไหมครับ) ก็จะมีอภิสิทธิ์และชัยมงคลยกมือสมัครไป แล้วในทีมก็ถามกันเองว่าจำนวนจะคนเยอะไปไหม ประเด็นอื่นๆ จะไม่มีคนไปเก็บข้อมูล เด็กๆ จัดการเรื่องทีมไปเก็บข้อมูลกันเองโดยที่ผู้ใหญ่และหัวหน้าโครงการก็ปล่อยให้เด็กๆ ได้แสดงศักยภาพของตนเอง เด็กๆ ใช้เวลาพอสมควรจึงลงตัวและมีคนเข้าไปเก็บข้อมูลครบทุกประเด็น โดยในทีมต้องมีผู้ใหญ่ไปด้วยเสมอ



ก่อนแยกย้ายกันไปเก็บข้อมูล หัวหน้าโครงการได้ขอร้องเกมบังคับให้ทีมวิจัยทุกคนแขวนป้ายชื่อของโครงการวิจัย เพื่อเป็นการเบิกทางการทำงานและบอกตัวตนว่าเราเป็นเด็กเยาวชนที่มาทำงาน เนื่องจากวันนี้เป็นวันที่คนที่มาชมการจุดบั้งไฟจะมาจากต่างถิ่นต่างท้องที่หลากหลายประเภท ทั้งค่ายบั้งไฟ นักการพนัน ผู้มาเที่ยวชมงาน วัยรุ่นต่างถิ่น ที่สำคัญส่วนมากมีแต่คนเมา ซึ่งเป็นจุดที่อ่อนไหวมากในการเกิดการทะเลาะวิวาทหรือการแสดงออกที่ไม่เหมาะสมกับเพศตรงข้าม เพราะฉะนั้นวันนี้ให้ระมัดระวังตัวเองเป็นสองเท่า ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ถึงเวลาเมื่อเที่ยงให้ทุกคนมารับประทานอาหารพร้อม

กัน นำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบร่วมกันว่าหาคูเรื่องใดไปบ้าง ถ้าหาคูได้ข้อมูลครบแล้วก็ไปทำกิจกรรมที่ตัวเองอยากจะทำได้หรือจะไปช่วยทีมที่ยังไม่แล้วเสร็จก็ได้ ทีมที่ยังเก็บได้ไม่ครบถ้วนก็ให้ไปเก็บต่อ และวันนี้เราก็ก็นั่งรถจะไปเชียร์ค่ายนิสิตสุราในการแข่งขันจุดบั้งไฟขึ้นสูง จนถึงเวลา 16.00 น.ก็จะถึงเวลาที่เรานัดกันเดินทางกลับบ้าน วันนี้อากาศก็ร้อนอบอ้าวยิ่งกว่าเมื่อวาน แต่เด็กๆเดินทางกลับมาจากจุดนัดหมายด้วยสีหน้าสดชื่นกันทุกคน ผิดกับพวกผู้ใหญ่ที่มีสีหน้าอึดโรยเพราะทั้งเหนื่อยและร้อน จนผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน (นายแสง คำแก้ว) อดที่จะพูดถึงเด็กๆไม่ได้ว่า “เด็กพวกนี้” “ไม่รู้” ไปกินอะไรมา เรียวแรง พลังเยอะกันจริงๆ นี่ขนาดมา 3 วันติดต่อกันแล้วนะ ยังไม่เห็นว่าจะเหนื่อยเลย” ที่น่าดีใจมากก็คือเด็กๆกลับมาด้วยอาการครบสามสิบสองกันทุกคน ไม่เกิดเรื่องราวที่ไม่ดีไม่งามหรือไม่เหมาะสมแต่อย่างใด เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจแล้วทีมก็เดินทางกลับและกลับถึงบ้านด้วยความปลอดภัย

จากการลงไปเก็บข้อมูลครั้งนี้ทำให้เราได้ทราบเบื้องต้นว่า บั้งไฟเอ้ในแต่ละคณะนำมาประกวดแข่งขันกันนั้น ล้วนเป็นบั้งไฟ “นำเข้า” จากชุมชนจังหวัดอื่นๆทั้งสิ้น ไม่มีบั้งไฟเอ้จากฝีมือช่างจากจังหวัดยโสธรเลย ในขบวนของบั้งไฟเอ้เองทีมเราก็ไปพบตลาดขายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ที่จะไม่เห็นในชุมชนอื่นๆนอกจากที่อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่เรียกขานโดยเฉพาะถิ่นว่า “ลายศรีภูมิ” ท้องถิ่นเขาเรียกว่า “ลายกบตีดาบ” ในทีมวิจัยเองทั้งเด็กและผู้ใหญ่ตื่นตื่นและสนใจกับข้อมูลนี้มาก ต่างวิพากษ์วิจารณ์กันไปต่างๆนานา ส่วนมากจะออกมาในเชิงบ่นและออกจะน้อยใจ ในจังหวัดตัวเองนึกๆว่า ได้ชื่อว่าเป็นจังหวัดที่จัดงานประเพณีบุญบั้งไฟได้อย่างยิ่งใหญ่ ใครๆก็มาสนับสนุน



ประกาศไปทั่วบ้านทั่วเมือง แต่ไม่มีเอกลักษณ์อะไรที่เป็นของตนเองให้ได้ภาคภูมิใจเลย นายแสง คำแก้วถึงกับบ่นออกมาว่า “มาคิดๆเบ้ง บ้านเฮากะจั่งแมนชีล่ายคักน้อ เป็นดาอยากอายนบ้านอื่นเขานิ” (มาคิดๆดู จังหวัดเรานี้ดูแย่งนะ น่าอายคนจังหวัดอื่นเขาจริงๆ) ซึ่งเป็นเหตุผลที่ทำให้เราต้องตามไปเก็บข้อมูลเรื่องตลาดขายบั้งไฟนี้ถึงอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

แม้แต่บั้งไฟน้อยชนิดต่างๆ ที่มาวางจำหน่ายในงานส่วนมากก็นำเข้าจากต่างจังหวัดเช่นกัน มาจากร้อยเอ็ด อุบลราชธานี ศรีสะเกษ กาฬสินธุ์ ในตัวเมืองโสธรไม่มีใครสืบทอดการทำบั้งไฟน้อยไว้อย่างจริงจังเลย ช่างที่เคยทำก็เสียชีวิตหมดแล้ว จะมีบ้างก็



ตามร้านขายของสดเอาไว้อวดเวลาเผาศพเท่านั้น พบเพียงส่วนน้อยที่เป็นผลผลิตจากการทำของช่างที่อำเภอมหาชนะชัย ซึ่งทีมจะต้องตามลงไปเก็บรายละเอียดเช่นกัน สำหรับเรื่องสนามบั้งไฟหรือบ่อนบั้งไฟ มีให้เห็นแทบทุกหมู่บ้าน แต่ที่ยิ่งใหญ่และโด่งดังที่สุดต้องที่อำเภอค้อวัง จังหวัดยโสธร ที่ทีมวิจัยต้องตามไปเก็บข้อมูลอีกเช่นกัน

4.3.3 การเก็บข้อมูลในพื้นที่บ้านดอนเจียง

การเก็บข้อมูลในพื้นที่บ้านดอนเจียง เนื่องจากไม่ต้องเดินทางไกลและอยู่ในบ้านของทีมวิจัยเอง หัวหน้าโครงการจึงได้ประชุมเพื่อแบ่งงานตามประเด็นในแต่ละเรื่อง เพื่อให้แต่ละทีมลงไปเก็บข้อมูลแล้วนำส่งข้อมูลให้กับหัวหน้าทีมและหัวหน้าโครงการทุกสัปดาห์ เพื่อรวบรวมและตรวจสอบว่าเรื่องใดบ้างที่ยังไม่สมบูรณ์ตามประเด็นที่ต้องเก็บ บางเรื่องอาจได้ข้อมูลมาไม่ตรงกันก็ต้องมีการตรวจสอบหรือสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่คนอื่นๆ เพิ่มเติม บางประเด็นทีมวิจัยก็เป็นผู้ให้ข้อมูลเองก็มี จึงไม่ลำบากหรือต้องระมัดระวังตัวมากเหมือนกับการลงไปเก็บข้อมูลในต่างพื้นที่

5. การคืนข้อมูลเบื้องต้น

การคืนข้อมูลจะมีการคืนข้อมูลในหลายระดับ ในระดับแรกจะเป็นการให้ข้อมูลแก่ทีมวิจัย เมื่อมีการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้วมาวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน ก็พบข้อค้นพบหลายอย่างที่ทีมได้ทุ่มเทแรงกายแรงใจสืบเสาะรวบรวมมา ไม่ว่าจะเป็น

1. ช่างทำบั้งไฟน้อยกำลังจะสูญหายไป ไม่ค่อยมีใครให้ความสนใจที่สืบทอดการทำบั้งไฟน้อยชนิดต่างๆ ไว้

2. ช่างเอ้หรือตกแต่งบั้งไฟ ช่างตัดหรือสับลายต่างๆ ก็กำลังจะสูญหายอีกเช่นกัน ครูช่างที่ตกแต่งหรือเอ้บั้งไฟก็เสียชีวิตแล้ว ไม่มีใครสืบทอด จะมีก็เพียงช่างจากต่างอำเภอที่ตกแต่งได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น และก็มีจำนวนน้อย ฉะนั้นทั้งบั้งไฟน้อยที่มาจำหน่ายในงานบุญและบั้งไฟเอ้ จึงเป็นบั้งไฟที่นำเข้าจากต่างถิ่นทั้งนั้น

3. ลาดลายที่ประดับประดาตกแต่งบนตัวบั้งไฟของจังหวัดยโสธร ยังไม่มีลาดลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นดังเช่นที่อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่แม้จะเป็นงานบุญระดับอำเภอแต่ก็มีลาดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองคือ ลายศรีภูมิ

4. รูปแบบการจัดงานที่เน้นเพื่อธุรกิจและกิจกรรมบันเทิงมากเกินไป ทำให้สิ่งดีงามหรือธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างเลือนหายไป เช่นการให้มีการประมูลขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์แบบผูกขาด ก็ส่งผลกระทบต่อ “ข้าวหมาก” ที่มีคนนิยมรับประทานน้อยลงไปมาก ทั้งๆที่ข้าวหมากและบุญบั้งไฟเป็นของคู่กันมาตั้งแต่โบราณ ต่อไปอาจไม่เห็นข้าวหมากในงานบุญบั้งไฟอีกต่อไป ที่สำคัญไม่ใช่แต่ตัวข้าวหมากเท่านั้นที่จะหายไป แต่ภูมิปัญญาในการทำแป้งข้าวหมากก็จะหายไปด้วย

5. บ่อนบั้งไฟหรือสนามบั้งไฟที่อาศัยเอางานประเพณีบุญบั้งไฟบังหน้า ได้สร้างผลกระทบเป็นอย่างมากในทุกด้าน ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพในวงกว้าง หากไม่มีการควบคุมหรือจัดการให้เหมาะสม จะก่อให้เกิดความเสียหายแก่สังคม

6. สิ่งที่ซ่อนอยู่ในประเพณีบุญบั้งไฟได้แก่ ความเชื่อ ความศรัทธา ความสามัคคีรักใคร่ปรองดองกัน การมีส่วนร่วม ช่วยเหลือ เอื้ออาทรกัน ก็กำลังจะสูญหายไปกับยุคสมัยของความเจริญทันสมัยนี้เช่นกัน

7. ปัญหาเรื่องการทะเลาะวิวาท การทะเลาะเข้ามาของยาเสพติดทั้งที่ผิดกฎหมายและถูกกฎหมาย เช่น ยาบ้า เหล้า บุหรี่ ยังซ่อนตัวแฝงเร้นมากับงานบุญประเพณีนี้อย่างเหนียวแน่น

สิ่งเหล่านี้จะถูกถ่ายทอดกันในทีมวิจัยก่อน เมื่อมีการเคลื่อนไหวของข้อมูล ไม่ว่าในด้านใดก็ตาม ทีมจะรับทราบข้อมูลก่อน เพราะเมื่อมาไล่เรียงดูแล้วทีมวิจัยจะมีผู้คนทุกภาคส่วนเข้าร่วมอยู่ในทีม ไม่ว่าจะเป็นส่วนท้องถิ่นก็มีรองนายก อบต. และสมาชิก อบต.ถึง 2 คน ด้านชุมชนก็มีบรรดาผู้นำอย่างผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยทั้งสองท่าน มีผู้แทนของชุมชนอย่างอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านและตัวแทนของเด็กเยาวชน เมื่อทีมทราบข้อมูลชุมชนส่วนหนึ่งก็จะรับทราบข้อมูลไปด้วยกันเพราะข้อมูลเหล่านี้จะถูกกล่าวถึงและวิพากษ์วิจารณ์กันในที่ประชุม ในวงพูดคุยเหมือนอย่างสภากาแฟ ในวงของการทำงานพัฒนาชุมชนร่วมกัน คนหนุ่มสาวและเด็กเยาวชนก็รับทราบข้อมูลผ่านมาจากตัวแทนเด็กเยาวชนที่ร่วมในทีมวิจัยในลักษณะบอกต่อกันไปเรื่อยๆ

6. การคืนข้อมูลชุมชน

ในระดับที่สองเป็นการคืนข้อมูลในที่ประชุมของชุมชนในการเตรียมการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟของบ้านดอนเชียง เป็นการให้ข้อมูลทั้งชุมชนที่มาประชุมร่วมกัน ข้อค้นพบหรือข้อห่วงใยที่ทีมวิจัยมีข้อมูลอยู่ถูกถ่ายทอดสู่ที่ประชุมทีละประเด็นอย่างชัดเจน เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ข้อมูลต่างๆ เหล่านี้ช่วยในการตัดสินใจว่าจะดำเนินการต่อไปอย่างไร ในการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟให้กลับมางดงามอย่างเดิมหรือสืบทอดสิ่งที่ดั่งมโนในงานบุญไว้ให้ได้มากที่สุด จากการคืนข้อมูลแก่ทีมในเบื้องต้น จึงมีการพูดคุยกันมาก่อนหน้านี้ทำให้ชุมชนรับข้อมูลและทำความเข้าใจได้ค่อนข้างง่าย ทำให้มีส่วนช่วยเป็นอย่างมากว่าชุมชนจะเลือกทำอะไรที่เหมาะสมกับบริบทและข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

7. การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม

หลังจากการคืนข้อมูลในชุมชนแล้ว ชุมชนได้ร่วมกันเลือกแนวทางในการที่จะจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟและเตรียมต้อนรับผ้าป่าตามกำหนดการที่ได้แจ้งให้ทุกคนทราบล่วงหน้ามานานนับเดือนแล้ว และจะทดลองจัดงานตามแนวทางที่ชุมชนได้ร่วมกันตัดสินใจและลงมติร่วมกันว่าจะจัดการกันอย่างไรในปี พ.ศ.2553 เพื่อตามฮีตตามขอยที่ดั่งมโนเป็นมรดกแก่คนรุ่นหลังได้สืบสานต่อไป

ก่อนหน้านี้นี้ในปี พ.ศ. 2551 เป็นปีที่ไม่มีผ้าป่ามาจากกรุงเทพฯ ชาวบ้านจึงต้องจัดผ้าป่าสามัคคีทอดกันเองรวมถึงต้องจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟเองโดยไม่มีเงินทุนสนับสนุนจากคณะผ้าป่าเหมือนเช่นทุกปีที่ผ่านมา ชุมชนจึงได้ตกลงกันจัดแบ่งคุ้มออกเป็นเจ็ดคุ้ม เพื่อรับผิดชอบจัดกิจกรรมมาร่วมในงานประเพณีบุญบั้งไฟ เลิกจ้างขบวนรำซึ่งจากชุมชนภายนอกอื่นๆ แต่ละคุ้มรับผิดชอบจัดขบวนกันมาเองเมื่องานบุญผ่านไปด้วยความสนุกสนาน มีกิจกรรมที่หลากหลายทั้งแนวอนุรักษ์ทั้งแนวร่วมสมัย ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในงานทั้งลูกเล็กเด็กแดงจนถึงผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นที่โหยหวนกันไปทั่วทั้งหมู่บ้านว่าบุญบั้งไฟปีนี้สนุกมากได้เห็นของดีๆ สมัยเดิมๆ ด้วย เสียงนี้ดังไกลไปถึงหูกคณะผ้าป่าที่กรุงเทพฯ จึงเกิดการต่อว่าคณะกรรมการจัดงานแบบที่เล่นทีจริงว่า “พอคณะผ้าป่ามาแล้วจัดงานไม่เห็นสนุกแต่พอผ้าป่าไม่มาแล้วจัดกันสนุกสนาน ปีหน้าต้องจัดให้สนุกนะ จะหาเงินมาให้เยอะๆ”

ในปี พ.ศ. 2552 ก็เป็นปีที่จะมีคณะผ้าป่าจากทางกรุงเทพฯ ชลบุรี สระแก้วและสายอื่นๆ ตามจังหวัดที่ลูกหลานบ้านดอนเชียงไปทำงาน มาทอดถวายที่วัดในงานประเพณีบุญบั้งไฟเช่นเดิม จากการต่อว่าที่เล่นทีจริงของคณะผ้าป่านำมาซึ่งแนวคิดที่จะจัดงานให้ยิ่งใหญ่กว่าปีที่ผ่านๆ มา เพราะมีเงินสนับสนุนจากผ้าป่าส่วนหนึ่ง เงินรางวัลที่ตั้งไว้ก็สูงขึ้นหลากหลายประเภทมากขึ้น ชุมชนจึงจัดงานในแนวทางเดิมเหมือนปีที่ผ่านๆ มา แต่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่กว่าทุกปี ผลของการจัดงาน ถ้าพูดถึงความสนุกสนานก็ทะเล่เป้า

แต่ถ้ามองเม็ดเงินที่ลงไปในความสนุกสนานก็ทะเล่พุดานเช่นกัน งานเสร็จคนซึมจึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านคอนเขืองในเวลาต่อมา จึงเกิดการ “ โสกัน ” ของคณะกรรมการ ผู้นำ ผู้เฒ่าผู้แก่ ในที่ประชุมทุกคนเห็นตรงกันว่า

1. ต้นทุนในการจัดงานสูงเกินไป เพราะแม้ขบวนแข่งจะจัดกันเองแต่อย่างอื่นยังต้องซื้อมาว่าจ้างมา เช่น บั้งไฟจุด บั้งไฟเอ้ คนตรี วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ในการตกแต่งขบวน คณะกรรมการตัดสินบั้งไฟขึ้นสูง เป็นต้น

2. เงินไหลออกนอกชุมชน จากการซื้อการจ้าง

3. การทะเลาะวิวาท ชกต่อยกันยังเป็นปัญหาที่สร้างความเอือมระอาแก่ชุมชน

4. การแบ่งคุ่มมีจำนวนคุ่มมากเกินไป กิจกรรมที่ทำขึ้นจึงแทบไม่มีใครดูใคร เพราะทุกคนมัวแต่มาร่วมกิจกรรมของคุ่มตนเอง ไม่มีเวลาแม้แต่จะพูดคุยกับลูกหลานญาติพี่น้องที่มาจากทางไกล คุ่มที่มีจำนวนคนน้อยๆ ต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายเกินตัว บางครัวเรือนต้องเป็นหนี้การเรียไรรภายในคุ่มไว้ก่อนก็มี

5. เงินผ้าป่าที่ได้มาต้องถูกดึงมาใช้ในงานประเพณีในสัดส่วนที่มากกว่าสาธารณประโยชน์อื่น เช่น วัด โรงเรียน

6. ถูกดึงดูด้วยเงินรางวัลที่สูงขึ้น การแข่งขันจึงสูงตามแบบไม่มีใครยอมใครในแต่ละคุ่ม จึงโหมจัดกิจกรรมที่คิดว่าเด็ดสุดในแต่ละคุ่มออกมาอวดกัน ด้วยต้นทุนที่สูงดังกล่าวมา เมื่อมีการแข่งขันความขัดแย้งในชุมชนก็ตามมาเป็นเงาตามตัว

เมื่อเห็นปัญหาร่วมกันดังนี้ ที่ประชุมเห็นว่าเราต้องร่วมกันหาทางออกให้ปัญหาเบาบางลง โครงการวิจัยจึงได้โอกาสเข้าไปมีส่วนร่วม ให้ข้อมูลที่เป็นข้อค้นพบและข้อห่วงใย จากการที่โครงการได้ลงเก็บข้อมูลตลอดระยะเวลากว่า 1 ปีที่ผ่านมาแก่ชุมชน เพื่อเป็นข้อมูลนำเข้าที่เป็นส่วนหนึ่งในการพิจารณา ที่ประชุมได้ช่วยกันระดมความคิดเห็น ช่วยกันชั่งน้ำหนักทั้งผลดีผลเสียของแนวทางแต่ละแนวทาง แต่ละประเด็นที่ประกอบกันเป็นบุญบั้งไฟทั้งบั้งไฟจุด บั้งไฟสวยงาม ขบวนรำแข่ง องค์กรประกอบของขบวน คนตรีที่ใช้ ภาพยนตร์กลอนแข่ง โดยจะทดลองใช้แนวทางที่ที่ประชุมได้ช่วยกันเลือกช่วยกันตัดสินใจ เป็นแนวทางที่จะใช้ในการจัดงานฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านคอนเขืองในปี พ.ศ. 2553 ที่จะมาถึงในเดือนมิถุนายนนี้

การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟประจำปี 2553 ได้มีการจัดแบ่งคุ่มออกเป็น 3 คุ่ม ให้ผู้นำแต่ละคุ่มรับผิดชอบกิจกรรมของแต่ละคุ่ม โดยการสนับสนุนของโครงการวิจัยและคณะผ้าป่า สมทบทุนด้วยการเรียไรรตามหลังคาเรือนภายในคุ่มของตนเอง สร้างสรรค์งานภายใต้ข้อตกลงตามมติของที่ประชุมดังนี้

1. ตัวบั้งไฟจุด บั้งไฟเอ้หรือบั้งไฟสวยงาม แต่ละคุ้มต้องทำเอง ไม่มีการซื้อหรือจ้างมา
2. ขบวนรำเซิ้งก็จะไม่มีการจ้างมาจากภายนอกชุมชน ให้จัดทำกันเองภายในคุ้ม
3. ขบวนแฟนซี การละเล่นประกอบขบวนให้จัดหาวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในชุมชนหรือช่วยกันจัดทำขึ้นเอง
4. คณะกรรมการตัดสินก็เลิกจ้างบุคคลภายนอก ให้ใช้กรรมการในชุมชนตัดสินและดำเนินการทั้งวันแห่และวันจุด
5. การจุดบั้งไฟจะใช้วิธีการจุดชนวนแทนสายไฟ
6. บั้งไฟที่จะมาจุดแข่งขันต้องเป็นบั้งไฟขันชะเนาะ

แต่ละคุ้มเมื่อทราบเงื่อนไขและข้อตกลงแล้ว ก็จะกลับไปประชุมสมาชิกในคุ้มของตนเอง จัดตั้งคณะทำงาน เก็บเงินสมทบภายในคุ้ม เตรียมทำบั้งไฟ จัดหานางรำเตรียมการซ้อม ออกแบบขบวนแฟนซีว่าจะนำเสนอเรื่องอะไร เตรียมหาภาพยนตร์กลอนเซิ้งเป็นต้น ขณะที่เตรียมงานกันก็มักจะมีคำถามจากคุ้มต่างๆ กับโครงการวิจัยมาเรื่อยๆ แตกต่างไปแต่ละคุ้มว่า ทำเรื่องนั้นได้ไหม ทำเรื่องนี้ได้ไหม มีข้อห้ามอะไรหรือไม่ จนต้องทำความเข้าใจว่าแต่ละคุ้มสามารถคิดงานนี้ออกมาอย่างอิสระ จะนำเสนอเรื่องอะไรก็ได้ขอเพียงแต่ไม่ขัดข้อตกลงคือการไปจ้างมาไปซื้อมา ก็จะเห็นภาพการทำงานแต่ละคุ้มที่ทั้งทุ่มเทแรงกายแรงใจ มุ่งมั่น ตั้งใจจริง สนุกสนานเฮฮากันทั้งชุมชน

8. เวทีเสวนาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม

เวทีนี้จะเป็นการคืนข้อมูลให้ชุมชนอีกครั้ง หลังจากได้มีการดำเนินการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม ที่เรียกได้ว่าเป็นการทดลองจัดงานในแนวทางดั้งเดิมดูก่อนว่าผลลัพธ์จะเป็นเช่นไร ในเวทีที่จะมีการเชิญผู้นำ ผู้รู้ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ตัวแทนของชุมชนคุ้มต่างๆ มาร่วมเสวนาในเวที โดยโครงการวิจัยได้ให้ข้อมูลการจัด



งาน ข้อค้นพบต่างๆ นำเสนอในเวทีให้ผู้เข้าร่วมเสวนาได้รับทราบ จากนั้นก็ดำเนินการให้ผู้เข้าร่วมเสวนาได้ถกปัญหา ร่วมกันเสนอและเลือกแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม ที่เหมาะสมและเป็นไปได้สำหรับชุมชนบ้านดอนเจียง ให้ก้าวไปถึงความฝันร่วมกันของชุมชนที่ว่า “ถ้าอยากดูงานประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม ต้องไปดูที่บ้านดอนเจียง” ให้ได้

9. สรุป และวิเคราะห์ผล

แรกเริ่มโครงการมีการประชุมกันสัปดาห์ละครั้งโดยอาศัยวันหยุดราชการบ้าง ช่วงเย็นหลังเลิกงานบ้าง หากเป็นช่วงที่ลงเก็บข้อมูลก็จะพบกันบ่อยขึ้น เพื่อรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) โดยการนำข้อมูลที่ได้จากบันทึกการเรียนรู้ และการสังเกตของทีมวิจัย รวมทั้งจากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การจัดกิจกรรมต่างๆ มาถอดเทปคำต่อคำ บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรจากนั้นจัดระบบข้อมูลในแต่ละประเด็นเข้าด้วยกันเพื่อตรวจสอบยืนยันความถูกต้อง ตามวัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย โดยวิเคราะห์ควบคู่กับบริบทของพื้นที่จากนั้นจึงตีความเพื่อสร้างข้อสรุป

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การดำเนินงานตามโครงการ การศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม โดยการมีส่วนร่วมของเด็กเยาวชนและชุมชนบ้านดอนเชียง ตำบลลุมพุก อำเภอคำชะโนด จังหวัด ชัยภูมิ เป็นกระบวนการวิจัยแบบท้องถิ่น ซึ่งมีการดำเนินงานตามที่ได้เสนอรายละเอียดไว้ในบทที่ 3 การวิจัยแบบนี้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทีมวิจัย และชุมชน นับแต่การศึกษาสภาพปัญหา บริบท ชุมชน เพื่อให้โจทย์การวิจัย ร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้เกิดขึ้นจากโครงการ การ วางแผนการให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ การดำเนินงานร่วมกัน การคืนข้อมูลให้ชุมชน และการ สร้างแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านดอนเชียง เมื่อสิ้นสุดการดำเนินงาน พบว่าผลที่เกิดขึ้นมีดังต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
2. การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดชัยภูมิตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
3. แนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านดอนเชียง
4. ผลที่เกิดขึ้นกับทีมวิจัย เด็กและเยาวชน และชุมชน

1. การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

กระบวนการศึกษาประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียง มีการดำเนินการหลายประการเพื่อให้ทีม วิจัย ผู้นำชุมชน และชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย รับรู้ข้อมูล เข้าใจการเปลี่ยนแปลง ของรูปแบบ ประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เริ่มต้นจากกลุ่มคนที่เห็น และ เข้าใจปัญหาของบุญประเพณีบั้งไฟ และอยากจะฟื้นฟูให้ประเพณีนี้ให้ยังคงดำรงคุณค่าดั้งเดิมต่อชุมชน เหมือนในอดีตที่เคยเป็นมา คนกลุ่มนี้ ได้แก่ ผู้นำชุมชนด้านสาธารณสุข (พยาบาลวิชาชีพชำนาญการ โรงพยาบาลคำชะโนด อสม.ในหมู่บ้าน) รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลประจักษ์บ้าน ผู้นำหมู่บ้าน เมื่อประชาสัมพันธ์ ประสานงาน ชี้แจง ทำความเข้าใจโครงการวิจัย จึงเกิดทีมที่จะร่วมการศึกษาจริงจัง โดยเฉพาะกลุ่มเด็ก เยาวชน กระบวนการศึกษา และเก็บข้อมูลจึงมีเป้าหมายเพื่อสร้างการเรียนรู้ให้เด็ก เยาวชน และคนในชุมชน ให้เข้าใจถึงรากเหง้าของวัฒนธรรมชุมชนของตนเองผ่านประเพณีบุญบั้งไฟ พร้อมทั้งสร้างแนวทางการ ฟื้นฟู และฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟในครั้งนี้ด้วย

ทีมวิจัยได้ร่วมกันสร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ใช้การระดมความคิดเห็นแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ได้แนวในการถาม ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหา ประวัติ และตำนานประเพณีบุญบั้งไฟ รูปแบบการจัดงาน ประกอบด้วย การเตรียมงานบุญบั้งไฟ ตัวบั้งไฟ ขบวนแห่ การจุดบั้งไฟ สนามบั้งไฟ และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ทำความเข้าใจแนวคำถาม และวางแผนการทำงานร่วมกัน ซึ่งผลการศึกษาเป็นดังต่อไปนี้

1.1 ประวัติ และตำนานของงานประเพณีบุญบั้งไฟ

ตั้งแต่อดีตมนุษย์มักจะตั้งรกราก ปักหลักปักฐานอยู่บริเวณลุ่มน้ำ อันเป็นทำเลที่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อสืบสานชีวิต ให้อยู่รอดปลอดภัยให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้ ก่อนจะขยายเผ่าพันธุ์ออกไปตามที่ต่างๆ กลายเป็นสังคมใหญ่ออกไปตามสภาพสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ผู้คนกับสายน้ำจึงผูกพันกันมานาน จนอาจถือได้ว่าอารยธรรมจากลุ่มน้ำคือต้นกำเนิดแห่งอารยธรรมต่างๆ ที่กระจายไปอยู่ทั่วทุกมุมโลกในปัจจุบันนี้ จังหวัดทางภาคอีสานส่วนใหญ่จะยึดมั่นในจารีตประเพณีตามที่ได้รับถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่เรียกว่าฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ถือว่ามีความผูกพันกับชีวิตคือ ประเพณีงานบุญบั้งไฟ เพื่อขอเทพยดาให้บันดาลให้ฝนตกลงมาต้องตามฤดูกาล ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์จะได้ปักดำและเก็บเกี่ยวตามกำหนด เนื่องจากอาชีพเกษตรกรต้องฝากชีวิตและความหวังไว้กับน้ำฝนจากฟ้า หากปีใดฝนตกลงมาต้องตามฤดูกาล เกษตรกรซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ก็จะไม่เดือดร้อน แต่ถ้าฝนฟ้าตกลงมาไม่ถูกต้องตามฤดูกาลก็จะเกิดความแห้งแล้ง กระจายไปทั่วและความเดือดร้อนขาดแคลนก็จะตามมา การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแต่โบราณนั้น มักจะนิยมจัดกันในเดือนพฤษภาคม หรือในเดือน 6 จึงเรียกว่างานบุญเดือนหก ซึ่งในภาคอีสานหลายจังหวัดจะมีการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ

ตำนานบุญบั้งไฟนั้นผู้รู้เล่าขานกันว่ามี 2 ตำนาน ตำนานแรกเป็นตำนานแถบอีสานใต้ ที่ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นการขอฟ้าขอฝนต่อพญานาคร เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลดังนี้

ตามความเชื่อของบรรพบุรุษนั้นเชื่อว่า จักรวาลของเราแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ สวรรค์ พิกพ และทะเล บนสวรรค์นั้นเป็นที่พำนักของเหล่าเทวดาทั้งหลาย ส่วนที่เป็นพิกพนั้นเป็นส่วนหนึ่งของเหล่ามนุษย์และสัตว์ต่างๆ ส่วนที่เป็นน้ำทะเลก็จะเป็นที่อยู่ของเหล่าพญานาคและพวกบริวารทั้งหลาย

พญานาคร เป็นหัวหน้าของเหล่าเทวดาบนสวรรค์ และมีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจ ที่จะสั่งให้ฟ้าฝนตกสู่พิภพ ดังนั้นฝนจะตกหรือไม่ตกจึงขึ้นอยู่กับอำนาจในการตัดสินใจของพญานาครเท่านั้น

ครั้งหนึ่งเมื่อพระโพธิสัตว์ (พระพุทธเจ้า) ได้เกิดเป็นพญาคันคาก (คางคก) ซึ่งเป็นหัวหน้าเหล่าคางคกและได้พำนักอยู่ใต้ต้นโพธิ์ซึ่งมีกิ่งก้านใหญ่ 3 ก้าน ณ เมืองปทุมวดี เมื่อพญานาครได้โกรธเกลียดชังเหล่ามนุษย์ที่อยู่บนพื้นพิภพ จะด้วยเหตุอันใดก็มีอาชญากรรมได้ จึงตัดสินใจไม่อนุญาตให้ฝนตกลงมาถูกต้องตามฤดูกาลสู่พื้นโลก เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน ภาวพื้นดินและทะเลเกิดความแห้งแล้ง

และลำบากสุดแสนสาหัส ปรากฏการณ์นี้ได้รับความทุกข์ทรมานจากดวงอาทิตย์ เมื่อมีเหตุการณ์เช่นนี้พวกที่ได้รับความเดือดร้อนทั้งหลายต่างเดินทางมาพบกันที่ใต้ต้นไม้โพธิ์

แต่ละคนก็ได้ปรึกษาหารือกันว่า ทำอย่างไรเล่าฝนจึงจะตก การที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลเช่นนี้ทำให้เดือดร้อนไปทุกหย่อมหญ้า ข้าวปลาอาหารก็ไม่มีจะกิน ปลูกพืชผักอะไรก็ตายหมด น้ำในแม่น้ำลำคลองก็แห้งเหือด พวกสิงห์สาราสัตว์ก็ผอมโซ ตายไปแล้วก็มาก จีนปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไปก็คงตายกันหมดแน่ จึงได้ตกลงกันส่งพวกกบพวกเขียดเป็นทูตไปเจรจากับพญานาคราช ขอให้ฝนตกลงมาบรรเทาความเดือดร้อน ไม่เช่นนั้นพวกที่อยู่ทีพื้นพิภพและทะเลก็จะตายกันหมด แต่พญานาคราชก็ไม่ได้ใส่ใจไม่รับฟังเหตุผลใดๆ มีหน้ชา้งยังให้ทหารจับไล่ทูตที่ไปเจรจา ต้องหนีกันหัวซุกหัวซุนกลับมา เมื่อการเจรจาล้มเหลว จึงตัดสินใจที่จะทำการรบต่อสู้กับพญานาคราช

กองทัพที่จะไปต่อสู้กับพญานาคราชกองทัพแรกคือ กองทัพของพวกเต่า กบ เขียดต่างๆ และอึ่งอ่างกองทัพพญานาคา ผลปรากฏว่ากองทัพของพญานาคาและบริวาร ได้ถูกทหารของพญานาคราชฟันยับเยินไปทั้งตัว ทุกตัวได้รับการบาดเจ็บอย่างแสนสาหัสไปทั่วสรรพางค์กาย ความพ่ายแพ้ของกองทัพพญานาคา ทำให้สัตว์โลกทั้งหลายท้อถอย และหมดกำลังใจจึงรอคอยความตายอย่างสิ้นหวัง ต่อมาจึงมุ่งไปหาพญาคันคาก

พญาคันคาก ซึ่งได้สดับตรับฟังอย่างละเอียดแล้ว และรู้เรื่องมาโดยตลอด จึงได้อาสาไปสู้กับพญานาคราชทันที ภายหลังที่ได้รับการเห็นชอบจากเพื่อนสมาชิก พญาคันคากจึงใช้วิธีต่างๆ ประการแรก พญาคันคากได้สั่งให้พญาปลวก (หัวหน้าปลวก) ไปรวบรวมสมัครพรรคพวกไปสร้างจอมปลวกให้สูงเทียมสวรรค์ ประการที่สอง พญาคันคากได้สั่งให้พญามอดทั้งหลายไปเจาะไชด้ามอาวุธทั้งหมดของพญานาคราชไว้ก่อน ครั้นได้ฤกษ์ยามยามดี พญาคันคากจึงได้เกณฑ์เอาบรรดาแมงมอด (แมลงป่อง) แมงเงา (แมลงป่องยักษ์) ตะขาบและแมงอื่นๆ ที่มีพิษมารวมกัน แล้วกรีธาทัพไปยังเมืองพญานาคราช พอไปถึงที่นั่นก็ตกเวลาเย็นพญาคันคาก จึงได้ให้ผู้สื่อข่าวไปแจ้งต่อที่พญานาคราช และท้าทายให้ออกมาสู้รบกันในตอนเช้าของวันต่อมา แต่ในระหว่างตอนกลางคืน ก่อนที่การสู้รบจะเกิดขึ้น พญาคันคากได้สั่งให้สัตว์ที่มีพิษไปซ่อนตัวอยู่ตามกองฟืน และเครื่องแต่งกายของทหารพญานาคราช จนแล้วเสร็จ

ตอนเช้าตรู่ ทหารฝ่ายพลาริการของพญานาคราชได้เตรียมติดไฟที่เตาเพื่อบริการอาหารแก่ทหารหน่วยรบ ขณะที่กำลังถือฟืนไปก่อไฟ พวกเขาก็ถูกแมลงมีพิษต่อย และกัดไปด้วย ความเจ็บปวดจนไม่สามารถจะปฏิบัติ หน้าที่ได้ ทำนองเดียวกัน พอทหารหน่วยรบสวมใส่เสื้อผ้าของเขาก็ถูกหน่วยจารกรรมกัดต่อยไปทั่วทั้งตัว พญานาคราชจึงต้องออกมาพบกับพญาคันคากโดยลำพัง

พอถึงเวลารุ่งอรุณ แม่ทัพทั้งสองได้มาเผชิญหน้ากัน พญาคันคากประทับบนหลังเต่าใหญ่โดยภาคภูมิ เหยียดบ่วงบาตรพร้อมที่จะต่อสู้ ส่วนพญานาคราชประทับหลังช้างโดยมีหอก ดาบ เหล่น หลาวเป็นอาวุธ ทั้งสองฝ่ายเข้ามาประชิดกัน พญานาคราชเตรียมพร้อมจะลงมือก่อน เมื่อพญานาคราชจะพุ่งหอกเข้าใส่พญาคันคาก ด้ามหอกก็หักคามือ (เพราะมอดได้เจาะด้ามอาวุธให้ใช้การไม่ได้หมดแล้ว)

พญาคันคากจึงหัวเราะเยาะเย้ย แล้วเหวี่ยงบ่วงบาตรคอปญาดอย่างแม่นยำทันที แล้วดึงพญาด
พลัดตกจากข้างทรง พอดตกถึงพื้นดิน พญาดก็ยอมจำนน โดยถูกสมุนพญาคันคากกัด ต่อยเอา ด้วย
เหตุนี้ พญาดจึงยอมแพ้ตามเงื่อนไข ดังนี้ คือ

- พญาด : ข้าฯ ยอมจำนนต่อท่านแล้ว ท่านมีความประสงค์สิ่งใดหรือ ?
- พญาคันคาก : มนุษย์โลกต้องการฝน ท่านต้องให้ฝนตก ตามที่เคยตกมาก่อนนั้น
- พญาด : ข้าฯ จะทราบได้อย่างไรเล่า ว่าท่าน...ต้องการฝนตกเมื่อใด
- พญาคันคาก : เราจะจุดบั้งไฟในเดือน 6 (หรือเดือนพฤษภาคม) ของทุกๆ ปี...
- พญาด : หากข้าฯ ให้ฝนท่านแล้ว ข้าฯ จะทราบได้อย่างไร...ว่าท่านได้รับแล้ว?
- พญาคันคาก : ขอให้ท่านฟังเสียงกบ...เขี่ยครีบกี้แล้วกัน
- พญาด : ท่านต้องการฝนมากน้อยเพียงใด ในปีหนึ่งๆ?
- พญาคันคาก : เราต้องการฝนให้ตก จนกว่ารวงข้าวยาว ๓ วา (๓ วาของคางคก เท่ากับ
รวงข้าวที่เจริญงอกงามเต็มที่แล้ว)
- พญาด : ท่านต้องการให้ฝนหยุดตกเมื่อใด?
- พญาคันคาก : ได้ท่านยินเสียงโหวด และสนุว่าว ท่านต้องให้ฝนหยุดตก
- พญาด : ข้าฯ จะปฏิบัติตามที่ได้สัญญากับท่านทุกอย่าง

ส่วนตำนานที่สองเป็นตำนานแถบจังหวัดอุดร หนองคาย นครพนม สกลนคร เป็นตำนาน
ที่บุญประเพณีนี้เป็นไปเพื่อการแข่งขันบั้งไฟเพื่อแข่งชิงหญิงงามมาครอบครองดังนี้

มีหลักฐานบันทึกไว้ในวรรณคดีอีสานเรื่อง ท้าวผาแดง-นางไอ่ ซึ่งให้ความสำคัญในการ
ทำบุญบั้งไฟแข่งขันถวายพญาดเพื่อชิงนางไอ่ ดังปรากฏในเรื่องว่า

“ท้าวจึงบอกไพร่น้อย ข้ามหาดเสนา
ยินว่าพารานาง ไอ่คำกายพูน
เขจักทำบุญสร้าง ไฟหางบั้งหมื่น
ปูนาคมมือ เดือนหน้าจุดเส็ง
เดือนหกขึ้น วันเพ็ญสิบห้าค่ำ
เฮมาตกแต่งตั้ง ไปสร้างฮ่วมบุญ”

ตำนานเรื่องท้าวผาแดง-นางไอ่ กล่าวถึงเมืองหนองแส นานเจ้า ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือ เป็น
เมืองที่อุดมสมบูรณ์มีแม่น้ำ 5 สายไหลมารวมกันที่หนองแส สองฟากหนองแส มีเมือง 2 เมือง ฝั่ง
ขวาปกครองโดยเจ้าสุทโชนาค ฝั่งซ้ายปกครองโดยเจ้าสุวรรณนาค ทั้งสององค์สามัคคีปรองดองกัน
ตลอดมา ครั้งหนึ่ง เจ้าสุวรรณนาคได้เม่นมาก็แบ่งเนื้อไปถวายเจ้าสุทโชนาค เจ้าสุทโชนาคไม่พอใจที่

ได้นื้อเม่นมาเพียงเล็กน้อย จึงส่งนื้อเม่นคืน ทำให้เกิดความไม่เข้าใจกัน จนถึงขั้นหมางใจรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ กระทั่งทำสงครามกัน

พระอินทร์ต้องส่งวิศุกรรมเทพบุตรลงมาระงับศึกและแบ่งเขตให้เจ้าสุวรรณนาครองฝั่งใต้ ให้เจ้าสุทโชนาครองฝั่งด้านเหนือและด้านตะวันออก โดยแบ่งตั้งแต่หนองแสงจนถึงทะเล นาค ทั้งสองฝ่ายจึงขุดคลองจากหนองแสงสู่ทะเล คลองทั้งสองก็คือ แม่น้ำของ (ปัจจุบันเรียกแม่น้ำโขง) กับแม่น้ำน่านหรือโพระมิง (ต่อมาเรียกแม่น้ำโพ) หนองแสงจึงกลายเป็นเมืองร้างตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา เจ้าสุทโชนาคร้ายเมืองไปตั้งที่ศรีสัตนาคนหุต แล้วสร้างทางน้ำใหญ่จากหนองแสงจนถึงทะเล เจ้าสุวรรณนาคร้ายเมืองไปตั้งที่นันทบุรีนาครนาคและทำทางน้ำจากหนองแสงไปทางใต้ เจ้าสุทโชนามีโอรสชื่อ ท้าวกังคี เป็นหนุ่มรูปหล่อมากและเป็นขวัญใจของพวกนาคทั้งหลาย ต่อมาได้ข่าวความสวยงามของนางไอ่ธิดาพญาขอมแห่งเมือง โคมคำ หรือเมือง เอกธิดา ซึ่งตั้งอยู่ทางใต้ของศรีสัตนาคนหุต จึงเกิดความหลงใหลใคร่ลโฉม

นางไอ่หรือ นางไอ่คำ ชาวเมืองรักมาก จึงเรียก นางไอ่ใจเมือง เมื่อโตเป็นสาวเต็มที่มีความสวยงามเป็นเลิศดังไปทั่วสารทิศ จนไปถึงหู ท้าวผาแดง แห่งเมือง ผาโพง จนเกิดความหลงใหลจนฝ่ายพอมด้วยความคิดถึงตั้งใจจะขาดในที่สุดก็เสี่ยงภัยไปพบนางและได้เข้าหา ก่อนจะลากลับในวันต่อมา ท้าวผาแดงสัญญาว่าจะมาหานางอีก ต่อมากลางเดือนหก พญาขอมเตรียมงานบุญบั้งไฟจึงมีฎีกาไปยังเมืองต่างๆ แต่มิได้บอกเมืองผาโพง ท้าวผาแดงรู้ข่าวนี้ จึงเตรียมบั้งไฟแสนไปร่วมงานด้วยเพื่อจะเอาชนะใจพญาขอมให้ได้ ส่วนท้าวกังคีแห่งศรีสัตนาคนหุตก็เข้าพบนางไอ่ แต่ครั้นนางไอ่รู้ว่าท้าวกังคีเป็นนาค นางก็ขอผละหนี ทำให้ท้าวกังคีผิดหวังเป็นอย่างมาก จึงกลับไปเมืองนาคของตนและคอยเร่งวันเร่งคืนให้ถึงวันงานบุญบั้งไฟในเร็ววัน

เมื่อถึงวันงานบุญบั้งไฟ ผู้คนจากเมืองต่างๆ พากันหลั่งไหลไปดูกันเนืองแน่น ฝ่ายพญาขอมเมื่อรู้ว่าท้าวผาแดงยกขบวนมาร่วมงานด้วย ก็ออกไปต้อนรับด้วยความยินดีและขอโทษที่ลืมนัดฎีกามาบอกบุญ ส่วนท้าวกังคีแม้จะนำขบวนมาร่วมด้วย แต่ก็ไม่มีโอกาสเข้าถึงตัวนางไอ่ เพราะตนเองเป็นนาค ขณะที่ท้าวผาแดงได้อยู่ใกล้ชิดนางอย่างสมเกียรติ รุ่งขึ้นเป็นวันจุดบั้งไฟ พญาขอมให้มีการพนันกันว่า ถ้าบั้งไฟของนครใดขึ้นสูงที่สุดจะเป็นฝ่ายชนะจะยกเมืองและนางไอ่คำให้ ถ้าใครแพ้จะขอหญิงสาวมาเป็นนางกำนัลฝ่ายตน ถึงเวลาจุดบั้งไฟ บั้งไฟของทุกเมืองขึ้นท้องฟ้าหมด ยกเว้นบั้งไฟของพญาขอมกับท้าวกังคี การแข่งขันครั้งนี้ผลปรากฏว่า ท้าวผาแดง เป็นผู้ชนะ จึงได้นางไอ่คำไปครอง เจ้าเมืองต่างๆ จึงพากันยกขบวนกลับไปด้วยความผิดหวัง

ฝ่ายท้าวกังคีประสบความผิดหวังที่แพ้นั้น ทำให้ไม่มีโอกาสใกล้ชิดนางไอ่คำ จนเกิดความท้อแท้สิ้นหวัง จึงได้อำล่านางไอ่กลับด้วยความอาลัยอาวรณ์ ท้าวกังคีเองเมื่อกลับถึงเมืองของตน ก็ได้แต่ทรมานทรมานด้วยความคิดถึงนางไอ่ จึงลาบิดามารดาเพื่อไปหานางไอ่ แม้บิดามารดาจะห้ามอย่างไรก็ไม่ฟัง เมื่อท้าวกังคีไปถึงเมืองพญาขอม ได้แปลงกายเป็นกระรอกเผือกขึ้นไปกินผลจั่วอยู่

บนต้นจิว ที่ค่อมมีกระดิ่งทองแขวนด้วย นัยน์ตาก็สอดสายมอห่านางไอ่ นางไอ่ได้ยินเสียงกระดิ่งจึงออกมาดู เห็นกระรอกเผือกอยู่บนต้นจิว จึงให้นายพรานมายิง เพื่อจะได้ลิ้มรสกระรอกเผือกอันโอชะ ก่อนท้าวภักดีจะตาย ได้อธิษฐานต่อเทพยดาว่า “ขอให้เนื้อของข้าจงเอรีดอร่อย และพอกินแก่คนทั้งเมือง ใครจะขนไปกินเท่าไรก็ขออย่าได้หมด แต่ถ้าใครได้กินเนื้อข้าแล้วก็ขอให้ถึงแก่ความตายเช่นกัน” สิ้นคำอธิษฐาน ท้าวภักดีก็สิ้นใจ หากดวงตายังจงมอห่านางไอ่ ด้วยความรักความอาวรณ์

ฝ่ายบริวารท้าวภักดี เมื่อรู้ว่าเจ้านายของตนสิ้นชีวิตแล้ว จึงรีบกลับไปบอกท้าวสุทโชนาค ท้าวสุทโชนาคทราบเรื่อง จึงสั่งให้ระดมพลนาคจำนวนแสน แปลงกายเป็นมนุษย์ มุ่งหน้าสู่เมืองขอมทันที วันเดียวกันนั้นเองท้าวผาแดงได้ไปหานางไอ่ด้วยความคิดถึง นางจึงเอาแกงกระรอกมาต้อนรับ เมื่อท้าวผาแดงรู้ว่าเป็นแกงกระรอกแต่ไม่ใช่กระรอกธรรมดา จึงสั่งให้เอาไปเททิ้ง และบอกให้รู้ว่าเป็นกระรอกที่ท้าวภักดีแปลงกายมา ใครกินเข้าไปจะถึงแก่ความตาย รุ่งสางกองทัพนาคก็ยกมาถึงเมือง เสียงดังกึกก้องไปทั่วแผ่นดิน บ้านใดกินเนื้อกระรอกก็ถูกถล่มถึงแก่ชีวิตทั้งบ้าน ท้าวผาแดงรีบอุ้มนางไอ่ขึ้นม้าควบหนี นางไอ่มีของมีค่าติดตัวไปเพียง ๓ ชิ้น คือ แหวน ฆ้อง และกลองเล็ก พวกนาคได้ถล่มแผ่นดินกลายเป็นบึงและแม่น้ำ (หนองหานในปัจจุบัน) ไล่ตามม้าของท้าวผาแดงและนางไอ่ที่ควบหนี นางไอ่จึงโยนฆ้องทิ้ง วิ่งต่อไปอีก แผ่นดินถล่มตามเป็นระลอก นางจึงทิ้งกลอง และได้ทิ้งแหวนเมื่อแผ่นดินถล่มตามมาอีก ในที่สุดม้าก็หมดแรง วิ่งต่อไปไม่ไหว นาคจึงเอายางตัวนางไอ่ลงจากหลังม้าและอุ้มลงสู่เมืองบาดาล นาคยังคงไล่ตามท้าวผาแดงต่อไป ท้าวผาแดงมีแหวนที่นางไอ่ให้ไว้จึงทิ้งแหวนเสีย ทำให้รอดพ้นไปได้ พวกนาคจึงเอาแหวนกลับไปและสวมให้นางไอ่ แต่นางไอ่ไม่ได้ยินดี ได้แต่ร้องไห้รำพึงถึงท้าวผาแดงแทบหัวใจจะสลาย

ท้าวผาแดงกลับไปถึงเมืองผาโพง ก็ได้แต่เสียใจที่สูญเสียคนรัก จึงอธิษฐานต่อเทพยดาว่า จะขอฆ่าตัวตายเพื่อไปสู่เอนางไอ่กลับคืนมา แล้วกลืนใจตายบนปราสาท ท้าวผาแดงได้ไปเกิดเป็นหัวหน้าผี นำกองทัพผีไปต่อสู้กับพวกนาค กองทัพทั้งสองฝ่ายทำสงครามกันเป็นเวลานานจนน้ำในหนองบึงขุ่นขึ้น ผืนดินคลุ้งตลบไปทั่วแผ่นดิน พระอินทร์จึงต้องลงมาระงับศึกในครั้งนี้ ให้ผีกลับไปเมืองผี ส่วนนาคก็กลับไปเมืองนาค นางไอ่นั้นยังมีกรรมเก่า ให้อยู่ที่เมืองบาดาลต่อไปก่อน จนกว่าพระศรีอารียะมาโปรด เพื่อจะได้ตัดสินว่านางไอ่จะได้เป็นของใคร

ต่อมาทั้งสองตำนานก็ปรากฏผสมผสานอยู่ตามประเพณีบุญบั้งไฟของแต่ละจังหวัดทั่วภาคอีสาน เพราะมีการเลื่อนไหลและแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมนั่นเอง

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าประวัติและตำนานของงานประเพณีบุญบั้งไฟที่มีการกล่าวถึงนั้นมีด้วยกัน 2 ตำนาน คือตำนานที่หนึ่ง ตำนานพญาแถนและพญาคันคาก ตำนานที่สอง ตำนานผาแดงนางไอ่ โดยในขบวนแห่บั้งไฟจะมีการจำลองเหตุการณ์ตำนานดังกล่าวทั้งสองตำนาน ซึ่งจะเห็นว่ารูปแบบการนำเสนอตำนานดังกล่าวมีมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ที่แตกต่างกันคงเป็นเฉพาะในเรื่องของ

รูปแบบการนำเสนอและการตกแต่งขบวนตามตำนานดังกล่าวเท่านั้น โดยในปัจจุบันมีการตกแต่งที่สวยงามและยิ่งใหญ่ นอกจากนั้นยังมีการนำวรรณคดีอื่น หรือคติสอนใจ การณรงค์ในการตกแต่งขบวน เช่น การแสดงขมุนรค์ต่าง ๆ ขบวนวรรณรงค์ป้องกันขลุ่ยลาย การล้อเลียนทางการเมือง เป็นต้น

ความเชื่อเชิงสัญลักษณ์

สัญลักษณ์ในงานบุญบั้งไฟ นั้นส่อไปทางเพศสัมพันธ์ เช่น การใช้ไม้ของต้นนุ่นมาแกะสลักเป็นอวัยวะเพศชายเรียกว่า "บั๊กแบ้น" หรือ "ปลัดจิก" ในภาคกลางเรียก "ขุนเพ็ด" เข้าร่วมขบวนแห่ ที่นิยมใช้ไม้ของต้นนุ่นมาแกะสลักก็เพราะเป็นไม้เนื้ออ่อน แกะสลักเป็นรูปทรงต่างๆ ได้ง่าย บางคณะ



เจาะรูแล้วใช้เชือกร้อยปลัดจิกหลายๆอันเข้าด้วยกันคล้องไว้ที่เอวหรือคอเดินร่วมขบวน บางคนใช้ไม้ขนาดต้นขามาแกะสลักเพื่อใช้แบกเข้าขบวนแห่ บางคณะแกะสลักเป็นรูปหุ่นชายหญิงเปลือยกายอยู่ในท่าร่วมเพศ โดยมีกลไกเป็นเชือกมีคนกระตุกเป็นระยะอยู่ในขบวนแห่ด้วย ซึ่งในงานบุญประเพณีแบบนี้ไม่ได้ถือว่าหยาบโลน เพราะจะมีเล่นกันก็

เฉพาะในงานบุญเท่านั้น ทั้งยังมีการร้องเช็งด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวกับอวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์ สัญลักษณ์นี้เป็นเครื่องหมายของความสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน หญิงกับชาย ที่เป็นพลังก่อกำเนิดชีวิตและเป็นพลังแห่งความอุดมสมบูรณ์ จึงมีความสัมพันธ์กับการขอฝนซึ่งเป็นที่มาของพลังแห่งการเติบโตของพืช และด้วยเหตุที่อวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์เป็นสัญลักษณ์สำคัญของงานบุญ จึงถือว่างานบุญบั้งไฟเป็นงานบุญของพระยามารซึ่งจัดแข่งกับงานบุญของพระพุทธเจ้า

1.2 รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียงในอดีต

เหตุผลของประเพณีบุญบั้งไฟในอดีตก็คือ เป็นการสืบทอดตำนานความเชื่อ ในการขอฟ้าขอฝนจากพญาแถน ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล การทำไร่ไถนาจึงจะเริ่มต้นได้ และความอุดมสมบูรณ์จึงจะเกิดขึ้นในชุมชน ดังนั้นประเพณีบุญบั้งไฟจึงจัดขึ้นในเดือนหกของทุกๆปี และเป็นบุญที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวนา และคนอีสานอย่างแนบแน่นยาวนาน ในพื้นที่บ้านดอนเชียงก็เช่นเดียวกัน จากการศึกษาพบว่า ในอดีตประเพณีบุญบั้งไฟ มีขั้นตอน วิธีการ และความหมายที่มีความสำคัญ และสัมพันธ์กับคนในชุมชน ผ่านเนื้อหาสาระ และสัญลักษณ์ต่างๆในงานบุญ ซึ่งผลการศึกษาเป็นดังต่อไปนี้

1) การเตรียมงานบุญบั้งไฟ

ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นบุญใหญ่ที่สุดในบุญประเพณีสิบสองเดือนของบ้านดอนเชียง เป็นการคุ้มที่ คุ้มน้อง ทางใกล้ ทางไกล แม้แต่คนไปทำงานต่างถิ่น เน้นความสนุกสนาน คึกคัก เป็นหลัก โดยไม่ถูกคุดถูกว่า เป็นเรื่องที่ยอมรับกันทั้งชุมชน คนให้ความสำคัญ และมีส่วนร่วมในการทำบั้งไฟ และดำเนินการอื่นๆที่เกี่ยวข้องกันทั้งชุมชน ก่อนวันงานจึงต้องมีการจัดเตรียมการต่างๆล่วงหน้า ใช้เวลา 3-4 เดือน โดยคณะกรรมการดำเนินงาน การดำเนินงานการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ผู้นำจะเรียกประชุมกันทั้งหมู่บ้าน เพื่อวางแผนการจัดงาน และแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบแต่ละฝ่ายได้แก่ การประชาสัมพันธ์หรือบอกบุญ

การบอกบุญพี่น้อง หมู่บ้านใกล้เคียง จะมีใบฎีกาบอกบุญไปยัง หมู่บ้านหรือคุ้มวัดต่างๆ แล้วแต่ละคุ้มวัดจะช่วยกันทำบั้งไฟ พอได้เวลาชาวบ้านก็จะช่วยกันแห่บั้งไฟไปที่วัดระหว่างทางก็จะมีการแข่งและการฟ้อนรำเป็นที่สนุกสนาน และบอกญาติพี่น้องกันเอง หรือเรียกว่า “เดินป่าว” ระยะต่อมาใช้หนังสือเชิญ หรือเรียกว่า “สลาไกสูบุญ”

ตัวบั้งไฟ คนในชุมชนทำเอง แต่ละคุ้มต้องทำบั้งไฟเข้าร่วมขบวน เริ่มตั้งแต่หาวัสดุอุปกรณ์ในการทำบั้งไฟ เช่น หาไม้มาผ่าถ่านทำดินปืน หาไม้มาทำเสาบั้งไฟ โดยตัวบั้งไฟทำจากไม้ไผ่ ที่ชื่อว่า ไผ่เหลือง การเตรียมหม้อบั้งไฟ ทำแท่นบรรจุดินปืน ทำหางบั้งไฟ และนำตัวไม้ไผ่มาสานเพื่อใช้พันตัวบั้งไฟเพื่อป้องกันไม่ให้บั้งไฟแตก ในการทำบั้งไฟแต่ละบั้ง การอัดบั้งไฟยังไม่มีเครื่องทุ่นแรง จะใช้แรงคนชักรอกไม้ในการอัดบั้งไฟ โดยบั้งไฟแต่ละบั้งต้องใช้เวลาทำนานเป็นเดือนๆ ซึ่งต้องมีการเตรียมการเป็นอย่างดี อาศัยความร่วมมือจากทุกคน เตรียมตกแต่งบั้งไฟ ทั้งบั้งไฟเอ้(สวยงาม) บั้งไฟถวายเป็นบุญ บั้งไฟจุดขึ้นสูง

ค้างบั้งไฟ ต้องมีการดูแลปรับปรุงค้างบั้งไฟทุกปี หากมีการชำรุดเสียหายต้องซ่อมแซมก็จะหาวัสดุอุปกรณ์ในชุมชนกันเอง ต้องไปตัดไม้ในป่าสาธารณะของหมู่บ้าน หรือรับบริจาคไม้ตามหัวไร่ปลายนาของชาวบ้าน ผู้ชายจะช่วยกันในเรื่องของการใช้กำลัง การทำฐานบั้งไฟจะต้องมีการนำไม้มาเสริมในจุดที่มันชำรุด

การรำเซิ้ง (ภายในชุมชน) การเตรียมขบวนรำเซิ้ง และเตรียมการละเล่นในหมู่บ้าน มีการตั้งคณะรำเซิ้งภายในชุมชน นางรำเป็นคนหนุ่มสาวจนถึงคนสูงอายุ คัดเลือก และขอความร่วมมือจากคนในชุมชน จะฝึกซ้อมกันในตอนกลางคืน(เป็นเวลาว่างจากการทำงาน)ของแต่ละวันก่อนถึงวันงานประมาณ



1 เดือน โดยผู้ฝึกสอนจะเป็นบุคคลในชุมชนที่รำสวยงาม ออกแบบทำรำร่วมกันโดยทำรำที่ใช้จะมีไม่มากนัก คนตรีที่ใช้ในการให้จังหวะในการฟ้อนรำมีกลองคຸ້ມและผ່างหรือฟ้งฮาด จังหวะในการรำ

มีจังหวะเดียว คือ เสียงตุ้ม จาก กลองตุ้ม และเสียง ผ่าง จากพังกาต จึงมีจังหวะเป็น ตุ้ม-ผ่าง ตุ้ม-ผ่าง ตุ้ม-ผ่าง หรือผ่าง-ตุ้ม-ผ่าง ผ่าง-ผ่าง-ตุ้ม -ผ่าง

การมีส่วนร่วมสมทบค่าใช้จ่าย จะมีการเรียกรายเงินเป็นรายครอบครัวๆละ 1-2 บาท เพื่อใช้จ่ายในการจ้างมหรสพ งานบันเทิง การทำบั้งไฟ การตกแต่งบั้งไฟ เตรียมขบวนช้างและใช้จ่ายอื่นๆในงาน ครอบครัวใดไม่มีก็บริจาคข้าวของที่เป็นในการจัดงานแทนการจ่ายเงิน

อาหาร และเครื่องดื่มในครัวเรือนในงานบุญบั้งไฟ จะมีขนม ข้าวต้มมัด ข้าวต้มผัด ขนมจีน เนื้อตกทอด ข้าวหมาก สาโท เหล้ากลั่น การทำขนมจีนจะมีการรวมกลุ่มกันทำ ช่วยกันหมักแป้ง ช่วยกันตำแป้งขนมจีนด้วยครกมอง (ครกกระเดื่อง) หลังจากตำเสร็จจะช่วยกันบีบเส้นขนมจีน โดยใช้ฝายที่เป็นถุงผ้าสังกะสีเจาะรู ใช้แรงคนบีบลงต้มในน้ำร้อน เมื่อเส้นสุกจะลอยฟูขึ้นเต็มหม้อ ก็จะนำเส้นขนมจีนมาล้างในน้ำเย็น แล้วหยิบจับมาเรียงไว้ในกระจาดรองด้วยใบตอง ในการบีบครั้งสุดท้ายของแต่ละฝายจะได้เส้นขนมจีนขนาดใหญ่หรือบางครั้งอาจเป็นก้อนๆเรียกว่า หัวอีโอก จะมีการแบ่งกันกินโดยคลุกกับน้ำปลา ส่วนแป้งที่เหลือจะนำมาบั้งและแบ่งกันกิน ส่วนเส้นขนมจีนที่ได้ก็จะแบ่งออกเป็น ส่วน ๆ ให้กับคนในกลุ่มที่ช่วยกันทำ ส่วนน้ำยาจะทำเองในครัวเรือน

การทำข้าวต้มมัดจะทำเองในแต่ละครัวเรือนโดยส่วนผสมหลักจะเป็นข้าวเหนียวและกล้วย แต่บางครอบครัวจะมีการใส่ถั่วดำ ถั่วลิสงเพิ่ม

การทำข้าวหมาก หลายครัวเรือนจะมีการทำข้าวหมาก โดยแป้งหมักข้าวหมากมักนำมาจากหมู่บ้านอื่นเมื่อทำเสร็จและสามารถรับประทานได้จะมีการนำแลกเปลี่ยนกันกินเพื่อเปรียบเทียบกับรสชาติที่ทำ

การทำสาโท มีการหมักสาโทเกือบทุกครัวเรือนโดยการหมักในไหปลาร้า แล้วนำไปฝังไว้ใต้ดินหรือขุดใส่กองฟางเมื่อครบกำหนดจะมีการนำน้ำสาโทมาลองชิม เรียกว่า “น้ำผ่าหัว” สาโทจะอร่อยหรือไม่ จะทราบจากน้ำหมักครั้งแรกที่ชิม จะมีการนำมาแลกเปลี่ยนกันดื่ม

เนื้อตกทอด(ชิ้นตกทอด) เป็นการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านเพื่อซื้อวัวมาฆ่าแบ่งเนื้อกัน เป็นการรวมกลุ่มกันประมาณ 4-10 คน โดยในกลุ่มจะตกลงกันว่าจะซื้อวัวตัวขนาดไหน มีการออกค่าใช้จ่ายเท่า ๆ กัน และเมื่อได้วัวมาแล้ว เมื่อถึงตอนกลางคืนก่อนวันแห่หนึ่งวันจะลงมือฆ่าวัวที่ได้มาในกลุ่มนั้น แล้วทำการแบ่งเนื้อวัวและส่วนอื่นเท่า ๆ กัน เช่น ตับหนึ่งชิ้นก็จะทำการแบ่งให้เท่า ๆ กันตามจำนวนคนที่ลงทอดกัน

การเตรียมการต้องทำล่วงหน้าตั้งแต่เนิ่นๆ เป็นเวลา 3-4 เดือนก่อนถึงวันงาน การทำงานถึงจะเป็นรูปของคณะกรรมการที่มีผู้รับผิดชอบเป็นฝ่ายๆ แต่ยังคงใช้ความร่วมมือจากชาวบ้านในการทำงานทุก ๆ ด้าน การเตรียมสถานที่ต้อนรับคณะผ้าป่า การซ่อมแซมเวทีหมอลำซึ่งในอดีตจะมีเวทีหมอลำที่ก่อสร้างถาวร ก่อนจะมีการเปลี่ยนมาเป็นเวทีของคณะหมอลำเอง ฝ่ายผู้หญิงจะช่วยกันทำ

ความสะอาดศาลาการเปรียญ ทำความสะอาดบริเวณวัด ล้างถ้วยล้างจานวัดให้สะอาด ดูแลเรื่องความสะอาดทั้งหมดภายในบริเวณวัด

2) วันเจ็ง เป็นงานเริ่มต้นวันแรกของงานประเพณีบุญบั้งไฟ การเจ็ง คือการร้องรำทำเพลง เป็นกลุ่มย่อย ขับร้องเป็นกาพย์ เป็นกลอน ประกอบ เครื่องดนตรี พวงกลอง แคน ฉิ่ง เป็นหมู่คณะเพื่อความสนุกสนาน ทั้งชายและหญิงแต่งกายแฟนซีต่างๆ กันให้ดูแปลกประหลาดขบขัน

คณะเจ็ง(มีทั้งกลุ่มที่เป็นช่างทำบั้งไฟ และใครก็ได้ในชุมชนที่อยากจะเจ็ง) จะรำเจ็งไปตามหมู่บ้านเป็นการบอกข่าวบุญบั้งไฟ และเยี่ยมเยียน การละเล่นผู้เฒ่าผู้แก่ ญาติพี่น้อง ไกล่ ไกล ที่ไปอาศัยอยู่ที่อื่น (หมู่บ้านอื่นหรือจังหวัดอื่น) กลับมาเยี่ยมบ้านในวันงานประเพณี กลับมาเยี่ยม มีการการละเล่นผู้เฒ่าผู้แก่ มีการนำสิ่งของมาฝากกัน เจ้าของบ้านก็นำเครื่องดื่ม อาหารการกิน และขนมที่เตรียมไว้มาต้อนรับญาติพี่น้อง และคณะเจ็ง ได้รับประทานอาหาร ดื่ม กิน ร่วมกัน อย่างสนุกสนานและมีความสุข ได้ละเล่นฟ้อนรำในขบวนเจ็ง ได้พูดคุยปรึกษาหารือกันสอบถามสารทุกข์สุกดิบกัน ถามข่าวกันในเรื่องการทำนาเป็นส่วนใหญ่ เป็นเหมือนการรวมญาติกันอีกครั้ง คนในชุมชนได้แต่งกายด้วยชุดเสื้อผ้าที่สวยงาม

3) วันแห่ เป็นวันที่สองของงานประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นการที่คนในชุมชนได้นำเอา “บั้งไฟ” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ตามความเชื่อในด้านานสืบทอดกันมา มาแห่เป็นขบวนเฉลิมฉลองให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมอย่างสนุกสนาน ในอดีตรูปแบบขบวนแห่เป็นแบบเรียบง่าย ไม่เป็นทางการ เน้นการทำงาน และสนุกสนานร่วมกันของคนในชุมชน และญาติพี่น้องที่เดินทางมาจากชุมชน หมู่บ้านอื่น ไกล่เคียง หรือเดินทางมาจากต่างจังหวัด การจัดงานมีการกำหนดการจัดงานที่เรียบง่ายไม่มีขั้นตอนใดๆ อย่างเป็นทางการก็ทำอย่างนั้น โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมมากที่สุด ขบวนแห่บั้งไฟประกอบด้วย บั้งไฟจุด บั้งไฟเอ้ และขบวนรำเจ็ง

บั้งไฟเอ้

บั้งไฟที่ใช้เอ้(ตกแต่งสวยงาม)จะไม่มีการบรรจุดินปืน เพียงแต่ประกอบเป็นตัวบั้งไฟที่มีลูกโหวตให้สมบูรณ์ แล้วมาประดับ ตกแต่งด้วยลวดลายให้สวยงาม การเลือกลวดลาย มาตกแต่งก็แล้วแต่ช่างจะออกแบบและต้องการจะสื่อเรื่องราวใดให้ผู้ชมได้ชมและรับรู้ ช่างออกแบบตกแต่งบั้งไฟประจำบ้านดอนเจียงจะมีลายพื้นฐานประจำ 3-4 ลาย เช่น ลายแมงกะ



เบื้อตอมดอกไม้ ลายดอกบัวบาน ลายแมงป่อง เป็นต้น ลวดลายและการตกแต่ง ลักษณะการเอັบั้งไฟทั่วไป รวมทั้งการตกแต่งของบ้านคอนเทือง มีรายละเอียดดังนี้

1. ใส่กู่โหวด ซึ่งทำมาจากไม้ไผ่ขนาดยาว สั้นต่างกัน เพื่อให้เกิดเสียงดังคล้ายโหวด
2. ใส่หัวนาถ หรือหัวหงส์ ที่หัวบั้งไฟแล้วติดแถบหลัง ติดท้อง และติดพวงมาลัย
3. การตกแต่งส่วนต่างๆด้วยกระดาษสี เช่นกระดาษเงิน กระดาษทอง ตามท่อนหัว

และลำตัวของบั้งไฟ ชาวบ้านหรือช่างแกะลวดลายตามลำตัวเป็นรูปลายไทยบ้างพญานาคบ้าง

นอกจากนี้ยังมีการนำผ้าไหม ผ้าลายขิด มาประดับตกแต่งอย่างสวยงาม

พาหนะที่ใช้ลากจูงบั้งไฟเอ้ อัดบั้งไฟเอ้ที่จัดทำขึ้นมีขนาดเล็กจึงเป็นการแบกโดยชาวบ้านในชุมชน และพัฒนามาเป็นการใช้เกวียนหรือล้อเข็น ตกแต่งให้สวยงาม ในอดีตมีการนำวัสดุที่มีในท้องถิ่นมาใช้ทำวัสดุในการตกแต่งและรถเอັบั้งไฟ เช่น ทางมะพร้าว ดอกกันเกรา เป็นต้น

ขบวนรำเซ็ง

ในอดีตเป็นเรื่องที่คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วม หนุ่มสาว พ่อบ้าน แม่บ้าน จะทำการฝึกซ้อม ออกแบบท่ารำ ออกแบบการแต่งกาย ผู้ชายจะเป็นฝ่ายจัดการเรื่องดนตรีประกอบการเซ็ง ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีง่ายๆน้อยชิ้น ได้แก่ กลองตุ้ม และพังกาต การฝึกซ้อมต้องใช้เวลาเป็นแรมเดือน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน เป็นเรื่องสนุกสนาน ที่ทุกคนรอคอย

ท่ารำ เป็นการรำเซ็งกลองตุ้ม มีจังหวะเดียว และมีท่าทางการเซ็ง สาม สี่ท่า แสดงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน โดยการนำเสนอผ่านท่ารำ

การแต่งตัวของนางรำ นุ่งผ้าซิ่นสีพื้นข้อมคราม หรือข้อมดำ เสื้อคอกลมแขนกระบอกสีเดียวกัน ตกแต่งลายชุดด้วยกระดาษดั่งโก เม็ดข้าวเปลือก หรือฟางข้าว คนในแต่ละคุ้มจะช่วยเหลือเตรียมการล่วงหน้า ในแต่ละปีก็จะใช้ชุดเดิมแต่เปลี่ยนลวดลายการตกแต่ง เป็นเครื่องแต่งกายที่มีอยู่ในชุมชน เสื้อผ้า ผ้าถุงมีการตัดเย็บเองโดยคนในชุมชน เครื่องประดับทำเอง จึงแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีในชุมชนการลงมือร่วมกัน การเสียสละเพื่อส่วนร่วม

พิธีกรรม ก่อนจะมีการฟ้อนเซ็งในขบวนบั้งไฟจะต้องมีการรำถวายปู่ พร้อมเครื่องเช่น ไห้ว อาหารคาว หวาน เหล้า ดอกไม้ ธูป เทียน บริเวณทางเข้าหมู่บ้าน ต่อจากนั้นมารำถวายบริเวณศาลหลักบ้าน และจุดสุดท้ายรำภายในวัดบ้านคอนเทือง

การประกวดขบวนแห่ จะแต่งตั้งคนในชุมชนเป็นคณะกรรมการตัดสินโดยการคัดเลือกจากการประชาคม หากมีคณะรำเซ็งจากหมู่บ้านอื่นใกล้เคียงกันที่เข้าร่วมประกวด และเมื่อหมู่บ้านที่ส่งคณะรำเซ็งเข้าร่วมประกวดจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ หมู่บ้านคอนเทืองจะต้องส่งคณะรำเซ็งเข้าร่วมประกวดด้วยเช่นเดียวกัน เป็นการร่วมมือช่วยเหลือ สร้างความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงผ่านประเพณีบุญบั้งไฟ

4) วันจุด บั้งไฟจุด เป็นบั้งไฟที่ทำขึ้นเองในชุมชน ทำให้มีบั้งไฟหลากหลาย คนในกลุ่มจะต้องแบ่งหน้าที่กันทำเริ่มตั้งแต่การหาไม้ การเผาถ่าน ตากไม้ การทำทุกขั้นตอนจะมีคนร่วมทำหลายวัยซึ่งเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น เด็กเยาวชน มีการผสมหม้อเองและทดลองจุด และก็มีบั้งไฟที่เข้าร่วมแข่งขันจากหมู่บ้านอื่นใกล้เคียงที่นำมาช่วยงาน เช่น บ้านหนองหาวแห บ้านโคกกลาง บ้านเหล่าฝ้าย บ้านโนนยาง บ้านแหล่งเป็น บ้านแคนน้อย หรือแม้แต่ตำบลอื่นที่ใกล้เคียง นอกจากจะนำบั้งไฟมาร่วมแข่งขันแล้ว ญาติพี่น้อง และคนในหมู่บ้านเหล่านั้นก็จะร่วมเอาบุญบั้งไฟด้วยเช่นกัน ทำให้บรรยากาศของงานคึกคักสนุกสนาน

บั้งไฟที่นำมาแข่งขันทั้งหมดเป็นบั้งไฟหาง ขนาด 80 เซนติเมตรบ้าง 120 เซนติเมตรบ้าง ซึ่งเป็นบั้งไฟขนาดเล็ก เนื่องจากกระบวนการทำบั้งไฟเป็นเรื่องยุ่งยากใช้เวลา และแรงคนมาก ประกอบกับวัสดุอุปกรณ์จากธรรมชาติที่ใช้ทำบั้งไฟมีข้อจำกัด เช่น ขนาดเลาไม้ไฟ หรือแท่นอัดหม้อเป็นต้น อย่างไรก็ตามการนำบั้งไฟมาร่วมงานไม่ได้เน้นการจุดเพื่อแข่งขัน แต่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน และเน้นพิธีกรรมตามตำนานความเชื่อเรื่องการขอให้ฝนตกให้ถูกต้องตามฤดูกาล

สถานที่จุดบั้งไฟบ้านดอนเชียงอยู่หลังวัดบ้านดอนเชียง เป็นทุ่งนาโล่งกว้าง ห่วงไกลชุมชนสามารถรองรับผู้คนได้จำนวนมาก ที่เลือกให้ห่างชุมชนเพื่อป้องกันอุบัติเหตุจากบั้งไฟ เช่น บั้งไฟตกถูกบ้านเรือน และฐานจุดจะต้องตั้งฐานจุดให้บั้งไฟพุ่งไปในทิศทางที่ออกจากชุมชน

ค้ำบั้งไฟ (ฐานจุดบั้งไฟ) ทำจากไม้ขนาดใหญ่โดยทำให้ฐานให้มีความลาดเอียงประมาณ 80 องศา ฐานจุดเอียงออกจากชุมชนและมีทิศทางไม่ตรงกับชุมชนอื่น ซึ่งการตั้งฐานหรือซ่อมแซมฐานบั้งไฟ ต้องอาศัยกำลังแรงงานเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นงานหนักและใช้ไม้ขนาดใหญ่ ส่วนอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำแต่ละคนที่มาช่วย จะนำมาจากบ้านของตนและส่วนหนึ่งมาเอาที่วัด การทำฐานบั้งไฟ และซ่อมแซมฐานบั้งไฟ ต้องใช้เวลาหลายวันจึงต้องอาศัยความร่วมมือและการเสียสละเป็นอย่างมากจากชุมชน

พิธีกรรม มีการจุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ ก่อนที่จะมีการจุดบั้งไฟแข่งขันโดยจะทำการจุดตั้งแต่เจ้า ณ บริเวณดอนเจ้าปู่ ทางเข้าหมู่บ้าน เป็นการจุดเสี่ยงทาย ว่าฟ้าฝนปีนี้จะดีหรือไม่ ถ้าบั้งไฟขึ้นดี (ขึ้นไปถึงแถว) แสดงว่าฟ้าฝนจะดี ตกต้องตามฤดูกาล ถ้าบั้งไฟไม่ขึ้น แสดงว่าปีนั้นฝนจะไม่ดี เรียกการจุดบั้งไฟถวายอีกอย่างหนึ่งว่า “บั้งเสี่ยง” ซึ่งเป็นพิธีการที่เรียบง่ายโดยมีคนร่วมพิธีไม่มาก พ่อใหญ่จำจะได้ออกกล่าวเจ้าปู่ก่อนการจุด ขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตมาก ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข

วิธีการ/เทคนิคการจุด การทำสายชนวน ก่อนจะใส่เทียน หรือ สลัก ตรงส่วนท้ายของบั้งไฟ ซึ่งเทียนจะทำด้วยไม้ไฟที่กลึงเกลี้ยงกลม กันแรงระเบิดที่ขับพุ่งออกมา จะใช้เศษผ้าพันให้ยาวคลุกกับดีเกลืออัดเข้าไปในรูชนวนและปล่อยหางชนวนไว้สำหรับจุดไฟ การจุดบั้งไฟก่อนทำการจุดบั้งไฟ

จะต้องมีการสำรวจรชนวนก่อนซึ่งเทคนิคเหล่านี้เป็นความลับของช่างแต่ละคน จะไม่มีการบอกหรือถ่ายทอดแก่บุคคลทั่วไป นอกจากลูกศิษย์ลูกหาที่เป็นช่างทำบั้งไฟ

การแข่งขัน การแข่งขันบั้งไฟขึ้นสูงจะนับเวลาที่บั้งไฟขึ้นจากฐานจุดจนถึงบั้งไฟตกลงพื้น โดยอาศัยคณะกรรมการเป็นผู้จับเวลา ส่วนใหญ่เป็นการนำมาจุดเพื่อความสนุกสนานไม่ได้เน้นเรื่องเงินรางวัล หากบั้งไฟที่นำไปจุดบั้งใดไม่ขึ้นหรือแตก ก็จะมีประเพณีลงโทษช่างที่ทำบั้งไฟแบบไม่ได้ ถือโทษโกรธเคืองกัน ที่เรียกว่า “บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงตม” ถือเป็นการละเล่นเฉพาะของประเพณีบุญบั้งไฟ

คณะกรรมการในชุมชน มีการแต่งตั้งคณะกรรมการตัดสินบั้งไฟขึ้นสูงโดยการคัดเลือกคนในชุมชนทำหน้าที่ในการตัดสินบั้งไฟ โดยแบ่งการทำงานดังนี้ คนกลุ่มที่หนึ่งจะไปตั้งจุดจุดบั้งไฟห่างจากฐานจุดประมาณ 1 กิโลเมตร ทำหน้าที่ดูบั้งไฟขึ้นจนถึงบั้งไฟตก 1 คน คนที่ทำหน้าที่จับเวลาโดยการดูนาฬิกาอีก 1 คน และคนสุดท้ายทำหน้าที่ม้าเร็ว นำเวลาที่ได้จากสองคนแรกมายังฐานจุดบั้งไฟเพื่อประกาศเวลาที่บั้งไฟสามารถทำได้

การพนัน มีการพนันกันเองระหว่างคนที่นำบั้งไฟมาแข่งขันกันเอง และมีการพนันของคนที่ดูการแข่งขันบั้งไฟบางแต่ไม่มากนัก เล่นเพื่อความสนุกเป็นส่วนใหญ่

การนำสอยไฟ หลังจากจุดบั้งไฟเสร็จในตอนเย็นจะมีกลุ่มหนุ่มสาวรวมกลุ่มกันโดยใช้กลอง 1 ลูกใช้ประกอบจังหวะแห่ไปตามบ้านต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านเพื่อขอขนมอาหารและได้ทำการการเวงผู้เฒ่าผู้แก่ โดยเมื่อถึงบ้านหลังไหนก็ร้องกาพย์กลอนเช้ แล้วเจ้าของบ้านก็จะนำขนม อาหาร หรือนำเครื่องดื่มมาให้ การร้องกาพย์กลอนเช้ก็อย่างหนึ่งในการนำสอยไฟก็คือการอวยพรและขอบคุณช่างที่ทำบั้งไฟ ที่ทำบั้งไฟให้ได้ใช้บั้งไฟจุดขึ้นไปลอยแฉ่น เพื่อขอฟ้าขอฝนให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ให้ชุมชนได้ทำมาหากิน มีชีวิตที่อยู่เย็นเป็นสุข

ตัวอย่างกาพย์กลอนเช้

มาสอดหนี่ละเป็นที่เฮือนไผ

เฮือนผู้ได้มาหลังใหญ่อาดหลาด

บ'ได้สองบาทหลานน้อยบ่หนี

หลังจากได้แล้วจะมีการกล่าวให้พรดังนี้

เผ่นให้แล้วกะให้พรเผ่นแน

ให้เผ่นมีลูกแพก็อะปุยามา ใหญ่ขึ้นมาหาเงินให้ใช้

การละเล่นเฉพาะ (บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงตม) บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงตม ในอดีต กระทำเพื่อให้ทราบว่บั้งไฟของใครที่จุดแล้วบั้งไฟไม่ขึ้นโดยการเอาบุคคลนั้นลงโคลนให้ร่างกายเปื้อนด้วยโคลน

การจัดงานเป็นความร่วมมือร่วมใจของคนของชุมชนที่ร่วมกันดำเนินการวางแผน การร่วมกันทำงาน มีการแบ่งงานกันทำตามความถนัดของแต่ละบุคคลโดยแต่ละส่วนงานจะร่วมกันทำหลายคน เมื่อส่วนงานไหนเสร็จก็จะไปช่วยส่วนงานที่ยังไม่เสร็จ ทุกกิจกรรมจะสำเร็จได้ต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านในชุมชนเป็นหลัก ความร่วมมือจึงแสดงออกเห็นได้ชัดเจนมาก โดยทุกคนในชุมชนมีส่วนในการทำงานตามความถนัดที่ตนเองมี แต่ละครอบครัวจะต้องมีการนำอาหารมาร่วมกันทำเพื่อรับประทานในระหว่างการเตรียมงาน ใครมีมะละกอ ก็นำมะละกอมาทำส้มตำ ใครมีปลาก็เอามาปิ้ง มาต้ม มาย่าง รับประทานอาหารร่วมกัน

1.3 รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียงในปัจจุบัน

ประเพณีบุญบั้งไฟยังคงเป็นเป็นบุญใหญ่ที่สุดในบุญประเพณีสิบสองเดือนของบ้านดอนเชียง และยังมีคุณค่า ความสำคัญเหมือนกับในอดีตที่ผ่านมาหลายประการ แต่เมื่อศึกษาเปรียบเทียบกันแล้ว ก็พบสาเหตุ และรายละเอียดองค์ประกอบ และคุณค่าบางประการเปลี่ยนแปลง และแตกต่างจากประเพณีบุญบั้งไฟดั้งเดิม

ปัจจุบันบ้านดอนเชียง มีจำนวน 230 หลังคาเรือน เป็นหมู่บ้านขนาดกลาง แบ่งการปกครองในหมู่บ้านออกเป็น 7 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มวัด กลุ่มปู่ดำน กลุ่มโนนลื้อ กลุ่มสร้างตากลา กลุ่มสร้างสระ กลุ่มบ้านน้อย (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นกลุ่มคำคูณ เกื้อกูลชาวประชา) กลุ่มเจ้าปู่ และเป็นที่ตั้งของที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลชุมพุก จากสภาพหมู่บ้านดังกล่าว รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟจึงจัดให้สอดคล้องกับสภาพ และการปกครองหมู่บ้าน นั่นคือมีผู้นำหมู่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นตัวหลักในการดำเนินงาน พร้อมกับแบ่งบทบาทหน้าที่ในประเพณีบุญบั้งไฟไปตามกลุ่ม แทนการทำร่วมกันทั้งหมู่บ้านเช่นที่เคยเป็นมา ซึ่งรายละเอียดของการดำเนินงานเป็นดังต่อไปนี้

1) การเตรียมงานบุญบั้งไฟ ผลของการแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบตามโครงสร้างการปกครองดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว พบว่าการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนที่สุดในการเตรียมงานเมื่อเปรียบเทียบกับงานในอดีตที่ผ่านมา ก็คือ การมีส่วนร่วมของคนทั้งชุมชน แม้ว่าจะมีคณะกรรมการคณะทำงาน มีการประชุม และ มีการแบ่งงานกันทำตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายไว้ ก่อนวันงานโดยผ่านเวทีประชาคม มีการเตรียมความพร้อมด้านต่าง ๆ โดยมีการประชุมเวทีประชาคมหลายครั้งเพื่อติดตามความก้าวหน้า แต่ก็ยังไม่ค่อยได้รับความร่วมมือจากคนส่วนใหญ่ของชุมชน ผู้นำคณะกรรมการหมู่บ้านจึงต้องเป็นตัวหลักในการเตรียมการ

จากสภาพความร่วมมือดังกล่าวทำให้แนวทาง และวิธีการเตรียมงานบุญประเพณีบั้งไฟของบ้านดอนเชียงเปลี่ยนแปลงไป แต่ละคุ้มจะไม่มีการทำบั้งไฟเอง ไม่มีขบวนรำเชิงโดยคนในชุมชนเอง แต่หากใช้วิธีเรียกรับเงินจากสมาชิกในคุ้มให้คณะกรรมการไปดำเนินการจัดซื้อ หรือจ้างทั้งบั้งไฟจุด บั้งไฟเอ้ และขบวนเชิง มาร่วมขบวนในพิธี รวมทั้งบั้งไฟลอย หรือบั้งไฟเสี่ยงทาย เป็นการเตรียมการอย่าง

เร่งรัด ใช้เวลาประมาณ 3-4 วันก่อนวันงาน หรืออาจใช้เวลาประมาณหนึ่งเดือนล่วงหน้ากรณีที่มีการเตรียมต้อนรับผ้าป่าที่จะมาในเทศกาลนี้ด้วย

กิจกรรมที่เตรียมการร่วมกัน ก็คือ การปักธงชาติและธงธรรมจักรเริ่มต้นจากทางเข้าหมู่บ้าน (ติดถนนแจ้งสนิท) เพื่อบ่งบอกให้ทราบล่วงหน้าว่าจะมีงานประเพณีบุญบั้งไฟ การติดป้ายโฆษณาขนาดใหญ่ทางเข้าหมู่บ้าน และริมถนนแจ้งสนิทในจุดที่สำคัญ เช่น หน้าโรงพยาบาลคำเขื่อนแก้ว ตรงข้ามตลาดสดเทศบาลตำบลคางคก อำเภอเมือง เป็นต้น การตัดหญ้าริมทางทางเข้าหมู่บ้าน การทำความสะอาดหน้าบ้านทุกบ้านภายในหมู่บ้าน การเตรียมงานภายในวัด การตั้งเต็นท์ การทำความสะอาดศาลา วัด ห้องน้ำวัด การเตรียมโรงครัว การเตรียมสถานที่นอนพักผ่อนให้ผู้ที่มีมาร่วมงาน ประเพณีจากคณะผ้าป่าสามัคคี (โดยเตรียมที่ศาลาบำเพ็ญกุศล) มีการเตรียมที่นอน หมอน เสื้อ ผ้าห่ม ยังคงเน้นการร่วมมือร่วมใจจากชาวบ้านอยู่

การบอกบุญพี่น้อง หมู่บ้านใกล้เคียง ในปัจจุบันบ้านคอนเจียงยกเลิกการแจ้งฎีกาไปยังวัดต่างๆ ซึ่งจากการวิเคราะห์พบว่าเนื่องจากบทบาทของวัด และพระสงฆ์ต่อประเพณีบุญบั้งไฟลดลง หมู่บ้านหรือคุ้มวัดต่างๆ ไม่ได้เข้าร่วมขบวนแห่เหมือนในอดีต การบอกบุญเน้นการประชาสัมพันธ์ทางวิทยุชุมชน และ ใช้วิธีการสื่อสารทางโทรศัพท์ หรือ สื่อสารผ่านโครงสร้างการปกครอง เช่น ให้ผู้ใหญ่บ้านแจ้งข่าวกันเอง ประชาสัมพันธ์ผ่านใบปลิวที่แจกไปยังหมู่บ้านอื่น การกระจายเสียงตามหอกระจายข่าว การติดตั้งป้ายโฆษณา การแจ้งในที่ประชุมประจำเดือน และการบอกกล่าวต่อกันไป

อาหารในงานบุญมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง มีอาหารสมัยใหม่แทรกในแต่ละครัวเรือน เช่น ยำต่างๆ เนื้อย่าง เป็นต้น อาหารดั้งเดิมยังคงมีอยู่ ขนมนจีนได้จากการซื้อจากแม่ค้าในหมู่บ้านโดยการสั่งจองไว้และแม่ค้าจะนำมาให้ หรือบางรายออกไปซื้อที่โรงงานทำขนมจีน นอกจากขนมจีนแล้วยังมีการซื้อขนม ผลไม้อย่างอื่นมาไว้ในกาต้อนรับ ส่วนเนื้อวัวซึ่งในอดีตมีการตกทอด แต่เนื่องด้วยมีกลุ่มคนทำเขียงเนื้อจีนมาจำหน่ายจึงมีการสั่งจองเนื้อจากเขียงเนื้อ เมื่อถึงวันงานจะมีการนำเนื้อที่สั่งไว้จากเขียงเนื้อมาส่งถึงบ้าน ข้าวหมากอาหารคู่บุญบั้งไฟเป็นอีกอย่างหนึ่งที่กำลังเลือนหายไปจากชุมชน มีเพียงไม่กี่หลังคาเรือน (จากการสำรวจพบว่ามี 5 หลังคาเรือนที่ทำเป็นประจำ) ที่สืบทอดไว้ ส่วนอาหารต้อนรับผ้าป่าใช้วิธีจ้างเหมาแม่ครัวแทนการช่วยกันทำอย่างในอดีต

“ทุกวันนี้มีแต่ซื้อ จนแม่บ้านเย็น ศรีสง่า ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านมีอาชีพทำอาหารที่เกี่ยวข้องบุญขายให้คนในหมู่บ้านเป็นประจำ นับตั้งแต่ ข้าวต้ม ขนมน ข้าวหมาก น้ำยาขนมจีน แล้วแต่ลูกค้าจะสั่งอาหารแบบไหน ทุกวันนี้มันเปลี่ยนแปลงไปหลาย แม้แต่ไส้ขนมก็ยังไม่เหมือนเดิม”

กรณีเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ซึ่งถือว่ามึนพิษสำคัญในงานบุญประเพณีบุญบั้งไฟยังเห็นการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน เนื่องจาก สาโท เหล้าต้ม เหล้ากลั่น ถือว่าเป็นเรื่องผิดกฎหมายชาวบ้านไม่สามารถทำเองได้ ประกอบกับปัจจุบันมีเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ที่สะดวกซื้อ ถูกกฎหมาย และประชาสัมพันธ์อย่างแพร่หลายให้เลือกซื้อมากมาย น้ำอัดลม เหล้าสี เหล้าขาวและเบียร์ ซึ่งจะมีการ

จำหน่ายจากร้านโชวห่วยในหมู่บ้าน และมีวงจำหน่ายจากร้านแผงลอยทั้งในวันแรมและวันจืดเป็นจำนวนมาก มีการซื้อเครื่องต้มเตรียมไว้เป็นจำนวนมาก

ค้ำบังไฟในปัจจุบันเป็นค้ำถาวร ทำจากเหล็ก สถานที่จุดยังเป็นเดิม ส่วนบังไฟปัจจุบันไม่มีการทำเองในชุมชน กรรมการจัดงาน และกรรมการแต่ละคุ้มจะไปจ้างจากอำเภออื่นๆที่มีชื่อเสียงในการทำบังไฟ รวมทั้งขบวนแห่ก็เช่นเดียวกัน

“มันเป็นน้าสมัยมัน เดี๋ยวเองจะเสียเวลา จ้างเอาจะได้ ใ้ๆเขาจะจ้าง ม่วนก็เก่า”

การเรียเงินยังคงทำอยู่ แต่จำนวนเงินต่อครัวเรือนสูงขึ้น (ปี พ.ศ.2550 ตกครัวเรือนละ 350 บาท) ซึ่งถือว่าเป็นรายจ่ายที่มากพอสมควร มหรสพในงานส่วนใหญ่จะเป็นหมอลำซิ่ง ทำให้ค่าใช้จ่ายสูงขึ้นจากเดิม

ปัจจุบันการเตรียมงานบุญบังไฟจึงใช้เวลาเตรียมการณั้ล่วงหน้าน้อยลง ประมาณ 1 เดือนก่อนถึงวันงาน (รวมทั้งการเตรียมต้อนรับผ้าป่าด้วย) และคณะกรรมการเป็นผู้จัดการเป็นหลักส่วนชาวบ้านอื่นๆ จะให้ความสำคัญกับกิจกรรมในครอบครัวมากกว่ากิจกรรมส่วนรวมในชุมชน

2) วันเซิ้ง ตามประเพณีบุญบังไฟในอดีตของบ้านดอนเชียง เป็นวันที่ทีมช่างทำบังไฟ และคนในชุมชน จะออกมาเยี่ยมเยือนญาติพี่น้องในแต่ละครัวเรือน เป็นการถามข่าวคราวพบปะพูดคุย เนื่องจากบุญบังไฟเป็นบุญใหญ่มีการรวมญาติเยอะ แต่เมื่อพฤติกรรมเตรียมงาน และการจัดทำบังไฟเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยร่วมมือกันทำเองในชุมชนเป็นการซื้อ หรือว่าจ้างค่ายบังไฟแทน ทำให้ลักษณะงานในวันเซิ้งเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน

วันเซิ้งไม่มีการเซิ้ง แต่เป็นการดื่มกินบ้านใครบ้านมันในหมู่ญาติพี่น้อง และแขกของแต่ละครอบครัว วัยรุ่นจะรวมกลุ่มกันดื่มเหล้า และร้องรำทำเพลงเปิดเพลงสนุกสนาน ส่วนแขกที่มากับคณะผ้าป่าที่เป็นคนต่างถิ่นจะจัดต้อนรับที่วัด หรือไม่กี่ที่บ้านคนที่ตนรู้จักและมาด้วย ไม่ได้มีการรวบรวม หรือจัดเตรียมอาหารไว้ต้อนรับญาติพี่น้องบ้านอื่น หรือต้อนรับคณะเซิ้ง

คณะเซิ้งได้เปลี่ยนมาเป็นการเซิ้งในเช้าวันแรม กลุ่มคนที่เซิ้งมีทั้ง หนุ่มน้อยหนุ่มใหญ่ เด็กเล็กที่แต่งตัวแบบแฟนซีหรือร่วมขบวนแห่ในตอนบ่าย เป็นการเซิ้งที่ เพื่อเยี่ยมเยือน ถามข่าวญาติพี่น้อง บ้านนั้นบ้านนี้ และเพื่อความสนุกสนาน ทั้งจากการดื่มแอลกอฮอล์ จากการได้พบปะสังสรรค์ และจากการได้แสดงพฤติกรรมแปลกๆ ไม่เหมาะสม การแต่งตัวที่ตลกๆ แตกต่างจากชีวิตปกติ ผ่านการรำ การเซิ้งที่มีเนื้อหาสองแง่สามง่าม เช่นการเซิ้งเกี่ยวผู้สาวบ้านอื่น การแซว การจับมือถือแขน โดยถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาในบุญประเพณี ไม่มีการถือสาหาความ อย่างเช่น กลอนเซิ้งของบ้านดอนเชียงดังต่อไปนี้

โอเฮา โอ้พวกเซิ้งเฮาโอ

หน่ายข่อยหน่ายอ๊แม่หน่ายข่อยหน่าย

หน่ายหิคนคือห้าหมู่ป่า

ต่อไปนี่ลีได้ว่ากลอนหน่าย

จีกระด่ายเป็นก๊อนมนมน

หน่ายดอกข่าเป็นดอกคือหมอย

หน่วยบักหอย	สีกันทางปาก
หน่วยสุดาก	ใกล้กันกะฮูหิ
โผมาซีใกล้กันกะด้อ	
โอเฮาโอ พวกเซ้งเฮาโอ	มาฮอดนี่ถึงที่เฮือนไผ
เฮือนผู้ได้ละหลังใหญ่อาดหลาด	บได้บาทหลานน้อยกะบ่หนี
ตายเป็นผีกะสินามาหลอก	ออกจากบ้านกะสิหว่านดินนา
ตายเป็นนกสีกัดเครือพลู	ตายเป็นหนูสีกัดเครือหูก
ตายเป็นลูกน้อย ๆ กะให้แอ้วกินนม	ลาวให้แล้วกะแถมพรลาวแน
ให้ลูกลาวแพ่คือกะปุยามา	ใหญ่ขึ้นมากะหาเงินมาให้

พ่อใหญ่คำพา หนูหาญ

3) วันแห่ ยังเป็นวันที่มีความสำคัญต่อประเพณีบุญบั้งไฟ องค์ประกอบของขบวนแห่ยังคงเหมือนในอดีตที่ผ่านมา คือ ประกอบด้วย บั้งไฟตกแต่ง(บั้งไฟเอ้) ขบวนรำเซ้ง ขบวนแฟนซี และ บั้งไฟแข่ง รูปแบบการจัดงานร่วมสมัย มีการจัดงานเป็นทางการมากขึ้น มีการเชิญบุคคลภายนอกมาร่วมกิจกรรม เช่น นักเมือง ข้าราชการระดับบริหาร หรือบุคคลที่มีชื่อเสียง มีการกำหนดระเบียบของคณะฟ้อนเซ้งที่จะเข้าร่วมประกวด ทั้งจำนวนนางรำ จำนวนนักดนตรี จัดเตรียมอาหาร เครื่องดื่ม ไว้ต้อนรับคณะผ้าป่าสามัคคี ซึ่งมักจะมีผู้รับผิดชอบจ้างเหมาไปดำเนินการทั้งหมด แทนการไปช่วยกันทำที่วัดเหมือนในอดีต

ลักษณะการทำงานบุญประเพณีบั้งไฟของบ้านดอนเชียง เป็นแบบคณะกรรมการหมู่บ้านรับผิดชอบ ทำให้บางกิจกรรมขาดความร่วมมือกันในการช่วยเหลือ โดยชาวบ้านมักอ้างเสมอว่า “ก็ให้ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ส.อบต.เป็นผู้ทำ” ทำให้ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงานมีน้อยลง เพราะงานส่วนใหญ่ผู้นำเป็นผู้ทำ งานประเพณีบุญบั้งไฟจึงมองไม่เห็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเหมือนดังในอดีตที่ผ่านมา คณะกรรมการจัดงานบุญบั้งไฟบางคุ้มจึงว่าจ้างขบวนรำเซ้ง ส่วนบักไฟเอ้ใช้วิธีซื้อหรือเช่ามา บางคุ้มก็เช่าทั้งขบวนแห่ แล้วแต่ข้อตกลงในคุ้ม และการเจรจาต่อรองกับคณะรำเซ้ง

จากการศึกษาประวัติการรำเซ้งของบ้านดอนเชียงของทีมวิจัยพบว่า ในอดีตการรำเซ้งจะใช้กลองตุ้มเป็นดนตรีประกอบ จนใน เมื่อปี พ.ศ. 2515 มีการตั้งคณะรำเซ้งขึ้นในหมู่บ้านดอนเชียง โดยใช้ชื่อ “คณะพอลโล 11” และมีการนำเครื่องเสียงเข้าใช้ในคณะกลองยาวเพื่อทำให้เสียงดนตรีมีเสียงดังมากขึ้น การนำพิณ และเครื่องดนตรีสากล อิเล็กโทรน ใช้ในการกำหนดจังหวะการรำ ในปี พ.ศ.2534 ได้จัดตั้งคณะรำเซ้งและคณะกลองยาวของหมู่บ้าน ได้มีการไปร่วมประกวดตามหมู่บ้านต่าง ๆ ทั้งหมู่บ้านในตำบล อำเภอ จังหวัดและต่างจังหวัด ได้รับการว่าจ้างให้ไปโชว์ จนในปี พ.ศ.2538 ได้

ยุบคณะรำเซ็ง เนื่องจากมือพิณ (คนที่เล่นพิณ) ป่วยเป็นอัมพฤกษ์ไม่มีใครเล่นแทนได้ หลังจากนั้นเป็นต้นมา บ้านคอนเขืองก็ไม่มีคณะรำเซ็งในหมู่บ้าน

มีบางหมู่บ้านเท่านั้นที่มีคณะรำเซ็งประจำหมู่บ้าน ในการจัดงานแต่ละปีเมื่อมีการแข่งขันทำให้หลายหมู่บ้านที่ไม่มีคณะรำเซ็งจะจึงต้องไปว่าจ้างบ้านอื่น หรือมีคณะรำเซ็งจากชุมชนอื่นส่งเข้ามาประกวด มีการว่าจ้างนางรำที่รำได้สวยงามมาร่วมขบวนรำ โดยจะเป็นผู้นำการรำและยังเป็นผู้ฝึกซ้อมพร้อมกับออกแบบท่ารำให้กับขบวนรำอีกด้วย การจัดงานแต่ละปีคณะรำเซ็งจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจำนวนเงินรางวัลที่ตั้งไว้ ถ้าตั้งเงินรางวัลไว้สูงจำนวนคณะรำเซ็งจะมีมาก

ขบวนแห่ ในรายละเอียดจะมีรูปแบบอย่างไรนั้นแล้วแต่คณะที่จ้างมา หรือคณะที่เข้าร่วมประกวดซึ่งจะมีการวางรูปแบบที่แตกต่างกัน ทั้งการแต่งกาย ท่ารำ คนตรี แต่พอสรุปได้ว่าในขบวนประกอบด้วย นางปาย พระบรมฉายาลักษณ์ (อาจมีแถวพานพุ่มทองพุ่มเงิน) ป้ายคำขวัญ ป้ายรณรงค์ ขบวนนางรำ (ประกอบด้วย นางโห่ จะแต่งกายต่างจากนางรำเซ็ง) ขบวนกลองยาว ขบวนแฟนซี และรถเอंबัฟไฟ ในขบวนนางรำจะมีรูปแบบการรำที่เปลี่ยนไปมีการแปรริ้วขบวนเพื่อให้นางโห่ได้มาโห่การรำเซ็งที่สวยงาม หรือมีการนำอุปกรณ์มาร่วมแสดง เช่น การแสดงวิถีชีวิตของชาวอีสาน การทอผ้า การดำนา เป็นต้น

“อย่างกรณีขบวนฟ้อนบ้านเหล่าเป็น มีนางรำจำนวน 40 คน พร้อมคณะดนตรีประมาณ 20 คน ค่าจ้างเที่ยววัน 7,000 บาท ต้องเลี้ยงข้าวเลี้ยงน้ำ ค่าใช้จ่ายเบ็ดเสร็จรวมหมื่นบาท”

“ขบวนแห่บ้านแคนน้อยหนองเลิง ค่าจ้าง 8,000 บาท อันนี้เป็นราคามิตรภาพ ถ้าราคาเต็มประมาณ 12,000 บาท”

“คณะบ้านโคกกลาง ราคา 8,000 บาท”

“บ้านชีเหล็ก นางรำประมาณ 30 คน ราคาอยู่ที่ 5,000 บาท”

ราคาค่าจ้างขึ้นอยู่กับขนาดของขบวน(จำนวนคน) ระยะการเดินทางไปแสดง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ว่าจ้าง และผู้รับจ้างและการเจรจาต่อรอง ส่วนในแง่ของพิธีกรรมการรำเซ็งจะต้องมีการรำถวายคอนเจ้าปู่บริเวณทางเข้าหมู่บ้าน ต่อจากนั้นมารำถวายบริเวณศาลหลักบ้าน และจุดสุดท้ายรำภายในวัดบ้านคอนเขือง

การแห่บั้งไฟเอ้ หรือบั้งไฟสวยงามนั้น จากอดีตที่ใช้คนแบกหาม เพราะบั้งไฟมีขนาดเล็ก ต่อมามีการนำรถไถนาเดินตาม และรถยนต์เข้ามาใช้ในการแห่บั้งไฟเอ้พร้อมกับมีการตกแต่งประดับรถเพื่อให้สวยงามด้วยการประดับด้วยผ้าและวัสดุที่มีในท้องถิ่น

การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดเรื่องบั้งไฟเอ้ที่เห็นจากอดีตได้ชัดเจนก็คือ เมื่อชุมชนมีปัญหาความร่วมมือในช่วงการจัดเตรียมงานบุญ และมีการแบ่งความรับผิดชอบขบวนบั้งไฟตามคุ้มต่างๆ ทำให้คณะกรรมการคุ้มแก้ปัญหาโดยการจัดหาบั้งไฟเอ้มาจากภายนอกโดยไม่ต้องใช้ความร่วมมือจากคนในชุมชน มีวิธีการสองลักษณะคือ

การเช่าซื้อ คณะกรรมการจะเช่าซื้อบั้งไฟเอ้ จากบุคคลหรือหมู่บ้านที่ให้เช่าบั้งไฟ ลักษณะนี้โดยเฉพาะ เป็นบั้งไฟที่ตกแต่งสวยงามเรียบร้อย พร้อมเข้าร่วมขบวนแห่ เมื่อเสร็จสิ้นการแห่ เรียบร้อยแล้วก็คืนเจ้าของพร้อมจ่ายค่าเช่า

การซื้อขาดก็คือการจะจัดซื้อบั้งไฟที่ถูกตกแต่งสวยงามพร้อมเข้าร่วมขบวนแห่ และได้กรรมสิทธิ์ในบั้งไฟนั้น โดยคณะกรรมการคุ้มจะเป็นผู้เก็บรักษาบั้งไฟไว้ เพื่อนำมาประดับตกแต่ง ใช้ในปีต่อไป โดยไม่ต้องเช่า หรือซื้ออีก

ราคาเช่าซื้อ หรือซื้อขาดบั้งไฟเอ้ อยู่ที่ ประมาณ 2,500-5,000 บาท ขึ้นอยู่กับขนาดของบั้งไฟ วัสดุที่ใช้ วัสดุที่ใช้ หลดลายการตกแต่ง ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของผู้ซื้อผู้ขาย และความสามารถในการเจรจาต่อรอง

นอกจากนี้ในงานบุญบั้งไฟก็จะมีการผ้าป่าสามัคคีมาร่วมด้วย คณะผ้าป่าเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนที่ไปทำงานต่างจังหวัด มีการตั้งคณะกรรมการสายต่าง ๆ ตามหน่วยงานที่ตนเองทำ หรือบุคคลที่ตนรู้จักเพื่อขอรับบริจาคจากกลุ่มบุคคลดังกล่าวแล้วนำมารวมกัน โดยปัจจุบันมีผ้าป่าสามัคคีสายหลักดังนี้ กรุงเทพฯ-ดอนเมือง พัทยา จ.ชลบุรี-ดอนเมือง และในบางปีอาจมีมาจากสระบุรี-ดอนเมือง สระแก้ว-ดอนเมือง หรือจากที่อื่นบางก็มี และจะนำมาทอดถวายในวันจุดบั้งไฟในตอนเช้าก่อนที่จะเริ่มแข่งขันการจุดบั้งไฟ

บ้านดอนเมือง ในอดีตการจัดมหรศพสมโภชงานประเพณีบุญบั้งไฟ จะจัดในคืนวันประจวบคขบวนแห่รำเซิ้ง มีการว่าจ้างคณะหมอลำเรื่องต่อกลอน (หมอลำหมู่) ในปี พ.ศ. 2550 เกิดการเปลี่ยนแปลงการว่าจ้างคณะหมอลำเรื่องต่อกลอนมาเป็นหมอลำเซิ้ง เนื่องจากราคาค่าจ้างหมอลำเรื่องต่อกลอนมีราคาสูง และในปีดังกล่าวการแสดงของมหรสพได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยจะทำการแสดงในคืนวันประจวบคขบวนรำเซิ้ง มาเป็นการแสดงของหมอลำเซิ้งในตอนกลางวันวัดจุดแข่งขันบั้งไฟเนื่องจากปัญหาการทะเลาะวิวาทของกลุ่มวัยรุ่นในหมู่บ้าน และหมู่บ้านอื่น

ด้วยรายละเอียดในการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อเรื่องขบวนแห่ลดน้อยลง ชุมชนไม่ได้มีส่วนในการออกเครื่องแต่งกาย การออกแบบท่ารำ กำหนดเครื่องดนตรี หรือกำหนดจังหวะการเซิ้ง ความสัมพันธ์ของคนในคุ้มที่เคยเกิดขึ้นในระหว่าง การฝึกซ้อมยาวนานขาดหายไป ความสนุกสนานจากกระบวนแห่เหลือเพียงการเป็นผู้ชม หรือเข้าไปผสมโรงในจังหวะเซิ้งเป็นช่วงๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพวกจี๊เมา

ความงดงามของประเพณีค่อยๆ ลดเลือน เนื่องจุมุ่งหมายจากการจัดประเพณีเน้นเรื่องความสนุกสนาน ไม่เน้นความสามัคคี การช่วยเหลือกันในชุมชนจึงมีน้อยลง ผู้คนที่มาร่วมงานประเพณีตั้งใจมาดูความสวยงาม ความสนุกสนานจากคณะฟ้อนเซิ้ง การได้ดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ เพราะไม่ต้องโดนตำหรือตำหนิโดยไม่เข้าใจรากเหง้าหรือจิตวิญญาณ และตำนานของการจัดงาน

ประเพณี มุ่งเน้นการเอาชนะในการแข่งขัน ไม่ว่าจะเป็นการประกวดขบวนรำแข่ง การประกวดบั้งไฟขึ้นสูง การทำงานร่วมกันเริ่มน้อยลง

4) วันจุด จุดเปลี่ยนสำคัญในการจุดบั้งไฟก็คือ เมื่อไม่มีการช่วยกันทำบั้งไฟเองในชุมชนดังที่เคยเป็นในอดีต บั้งไฟที่ใช้ในการจุดแข่งขันเป็นบั้งไฟที่ซื้อจากค่ายบั้งไฟจากต่างจังหวัด โดยเน้นค่ายบั้งไฟที่มีชื่อเสียง แต่ละคุ้มจะไปซื้อบั้งไฟจากค่ายที่คุ้มตกลงกัน โดยมุ่งเน้นการชิงเงินรางวัล เมื่อบั้งไฟที่นำมาจุดชนะเลิศทำให้ได้รับความนิยมนอกจากชาวบ้านในการว่าจ้างในปีต่อไปด้วย

บั้งไฟที่ใช้ในการจุดล้วนเป็นบั้งไฟที่ว่าจ้างมาจากค่ายต่าง ๆ หรือค่ายนำมาเพื่อโปรโมทบั้งไฟตนเอง โดยมุ่งเน้นเรื่องของเงินรางวัล เทคนิคการลี้ยงรูขนวน การจุดบั้งไฟเป็นภาระหน้าที่ของทีมงานของค่ายบั้งไฟทั้งหมด โดยที่ชุมชนเป็นเพียงผู้ชม หรือเล่นการพนันโดยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องแต่อย่างใด และเนื่องจากการพนันขึ้นต่อการแข่งขันบั้งไฟมากขึ้น ทั้งกลุ่มชาวบ้านดอนเชียง คณะผ้าป่าจากกรุงเทพ พี่น้องบ้านใกล้เคียง และเขียนพนันมืออาชีพที่ติดตามค่ายบั้งไฟมา คณะกรรมการตัดสินบั้งไฟขึ้นสูงจะต้องว่าจ้างคณะกรรมการที่มีชื่อเสียง เพราะจะทำให้มีบั้งไฟที่เข้าร่วมแข่งขันมากด้วยความเชื่อถือในคณะกรรมการตัดสินทำให้หมู่บ้านได้ค่าหางบั้งไฟ (ค่าธรรมเนียมการนำบั้งไฟมาจุด) มากตาม โดยจะทำหน้าที่เอาบั้งไฟขึ้นค้ำ จับเวลา และตัดสินบั้งไฟ ทีมนี้จะมีอุปกรณ์ในการทำงานพร้อม เช่น สายไฟ แบตเตอรี่ กล้องส่องทางไกล เป็นต้น

การทำฐานจุดบั้งไฟหรือค้ำบั้งไฟ ปัจจุบันค้ำบั้งไฟบ้านดอนเชียงเป็นฐานถาวร ทำจากเหล็ก ก่อนงานบุญก็จะมีการตรวจเช็คสภาพความพร้อมเรียบร้อย สถานที่จุดบั้งไฟบ้านดอนเชียงอยู่หลัง วัดบ้านดอนเชียง ซึ่งเป็นสถานที่เดิมจากอดีตมา

การเตรียมบั้งไฟขึ้นจุด การลี้ยงรูขนวน จะทำการก่อนการจุดบั้งไฟ โดยการนำผ้าชุบน้ำใส่ไม้ยาว ๆ เรียกว่า “ผัด” แหย่ลี้ยงรูขนวนไม่ให้มีเศษดินปนติดค้าง โดยช่วงบั้งไฟจะจุดเศษดินปนที่ติดออกมา กับเศษผ้า ในการลี้ยงรูขนวนถ้าลี้ยงมากเกินไปจะทำให้รูขนวนเปิดใหญ่มากเกินไป ดินปนจะไม่แรง บั้งไฟอาจจะไม่ขึ้น ถ้าลี้ยงรูขนวนน้อยเกินไป รูขนวนจะเปิดน้อย ดินปนแรง ทำให้บั้งไฟแตกได้ ซึ่งภาระนี้เป็นหน้าที่ของช่วงบั้งไฟแต่ละค่าย ซึ่งเทคนิคเหล่านี้เป็นความลับของแต่ละบุคคลจึงไม่สามารถเก็บข้อมูลได้

อุปกรณ์และเทคนิคการจุด ปัจจุบันอุปกรณ์ที่ใช้ในจุดบั้งไฟเปลี่ยนจากการจุดขนวนบั้งไฟมาเป็นการใช้ไฟฟ้าสปาร์ก โดยการต่อสายไฟจ่อไว้ที่ต้อบั้งไฟ แล้วสับสวิทช์ให้เกิดการประกายไฟด้วยแบตเตอรี่

พิธีกรรมก่อนนำบั้งไฟขึ้นจุด จากอดีตถึงปัจจุบันก่อนทำการจุดบั้งไฟเพื่อทำการแข่ง จะต้องมีการจุดบั้งไฟถวายดอนปู่ตา ซึ่งชุมชนให้ความเคารพก่อน และมีเครื่องถวาย ประกอบด้วย เหล้า อาหารคาวหวาน ก่อนที่บั้งไฟแต่ละคุ้มจะจุดก็มีการไหว้ครูอยู่มีฐานบั้งไฟ เครื่องไหว้ครูประกอบด้วย เหล้า

อาหารคาวหวาน ใบคูณ ใบยอ ใบมะยม ใบเงิน ใบทอง และใบนาค โดยเจ้าของค่ายั้งไฟแต่ละบั้ง เป็นผู้ดำเนินการ

การเล่นเฉพาะ (บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงคม) บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงคม ปัจจุบันการเล่นโคลน เป็นเรื่องสนุกสนาน จะเป็นการเล่นโคลนของคนที่ชอบความสนุกสนานจากการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ จึงสามารถเห็นคนที่เล่นโคลนไปทั่ว ซึ่งไม่ตรงกับความหมาย บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงคม เหมือนในอดีตที่ผ่านมา ส่วนวิธีการนำฮอยไฟ ซึ่งเป็นการแข่งในหมู่บ้าน หลังการจุดบั้งไฟแล้วได้เริ่ม หายเมื่อประมาณสิบปีซ้อนหลัง และไม่มีบุคคลใดสืบทอด

การแข่งขัน มีการกำหนดรางวัลบั้งไฟขึ้นสูงไว้ 3 รางวัล ดังนี้รางวัลที่ 1 (3,000 บาท) รางวัลที่ 2 (2,000 บาท) รางวัลที่ 3 (1,000 บาท) และคนที่นำบั้งไฟมาร่วมการแข่งขันจะต้องจ่ายค่าหาง บั้งไฟตามที่คณะกรรมการตั้งไว้โดยจะมีค่าหางแตกต่างกันขึ้นอยู่กับขนาดของบั้งไฟที่นำเข้ามาร่วม แข่งขัน การตั้งรางวัลเป็นอีกกลวิธีที่สามารถทำให้บั้งไฟเข้าร่วมแข่งขันมากหรือน้อย

การพนัน (บ่อนย่อย) เป็นการเล่นการพนันเฉพาะกลุ่มคนเท่านั้นจะประกอบด้วย เจ้าของค่าย บั้งไฟ คนนำบั้งไฟมาแข่งขัน และกลุ่มคนที่ชอบการพนันบั้งไฟไม่มากนัก

โดยสรุปเปรียบเทียบประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเจียงจากอดีตถึงปัจจุบันพบว่ายังมีความ เหมือนกันในเรื่องรูปแบบ วิธีการ ขั้นตอน แต่การเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนก็คือจุดประสงค์ของงาน ประเพณีที่เปลี่ยนจากการสืบทอดตำนานความเชื่อ การสร้างการมีส่วนร่วม และความสัมพันธ์ของคน ในชุมชน มาเป็นการให้ความสำคัญกับความสนุกสนาน และการแข่งขัน

2. การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ในอดีตงานบุญบั้งไฟยโสธร ถือว่าเป็นงานใหญ่ประจำจังหวัดที่แต่ละอำเภอจะส่งทั้งขบวนแห่ และบั้งไฟเข้าประกวด ร่วมกับคุ้มบ้านต่างๆ ในเขตเทศบาล (ในอดีตมีอยู่ประมาณ 9 คุ้ม ปัจจุบันมีจำนวนคุ้มเพิ่มขึ้น) ลักษณะการจัดงานจะมีตัวแทนเข้ามาเป็นคณะกรรมการร่วมระหว่างภาครัฐและชาวคุ้มในจังหวัดยโสธร เพื่อกำหนดวันจัดงานบุญบั้งไฟร่วมกัน และคณะกรรมการจัดงานจะแบ่งงานออกเป็นส่วนต่าง ๆ การจัดงานยังคงรูปแบบที่เรียบง่ายไม่มีขั้นตอนที่ยุ่งยาก หรือไม่เป็นการจัดงานที่ยิ่งใหญ่ งานบุญบั้งไฟจะมีขึ้นในช่วงเดือนหกของทุกปี ใช้ระยะเวลาจัดงานสามวัน ประกอบด้วย การแข่งในวันแรก การแห่ในวันที่สอง และจุดบั้งไฟในวันที่สาม

ทีมวิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลในงานประเพณีครั้งนี้ โดยได้ร่วมกันตั้งประเด็น ทำความเข้าใจ และวางแผนปฏิบัติการเป็นอย่างดี พร้อมทั้งดำเนินการเก็บข้อมูลในวันแข่ง วันแห่ และวันจุด รวมเป็นเวลาสามวัน พบรายละเอียดของบุญประเพณีในอดีตเป็นดังต่อไปนี้

2.1 รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรในอดีต

ประเพณีบุญบั้งไฟยโสธรก็เป็นการสืบทอดตำนานความเชื่อ ในการขอฝนจากพญาแถน ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เช่นเดียวกับความเชื่อของชาวบ้านดอนเจียง และชุมชนอีสานทั่วไป เพียงแต่เป็นงานใหญ่ระดับจังหวัด มีผู้เข้าร่วมจากต่างถิ่น จำนวนมากกว่าระดับหมู่บ้าน การจัดขบวนในคุ้มเทศบาลให้เงินสนับสนุนอยู่บ้างแต่จำนวนไม่มาก บรรยายาก และรายละเอียดการจัดงานในอดีตที่ทีมวิจัยได้ลงไปสัมภาษณ์เป็นดังต่อไปนี้

1) การเตรียมงาน เริ่มตั้งแต่มีใบฎีกาบอกบุญไปยังหมู่บ้านหรือคุ้มวัดต่างๆ คณะกรรมการคุ้มจะกลับมาประชุมลูกคุ้มเพื่อเตรียมการทำบั้งไฟซึ่งต้องใช้ดินปั้นเป็นส่วนผสมสำคัญเพื่อเป็นแรงส่งให้บั้งไฟทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้าได้ และจะต้องมีการตกแต่งบั้งไฟให้สวยงามด้วยกระดาษสีเป็นลวดลายต่างๆ พอได้เวลาชาวบ้านก็จะช่วยกันแห่บั้งไฟไปที่วัด พร้อมทั้งเตรียมขบวนฟ้อนแข่งระหว่างทางที่แห่บั้งไฟ

การเตรียมบั้งไฟ ในแต่ละคุ้มจะมีช่างบั้งไฟประจำคุ้ม เป็นผู้ดำเนินการทำบั้งไฟ สมัยโบราณใช้มูลค้างคาวหรือมูลวัวมูลควายแทน ปัจจุบันใช้จี๋เกลือหรือดินประสิวบดแล้วตากให้แห้งเพราะถ้าชื้นแล้วจะไม่ติดไฟ ผสมกับถ่านไม้เนื้ออ่อน เพราะจะมีเขม่าน้อย และตำละเอียด เช่น ไม้จำลา ไม้สาบเสือ ไม้อะลาง (นนทรี) ไม้สะคราง (หมากเล็กหมากน้อย) เป็นต้น ผสมกับดินประสิว จึงกลายเป็นดินปั้น หรือหม้อ ในการทำบั้งไฟ เป็นบั้งไฟหางขนาด 120 เซนติเมตร พร้อมทั้งเตรียมบั้งไฟตกแต่ง ออกแบบโครงสร้าง ลวดลายตกแต่ง

การเตรียมขบวนแข่ง การจัดหานางรำ เข้าร่วมขบวนฟ้อน ในอดีตไม่จำกัดอายุของนางรำ จะดูเพียงระดับความสูงต่ำของนางรำ นำมาจัดขบวนให้ลดหลั่นดูสวยงาม ใครที่สูงน้อยก็อยู่หน้าขบวน ใครที่สูงที่สุดก็อยู่ท้ายขบวน ในปัจจุบันก็ไม่ได้จำกัดเรื่องอายุ แต่การคัดเลือกส่วนมากก็จะเป็นวัยรุ่น

และสาว ๆ จะมีบ้างที่ทั้งคุณแม่และลูกสาวมาร้อยยวบวนเดียวกัน การจะได้นางรำมาร่วมขบวนก็มาได้หลายช่องทางคือ สมัครง่ายมาร่วมกิจกรรมนี้โดยสมัครใจ บ้างก็เข้ามาเพราะผู้เฒ่าผู้แก่ภายในคุ้มไปขออนุญาตพ่อแม่ผู้ปกครองให้เด็กๆ เข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม หรือบางทีก็เป็นมติในที่ประชุมคุ้มว่า บุตรหลานของชาวคุ้มจะต้องเข้ามาเป็นนางรำช่วยกัน เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการสืบสานประเพณีต่อไป ผู้ที่ไม่มีลูกหลานร่วมในขบวนก็จะมาช่วยให้กำลังใจ ช่วยทำอาหารให้ผู้ฝึกซ้อมได้รับประทานใช้เวลาในช่วงนี้นานเป็นเดือน

การเรียกรับเงินภายในคุ้มเพื่อใช้จ่ายในงานบุญก็มีอยู่ เฉลี่ยครอบครัวละ 15-20 บาท

อาหารการกินจะมีการจัดไว้ต้อนรับแขกในแต่ละครัวเรือน ขนมหิน ข้าวต้ม ขนมห่อ ส่วนเนื้อวัวเนื้อควาย วัตถุดิบในการทำอาหารส่วนใหญ่จะซื้อจากตลาด เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ เน้นการทำสาโท ข้าวหมาก ส่วนหลักล้านจะมีคนในคุ้มทำขาย

การเตรียมขบวนแฟนซี เป็นการสะท้อนสัญลักษณ์ หรือแนวคิดในงานประเพณีในแนวคิดหลัก ส่วนใหญ่จะเป็นหน้าที่ของพวกผู้ชาย คนหนุ่ม

2) วันเซ็ง เซ็ง คือการร้องรำทำเพลงเป็นกลุ่มย่อย ขับร้องเป็นกาพย์ เป็นกลอน ประกอบเครื่องดนตรี พวกกลอง แคน ฉิ่ง เป็นหมู่คณะเพื่อความสนุกสนาน ทั้งชายและหญิงแต่งกายแฟนซีต่างๆ กันให้ดูแปลกประหลาดขบขัน ประเพณีบุญบั้งไฟในอดีต วันเซ็ง เป็นการเย้ยหยัน การระแวงผู้เฒ่าผู้แก่ ญาติพี่น้อง ที่ไปอาศัยอยู่ที่อื่น ประเพณีบุญบั้งไฟโยธธระจะจัดให้วันแรกของงานเป็นวันเซ็ง

บั้งไฟและการเซ็งเป็นของคู่กันที่ขาดกันไม่ได้ กาพย์กลอนเซ็งบั้งไฟนั้นมีหลายอย่างหลายอารมณ์ แล้วแต่คนที่แต่ง อาจบอกเล่าเรื่องราวตำนาน ความเป็นอยู่ แสดงความขอบคุณ ให้พร ขอพร บางทีก็มีอารมณ์ประชดประชันเข้ามาในกาพย์กลอนก็มี บางครั้งก็มีเนื้อหาไปในเชิงจิกกัดของหนุ่มสาว หรือแม้กระทั่งการเซ็งขอเงิน ขอเหล้า ความมุ่งหมายในการเซ็งในประเพณีบุญบั้งไฟประเภทสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท คือ

1. การเซ็งเพื่อแจ้งข่าวและบอกบุญ การเซ็งประเภทนี้มีขึ้นหลังจากการแจกฎีกาบอกบุญไปยังหมู่บ้านต่างๆ แล้ว ใกล้เคียงวันงานจะมีการเซ็งไปตามหมู่บ้าน เพื่อเป็นการแจ้งข่าวและเตือนให้รู้ว่าจะมีงานบุญบั้งไฟแล้ว พร้อมกับเรียกรับเงินเพื่อสมทบทุนในการทำบุญบั้งไฟด้วย

2. การเซ็งเพื่อความสวยงาม การเซ็งประเภทนี้มีขึ้นขณะแห่บั้งไฟ มักใช้ปิดท้ายขบวนแห่ จะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสวยงาม เพื่อ เอ้ หรือประกวดประชันกันโดยเฉพาะเครื่องดนตรีที่ใช้ไม่จำกัด ขึ้นอยู่กับลักษณะของการเซ็ง

3. การเซ็งเพื่อความสนุกสนาน การเซ็งแบบนี้ส่วนมากจะเป็นพวกผู้ชายที่ชอบความสนุกสนานเซ็งกัน อาจจะเป็นพวกดื่มเหล้าเมายา แล้วเซ็งด้วยอารมณ์รักสนุก ซึ่งแบ่งการเซ็งแบบนี้ได้ 3 ชนิด

1) **แข่งมีเสียง** คือ การแข่งโดยมีการขับร้อง มีหัวหน้าขบวนร้องนำและลูกคู่คอยร้องตามหลายเสียง ซึ่งเป็นการแข่งที่พบเห็นเป็นส่วนมาก เครื่องดนตรีไม่มีรูปแบบตายตัว อาจจะเป็นกะละมังก็ยิ่งได้

2) **แข่งเจียบ** คือ การแข่งที่ไม่มีการขับร้องเลย คนเหล่านี้จะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าต่างๆ กัน เช่น เสื้อผ้าที่ขาววันสกลปรก เสื้อผ้าที่แต้มด้วยสีสันหลากหลาย หรือแต่งกายประหลาดต่าง ๆ นานา สุดแต่แต่ละคนคิดขึ้นมา ทุกคนเดินไปเจียบๆ ไม่พูดจา อาจจะได้แสดงท่าทางตลกหรือท่าทางแปลกๆ เพื่อสร้างความขบขันให้คนดู

ในการร้องกาพย์แข่งนั้น สมัยก่อนจะผูกขึ้นเป็นกลอนสดโดยหัวหน้าขบวน แสดงถึงความเป็นปฏิภาณกวีของคนสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี ลูกคู่จะร้องตามอย่างพร้อมเพรียงกัน ส่วนในสมัยนี้ก็จดจำต่อๆ กันมา บ้างก็แต่งขึ้นใหม่ เพื่อแสดงความสามารถในทางกาพย์กลอน

พวกแข่งธรรมะ เป็นพวกที่เรียบร้อย เป็นคณะและมีผู้กล่าวนำ มีการฟ้อนแบบต่างๆ ตามที่หัวหน้าคณะจะสั่ง กาพย์แข่งก็เป็นคติธรรมสอนใจไปด้วย

พวกแข่งกินเหล้า เป็นพวกคอสุรา ไม่มีขบวน จับกลุ่มกันเล่นแข่งไม่เป็นระเบียบ กาพย์ก็ตลกโปกฮา ทั้งคำสุภาพ คำหยาบ (แต่เขาไม่ถือว่าเสียหยา)

พวกแข่งขอเงิน เป็นพวกที่ไม่อยู่ในอันดับ คือไม่มีบท ไม่มีทำนอง กลุ่มละ 4 - 5 คน ตีกลอง ตีปี่เป่า เคาะไม้แล้วแต่นึกออก พวกหลังนี้เล่นเพื่อขอเงินเท่านั้นเอง เพราะประเพณีนี้มีการแข่งขอสุรา ขอขนม ขอเงินซื้อสุรา ก็เลยตั้งคณะขึ้นขอบ้าง ส่วนมากเป็นพวกวัยรุ่นและเด็กเล็ก

ตัวอย่าง “แข่งขอเหล้า”

“โอเฮาโอกะศรีทธาเฮาโอ	ขอเหล้าเค็ดน้ำเจ้าจักโอ
ขอเหล้าโทหน้าเจ้าจักถั่วย	หวานจ้วยจ้วยใส่ปากหลานชาย
ตักมาย่ายหลานชายให้ถั่ว	คันบ่คู่ชู้ช้อยบ่หนี
ตายเป็นผีกะสินามาหลอก	ออกนอกบ้านกะสินาวินินา
คันให้แล้วแก้วกะสิให้พร	เลี้ยงควายค่อนเป็นโตเขาคำ

ต้นเสียงร้องกาพย์แข่งนำที่ละวรรค ลูกคู่จะร้องตามไปเรื่อยๆ อย่างพร้อมเพรียงกัน ใจความของกาพย์แข่งดังกล่าวมีว่า “หากใครศรีทธา ก็ขอเหล้ากลั่นด้วยสักขัน เหล้าสาโทสักถั่วย เอารสหวานๆ มาให้หลานชายดื่ม ตักมาให้ครบทุกคนนะยาย ถ้าไม่ครบ ก็จะไม่หนีไปไหน ตายเป็นผีก็จะตามไปหลอก ออกนอกบ้านก็จะตามไปทุกหนทุกแห่ง ถ้าให้เหล้าแล้ว หลานจะให้พร ถ้ายายเลี้ยงควายเผือก ก็ขอให้เขางอกออกมาเป็นทองคำ ถ้าเลี้ยงควายธรรมดา ก็ให้เขางอกออกมาเป็นเขาแก้ว เลี้ยงโตแล้ว จะได้ใช้คราดไถไร่นา”

อาหารอย่างหนึ่งที่มีมาคู่กับบุญบั้งไฟที่ขาดไม่ได้เลยเช่นกาพย์กลอนซึ่งนั่นก็คือ “ ข้าวหมาก” ภาษาถิ่นเรียก ข้าวหละหมาก ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า เมื่อก่อนไม่มีขนมมณเฑียรหรือเครื่องคัมภีร์มากมายเหมือนเช่นทุกวันนี้ พอถึงวันแข่งพวกผู้ใหญ่ก็มักจะมาแข่งขอเหล้าขอเงิน แต่ถ้าเป็นเด็กๆซึ่งมีทั้งเด็กผู้หญิงและเด็กผู้ชายก็จะให้เหล้าไม่ได้จึงนิยมให้เป็นผลไม้ ให้ขนมหรือข้าวต้มมัด แทนการให้เหล้า แต่ปัจจุบันเด็กๆก็ไม่ค่อยอยากได้ข้าวหมากเท่าใดนัก จะขอเป็นเงินมากกว่าเพราะเอาไปซื้อขนมตามใจชอบได้ ดังคำกลอนที่เชื่อว่า

โอเฮาโอพวกแข่งเฮาโอ	มาฮอดหนีเป้ทีเฮือนไผ
เฮือนผู้ใดหลังใหญ่อาคหลาด	บได้ชาวบาทหลานน้อยบ่หนี
ตายเป็นผีกะสินามาหลอด	ออกจากบ้านกะสินาวานดินนา

ถ้าเจ้าของบ้านที่ไปแข่งหีบข้าวหมากมาให้ แล้วเชิญให้ไปแข่งบ้านต่อไป คณะแข่งก็มักจะแข่งตอบทำนองต่อว่าต่อขาน ซึ่งเป็นการหยอกเอนกันในที่ว่า

ข้าวหละหมากกะบ่อยากปานไต้ น้ำใสกับเงินโคแน
ก่อนทีจะจากลาไปแข่งบ้านอื่นต่อไปก็จะแข่งแสดงความขอบคุณและอวยพร เช่น

เพิ่นให้แล้วกะให้พรเพิ่นแน	ให้เพิ่นมีลูกเผื่อคือกะปุยามา
----------------------------	-------------------------------

หรือบางทีก็เป็นบทนี้

ลาวให้แล้วแถมพรลาวแน	ให้ลาวแผ่โตหม่อนโตไผ
เลี้ยงลำไต้กะให้ไต้สำนั้น	เลี้ยงควายค่อนให้เป็นโตเขาคำ
เลี้ยงควายดำให้เป็นโตเขาแก้ว	เลี้ยงใหญ่แล้วให้ออกลูกเผื่อคือกะปุยามา
ลาเฮาลาพวกฟ้อนเฮาลา	ลาเฮือนนี้หนีไปเฮือนใหม่
ลาเงื่อไต้เหล้าเค็ดเหล้าโท	โอเฮาโอลูกหลานลาแล้ว

3) วันแห่ ขบวนแห่ เป็นส่วนสำคัญในงานบุญประเพณีบุญบั้งไฟโดยเฉพาะงานบุญระดับจังหวัด องค์ประกอบสำคัญของขบวนแห่มีสองส่วน คือ ขบวนรำแข่ง และบั้งไฟเอ้ หรือบั้งไฟตกแต่งสมัยโบราณ บั้งไฟใหญ่ๆ จะเอาใส่เกวียน บั้งไฟเล็กๆ จะแบกเอา ช่างบั้งไฟมักเป็นพระสงฆ์ จะเอาเตียงหามอยู่หน้าขบวนและสวม ห่อหมก หรือหมวกเหลืองด้วย ส่วนเจ้าเมืองถ้ามาร่วมด้วย ก็จะหามตามหลังพระสงฆ์

บั้งไฟเอ้

บั้งไฟที่ใช้เอ้(ตกแต่งสวยงาม)จะไม่มีการบรรจุดินปืน เพียงแต่ประกอบเป็นตัวบั้งไฟที่มีลูกให้สมบุญแล้วมาประดับ ตกแต่งด้วยลวดลาย การ



เลือกลวดลาย มาตกแต่งก็แล้วแต่ช่างจะออกแบบและต้องการจะสื่อเรื่องราวใดให้ผู้ชมได้ชมและรับรู้ ลวดลายที่ติดบั้งไฟและส่วนประกอบอื่นๆก็ใช้ลายไทยเป็นหลัก เช่นลายกนก ลายดาบ ลายทับทรวง ลายประจำยาม ลังวาลย์พวงเพชร ลายดอกจอก ลายดอกประจำยาม ลายพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ ถ้าประดับประดาข้างรถก็เป็นพวกลายกนก ซ่อหางไหล ซ่อหางโตใบเทศ ซ่อลายสลักหิน เป็นต้น จะใช้ลายใดขึ้นอยู่กับความเหมาะสมกับลักษณะของบริเวณที่ตกแต่ง ในอดีตมีการนำวัสดุที่มีในท้องถิ่น มาใช้ทำวัสดุในการตกแต่งและรถเอ้บั้งไฟ

ลวดลายและการตกแต่ง ลักษณะการเอ้บั้งไฟทั่วไป รวมทั้งการตกแต่งบั้งไฟเอ้ของกลุ่มต่างๆ ในจังหวัดยโสธร มีรายละเอียดเช่นเดียวกันกับบ่นคอนเชียงดังนี้

1. ใ้คู่โก้วค ซึ่งทำมาจากไม้ไผ่ขนาดยาว สั้นต่างกัน เพื่อให้เกิดเสียงดังคล้าย

โก้วค

2. ใ้ห้วนาก หรือห้วงส์ ที่ห้วงบั้งไฟแล้วติดแถบหลัง ติดท้อง และติดพวงมาลัย

3. การตกแต่งส่วนต่างๆด้วยกระดาษสี เช่นกระดาษเงิน กระดาษทอง ตามท่อนหัวและ ลำตัวของบั้งไฟ ชาวบ้านหรือช่างแกะลวดลายตามลำตัวเป็นรูปลายไทยบ้างพญานาคบ้าง นอกจากนี้ ยังมีการนำผ้าไหม ผ้าลายขิดมาประดับตกแต่งอย่างสวยงาม ตัวบั้งไฟนิยมทำเป็นหัวนกกะจัง เทพพนม ลายดอกไม้นี้เป็นเลา

รูปแบบในการจัดขบวนสมัยโบราณ บั้งไฟใหญ่ๆ จะเอาใ้เกวียน หรือล้อเข็น ตกแต่งให้สวยงาม บั้งไฟเล็กจะแบกเอา ช่างบั้งไฟมักเป็นพระสงฆ์ จะเอาเตียงหามอยู่หน้าขบวนและสวมหัวอม หรือหมวกเหลืองด้วย ส่วนเจ้าเมืองถ้ามาร่วมด้วย ก็จะมีตามหลังพระสงฆ์

รูปแบบในการจัดขบวน เมื่อถึงวันทำบุญ เรียกว่า วันโสม (หรือวันเซ็ง) เวลาประมาณบ่าย 2 โมง บั้งไฟจาก กลุ่ม หรืออำเภอต่างๆ จะมาตั้งขบวนแห่เพื่อประกวดประชันกัน เรียกว่า เอ้บั้งไฟ เสียงฆ้องกลองจึงฉาบจะดังอื้ออึงแข่งกันเป็นแถวยาวเหยียด บั้งไฟที่ใช้จุดมักไม่เอ้ จะเอ้เฉพาะบั้งไฟ ที่ใช้แห่โชว์ความสวยงามในการตกแต่งเรียกว่าบั้งไฟเอ้

บั้งไฟแต่ละคุ้ม ซึ่งวางอยู่บนรถจะตกแต่งเป็นรูปต่างๆ อย่างวิจิตรงดงาม เช่น รูปนาค รูปปราสาท รูปราชรถ เป็นต้น ภายในขบวนแห่มีขบวนพ่อนเซ้งแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าหลากสีสวยงาม ทั้งชายและหญิง รวมทั้งรูปหุ่นกระบอกเรื่องราวจากตำนานบุญบั้งไฟและชาวบ้านแต่งแฟนซี หลากหลายเต็มสีสันของขบวนให้น่าดูยิ่งขึ้น

ขบวนรำเซิ้ง

การรำเซิ้งในงานประเพณีบุญบั้งไฟโยธธร เกิดจากความร่วมมือของชาวบ้านในคุ้มต่างๆ ทำการฝึกซ้อมล่วงหน้าเป็นเดือนๆ ผู้ฝึกซ้อมเป็นชาวบ้านในชุมชน คนตรีที่ใช้ประกอบการรำเซิ้งก็เป็น กลุ่มนักดนตรีในชุมชน จำนวนนางรำในขบวน เมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมาไม่ได้มีการจำกัดจำนวน แล้วแต่ว่าแต่ละคุ้มจะจัดหากันได้และต้องดูงบประมาณแต่ละคุ้มด้วย ในสมัยนั้นชาวบ้านใน



แต่ละคุ้มต้องออกเงินกันเอง ไม่ได้มีงบประมาณสนับสนุนเหมือนปัจจุบันนี้ แต่ก็เป็นที่ทราบเป็นพื้นฐานเดียวกันว่าแม้ไม่ได้กำหนดจำนวนนางรำว่าเป็นจำนวนเท่าใดก็ต้องจัดหาไม่ต่ำกว่า 20 – 30 คนต่อขบวน การจะได้นางรำมาร่วมขบวนก็มาได้หลายช่องทางคือ สมักรเข้ามาร่วมกิจกรรมนี้โดยสมักรใจ บ้างก็เข้ามาเพราะผู้เฒ่าผู้แก่ภายในคุ้มไป

ขออนุญาตพ่อแม่ผู้ปกครองให้เด็กๆ เข้าร่วมกิจกรรมของคุ้ม หรือบางทีก็เป็นมตินิที่ประชุมคุ้มว่า บุตรหลานของชาวคุ้มจะต้องเข้ามาเป็นนางรำช่วยกัน เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการสืบสานประเพณีต่อไป

การแต่งกายของนางรำ ตั้งแต่เริ่มมีประเพณีบุญบั้งไฟจนถึง พ.ศ. 2512 ผู้หญิงจะห่มสไบเฉียง ผ้าพันอกแบบเกะอกในปัจจุบัน นุ่งผ้าจีบหน้านาง ผ้าถุงที่ใช้ได้จากการทอผ้าด้วยด้ายแล้วนำมาย้อมสีต่างๆตามต้องการ ส่วนมากก็เป็นสีดำและสีคราม ชายผ้าถุงหรือเชิงผ้าถุงจะถูกตกแต่งด้วยกระดาษดั่งโก ดัดเป็นลวดลายแล้วติดด้วยแป้งเปียก เครื่องประดับส่วนมากใช้เป็นเครื่องประดับเงิน เพราะเครื่องประดับที่เป็นทองถือว่าเจ้านายชั้นสูงเท่านั้นที่ใช้ได้ และเครื่องประดับที่ใช้ก็ใช้ของจริง เช่น เข็มขัดเงิน เข็มขัดนาคลาดทับผ้าหน้านาง ต่างหูเงิน ผมหเกิ้ลทรงดอกจัน ซึ่งทรงผมหเกิ้ลก่อนหากเกล้าผมไปรำก็จะมีชื่อเรียกต่างกันไปคือ เก้าผมมวยผมอยู่ด้านหลังเรียกว่ามวยผมดอกจัน มวยผมอยู่ทางขวาก็เรียกว่า มวยผมดอกพิณ แต่ถ้ามวยผมอยู่ตรงกลางเรียกว่าเกล้ามวยดอกไม้ที่ใช้ประดับมวยผมก็จะเป็นดอกไม้จริงเช่นดอกกรัก ดอกบานไม่รู้โรย ดอกจำปีดอกจำปา ส่วนผู้ชายใส่เสื้อคอกลมลายดอกสีสันสดใส นุ่งโจงกระเบน เครื่องประดับก็เหมือนกันกับผู้หญิง

ปี พ.ศ. 2518 จากห่มสไบเฉียงมาเป็นเสื้อคอกลมแขนกระบอก แขนสามส่วนบ้าง สีสันบ้างแล้วแต่ความถนัดและท่าฟ้อน ผ้าถุงยังเป็นผ้าถุงย้อมเชิงผ้าถุงก็ยังตกแต่งด้วยกระดาษดั่งโก เช่นเดิม ส่วนเครื่องประดับจะเปลี่ยนจากของแท้มาเป็นวัสดุอย่างอื่นเช่นดอกไม้ที่ทำจากกระดาษ กายัน สร้อยที่ทำจากลูกเดือย เมล็ดกระถิน ลูกปัดพลาสติก ลูกแก้ว เป็นต้น

ปี พ.ศ. 2519 เลื่อยยังเป็นเลื่อยแขนกระบอกลอยบั้งคอกจีนบ้าง ส่วนผ้าถุงเป็นผ้าถุงพื้นสีดำ ที่มีเชิงที่มีลวดลายในตัว ไม่ต้องข้อมไม่ต้องติดกระดาดังโกอีกแล้ว ไปซื้อหามาจากตลาดได้เลย ต่อมาอีกประมาณ 3 ปีก็นิยมผ้าถุงมัดหมี่ที่เป็นลายศิลปะของทางอีสาน มีผ้าที่เป็นลวดลายของเชิง ผ้าถุงมาเย็บติดอีกที่ ซึ่งก็แล้วแต่ว่าใครจะเลือกใช้ลายไหน ผมยังคงเกล้ามวยประดับดอกไม้เช่นเดิม

ดนตรีที่ใช้ ในอดีตดนตรีที่ใช้ในการประกอบขบวนฟ้อนเชิงประกอบด้วยกลองกิ่ง แต่ได้หายจากคณะฟ้อนเชิงเมื่อประมาณ 60 ปีซ้อนหลัง ต่อมามีการนำกลองตุ้ม-พังกาต เข้ามาใช้ประกอบการรำเชิงแต่ไม่ปรากฏว่าเริ่มใช้ในปีใด ในปี พ.ศ. 2515 มีการนำกลองยาวเข้ามาประกอบจังหวะการรำเชิงเนื่องจากสามารถให้จังหวะช้า-เร็วได้ และมีเสียงดนตรีที่หลากหลาย ในปี พ.ศ. 2519 มีการนำพิณเข้ามาประกอบจังหวะรำเชิง และได้้นำเอาเครื่องขยายเสียงเข้าใช้เพื่อให้ได้ยินเสียงที่ดังขึ้น ในปี พ.ศ. 2521 มีการนำเครื่องดนตรีสากลมาใช้ในการประกอบจังหวะการรำเชิง โดยรูปแบบดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงในระยะเวลาที่ใกล้เคียงของบ้านดอนเจียงและจังหวัดยโสธร

จังหวะการรำ อดีตจังหวะที่ใช้ในรำเชิงมีจังหวะเดียวคือจังหวะกลองตุ้ม โดยจะให้จังหวะจากการตีกลองตุ้มหนึ่งครั้งและตีพังกาตอีกหนึ่งครั้ง จึงเรียกจังหวะนี้ว่า ตุ้ม-พ่าง ในปี พ.ศ. 2515 มีการนำกลองยาวมาใช้ประกอบการจังหวะ ทำให้เกิดจังหวะการรำเชิงแบบจังหวะช้าและจังหวะเร็ว โดยจังหวะดนตรีจะขึ้นอยู่กับลาย (จังหวะ) ของกลองยาวและพิณ เช่น ลายค้อนควยขึ้นภู ลายล่องแคนเกี่ยวสาว



ท่ารำที่ใช้ ขบวนรำเชิงจะโชว์ท่าฟ้อนเชิงของอีสาน ซึ่งเป็นศิลปะการรำแบบพื้นเมืองอีสานแต่ดั้งเดิม

ฟ้อนกลองตุ้ม เป็นการฟ้อนอิสระแสดงท่าเคลื่อนไหวประกอบจังหวะกลองตุ้มและพังกาต สมัยก่อนนิยมใช้ผู้ชายฟ้อน

ฟ้อนชวมือ ซึ่งคล้ายคลึงกับฟ้อนกลองตุ้มแต่มีความหลากหลายของท่าฟ้อนมากกว่าและเพิ่มเครื่องดนตรีประเภท พิณ แคน เพื่อให้เกิดความสนุกสนานมากขึ้น

เขื่อนาฮอยไฟ เป็นการฟ้อนอิสระประกอบการร้องกาพย์เห่อวยพรสู่ขวัญให้ช่างทำบั้งไฟ และเป็นการฉลองจุดบั้งไฟให้ไม่ว่าจะตกใกล้หรือไกลเพียงใด จะเข้หลังวันจุดบั้งไฟแล้ว

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง ในระดับจังหวัดยโสธรรำดาบการรำถวาย(ถวาย) คือ รำถวายเจ้าปู่คุ้ม รำถวายเจ้าพ่อหลักเมือง ประทศขบวนรำเชิง และสุดท้ายต้องรำถวายเจ้าพ่อมเหศักดิ์ ณ วัดกลาง

การแต่งแฟนซีของผู้เข้าร่วมขบวน เริ่มเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2512 มีการแต่งเพื่อแสดงถึงเหตุการณ์ที่สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น เช่น แต่งกายเป็นยมทูต ปีศาจ การแต่งเป็นหมู่คณะ โดยจะใช้เสื้อผ้าที่เหมือนกันเพื่อบ่งบอกว่า เป็นของหมู่คณะไหน ต่อมา มีการแต่งแฟนซีเพื่อรณรงค์ เช่น การแต่งรณรงค์การป้องกันโรคต่างๆ ซึ่งสามารถสร้างสีสันให้กับขบวนแห่บั้งไฟได้มาก เป็นที่สนใจของผู้ชม และยังส่งเสริมให้เกิดการสร้างสรรค์แนวคิดให้กับผู้จัดขบวนเข้าร่วม ในปัจจุบันการแต่งแฟนซีนอกจากจะเป็นขบวนร่วมในขบวนรำแข่งในงานระดับจังหวัดแล้ว การจัดงานระดับอำเภอจนถึงระดับหมู่บ้านก็มีการแต่งแฟนซีประกอบขบวนรำแข่ง ซึ่งมีความหลากหลายในการแต่งและการนำเสนอ

4) วันจุด จากการศึกษารายละเอียดของบั้งไฟแข่งขันในอดีต ตัวบั้งไฟเรียกว่า “เสา” สมัยที่ยังมีไม้ไผ่มาก จะเอาลำไม้ไผ่มาทะลุปล้อง แล้วตากให้แห้ง ถ้าเป็นสมัยโบราณจะใช้ต้นหมากหรือต้นตาลหรือไม้เนื้อแข็ง ก่อนเริ่มกระบวนการช่างทำบั้งไฟจะต้องทำพิธีกรรมบูชาไฟ หรือไหว้ครู จากนั้นจะทำการเผาถ่านเพื่อทำหมื่อ ซึ่งต้องใช้ไม้มีลักษณะเบา เช่น ไม้ฉำฉา(จามจุรี) ไม้อะลาง (นนทรี) ไม้สะคาม เป็นต้น หลังจากทำหมื่อเรียบร้อยแล้วจึงจะเริ่มต้นทำบั้งไฟ บั้งไฟที่เข้าร่วมกระบวนการเป็นบั้งไฟหาง เป็นบั้งไฟขนาด 120 เซนติเมตร กรณีบั้งไฟหมื่น หรือบั้งไฟแสน จะมีการจัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสพิเศษเท่านั้น เนื่องจากกระบวนการและขั้นตอนการผลิตต้องใช้เวลา และแรงงานจำนวนมาก

ค้ำบั้งไฟ ค้ำ หมายถึง ร้านหรือฐานสำหรับจุดบั้งไฟ ในสมัยโบราณค้ำสำหรับจุดบั้งไฟใช้ต้นไม้ใหญ่ สูงประมาณ 15 เมตร ลิดกิ่งใบออก เพื่อสะดวกในการนำบั้งไฟขึ้นไปจุดด้วยการทำบันไดพาดขึ้นไป ต่อมาต้นไม้ใหญ่ถูกตัดลงไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นมาก ก็มาทำเป็นบันไดโดยใช้ไม้



แทนต้นไม้ ซึ่งค้ำส่วนใหญ่จะอยู่กลางทุ่งนาห่างไกลหมู่บ้าน เพื่อป้องกันอันตรายจากบั้งไฟที่ตกลงมา สำหรับจังหวัดยโสธรค้ำบั้งไฟแห่งแรกจะทำด้วยไม้ ตั้งอยู่บริเวณหลังวัดทุ่งสว่างชัยภูมิ

การจับเวลาในอดีตจะใช้นาฬิกาและผู้จุดบั้งไฟด้วยตาเปล่า โดยทีมที่จับเวลาจะต้องไปตั้งจุดจุดบั้งไฟห่างจากฐานจุดบั้งไฟออกไปประมาณหนึ่งกิโลเมตร เมื่อทำการจุดบั้งไฟขึ้นไปแล้วโดยบุคคลหนึ่งจุดบั้งไฟขึ้นจนบั้งไฟตก ส่วนอีกบุคคลจะดูเวลานับตั้งแต่บั้งไฟขึ้นจนคนดูให้สัญญาณว่าบั้งไฟตก แล้วจะให้อีกบุคคลที่เรียกว่าม้าเร็วนำเวลาที่บั้งไฟสามารถทำได้ มาแจ้งยังคณะกรรมการกลาง

การจุดบั้งไฟถวายแด่น การบวงสรวง การจุดบั้งไฟจะมีการจุดเพื่อบวงสรวงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนนับถือ จังหวัดยโสธรจุดบวงสรวงเจ้าพ่อมเหศักดิ์ ส่วนการจุดถวายแด่นนั้นเป็นสัญลักษณ์เพื่อเตือนให้พญาแถนทราบว่าถึงฤดูกาลทำนาแล้ว พญาแถนจะต้องทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล หรืออีก

นัยหนึ่งเพื่อให้ชาวบ้านทราบว่าได้เวลาทำนาแล้ว ได้ร่วมกันสนุกสนานก่อนถึงการทำนาซึ่งมีเวลาหลายเดือน

การเล่นเฉพาะ (บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงคม) บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงคม ในอดีต กระทำเพื่อให้ทราบวบบั้งไฟของใครที่จุดแล้วบั้งไฟไม่ขึ้นโดยการเอาบุคคลนั้นลงโคลนให้ร่างกายเปื้อนด้วยโคลน

2.2 รูปแบบการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรในปัจจุบัน

แม้ว่าประเพณีบุญบั้งไฟในจังหวัดยโสธรจะค่อยๆเปลี่ยนแปลงรายละเอียดต่างๆในการจัดงานเรื่อยมาจากอดีต แต่หากคุณค่าของประเพณีบุญบั้งไฟก็ยังคงดำรงการถ่ายทอดตำนาน ความเชื่อ พิธีกรรมขอฝน และแนบแน่นอยู่กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนอีสาน ผลของการศึกษาข้อมูลที่มีวิจัยมีความเห็นว่าจุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญก็คือ เมื่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้เข้ามาส่งเสริมงานประเพณีบุญบั้งไฟยโสธรเชิงท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2522 โดยเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบการจัดงาน และการประชาสัมพันธ์ ร่วมกับหน่วยงานที่รับผิดชอบหลักคือสำนักงานเทศบาลเมืองยโสธร ดังเนื้อหาที่มีในกาพย์เช้งดังนี้

โอเฮาโอเฮาโอเฮาโอ	โอมพุทโธโมเป็นเจ้า
ข่อยสิเว้าตามฮิตมีมา	เถิงเวลาเดือนหกปีใหม่
มีงานใหญ่ที่ยโสธร	ไฟกะออนซอนในงานคราวนี้
พวกพี่น้องพากันมาเบิ่ง	ดุ่มเปิดเปิงกลองเท็งกลองยาว
พวกสาวๆ ราฟ่อนประกวด	ต่างคุ่มอวดมาวาดลวดลาย
มามากมายหลายหนหลายแห่ง	มุงมาแข่งเพื่อชิงรางวัล
มาประชันกันทุกจังหวัด	ต่างก็จัดบั้งไฟมาแข่ง
อาเฮาโอเฮาโอเฮาโอ	องค์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
ท่านพอใจในงานคราวนี้	ได้เป็นที่ให้การปรึกษา
ปรารถนาเป็นงานระดับชาติ	เพิ่นจึงได้มาร่วมวางแผน
วางแผนงานเห็นชอบ	ประกอบด้วยทางเทศบาล
เจ้าของงานประเพณีท้องถิ่น	คิดจนหัวบินแม่นนายกบรจ
ย่านบ่สมประสงค์จัดงานคราวนี้	คนจั่งชี้คราวหน้าอย่าลืม
(นายบรรจ จินพานิชย์ นายกเทศมนตรีของเทศบาลเมืองยโสธรสมัยนั้น)	

นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามารับผิดชอบในการทำหน้าที่ด้านต่างๆ มีการแบ่งบทบาทความรับผิดชอบที่เป็นทางการ แบ่งคณะทำงานออกเป็นฝ่ายต่างๆ รับผิดชอบงานแต่ละด้าน และมีการทำงานตามหน้าที่อย่างชัดเจน ชาวคุ้มต่างๆจึงไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน หรือออกแบบการจัดงานดังที่เป็นมาในอดีต เพียงแต่ได้รับเงินสนับสนุนคุ้มเพื่อนำไปบริหารจัดการขบวนแห่ และบั้งไฟเข้าประกวดในงาน

นอกจากนี้การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟยังได้รับการสนับสนุนจากภาคเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2530 ซึ่งเป็นปีที่จัดให้มีการประมูลตัวแทนจำหน่ายสุราในบริเวณการจัดงาน มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่เชิงธุรกิจมากขึ้น ส่งเสริมภาพลักษณ์การเป็นจังหวัดไฮไลต์สู่สาธารณะชน และการร่วมมือกับต่างประเทศที่มีวัฒนธรรมคล้ายกันให้เข้ามามีส่วนร่วมในงานประเพณี

ปัจจุบันเมื่อทุกอย่างเปลี่ยนไป สาโทและเหล้ากลั่นก็ถูกขับไล่ด้วยเหล้าสมัยใหม่ ข้าวหมากก็ถูกแทนที่ด้วยไวน์ชนิดต่างๆจนไม่มีที่ยืนในสังคมแล้วเช่นกัน นับตั้งแต่การท่องเที่ยวเข้ามาสนับสนุนให้เป็นงานระดับชาติเป็นต้นมา เครื่องดื่มยี่ห้อดังจึงผงาดดั่งบริคมเหล่าท้องถิ่นอย่างสิ้นเชิง เข้ามาให้การสนับสนุนด้วยการประมูล มีป้ายโฆษณาติดทั่วบ้านทั่วเมืองทุกหัวถนน มากกว่าป้ายบอกบุญพระเสียดีก

จะเห็นได้ว่าประเพณีบุญบั้งไฟจากดั้งเดิมที่เป็นการสืบทอดตำนานความเชื่อ ก็ค่อยๆถูกปรับเปลี่ยนไปด้วยเหตุปัจจัยต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้อง แม้ว่ารูปแบบ พิธีการ ขั้นตอนจะยังคงครบถ้วน หากผลของการศึกษาข้อมูลทำให้ทีมวิจัยพบรายละเอียดที่แตกต่างจากในอดีตดังต่อไปนี้

1) การเตรียมงาน ปัจจุบัน คณะกรรมการจัดงานจะถูกจัดตั้งโดยเวทีประชาคมมีการแบ่งงานออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ แต่ยังคงเน้นที่การทำงานของผู้นำชุมชน มีการว่าจ้างคณะกรรมการตัดสินบั้งไฟขึ้นสูงจากภายนอกที่มีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับ โดยในปี พ.ศ. 2550 มีการกำหนดการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คณะกรรมการด้านต่าง ๆ รวมถึงกรรมการตัดสินบั้งไฟขึ้นสูงก็คัดเลือกจากตัวแทนคุ้มต่าง ๆ

รูปแบบการจัดงานในแต่ละปีจะมีการกำหนดรูปแบบการจัดหาโดยมีการนำนโยบายหรือกิจกรรมทางภาครัฐ ณ ขณะนั้นเข้ามานำเสนอในรูปแบบของกิจกรรมขบวนรำเชิด การจัดงาน เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จะมีรูปแบบของประเพณีบุญบั้งไฟเชิงท่องเที่ยวโดยการดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติ การประกวดธิดาบั้งไฟ มีการส่งเสริมประเพณีแบบดั้งเดิม เช่น การประกวดการร้องกาพย์เชิดบั้งไฟ การฟ้อนกลองดุ่ม

จังหวัดยโสธร ปัจจุบัน รูปแบบการประชาสัมพันธ์เพื่อเผยแพร่กำหนดการจัดงานมีหลายรูปแบบ มีการประชาสัมพันธ์ผ่าน แผ่นป้ายโฆษณาขนาดใหญ่ การประชาสัมพันธ์ผ่านสถานีวิทยุ การประชาสัมพันธ์ผ่านสถานีโทรทัศน์ ส่วนการประชาสัมพันธ์ไปยังต่างประเทศได้รับการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยประชาสัมพันธ์ผ่านระบบสารสนเทศทุกด้าน เช่น ระบบอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

จังหวัดยโสธร รูปแบบการประกวดธิดาบั้งไฟมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบให้มีความเป็นสากลมากขึ้น ในอดีตธิดาบั้งไฟจะเข้าร่วมในขบวนรถแห่บั้งไฟและตัดสินจากคณะกรรมการ ปัจจุบันมีการจัดเวทีประกวดบั้งไฟให้ได้แสดงความสามารถและให้ผู้เข้าประกวดได้ถือป้ายคุ่มนำขบวนบั้งไฟ (นางป้าย)

ในปี พ.ศ. 2536 การเข้ามาของต่างชาติ มีการทำสัญญาเมืองคู่แฝดกับประเทศญี่ปุ่นที่มีประเพณีคล้ายกับประเพณีบุญบั้งไฟ มีการนำขบวนประเพณีของชาวต่างชาติเข้าร่วมในขบวนแห่ และในปีต่อ ๆ มา มีจำนวนต่างประเทศเข้าร่วมอีกหลายประเทศ เช่น เวียดนาม ลาว เป็นต้น

2) วันแข่ง จากในอดีตการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธร วันแข่งเป็นวันที่มีแต่กิจกรรมการแข่งเพียงอย่างเดียว ปัจจุบันเนื่องจากมีจำนวนขบวนเข้าร่วมมากขึ้นถึง 24 ขบวน และมีกิจกรรมอื่นๆ ที่คิดสร้างสรรค์เพิ่มเติมขึ้นมาจากประเพณีดั้งเดิมทำให้วันแข่งเป็นวันที่มีการดำเนินงานหลายอย่างดังนี้

พิธีกรรมการรำถวาย จากเดิมที่เคยดำเนินการก่อนเคลื่อนขบวนแห่มาเป็นดำเนินการในวันแข่ง เนื่องจากมีขบวนประกวดจำนวนมากเวลาในการรำถวายจึงจำเป็นต้องทำก่อน โดยมีลำดับการรำถวายคือ รำถวายเจ้าปู่คุ้ม รำถวายวัดภายในคุ้ม รำถวายศาลเจ้าพ่อหลักเมือง รำถวายหอเจ้าแม่สองนาง เข้าร่วมประกวดในวันประกวด สุดท้ายต้องรำถวายเจ้าพ่อมเหศักดิ์ ณ วัดกลางศรีไตรภูมิ

การประกวดเวทีกองเชียร์ เป็นกิจกรรมใหม่ที่คิดค้นขึ้นเพิ่มเติมจากอดีต เพื่อแก้ไขปัญหาการทะเลาะวิวาท การส่งเสียงรบกวนบุคคลอื่น มีการสถานที่สำหรับการประกวดกองเชียร์ โดยมุ่งเน้นเรื่องของความสนุกสนานอย่างต่อเนื่อง ทนทาน สามารถดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ได้ โดยเวทีกองเชียร์เกิดจากการรวมกลุ่มของค่ายบั้งไฟ หน่วยงาน กลุ่มเพื่อน หรือรวมกลุ่มเฉพาะกิจจากบุคคลที่ชอบการละเล่นสนุกสนาน โดยได้รับการสนับสนุนทุนจากบุคคลหรือหน่วยงาน ห้างร้าน และร่วมทุนกันจัดตั้งเวทีกองเชียร์ กิจกรรมกองเชียร์ได้รับความสนใจจากวัยรุ่น และคนในเมืองยโสธร ในแต่ละปีมีผู้เข้าร่วมกองเชียร์ 20-30 คณะ ในอนาคตแนวคิดดังกล่าวอาจขยายไปสู่งานประเพณีบุญบั้งไฟในระดับอำเภอ หรือชุมชนด้วย

การประกวดธิดาบั้งไฟ จะจัดให้มีขึ้นในเวทีตอนเย็นของวันแข่ง แต่ละขบวนแห่จะส่งสาวงามเข้าประกวด หลังการตัดสินของคณะกรรมการในวันรุ่งขึ้นสาวงามเหล่านี้จะทำหน้าที่ถือป้ายขบวนหรือเรียกอีกอย่างว่า “นางป้าย” พร้อมกับโชวีสายสะพายตามตำแหน่งที่ได้รับ การประกวดธิดาบั้งไฟได้รับความสนใจในการแข่งขัน แต่ละขบวนล้วนคัดสรรสาวงามทั้งในจังหวัดยโสธร และจากต่างถิ่นหรือที่เรียกว่า “นางงามนำเข้า” เข้าร่วมเวที

การประกวดกายภาพ กลอนแข่ง จัดให้มีขึ้นในช่วงตอนเย็นของวันแข่งเช่นเดียวกัน เพื่อให้สะดวกในการตัดสินของคณะกรรมการ และง่ายต่อการจัดการกระบวนแห่ในวันแห่ ในแต่ละปีกรรมการจะกำหนดหัวข้อ และเนื้อหาให้ผู้แข่งขันแต่ง และแข่งในวันประกวด เช่น เนื้อหาเศรษฐกิจพอเพียง บอกลอนลูกหลาน หรือตำนานความเชื่อ เกณฑ์ของการประกวดก็คือ น้ำเสียง ความสละสลวยของกาพย์กลอน ถิ่นและความพร้อมเพียง

ในกรณีแข่งขอเงินขอเหล้าในสมัยก่อนๆ ไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์เข้าไปควบคุมเพราะเป็นการแข่งตามประเพณีเท่านั้น คณะแข่งก็จะขอกันทีละบาทสองบาท แต่มาระยะหลังๆ เริ่มเมื่อปี พ.ศ. 2524

เป็นต้นมาก็มีการชิงขโมยเงินเป็นจำนวนมากขึ้นทีละ 20 บาทจนถึง 100 บาท ไม่ให้ก็ไม่ยอมไป บ้านไหนทนราคาไม่ไหวก็ต้องให้ไป จำนวนคณะชิงก็มากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อชิงได้เงินมากคณะชิงจากต่างอำเภอต่างจังหวัดก็หลั่งไหลเข้ามาชิงมากขึ้นๆ โดยไม่มีการควบคุม กลายเป็นอาชีพหาเงินโดยการชิงโดยอาชญากรรมประเพณีมาบังหน้าหาเงิน จนร้านค้าต่างๆ ในตัวเมืองต่างปิดร้านหนีการชิงเพราะต้องจ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ทำให้เห็นภาพร้านค้าปิดตัวหนีการชิงอยู่หลายปี ทั่วประเทศ และคณะกรรมการจัดงานเข้ามาดำเนินการควบคุม และแก้ไขปัญหานี้ ปัจจุบันคณะที่จะไปชิงตามร้านค้าบ้านเรือนได้จะต้องปฏิบัติดังนี้

1. ไปขึ้นทะเบียนกับคณะผู้จัดงานคือเทศบาล
2. ต้องมีบั้งไฟเข้าร่วมงานและต้องเป็นบั้งไฟจริงด้วย
3. กำหนดเวลาให้ชิงได้ (ในวันที่กำหนดเป็นวันชิง) ตั้งแต่เวลา 10 – 16.00 น.
4. เวลาไปชิงต้องแสดงหลักฐานคือใบลงทะเบียนด้วย

หากคณะใดไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไขนี้ก็ไม่สิทธิชิงหากไปชิงก็อาจถูกจับกุมฐานหลอกลวงได้ ปัจจุบันจึงไม่ค่อยเห็นภาพเด็กๆ เกาะกระป๋องเกาะขวดหรือถั่งน้ำ ถือตะกร้าไปหาชิงตามบ้านซักรั้วใดนัก เพราะเด็กสมัยนี้ไม่กินข้าวหมาก และบางทีผู้ใหญ่ชี้ราคาขโมยก็ขู่ว่าจะจับส่งตำรวจเพราะไม่มีใบอนุญาต

ตัวอย่างกาพย์เห่ชิงอวยพร

เพิ่นให้แล้วนำเล้าอวยพร
ให้ไ้ผ่านความสุขเจริญ
อย่าได้เฒ่าให้เนื้อชุ่มหนังมัน
เล้าข้าวสารให้ไ้ได้เพียงปลายพรวัว
มีเสบียงอาหารครบถ้วน
มีพลังแข็งแรงกว่าเพิ่น
ขอกราบกรานลาเจ้าไปก่อน
กาพย์เห่ชิงเบ็ดเตล็ด

ให้ไ้ได้นอนเตียงเตียงมุ้งม่าน
ชาติสิมาให้ไ้ได้เป็นแม่พระเจ้า
เล้าข้าวสุกให้ไ้ได้เพียงปลายตาล
เล้าข้าวจ้าวให้ไ้ล้นชื้อเหลือเฮือน
อย่าได้ห้วงน่าน้ำน่านหลัง
เป็นที่พึ่งของลูกของหลาน

โอเฮาโอพวกชิงเฮาโอ
บัดนี้เข้าปีใหม่ของเฮา
ตามคำปราชญ์ตามแต่โบราณ
สอด้ปีใหม่ของฟ้าขอฝน
บ่ลำบากเฮ็ดไ้ไ้ไ้ไ้
ให้ฝนอั่งแอตคตองตามกาล
บั้งไฟหมื่นจุดขึ้นถวยเถน

อมพุดโชนโมเป็นเจ้า
เผ่นพาเอาบั้งไฟไปขาด
แต่ดำนานชานาชาวไ้
เป็นมงคลบ่ให้อิดไ้ไ้ไ้
จึงบูชาพญาเถนเต่า
รักษาหารให้อุดมชมชื่น
สู่เมืองแมนให้เถนเต่าเบิ่ง

มีอันนี้แข่งส่องโฮ้โฮ้แซว

เพื่อนนายนาคเป็นตาออนซอน

ฝูงสาวบ่าวมาม่วนน่านัก

เວກະອ່ອນທັງພ້ອນກະຈາມ

รวมบ้านท่งบ้านน้อยคำคุณ

กาพย์แข่งตลก

แม่เฒ่าเอ๊ยลูกเขยมาแล้ว

อยู่คี่ไฟตาเหลื้มเม้าๆ

เป็นแถว แถวลำยาวอาดหลาด

แข่งตามกลอนโบราณท่านกล่าว

มาประชันในวันรำฟ้อน

ขึ้นชื่อลือนามแม่นคุ้มวัดบ้าน

แม่เฒ่าแก้วไปลื้ออยู่ใส

ข้อยมาเว้าแม่เถ่าอย่าหนี

จากอดีตที่ผ่านมากาพย์แข่งมีการใช้ในงานประเพณีบุญบั้งไฟและยังคงใช้มาถึงปัจจุบันโดยอาจมีการเปลี่ยนแปลงการแต่งกาพย์แข่งให้เหมาะสมหรือเกี่ยวข้องกับปัจจุบัน เช่น กาพย์แข่งเศรษฐกิจพอเพียง

กลอนแข่งเศรษฐกิจพอเพียงพอ

สารฐา วันมาโล่เกล้า

ทั้งธรรมโม สังโฆเลิศล้ำ

ไหว้ประธาน ไหว้สวดคุณพ่อ

โลกเมืองคน อาศัยน้ำฟ้า

ให้ฝนตก เาบุญบั้งไฟใหญ่

ตั้งแต่เลา บั้งไฟยังเปลี่ยน

ขอประชาสัมพันธ์ บอกข่าว

การทำนา พากันใส่ฝู่น

องค์เหนือหัว ของเขาเป็นห่วง

บุญอินทรีย์ รากามันถูก

ชื่อของดี มันแพงเด้อแม่

เลียงโนนา พอทุนรายจ่าย

สารเคมี อย่าพากันใส่

ปวดนำขา หรือว่าปวดนำเข้า

มาจากสารเคมี ส่วนใหญ่

เลียงชีวี ได้ดีเด้อพ่อ

อีกบางส่วน ควรเก็บออมไว้

หายลำเค็ญ เป็นเศรษฐีใหญ่

หนึ่บ่มี สิสุชิ ดีแน่

ขอไหว้เจ้า คุณพระพุทโธ

ไหว้พร้อมพร้า ทั้งผู้กรรมการ

ตั้งใจต่อ ขอฟ้าขอฝน

จั่งได้ว่า เาบุญเดือนหก

มาแบบใหม่ แข่งใส่ไทเฮา

กลอนต้องเปลี่ยน ตามกาลเวลา

ฉันทมาข่าว ฟื่น้องลูอา

อยากมีฝู่นให้เลี้ยง ควาย จัว

ท่านเป็นห่วง ให้ห่างเคมี

พากันปลูก ผักบัวผักชี

เลี้ยงไว้แน่ เปิดไก่อุปปลา

ปลูกกินง่าย เกษตรอินทรีย์

ปัญหาใหญ่ สิไล่ตามมา

พวกหมูเจ้า สิมีแต่ เบาหวาน

บอกกันไว้ อย่าใช้เคมี

มีแล้วก็ กินจ่ายตามควร

เพื่อสิได้ ใช้จ่าย ยามจำเป็น

จดเอาไว้ รับจ่ายบัญชี

ตามกระแส ของพ่อหลวงไทย

อย่าหลับไหล ไล่ตามฝ่าหรั่ง
 ทั้งหอมบัว ข่าสิงไค ใบคู่
 ทั้งขวาชัย พร้อมฝ้ายประธาน
 เป็นผู้ตรวจ แลแล้วแต่เห็นดี
 เช้งหน้า ๆ ฟ้อนไล่เสียงกลอง
 หัวหน้าส่วน ทุกฝ่าย กรรมการ
 เสียงกลองดัง คณะกลองยาว
 โลกสีข่อน สามฮ่อมโพธิ์ศรี
 เอาใจใส่ ทางศาสนา
 อย่าประมาท คุณพระสัมมา
 เห็นจำแนก เป็นทางสายตรง
 หมู่ยาบ้า ยาเสพติด ยาผี
 เป็นท้องถิ่น นรกอเวจี
 ไร่ละหนา ขอลาตกลงก่อน

คิดต่อตั้ง ปลุกฝึกสวนครัว
 เหาเนื่ออยู่ ไกลล้าเซบาย
 กรรมการ ผู้ชำนาญ ตำรวจ
 บุญบั้งไฟ มีนางรำ นางฟ้อน
 จับทำนอง ให้มันได้ม่วน
 เห็นดังม รวงวัลที่หนึ่ง
 ชุมบ่าวสาว นางรำ นางฟ้อน
 ผู้บุญมี ค้างดาเชิงใหญ่
 ภาวนา ศีลทานบ่อขาด
 ศีลศรัทธา สายธรรมทั้งแปด
 อย่าไปหลง อาชีพผิดห้า
 ทั้งยาฮี คันชายาฝิ่น
 จบกลอนนี้ เหมาะแก่เวลา
 ลาไปก่อน ขอลาไปก่อน ๆ ๆ

3.) วันแห่ เป็นอีกวันหนึ่งที่แสดงความยิ่งใหญ่สวยงามของประเพณีบุญบั้งไฟโยธธร มีขบวนแห่จากคุ้มต่างๆในจังหวัดยโสธร และต่างอำเภอเข้าร่วมปีละ 20-30 ขบวน แต่ละขบวนทุ่มทุดตกแต่งเฉพาะรถบั้งไฟแต่ละคันก็ยาวประมาณ 15-30 เมตร ต้องออกแบบเนื้อหา วางโครง ออกแบบลวดลาย ให้ทั้งยิ่งใหญ่สวยงามอ่อนช้อย ตามคติของการแข่งขัน รายละเอียดขององค์ประกอบในกระบวนเป็นดังต่อไปนี้

บั้งไฟเอ้

การตกแต่งบั้งไฟหรือเอ้บั้งไฟนั้น บั้งไฟที่ใช้เอ้จะไม่มีการบรรจุดินปืน เพียงแต่ประกอบเป็นตัวบั้งไฟที่มีลูกให้สมบูรณ์ แล้วมาประดับ ตกแต่งด้วยลวดลาย การเลือกลวดลาย มาตกแต่งก็แล้วแต่ช่างจะออกแบบและต้องการจะสื่อเรื่องราวใดให้ผู้ชมได้ชมและรับรู้ ลวดลายที่ติดบั้งไฟและส่วนประกอบอื่นๆที่ใช้ลายไทยเป็นหลัก เช่นลายกนก ลายดาบ ลายทับทรวง ลายประจำยาม ลังวาลย์พวงเพชร ลายดอกจอก ลายดอกประจำยาม ลายพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ ถ้าประดับประดาข้างรถก็เป็นพวกลายกนก ซ่อหางไหล ซ่อหางโตใบเทศ ซ่อลายสลักหิน เป็นต้น ซึ่งช่างบางคนที่ประยุกต์ลวดลายหรือออกแบบเองแล้วเรียกชื่อต่างกันไปก็มี บางพื้นที่เช่นที่อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของคนท้องถิ่นนี้เท่านั้น ถิ่นอื่นจะไม่รู้จักนั่นคือ “ลายศรีภูมิ” มีลวดลายหลายลายในชุดลายศรีภูมิ ตั้งแต่เส้พระอินทร์ ลายสาม ลายสี่ แต่มีลายเอกเรียกว่า “ลายกบตีตาก” คือเมื่อมองดูลายนี้ให้ดีจะพบว่าเหมือนกับกบถูกย่างด้วยไม้หีบที่ซ้อนเอาขาทั้งสองข้าง

ม้วนกลับไปอยู่ข้างลำตัว จึงเรียกว่ากบตีดาบ แต่ของจังหวัดยโสธรเองจะไม่มีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด

ปัจจุบันช่างเอี๊ยะไฟในตัวจังหวัดยโสธรไม่มีแล้ว ช่างเก่าๆคราวปู่คราวทวดก็เสียชีวิตหมดแล้ว ไม่มีใครสืบทอดต่อ อาจเป็นเพราะในการตกแต่งบั้งไฟแต่ละครั้งนั้นใช้ต้นทุนที่สูงมากถึง 2-3 แสนบาท คนที่มาจ้างทำก็น้อย ทำก็ยากใช้เวลาก็มากอาจไม่คุ้มทุน จึงต้องไปจ้างวานจากต่างถิ่นให้มาร่วมงาน แล้วเราก็ได้เห็นการเวียนเทียนประกวดอำเภอ อำเภอไหนของบั้งไฟเอี๊ยะอยู่ทุกบ่อบอกเรียกว่าไปเที่ยวที่อำเภอไหนจังหวัดไหนก็จะเห็นบั้งไฟเอี๊ยะเดิมนี้แหละ จะเปลี่ยนบ้างก็แค่สีของพวงมาลัยเท่านั้นเอง สำหรับพาหนะที่ใช้ลากจูงบั้งไฟเอี๊ยะนั้น เมื่อก่อนใช้เกวียนหรือล้อเข็น แต่ปัจจุบันใช้รถยนต์เป็นพาหนะลากจูง

ข้อมูลอีกส่วนที่ได้จากกระบวนการวิจัยและการลงพื้นที่เก็บข้อมูล



ลายบั้งไฟ : ใช้ลายศิลปไทย คือ ลายกนก

อันเป็นลายพื้นฐานในการลบลายบั้งไฟโดยช่างจะนิยมใช้กระดาดังโกทองด้านเป็นพื้นและสีเมืงมะขามเป็นตัวสับลายเพื่อให้ลายเด่นชัดในการตกแต่งเพื่อความสวยงาม

ตัวบั้งไฟ : มีลูกโอ้จะใช้ลายประจำยาม ลายหน้าเทพพนม ลายหน้ากาลลูกโอ้ใช้ลายประจำยาม ก้ามปูเปลาว และลายหน้ากระดาน ฯลฯ

กรวยเชิง : เป็นลวดลายไทยที่เขียนอยู่เชิงขาบที่ประดับพลีกลงมาจากช่วงตัวบั้งไฟ

ขาบ : เป็นผ้าประดับใต้ลำบั้งไฟ จะสับลายใดขึ้นอยู่กับช่างบั้งไฟนั้น เช่น ลายก้านขุดลายก้านดอกโบเตศ



ตัวพระนาง : เป็นรูปลักษณะสื่อถึงผาแดงนางไอ่หรือตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ พระลักษณะพระราม เป็นต้น

กระรอกเผือก : ทำวพักกี แปลงร่างมาเพื่อให้นางไอ่หลงใหล

ปล้องคาค : ลายรักร้อยลายลูกพัดโบเตศ ลายลูกพัดขอสร้อย เป็นต้น

เกริน :เป็นส่วนที่ยื่นออกสองข้างของบุษบก เป็นรูปอรอนเบ็ดลายกนก สำหรับตั้งฉัตรท้ายเกรินราชรถประดับส่วนท้ายของหางบังไฟ

บุษบก : เป็นองค์ประกอบไว้บนราชรถเพื่อสมมุติให้เป็นปราสาทผาแดงนางไอ่

ต้างบังไฟ : ลายกระจังปฏิกุณ ลายก้านขด ลายพุ่มข้าวบิณฑ์

ลายประกอบตกแต่งอื่นๆ : ลายกระจังตั้ง กระจังรวน กระจังดาอ้อย ลายน่องสิงห์ บัวรวน กลีบขนุน การเอื้องบังไฟ คือ การตกแต่งบังไฟให้สวยงาม ลักษณะการเอื้องบังไฟทั่วไปมีดังนี้



1. ไล่คู่โหวด ซึ่งทำมาจากไม้ไผ่ขนาดยาว สันต่างกัน เพื่อให้เกิดเสียงดังคล้ายโหวด
2. ไล่ห้วนาก หรือห้วนงส์ ที่ ห้วนบังไฟแล้ว ติดแถบหลัง ติดท้อง และติดพวงมาลัย
3. การตกแต่งส่วนต่างๆด้วยกระดาดสี เช่น กระดาดเงิน

กระดาดทอง ตามท่อนหัวและลำตัวของบังไฟ ชาวบ้านหรือช่างแกะสลักลายตาม

ลำตัวเป็นรูปลายไทยบ้างพญานาคบ้าง นอกจากนี้ยังมีการนำผ้าไหม ผ้าลายขิดมาประดับตกแต่งอย่างสวยงาม ตัวบังไฟนิยมทำเป็นห้วนกระจัง เทพพนม ลายดอกไม้เป็นเลา ฯลฯ มีการนำเอาเทคนิคสมัยใหม่มาใช้โดยทำเป็นนาคเล่นน้ำด้วย หลังจากการเอื้องบังไฟเสร็จสวยงามเป็นที่พอใจแล้ว จะมีการสมโภชบังไฟประจำคุ้มของตนเอง มีการเล่นสนุกสนานมาการแห่แหนกันอย่างเอิกเกริกใหญ่โต

ในปัจจุบันวัสดุในการตกแต่ง(เริ่มประมาณ พ.ศ.2522) มีการนำไม้อัดมาใช้ในการทำลายตกแต่งบังไฟเรื่อยมาจนประมาณปี พ.ศ. 2545 มีการนำเรซินมาใช้ในการทำลายเอื้องบังไฟเพราะเป็นวัสดุที่เบาและมีความคงทน แต่ลายที่ใช้ในการเอื้องบังไฟยังเป็นการใช้กระดาดทั้งลายตัดและลายสับ โดยปัจจุบันการลงทุนทำรถเอื้องบังไฟ มีการตกแต่งรถยนต์ให้สวยงามด้วยลวดลายไทยที่ทำจากไม้อัด และปัจจุบันมีการตกแต่งรถแห่บังไฟเอื้องอย่างสวยงามและวิจิตรโดยใช้รถบรรทุก และบังไฟเอื้องมีค่าใช้จ่ายเริ่มต้นที่ประมาณ 100,000 บาท

จากการศึกษาพบว่า ช่างเอื้องบังไฟช่างตัดลวดลายต่างๆก็กำลังจะสูญหายอีกเช่นกัน ครูช่างที่ตกแต่งหรือเอื้องบังไฟก็เสียชีวิตแล้ว ไม่มีใครสืบทอด จะมีก็เพียงช่างจากต่างอำเภอที่ตกแต่งได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้นและก็มีจำนวนน้อย ฉะนั้นทั้งบังไฟน้อยที่มาจำหน่ายในงานบุญและบังไฟเอื้อง จึงเป็นบังไฟที่นำเข้าจากต่างถิ่นทั้งนั้น

ขบวนรำเซิ้ง

รำเซิ้ง ปัจจุบันจำนวนนางรำในแต่ละขบวนถูกกำหนดด้วยกติกาและระเบียบการว่าต้องมีตั้งแต่ 45 คนขึ้นไปแต่ไม่เกิน 60 คน ไม่ได้จำกัดเรื่องอายุ แต่การคัดเลือกส่วนมากก็จะเป็นวัยรุ่นและสาว ๆ จะมีบ้างที่ทั้งคุณแม่และลูกสาวมารำอยู่ขบวนเดียวกัน จากการศึกษาข้อมูลขบวนรำเซิ้ง



ของทิมวิชัยพบว่า ปัจจุบันในเขตเทศบาลเมืองยโสธร มีเพียงคุ้มบ้านได้สามัคคีเท่านั้นที่ยังคงฝึกซ้อมและมีขบวนเซิ้งเป็นของคุ้ม นอกนั้นเป็นขบวนรำเซิ้งที่คิดต่อว่าจ้างมาจากพื้นที่อื่นๆ ทำรำที่ใช้ปัจจุบันเป็นทำรำเซิ้งได้มีการประยุกต์ทำรำจากทำรำโปงลางทำรำมาตรฐานและบ่งบอกถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานโดยยังคงไว้ซึ่งทำรำเซิ้งดั้งเดิม ทำฟ้อนเซิ้ง

ของอีสาน ซึ่งเป็นศิลปะการรำรำแบบพื้นเมืองอีสานแต่ดั้งเดิม ด้วย เช่น

ท่าดำน ทำนี้จับมือทั้งสองคว่ำลง แล้วม้วนจับหงายขึ้น เท้าทั้งสองยกขึ้นลงตามจังหวะกลองและกัมๆ เงยๆ คล้ายกับดำน

ท่าถอนกล้า ทำนี้จับมือทั้งสองคว่ำลงต่ำ พร้อมกับเคลื่อนลำตัวไปด้วย เมื่อโน้มตัวลงแล้วก็เงยขึ้นเป็นท่ากัมๆ เงยๆ เหมือนคนถอนกล้า พร้อมกับยกเท้าขึ้นลงตามจังหวะกลอง

ท่าปั่นข้าว ทำนี้คู่รำคนหนึ่งจะนั่งลงตบมือ อีกคนหนึ่งจะยืนทำท่าก้ามือเหมือนกับปั่นข้าวเหนียว ในปัจจุบันขบวนรำเซิ้งของคณะต่างๆ ต้องมารายงานตัวตั้งแต่เช้า เพราะมีหลายคณะที่เข้าร่วมแข่งขันทั้งการรำการเซิ้งและการเอ็งบั้งไฟ

ฟ้อนกลองคู่ เป็นการฟ้อนอิสระแสดงท่าเคลื่อนไหวประกอบจังหวะกลองคู่และพวงหรีดสมัยก่อนนิยมใช้ผู้ชายฟ้อน

ฟ้อนชวมือ ซึ่งคล้ายคลึงกับฟ้อนกลองคู่แต่มีความหลากหลายของท่าฟ้อนมากกว่าและเพิ่มเครื่องดนตรีประเภท พิณ แคน เพื่อให้เกิดความสนุกสนานมากขึ้น

เซิ้งนำฮอยไฟ เป็นการฟ้อนอิสระประกอบการร้องกาพย์เซิ้งอวยพรสู่ขวัญให้ช่างทำบั้งไฟและเป็นการฉลองจุดบั้งไฟให้ไม่ว่าจะตกใกล้หรือไกลเพียงใด

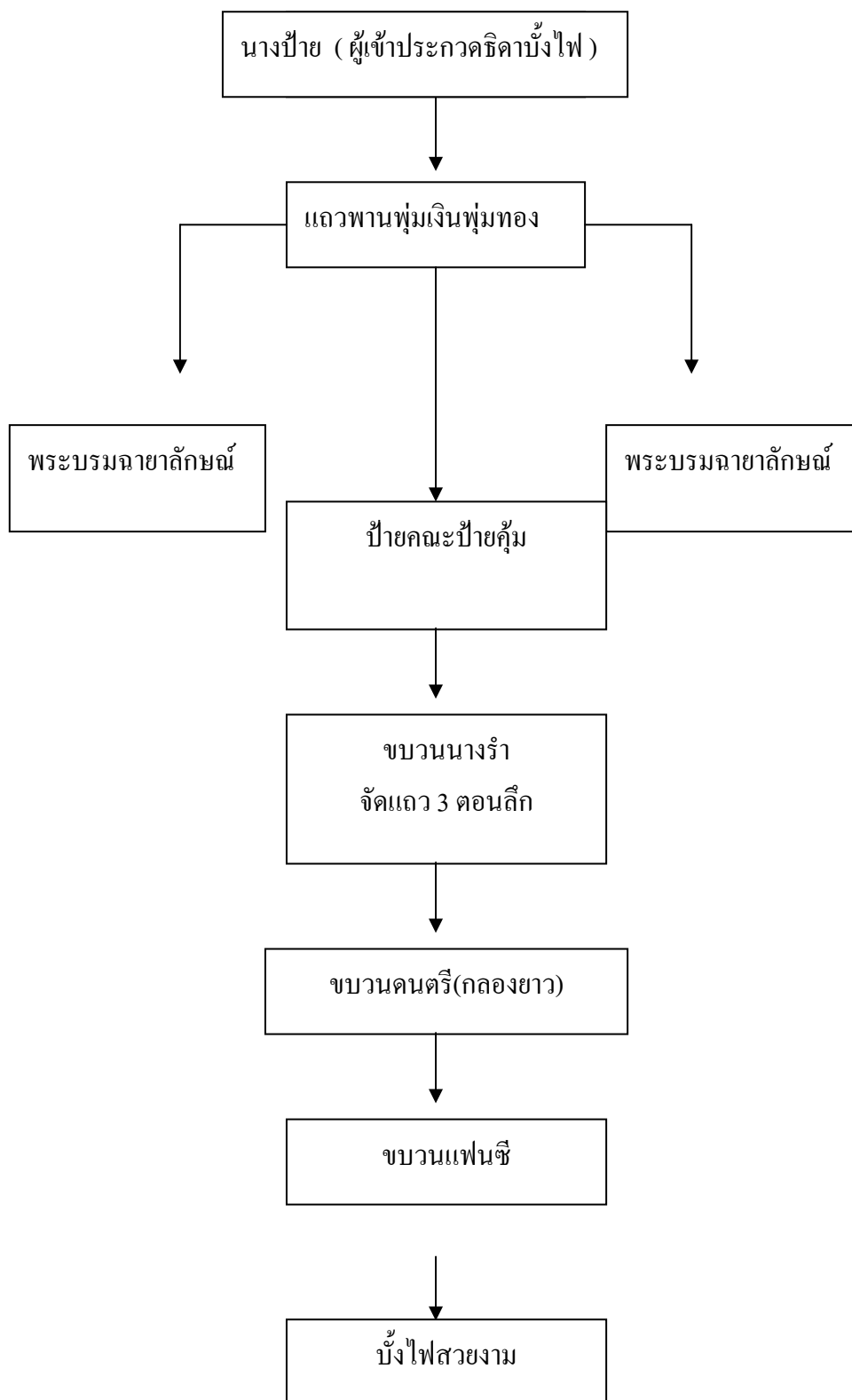
ส่วนการเซิ้งผ้าห่มหรือเซิ้งธรรมะ เป็นการเซิ้งของผู้ชายล้วน มีผู้นำขบวนว่ากาพย์เซิ้งและมีลูกคู่ร้องตาม ผู้เซิ้งถือร่มที่ตกแต่งสวยงามฟ้อนมือเดียว มืออยู่ 2-3 ท่าเท่านั้น นาฏกรรมที่นิยมอยู่ในปัจจุบันได้แก่ เซิ้งกลองยาวหรือเซิ้งเล่นแดร โดยฟ้อนคราวละ 40 – 80 คนมีท่าฟ้อนที่หลากหลาย

การแต่งตัวของนางรำในขบวน มีวิวัฒนาการตามความเหมาะสมและสมัยนิยม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา การแต่งกายก็มีการผสมผสานทั้งสมัยเก่าสมัยใหม่เข้าด้วยกัน เรียกได้ว่าประยุกต์ใช้ตามแต่ใครจะคิดออกและรังสรรค์ให้ผู้ชมได้ชมกัน แต่ที่น่าห่วงก็คือ บางคณะที่ประยุกต์

ให้นางรำใส่เกะออก คนดูก็เสียวว่าจะหลุดกลางคันอาจหลุดก่อนที่จะรำเสร็จ ผ้าถุงก็นุ่งกันสั้นจนคนดูใจหายใจกว่ากลัวจะเปิดหวนตาเป็นกึ่งยี่ง บางทีก็ดูไม่เหมาะสมกับงานประเพณี จนคณะกรรมการจัดงานและสภาวัฒนธรรมจังหวัดต้องนำปัญหาเข้าที่ประชุม ร่วมกันหาทางแก้ไข จนปัจจุบันก็จะมีมาตรฐานในการแต่งกายก็จะถูกกำหนดให้ใส่เสื้อคอกลมแขน กระบอก ผ้าถุงยาวคลุมเข่า คาดผ้าสไบเฉียง เครื่องประดับตามความเหมาะสม ทรงผมตามที่เห็นสมควร สองอย่างหลังไม่ได้กำหนดตายตัว แต่ตามต่างอำเภอเรายังเห็นเกะออก นุ่งสั้นอยู่บ้าง แต่ก็ไม่น่าหวาดเสียวเท่าไรหรอก เพราะผู้ที่แต่งแบบนี้ทั้งหมดเป็นเพศที่สาม

การแต่งแฟนซีของผู้เข้าในร่วมขบวน การแต่งแฟนซีเริ่มเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2512 มีการแต่งเพื่อแสดงถึงเหตุการณ์ที่สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น เช่น แต่งกายเป็นยมทูต ปีศาจ การแต่งเป็นหมูคณะ โดยจะใช้เสื้อผ้าที่เหมือนกันเพื่อบ่งบอกว่าเป็นของหมู่คณะไหน ต่อมา มีการแต่งแฟนซีเพื่อรณรงค์ เช่น การแต่งรณรงค์การป้องกันโรคเอดส์ ซึ่งสามารถสร้างสีสันให้กับขบวนแห่บั้งไฟได้มาก เป็นที่สนใจของผู้ชม และยังส่งเสริมให้เกิดการสร้างสรรค์แนวคิดให้กับผู้จัดขบวนเข้าร่วม ในปัจจุบันการแต่งแฟนซีนอกจากจะเป็นขบวนร่วมในขบวนรำเชิงในงานระดับจังหวัดแล้ว การจัดงานระดับอำเภอ จนถึงระดับหมู่บ้านก็มีการแต่งแฟนซีประกอบขบวนรำเชิง ซึ่งมีความหลากหลายในการแต่งกายและการนำเสนอ

รูปแบบการจัดรื้อขบวนในปัจจุบันในการประกวด



ส่วนประกอบในขบวนแห่บั้งไฟ ในงานประเพณีบุญบั้งไฟสิ่งที่ทุกคนรอคอยที่จะชมความสวยงาม ศิลปะการสร้างสรรค์จากช่างอย่างสุดฝีมือ ที่จะนำมาประชันกันนั้นก็คือขบวนแห่บั้งไฟสวยงาม ซึ่งจะมีขึ้นในวันที่สองของงานประเพณี ในขบวนแห่ทุกขบวนจึงมีสิ่งที่น่าสนใจดังนี้

นางปาย หรือผู้ที่ถือป้ายชื่อคุ้มชื่อคณะที่จะบ่งบอกให้ทุกคนได้ทราบว่า ขบวนที่เห็นอยู่นี้เป็นของคณะใด คุ้มใด มาจากที่ไหน ซึ่งนางปายที่วานี้ก็คือผู้ที่เข้าประกวดธิดาบั้งไฟด้วย นางปายคุ้มไหนได้ตำแหน่งธิดาบั้งไฟก็จะมีสายสะพายบอกตำแหน่งที่ได้ เพราะการประกวดได้ดำเนินการแล้วตั้งแต่ตอนเย็นของวันแข่งหรือตั้งแต่วันแรกของการจัดงาน สำหรับการแต่งกายของนางปายนั้น ส่วนใหญ่ก็จะแต่งกายด้วยชุดไทยตามสมัยนิยม ชุดไทยจักรีเป็นชุดไทยที่ได้รับความนิยมมาแต่งมากที่สุดในทุกยุคทุกสมัย ปัจจุบันก็เป็นชุดไทยประยุกต์ส่วนมากก็จะเลือกตามสภาพดินฟ้าอากาศด้วย



ขบวนนางรำ เป็นส่วนประกอบสำคัญที่สุดในขบวน เพราะใคร่หรือชมการรำเชิงของนางรำว่าจะมีท่วงท่าที่สวยงามมากน้อยเพียงใด ท่าที่ใช้รำประกวดจะสร้างความตื่นตาตื่นใจแก่ผู้ชมหรือไม่

จากการศึกษาพบว่า รูปแบบการจัดงานที่เน้นเพื่อธุรกิจและกิจกรรมบันเทิงมากเกินไป ทำให้สิ่งดั้งเดิมหรือธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างเลือนหายไป เช่นการให้มีการประมูลขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์แบบผูกขาด ก็ส่งผลกระทบต่อ “ข้าวหมาก” ที่มีคนนิยมรับประทานน้อยลงไปมาก ทั้งๆที่ข้าวหมากและบุญบั้งไฟเป็นของคู่กันมาตั้งแต่โบราณต่อไปอาจไม่ได้เห็นข้าวหมากในงานบุญ บั้งไฟอีกต่อไป

4) วันจุด สนามบั้งไฟสวนพญาแถนนับเป็นสนามแข่งขันใหญ่สนามหนึ่ง นอกจากจะมีบั้งไฟจากทั่วภาคอีสานมาร่วมแข่งขันแล้ว ยังมีการประกวดบั้งไฟแฟนซี ซึ่งเป็นบั้งไฟลักษณะใหม่ที่เกิดขึ้นจากการร่วมงานกับคณะบั้งไฟจากประเทศญี่ปุ่น เป็นบั้งไฟขนาดเล็กที่ออกแบบสร้างสรรค์ให้มีความสวยงาม ส่วนบั้งไฟแข่งที่เข้าร่วมขบวน จากการศึกษาของทีมวิจัยพบว่า ปัจจุบันไม่มีช่างทำบั้งไฟทำเองร่วมกับคนในชุมชนเหมือนในอดีต แต่ละคุ้มจะรวบรวมเงินเป็นค่าทำบั้งไฟ อัตราค่าจ้างโดยทั่วไปบั้งไฟที่มีน้ำหนัก 12 กิโลกรัมลงมา อุปกรณ์ในการทำทั้งหมดเป็นของช่างทำบั้งไฟหามาเอง ราคาประมาณ 1,200.บาทถึง1,500.บาท ถ้าอุปกรณ์เป็นของคนจ้างราคาประมาณ 800-1,200.บาท บั้งไฟแสนราคาประมาณ 5,000.บาทถึง 10,000.บาท

บั้งไฟ ที่ใช้ในการแข่งขัน ปัจจุบันจะใช้ท่อพลาสติก (ท่อพีวีซี) แทนไม้ไผ่ในการทำตัวบั้งไฟ หรือเถา ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 นิ้ว และมีความยาวระหว่าง 80-100 เซนติเมตร ดินปืน ปัจจุบันใช้ จีเกล็ดหรือดินประสิวบดแล้วตากให้แห้งเพราะถ้าชื้นแล้วจะไม่ติดไฟ ผสมกับถ่านไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้จำลา ไม้สาบเสือ ไม้มะปรักเป็นต้น การเผาถ่านต้องมีเทคนิคการเผาให้ได้ถ่านคุณภาพดี ต้องเผาให้ได้คาร์บอน 100 เปอร์เซนต์ ช่างบั้งไฟบางคนผสมกำมะถันเข้าไปด้วย แต่จะไม่ใช้มาก เพราะกำมะถันทำให้ดินปืนลุกเร็วมาก อาจทำให้ระเบิดได้ แล้วนำมาคั่วและตำให้ละเอียด ปัจจุบันใช้เครื่องบดแทนการตำ

ส่วนสูตรในการผสมดินปืนและเคล็ดลับต่างๆ มักจะปกปิดเป็นความลับ เพราะเป็นกรรมวิธีเฉพาะของช่างบั้งไฟ ในปัจจุบันมีเฉพาะบางท้องถิ่นและบางหมู่บ้านที่ยึดความสวดศุภายเป็นหลัก ชาวบ้านจะไม่ทำดินปืนเองเหมือนสมัยก่อน เพราะยุ่งยากและเสียเวลา จะซื้อดินปืนแบบสำเร็จรูป ซึ่งมีจำหน่ายในท้องตลาดเป็นถัง ถังละ 12 กิโลกรัม เวลาจะใช้อัดลงไป ในท่อพีวีซี ก็ตักชั่งบนตาชั่ง ไม่ต้องคำนวณส่วนผสมแบบสมัยโบราณ

การบรรจุดินปืน ในการบรรจุดินปืนลงไป ในบั้งไฟต้องอัดให้แน่นที่สุด ซึ่งสมัยโบราณใช้ ไม้ขนาดใหญ่อัดกระแทกลงไป ต้องหาต้นไม้ใหญ่ๆ บากต้นไม้เป็นร่องแล้วเอาเถาบั้งไฟวางลงในร่องเป็นฐานรองรับเตรียมอัดดินปืน แต่ในปัจจุบันที่จังหวัดยโสธรและท้องถิ่นอื่นๆ จะใช้แม่แรงอัดแทนด้วยระบบไฮดรอลิก เพราะทำให้ทุ่นเวลาเป็นอย่างมาก โดยมีช่างบั้งไฟหรือผู้ที่ชำนาญคอยควบคุมดูแลจนกว่าจะเสร็จสิ้น

ส่วนการเจาะรูขนวนนี้ต้องอาศัยผู้ชำนาญ ไม่เช่นนั้นอาจเกิดอันตรายขณะที่จุดหรือบั้งไฟไม่ขึ้น ช่างเจาะจะใช้เหล็กเจาะหลายขนาด ประมาณ 5-7 อัน คล้ายสว่านเจาะให้เป็นรู จากส่วนท้ายไปยังส่วนหัวโดยรูที่เจาะจะเล็กลงไปเรื่อยๆ ถ้าเจาะรูขนวนไม่ตรง บั้งไฟจะแตก เพราะดินปืนจะดันออกข้างๆ วิธีแก้ก็คือ เอนน้ำใส่ลงไปอีก แรงอัดจะน้อยลง ไม่แรง หรือเอาเศษผ้าชุบน้ำพันใส่ไม้แพะเข้าไปในรูขนวน เรียกว่า ผัด คือ ถ้างูขนวนไม่ให้มีเศษดินปืนตกค้างอยู่เลย

การทำสายขนวน ก่อนจะใส่เกล็ด หรือ สลัก ตรงส่วนท้ายของบั้งไฟ ซึ่งเกล็ดจะทำด้วยไม้ไผ่ที่กลึงเกลี้ยงจนกลม กันแรงระเบิดที่ขับพุ่งออกมา จะใช้เศษผ้าพันให้ยาวคลุมกับดีเกล็ดยัดเข้าไปในรูขนวนและปล่อยหางขนวนไว้สำหรับจุดไฟ

การเจาะรูขนวนในสมัยโบราณ ช่างบั้งไฟสามารถทำให้บั้งไฟเกิดเสียงต่างๆ กันในขณะที่จุดบั้งไฟและยังทำให้บั้งไฟขับเคลื่อนขึ้นไปในลักษณะต่างๆ ได้ แต่ปัจจุบันศิลปะการเจาะรูขนวนหรือลูกเล่นในการเจาะรูขนวนต่างๆ ไม่มีอีกแล้ว ศิลปะการเจาะรูขนวนดังกล่าวมีอยู่ด้วยกัน 3 แบบ ดังนี้

1. แบบแม่ฮ้างเปิดขึ้น ตรงกับภาษากลางว่าแม่ฮ้างเปิดผ้าถุง แบบนี้บั้งไฟจะส่งเสียงดัง “จ๊าด...” ก่อนจะพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้าในทันทีทันใด

2. แบบศาลถอดยอด แบบนี้ขณะที่จุดบั้งไฟจะส่งเสียงดัง “ต๊ึด-ต๊ึด-ต๊ึด” ก่อน ที่จังหวัดจะเล็กน้อย แล้วพุ่งขึ้นไปในทันที

3. แบบโมกคัลลาหลงทึบ หรือโมกคัลลาหลงทวิปนั่งเอง แบบนี้เป็นการเจาะรูขนาดที่พัฒนาขึ้นในระยะต่อมา บั้งไฟจะพุ่งขึ้นแรงและสูงที่สุด จากนั้นทำท่าวางลำแล้ววิ่งเป็นวงกลม ก่อนจะดึงหัวลงสู่พื้นดิน

อายุการใช้งานของบั้งไฟ จะใช้งานได้ดีที่สุดคือหลังทำเสร็จใหม่ๆ ถ้าทิ้งไว้นานวันคุณภาพของดินปืนจะเสื่อมลงไม่ไวไฟ เมื่อนำไปจุดอาจขึ้นไม่สูงหรือไม่ขึ้นเลย

อดีตถึงปัจจุบันเทคนิคการผสมดินปืนและเทคนิคการอัดบั้งไฟจะเป็นความลับเฉพาะช่างบั้งไฟหรือค่ายบั้งไฟ(ปัจจุบัน) จึงไม่เป็นที่เปิดเผยต่อสาธารณะชน

การทำฐานจุดบั้งไฟหรือค้ำบั้งไฟ ปัจจุบันฐานจุดบั้งไฟมีการทำฐานจุดบั้งไฟตามหลักวิทยาศาสตร์ใช้วัสดุที่คงทนถาวร (ใช้เหล็ก) ฐานจุดบั้งไฟมีการเทคอนกรีตผสมเสร็จ มีฐานจุดบั้งไฟหลายขนาด (วัดตามความสูง) ซึ่งแต่ละฐานจุดจะใช้จุดบั้งไฟที่ต่างขนาดกัน ตั้งอยู่ในสวนสาธารณะพญาแถน สามารถใช้จุดบั้งไฟได้เป็นเวลาหลายปีและทำให้เกิดความสะดวกเป็นอย่างมาก

การเลือกสถานที่ในการจุดบั้งไฟอยู่ที่สวนสาธารณะพญาแถน เนื่องจากเป็นสถานที่โล่งกว้าง ห่างไกลชุมชน สามารถรองรับผู้คนได้จำนวนมาก การตั้งสถานที่ให้ห่างชุมชนเพื่อป้องกันอุบัติเหตุจากบั้งไฟ เช่น บั้งไฟตกถูกบ้านเรือน และฐานจุดจะต้องตั้งฐานจุดให้บั้งไฟพุ่งไปในทิศทางที่ออกจากชุมชน

พิธีกรรมก่อนจะมีการนำบั้งไฟขึ้นจุด ทุกคณะทุกค่ายจะต้องมีการไหว้ครูหรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือ สิ่งที่น่ามาประกอบพิธีได้แก่ ไบมะยม ใบคูณ ใบเงินใบทอง ดอกไม้ รูปเทียน บางคณะจะมีเครื่องเช่น ไหว้ด้วย เป็นของหวานของขาว บางทีก็มีน้ำแดงถวาย แต่ที่เห็นมีทุกเจ้าทุกคณะเลยก็คือเหล้า ทุกคณะจะประกอบพิธีก่อนนำบั้งไฟขึ้นสู่ฐานจุด

การจุดบั้งไฟถวายแถน การบวงสรวง การจุดบั้งไฟจะมีการจุดเพื่อบวงสรวงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ชุมชนนับถือ จังหวัดยโสธรจุดบวงสรวงเจ้าพ่อมเหศักดิ์ ส่วนการจุดถวายแถนนั้นเป็นสัญลักษณ์เพื่อเตือนให้พญาแถนทราบว่าถึงฤดูกาลทำนาแล้ว พญาแถนจะต้องทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล หรืออีกนัยหนึ่งเพื่อให้ชาวบ้านทราบว่าได้เวลาทำนาแล้ว ได้ร่วมกันสนุกสนานก่อนถึงการทำนาซึ่งมีเวลาหลายเดือน

การเตรียมบั้งไฟก่อนขึ้นฐานจุดหลังจากทำพิธีไหว้ครูแล้ว ช่างบั้งไฟต้องทำการมัดบั้งไฟ ซึ่งก็คือการล้ารูขนาดไม่ให้มีเศษดินปืนตกค้างอยู่เลย การมีดินปืนตกค้างอยู่ในรูขนาดจะทำให้การเผาไหม้ของดินปืนไม่เป็นไปตามลำดับการอัด อาจทำให้บั้งไฟแตกหรือขึ้นไม่สูงได้ การมัดบั้งไฟทำได้โดยการเอาเศษผ้าชุบน้ำพันใส่ไม้แห่เข้าไปในรูขนาดแล้วก็หมุนๆเอาเศษดินปืนที่ตกค้างอยู่ออกมา ซึ่งก็เป็นเทคนิคของช่างแต่ละคน สูตรการมัดบั้งไฟนั้นก็ต่างกัน ช่างบางคนอาจใช้น้ำ บางคนอาจใช้

นมสด บางคนใช้ทั้งน้ำทั้งนมสดผสมกัน หรือใช้นมสดบวกกับดินเหนียว ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวก่อนการจุดบั้งไฟก็ยังคงมีการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวจากอดีตจนถึงปัจจุบันอยู่

การเตรียมบั้งไฟขึ้นจุด การลี้ยงรูชนวน จะทำการก่อนการจุดบั้งไฟ โดยการนำผ้าชุบน้ำใส่ไม้ยาว ๆ เรียกว่า “ผัด” แห่ลี้ยงรูชนวนไม่ให้มีเศษดินปนติดค้าง โดยช่างบั้งไฟจะคลุกเศษดินปนที่ติดออกมา กับเศษผ้า ในการลี้ยงรูชนวนถ้าลี้ยงมากเกินไปจะทำให้รูชนวนเปิดใหญ่มากเกินไป ดินปนจะไม่แรง บั้งไฟอาจจะไม่ขึ้น ถ้าลี้ยงรูชนวนน้อยเกินไป รูชนวนจะเปิดน้อย ดินปนแรง ทำให้บั้งไฟแตกได้

อุปกรณ์และเทคนิคการจุดบั้งไฟปัจจุบันเป็นการจุดแบบไฟฟ้าโดยการใช้แบตเตอรี่รถในการจุดผ่านสายไฟฟ้าส่วนเทคนิคการจุดนั้นจะขึ้นอยู่กับบุคคลที่ทำบั้งไฟหรือค่ายบั้งไฟ

การทำตัวจุดต่อไฟตัวจุดต่อไฟ เรียกว่า “ต้อ” ขั้นตอนการเตรียมตัวจุดบั้งไฟทำดังนี้

- เตรียมไม้ไผ่ที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 0.5 เซนติเมตร ยาว 80 เซนติเมตร
- ใช้สายไฟ 2 เส้น ลอกพลาสติกด้านนอกออกบริเวณส่วนปลายให้มีความยาวประมาณ 0.5 เซนติเมตร นำสายไฟทั้งสองเส้นติดขนานข้างไม้ไผ่
- นำตัวนำ เช่น ลวดทองแดง หรือฟอยขัดหม้อ เชื่อมปลายสายไฟทั้ง 2 เส้น
- นำส่วนปลายวางลงบนพลาสติกบาง ขุ่น ขนาดกว้าง 5 เซนติเมตร ยาว 6 เซนติเมตร
- นำดินประสีวางลงบนส่วนปลายไม้ไผ่
- พันห่อพลาสติก
- พันห่อพลาสติกโดยใช้ด้าย
- จะได้ต้อสำหรับใช้ต่อไฟ และจะใส่เข้าไปในตัวบั้งไฟหลังจากเสร็จสิ้นการลี้ยงรู

ชนวน โดยให้ปลายหัวของ ต้ออยู่ต่ำลงมาจากตัดคอประมาณ 2 นิ้ว

อุปกรณ์ที่ใช้และวิธีการจับเวลา ปัจจุบัน อุปกรณ์ประกอบด้วย นาฬิกาจับเวลา กล้องส่องทางไกล วิทยุสื่อสาร โดยเป็นทีมงานที่ได้รับการยอมรับในเรื่องการจับเวลาบั้งไฟ โดยในทีมงานจะมีบุคคลมากกว่า 5 คน โดยมีหน้าที่ต่างกันไป โดยคนจุดบั้งไฟขึ้นจนบั้งไฟตกมีอย่างน้อย 3 คน คนพากย์ 1 คน คนจับเวลา 1 คน หรือมากกว่า ติดต่อสื่อสารกันผ่านวิทยุสื่อสาร

การเล่นเฉพาะ (บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงตม) บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงตม ในอดีต กระทำเพื่อให้ทราบว่าบั้งไฟของใครที่จุดแล้วบั้งไฟไม่ขึ้นโดยการเอาบุคคลนั้นลงโคลนให้ร่างกายเปื้อนด้วยโคลน แต่ปัจจุบันการเล่นโคลนเป็นเรื่องสนุกสนานโดยคนที่ทำบั้งไฟไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเล่นโคลนเลย จะเป็นการเล่นโคลนของคนที่ชอบความสนุกสนานจากการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ จึงสามารถเห็นคนที่เล่นโคลนไปทั่ว ซึ่งไม่ตรงกับความหมาย บั้งไฟบั้งขึ้นเอาคนลงตม เหมือนในอดีตที่ผ่านมา

จากการศึกษาของทีมวิจัยพบว่า ชุมชน และช่างทำบั้งไฟแข่งในแต่ละท้องถิ่นไม่ได้มีบทบาทในการทำบั้งไฟเข้าร่วมขบวนประเพณีบุญบั้งไฟอีกต่อไป เนื่องจากการทำบั้งไฟในปัจจุบันใช้เครื่องมือ เครื่องมือ เทคโนโลยีมากขึ้น การทำบั้งไฟต้องลงทุนสูง ประกอบกับจุดประสงค์ของการจุดบั้งไฟ

เป็นเรื่องการแข่งขัน ทำให้มีเฉพาะค่ายบั้งไฟใหญ่ มีชื่อเสียง อยู่ในวงการพนันแข่งขันเท่านั้นที่สามารถดำเนินการได้ บรรยายกาศ “เด็กน้อยเล่นหม้อตามถนน” เหมือนในอดีตหายไป พอๆกับบั้งไฟน้อยกำลังจะสูญหายไป ไม่มีใครสืบทอดการทำ ทั้งบั้งไฟแข่งขัน บั้งไฟน้อยชนิดต่าง ๆ ถูกผลิตด้วยธุรกิจการค้า แทนผลผลิตด้วยตำนานความเชื่อ และความผูกพันร่วมกันของคนในชุมชนเหมือนในอดีต

5) สนามบั้งไฟ จากการศึกษาข้อมูลประเพณีบุญบั้งไฟทั้งบ้านดอนเชียง และจังหวัดยโสธร ทีมวิจัยมีข้อสรุปที่ตรงกันว่า ปัจจุบันจุดประสงค์ของการจุดบั้งไฟเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือเน้นการแข่งขัน เป็นการพนัน และเป็นระบบธุรกิจ ระบบเหล่านี้เชื่อมโยงมาถึงประเพณีบุญบั้งไฟทั้งในระดับจังหวัด และชุมชน ไม่เพียงแต่มีอิทธิพลต่อรูปแบบ วิธีการจัดการดำเนินงานในประเพณีบุญบั้งไฟเท่านั้น หากยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวคิด ความเชื่อ ศรัทธา และคุณค่าดั้งเดิมสืบทอดกันมา ด้วยเหตุนี้ทีมวิจัยจึงได้ติดตามศึกษาข้อมูลในเรื่องนี้ ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ได้เปิดเผยโดยทั่วไป และค่อนข้างต้องระมัดระวังในการนำเสนอ และพบผลการศึกษาเป็นดังนี้

การก่อกำเนียบบั้งไฟ เริ่มจากมีทีมงานที่เคยจัดประจำทุกปี โดย จังหวัดศรีสะเกษ จะมี 2 ค่ายใหญ่ที่เป็นที่รู้จักคือทีมงาน ก. และทีม น. โดยทีมงานเหล่านี้จะตระเวนไปติดต่อตามหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อขอสถานที่จัดงานบุญบั้งไฟ พร้อมเสนอเงื่อนไขให้กรรมการหมู่บ้านว่าจะให้เงินจำนวนเท่าใด จากข้อมูลทราบว่าการจัดงานแต่ละครั้งทีมงานจะต้องจ่ายให้หมู่บ้านวันละไม่ต่ำกว่า 1 แสนบาท โดยทีมจัดงานจะได้เงินคืนจาก 1) บัตรผ่านประตูเข้าไปชมงาน คนละ 40-50 บาท (โดยปัจจุบันคนละ 100 – 200) 2) ค่าจอดรถคันละ 50 บาท และ 3) ค่าเช่าเต็นท์ เต็นท์ละ 500 บาท ค่าเช่าร่มคันละ 100 บาทต่อวัน และอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งการจัดแต่ละครั้งจะมีคนมาร่วมเป็นหลักหมื่น

ขณะเดียวกัน รายได้ที่เข้าหมู่บ้านและวัด จัดครั้งละประมาณ 3-5 วัน จึงไม่ต่ำกว่า 3 แสนบาท ซึ่งมากกว่าการจัดงานบุญผ้าป่าในแต่ละปี อีกทั้งคณะกรรมการหมู่บ้านก็ไม่ต้องวุ่นวายเหมือนกับการจัดงานผ้าป่าอีกด้วย เพราะการจัดการทั้งหมดจะเป็นภาระของทีมจัดงานที่เข้ามาจัด ชาวบ้านเพียงแค่วางเงินอย่างเดียว จึงทำให้ชาวบ้านเมินจัดงานบุญผ้าป่า

กลุ่มคนเล่นพนันดังกล่าวมี 2 กลุ่ม โดยกลุ่มที่เป็นคนตั้งโต๊ะรับแทง เรียกว่าเขียนขี้ กลุ่มนี้จะเป็นคนเขียนราคา เช่นบั้งไฟบั้งนี้จะขึ้นไม่เกิน 300 วินาทีก็จะเขียนให้อีกกลุ่ม ซึ่งเรียกว่าเขียนไล่ มารับแทง ถ้าบั้งไฟบั้งนั้นขึ้นเกิน 300 วินาทีเขียนไล่ก็จะได้เงินไป ซึ่งการแทงแต่ละบั้งเริ่มตั้งแต่หลักร้อยหนักสุดเป็นหลักแสนก็มี การได้เสียจากการแทงแต่ละครั้งใช้เวลาเพียงไม่กี่นาที หากได้ก็ได้เงินเป็นกอบเป็นกำ ทว่าหากเสียก็เสียหนัก ทำให้ทั้งเขียนไล่ เขียนขี้หลายรายหมดเนื้อหมดใจไปตาม ๆ กัน ยิ่งไปกว่านั้นยังพบว่าบางรายครบครวแตกแยก โดยเฉพาะเขียนพนันที่เป็นผู้หญิงเมื่อเสียเงินมาก ๆ ก็ไม่กล้ากลับบ้าน กลับตระเวนไปตามหมู่บ้านที่จัดงานบั้งไฟ บางรายก็ยอมเสียตัวเพื่อแลกกับการได้เงินมาแทงบั้งไฟต่อ เพื่อคิดจะได้เงินกลับคืนมา

ผู้ให้สัมภาษณ์ได้เปิดโปง เล่ห์เหลี่ยมกลโกงบ่อนบั้งไฟ ด้วยว่า บ่อนบั้งไฟจะเป็นที่รู้กันว่าจะมีบั้งไฟที่เรียกว่า บั้งไฟดัม หมายถึง บั้งไฟที่มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักของเหล่าเซียนพนัน โดยเฉพาะเซียนไล่ ว่าหากแทงบั้งไฟของค่ายนี้จะไม่ผิดหวัง หลังจากแทงได้เงินตลอดวันนี้เลยมันใจสุดๆ ทุ่มหมดหน้าดักแทงบั้งไฟค่ายดังกล่าว เมื่อเจ้าของค่ายเห็นมีการได้เสียกันมาก โดยคนของค่ายบั้งไฟจะเป็นคนเขียนเวลาเอง หรือที่เรียกว่า เขียนยัง เมื่อเห็นว่าได้ราคาดีแล้วก็จะมีการทำให้บั้งไฟขึ้นไม่ตรงเวลาที่เขียนไว้ เช่น การใช้ดินปืนที่ทำการระเบิดชิฟระเบิดหัวออกเมื่อไปถึงสูงระดับหนึ่ง ซึ่งวิธีการนั้นจะแนบเนียนมาก หากใครที่เพิ่งเข้าวงการใหม่ ๆ จะไม่รู้เลยว่านั่นคือบั้งไฟดัม จนทำให้บรรดาเซียนไล่ทั้งหลายหมดเนื้อหมดตัวไปตาม ๆ กัน

ส่วนสาเหตุที่ตำรวจจับกุมการเล่นพนันได้น้อยนั้น เนื่องจาก การจัดงานบุญบั้งไฟแต่ละครั้งจะต้องขออนุญาตจัดงานเริ่มจากการทำเรื่องขอจากทางการ จะอนุญาตหรือไม่เป็นดุลพินิจของทางการ การขอทุกครั้งจะอ้างว่าเป็นการจัดงานบุญประเพณี จากนั้นตำรวจจะถูกเชิญให้ไปทำหน้าที่ในการดูแลรักษาความปลอดภัย โดยเป็นที่รู้กันว่าในการจัดงานแต่ละครั้งจะต้องมีการจับที่เรียกว่าการจับโซ้ว โดยคณะกรรมการหมู่บ้านที่จัดงานจะขออาสาสมัคร 3-5 คน โดยตกลงราคาค่าจ้างรายละ 500-1,000 บาท เพื่อให้ตำรวจจับไป

หลังจากนั้นเมื่อไปถึงโรงพักก็ลงบันทึกประจำวันว่าได้จับกุมเซียนพนันได้ จากนั้นก็มีคนตามไปจ่ายเงินประกันตัวออกมา ซึ่งจะทำให้ดูเหมือนว่า ตำรวจไม่ได้นิ่งดูเฉยแต่มีการจับกุมผู้ที่เล่นการพนันในงานแล้ว ทั้งที่บรรดาเซียนบั้งไฟตัวจริงกำลังเล่นกันอย่างโจ่งครึม ที่สำคัญทราบว่าตำรวจที่เกี่ยวข้องบางคนในพื้นที่ก็มีผลประโยชน์ร่วมด้วย จึงเป็นสาเหตุให้การจัดงานเป็นไปอย่างราบรื่น

ครุรายหนึ่ง (ผู้ให้ข้อมูล) ที่ติดการพนันชนิดนี้จนถอนตัวไม่ขึ้น เล่าว่า “เริ่มเล่นพนันบั้งไฟมาเมื่อปีที่แล้ว แรกๆ ไม่รู้ว่าเขาเล่นบั้งไฟกันอย่างไร วันหนึ่งไปที่ขบวนบั้งไฟที่บ้านเพื่อนปีที่แล้ว เห็นเขาเล่นกันสนุกสนานก็ลองแทงดู แรกๆ ก็เล่นแค่ 100 บาทก่อน โดยเพื่อนที่เล่นมาก่อนจะแนะนำว่า บั้งไฟค่ายไหนเล่นได้หรือไม่ได้ วันแรกจำได้ว่าลงทุนไปร้อยเดียวแต่ได้เงินเป็นพัน ก็เริ่มคิดว่าจะน่าสนใจไม่น้อย และเข้าใจว่าทำไมคนถึงได้แหกกันไปเล่นตามหมู่บ้านต่างๆ ที่มีการจัดงานบั้งไฟโดยทีมงานที่จัดงานจะประกาศผ่านเครื่องขยายเสียงงานต่องาน และก็รู้กันจากปากต่อปากว่าจะมีการจัดงานบ้านไหนบ้าง”

ผู้ให้สัมภาษณ์รายหนึ่งกล่าวว่า “ที่ผ่านมามีคนมาพบว่ามีคนเสียหนัก ๆ ต้องกู้เงินทั้งในและนอกระบบ บางรายก็ออกมากู้ดอกเบี้ยร้อยละ 20 เพื่อหวังจะเอาคืน บางรายถึงขั้นนำโฉนดที่ดินไปจำนอง โดยเฉพาะครุบางคนที่มีสิทธิ์กู้เงินจากที่ต่าง ๆ ก็เข้ามาหลายแสน แต่ก็หมดไปกับบ่อนบั้งไฟ”

คนไข้ภาวะซึมเศร้ารายหนึ่งเปิดเผยถึงน้ำตา ถึงความทุกข์ทรมานใจที่ได้รับอยู่ในขณะนี้ ปัจจุบันว่า สามีถูกผีบั้งไฟเข้าสิงจนเกินคำว่า “หน้ามืดตามัว” ตามไปเล่นทุกสนามไม่ว่าใกล้ไกลแค่ไหนก็ตาม ทรัพย์สินทั้งหลายทั้งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตละลายไปเหมือนหม้อบั้งไฟถูกจุด ลูกเต๋าที่ไป

หาเงินตามต่างจังหวัด หาเงินมาได้ส่งมาให้ทางบ้านใช้หนี้ ธกส. มันก็หายวับไปในสนามบั้งไฟ วัวไม่เหลือสักตัว ที่นาที่เป็นนามูลนามัง (นาที่เป็นสมบัติสืบทอดจากพ่อแม่) โฉนดมันไปอยู่ไหนก็ไม่รู้ ถ้ามึงก็มีแต่ค่าเรากลับ เท่านั้นยังไม่พอยังไปมีกิ๊กเอามาเยาะเย้ยเราถึงบ้านอีก จะหย่าก็ไม่ได้อาย บ้านเมืองเขา จะให้นอนหลับกินได้โดยไม่คิดอะไรยังงี้ไหว บ่อนบั้งไฟช่างส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวดีแท้

กลุ่มบุคคลที่ตำรวจจับตาเพราะไปตระเวนจับบ่อนบั้งไฟหากินอยู่กับการพนันบ่อนบั้งไฟในอีสานใต้มีอยู่ 5 กลุ่ม คนพวกนี้กำลังทำให้ “งานบุญ” เต็มไปด้วย “ผีพนัน” จนชาวบ้านต้องเสียเงินเสียทองไปกับการเสี่ยงดวงติดจรวดพื้นบ้าน

โดยมีกลุ่มคน 5 กลุ่มถูกขนานนามว่าเป็นผู้จัดการพนันบั้งไฟ รู้จักกันอย่างกว้างขวางในดินแดนอีสานใต้ โดยเฉพาะในเขตยโสธร ศรีสะเกษ สุรินทร์ และร้อยเอ็ด รวมไปถึงอุบลราชธานีบางส่วน ประกอบด้วย

1. กลุ่มของนักการเมืองท้องถิ่นชื่อดังคนหนึ่งร่วมกับเพื่อนนักการเมืองท้องถิ่น เคลื่อนไหวตั้งบ่อนบั้งไฟอยู่ในเขตจังหวัดยโสธร

2. กลุ่มของชายคนหนึ่งที่เป็นกรรมการบั้งไฟชื่อดัง ที่รู้จักกันในชื่อของ “.....” เคลื่อนไหวเป็นขาใหญ่อยู่ใน อ.มหาชนะชัย จังหวัดยโสธร

3. กลุ่มของ “หมอ...” คนในพื้นที่ อำเภोजึงโคราช จังหวัดอุบลราชธานี

4. กลุ่มของ “เจ้...” คนพื้นที่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ร่วมมือกับนายตำรวจระดับสารวัตรคนหนึ่ง ใน จังหวัดสุรินทร์ แก๊งนี้นับเป็นขาใหญ่ เพราะมีสีกากีคอยคั่นหลัง สุดท้ายกลุ่มที่

5 “เสี่ย...” นายทุนขาใหญ่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ มีอิทธิพลไม่แพ้กัน

“ทั้ง 5 กลุ่มจะเคลื่อนที่ไปจัดการแข่งขันพนันบั้งไฟในจังหวัดต่างๆ มีการพุดจากกันในกลุ่มเพื่อไม่ให้แย่งลูกค้ากันเอง แต่ครั้งจะจัดกัน 2-3 วัน ยิ่งบั้งไฟวันละ 30-50 ดอก แต่ละดอกรวมเงินพนันกันเป็นหลักล้านขึ้นไป หากคำนวณโดยรวมแล้วในแต่ละวันจึงมีเงินพนันหมุนเวียนไม่ต่ำกว่า 30-50 ล้านบาทเลยทีเดียว”

วิธีเล่นจะเริ่มจากผู้จัดจะใช้รถโฆษณาไปตามหมู่บ้านให้ชาวบ้านมารวมตัวกัน เมื่อถึงวันแข่งขันจะมีคณะกรรมการกลางขึ้นมา 1 ชุดเป็นผู้คัดเลือกและตัดสิน โดยการแข่งขึ้นคณะกรรมการจะจับเวลาจากที่บั้งไฟพุ่งลอยอยู่เหนือท้องฟ้าว่าขึ้นไปกี่นาทีจึงระเบิดหรือตกลง

สำหรับวิธีพนันจะให้คนที่มาร่วม “เล่นพนันกันเอง” บรรยายกาจึงคล้ายกับสนามมวยที่ให้ผู้เล่นจับพนันกันเอง การแทงจะเริ่มจากผู้ใดเสนอว่าบั้งไฟดอกนั้นจะถูกจุดขึ้นไปโดยใช้เวลากี่นาที เมื่อเสนอเวลาแล้วชาวบ้านที่มาพนันก็จะเลือกว่าจะ “แทงยั้ง” หรือ “แทงไล่” หากแทงยั้งก็หมายถึงเวลาของบั้งไฟดอกนั้นต้องต่ำกว่าเวลาที่เสนอ ในทางกลับกันหากแทงไล่ก็หมายถึงเวลาของบั้งไฟมากกว่าเวลาที่เสนอไว้ในตอนแรก

ผู้เสนอเวลาจะเป็นใครก็ได้แล้วแต่ผู้พนันจะเลือก และอาจจะพนันกันมากกว่าเจ้าเดียวก็ได้ จึงทำให้การจุดบั้งไฟแต่ละดอกมีวงเงินพนันจำนวนมาก ส่วนการเสนอเวลาผู้เสนอจะพิจารณาจากเจ้าของหรือผู้ผลิตบั้งไฟ และดินปืนที่ใช้ในการขับเคลื่อน

การแทงพนันบั้งไฟก็ง่ายๆเหมือนคนเล่นทายผลฟุตบอลนั่นแหละ แต่ต่างกันเพียงการเล่นพนันบั้งไฟ เขาจะนับที่เวลาขึ้นจนตกถึงพื้นนับเป็นวินาที เช่นพอประกาศบั้งไฟบั้งไหนจะจุด เขียนพนันที่เข้าร่วมนั่ง เขาจะเริ่มให้ราคาว่า บั้งนี้จะขึ้นกี่วินาที เช่น 250 วินาทีขึ้น บรรดาแมงเม่า หรือ”เขียนไล่” ก็จะแห่แทง ประตูกินมาหลายประตู ตั้งแต่เวลาขึ้น หรือไม่ขึ้นจากฐาน คนเร่แทงตามร่มเขียนหยัง ไม่ต่างกับเทศกาลออกร้านโอท็อป ราคาเริ่มต้นรับตั้งแต่ 50 บาท ถึงหมื่น บั้งไฟค่ายใหญ่มีดีกรีเคยได้แชมป์ จะมีเขียนร่มแทงตั้งแต่หลักแสนถึงล้านก็มี

โดยคณะกรรมการจะประกาศว่าบั้งไฟที่จะจุดต่อไปเป็นของเจ้าใด และเป็น “บั้งไฟหมื่น” หรือ “บั้งไฟแสน” โดยคำว่าหมื่นและแสน คือตัวบอกน้ำหนักดินปืนในความหมายของชาวบ้านในวงการบั้งไฟ ที่ไม่ได้หมายถึงมาตรวัดในระบบเมตริกที่เราคุ้นกันอยู่

การจัดพนันหากเป็นนัดใหญ่ ๆ จะมีชาวบ้านมาชมและเล่นพนันหลายหมื่นคนทีเดียว จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่งานพนันบั้งไฟจะมีบริษัทประกันภัยรายใหญ่ๆ มารับประกันภัยหมู่เพื่อป้องกันอุบัติเหตุจากการระเบิดของบั้งไฟที่มีให้เห็นอยู่ในแต่ละปี การจัดแต่ละครั้งผู้จัดจะได้เงินจำนวนมากจากค่าบัตรเข้าชม ค่าเช่าพื้นที่ขายอาหารและน้ำดื่ม ค่าจอดรถ ค่าเช่าเก้าอี้ ที่สำคัญผู้จัดก็ยังรับพนันเองด้วย

สถานที่จัดแสดงบั้งไฟและนิยมจัดทำบั้งไฟนั้นอยู่ในพื้นที่ อำเภออย่างชุมน้อย รายีไสล และเมือง ของ จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอกือวัง และอำเภอมหาชนะชัย ของ จังหวัดยโสธร อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเชียงโน และวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ส่วนผู้ผลิตบั้งไฟที่มีชื่อเสียงถูกจัดอันดับโดยชาวบ้านที่เรียกว่าเป็น “ท็อปเทน” ประกอบด้วย พยัคฆ์อีสาน แอ๊ดเทวดา สุริโยทัย เสือโหย เทพพนม เทพเวลา ท้าวมีชัย เพชร สร้างปี หนึ่งเดียว ห้วยชะยุ้ง และบอยอุบลฯ

กลุ่มนายทุนจะต้องจ่ายเงินค่าบั้งไฟให้กับค่ายบั้งไฟที่นำบั้งไฟมาจุดด้วยอัตราดังนี้

ขนาดท่อบั้งไฟ (เส้นผ่าศูนย์กลางท่อ PVC)	ราคา
ท่อ 2 นิ้ว	1,500-2,000 บาท
ท่อ 3 นิ้ว	2,000-4,000 บาท
ท่อ 5 นิ้ว	8,000-20,000 บาท
ท่อ 6 นิ้ว	15,000-25,000 บาท
ท่อ 8 นิ้ว	28,000-30,000 บาท
ท่อ 10 นิ้ว	50,000 บาท ขึ้นไป

นอกจากนี้แล้วยังมีธุรกิจเช่าฐานจุดบั้งไฟโดยมีกลุ่มผู้ให้เช่าฐานจุดบั้งไฟ มาก่อสร้างฐานจุดบั้งไฟ ซึ่งจะเป็นฐานเสาปูนขนาดใหญ่และเหล็ก เมื่อต้องการตั้งฐานบั้งไฟผู้รับเหมาจะมาดำเนินการก่อสร้างให้และเมื่อเสร็จงานจะรื้อถอน โดยฐานจุดบั้งไฟนี้สามารถดำเนินการตั้งฐานได้ทุกพื้นที่

สถานที่ที่เหมาะสมกับการจัดเป็นสนามบั้งไฟ ต้องเป็นที่มีพื้นที่ว่างจำนวนมาก โดยสามารถจอดรถยนต์ได้จำนวนมาก มีพื้นที่ให้เช่าร้านค้าได้จำนวนมาก การคมนาคมสะดวก ห่างไกลจากแหล่งชุมชนหรือฐานจุดบั้งไฟจะต้องไม่สร้างความเดือดร้อนจากบั้งไฟที่จุด

6) สภาพปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากประเพณีบุญบั้งไฟ

การพนัน

ทั้งที่เป็นงานประเพณีและแอบอ้างประเพณีเป็นบ่อนพนันบั้งไฟ

จากอดีตถึงปัจจุบัน งานประเพณีบุญบั้งไฟมีการพนันเข้ามาเกี่ยวข้องตลอดมา โดยในอดีตนั้นการพนันจะเป็นการพนันระหว่างบุคคลที่นำบั้งไฟมาจุดเพื่อเป็นการแข่งขันกันในเรื่องของบั้งไฟขึ้นสูงเท่านั้น แต่ในปัจจุบันมีการนำเล่นการพนันในรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปและมีผลกระทบมากขึ้น โดยมีการพนันในรูปแบบที่เรียกว่า บ่อนพนันบั้งไฟ (เกิดขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2543) โดยมีการอ้างประเพณีบุญบั้งไฟในการแอบอ้างเพื่อดำเนินการบ่อนพนันบั้งไฟ

การทะเลาะวิวาท

จากอดีตถึงปัจจุบันการทะเลาะวิวาทในงานประเพณีบุญบั้งไฟมีตลอดมาแต่ความรุนแรงในการทะเลาะวิวาทมีความแตกต่างกัน โดยในอดีตการทะเลาะวิวาทจะเป็นเรื่องของการชกต่อยกันเท่านั้น แต่ในปัจจุบันการทะเลาะวิวาทเป็นการใช้อาวุธในการทะเลาะวิวาท เช่น การใช้มีด การใช้ปืนเป็นต้น และในระดับจังหวัดมีการแก้ไขปัญหาการทะเลาะวิวาทโดยการจัดการประกวดกองเชียร์โดยมีการจัดเวทีประกวดกองเชียร์ในจุดที่ทางจัดให้เพื่อลดปัญหาการทะเลาะวิวาทและการใช้เลื่อยรบกวนบุคคลอื่น

เครื่องดื่มแอลกอฮอล์และยาเสพติด

จากอดีตถึงปัจจุบัน รูปแบบการเข้ามาเกี่ยวข้องกับงานประเพณีของเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และยาเสพติด โดยในอดีตประเภทของเครื่องดื่มแอลกอฮอล์นั้นจะได้จากการหมักของชาวบ้านเองที่เรียกว่า สาโท แต่ในปัจจุบันเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องมากขึ้นและมีการจำหน่ายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในงานประเพณี ในระดับหมู่บ้านจะมีการจำหน่ายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในระหว่างงานประเพณีบุญบั้งไฟเป็นจำนวนมาก การจำหน่ายจากร้านโชห่วยในชุมชนและแผงขายจากบุคคลภายนอก ในระดับจังหวัดมีการเข้ามาสนับสนุนของผู้ผลิตเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในงานประเพณีบุญบั้งไฟ พร้อมกันนั้นมีการจัดจำหน่ายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในงานประเพณีด้วย

การกระทำผิดทางเพศ

จากอดีตจนถึงปัจจุบันในเรื่องของการล่วงละเมิดทางเพศมีการพบเห็นอยู่บ้างแต่รูปแบบไม่เหมือนกันและเจตนาต่างกัน โดยในอดีตการล่วงละเมิดทางเพศเกิดจากคนที่เมาและขาดสติมีการจับมือถือแขนเท่านั้น เมื่อมีการต่อว่ากล่าวตักเตือนก็จะหยุด แต่ในปัจจุบันเมื่อมีกิจกรรมในงานประเพณีบุญบั้งไฟที่เปลี่ยนไปและเพิ่มขึ้น การล่วงละเมิดทางเพศจึงมีความรุนแรงมากขึ้นนับไปตั้งแต่ ลามกอนาจาร การมีเพศสัมพันธ์แบบเต็มใจและไม่เต็มใจเกิดขึ้น จนถึงการก่ออาชญากรรมทางเพศ นอกจากนั้นยังมีการแฝงเข้ามาของการจำหน่ายยาเสพติดให้กับกลุ่มผู้ร่วมการบุญบั้งไฟ รวมถึงการเสพยาเสพติดระหว่างงานประเพณีบุญบั้งไฟ

งบประมาณในการจัดงาน

จากอดีตถึงปัจจุบัน การตั้งงบประมาณในการจัดงานประเพณีนั้น โดยในอดีตจะเป็นการร่วมมือร่วมแรงกันของบุคคลในชุมชนจึงเกิดค่าใช้จ่ายจำนวนน้อยมาก เพราะอาศัยการร่วมมือกันในชุมชนในการดำเนินทั้งหมด แต่ในปัจจุบันการดำเนินงานในการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟนั้นเปลี่ยนแปลงไป มีการดำเนินงานในรูปแบบของคณะกรรมการดำเนินการจัดงาน การดำเนินการต่าง ๆ จึงต้องมีการใช้ทุนในการดำเนินการ ทำให้เกิดรายจ่ายในการเตรียมงานและดำเนินงาน ในระดับจังหวัด(ประมาณปี พ.ศ.2522) เน้นการดำเนินงานเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวในและต่างประเทศจึงมีการลงทุนจำนวนมากเพื่อการประชาสัมพันธ์ จึงมีการรับการสนับสนุนจากภาคเอกชนจึงมีการผูกขาดการจำหน่ายสินค้าเฉพาะจากผู้สนับสนุนของภาคเอกชนนั้น ๆ

3. แนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านดอนเชียง



การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียง ประจำปี 2553 เป็นรูปธรรมที่แสดงถึงแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม อย่างไรก็ตามเนื่องจากกระบวนการวิจัยท้องถิ่น เป็นการทำงานอย่างมีขั้นตอนและเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน รูปธรรมที่ปรากฏจึงเป็นเพียงปลายทางการทำงานซึ่งมีเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องร่วมหลายประการดังนี้

“ทีมวิจัย” กำลังสำคัญของการเรียนรู้ และฟื้นฟูประเพณี

การฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิมของชุมชน โดยเฉพาะกรณีบุญบั้งไฟของบ้านดอนเชียง เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยทุกภาคส่วนในชุมชนร่วมมือร่วมใจกัน ทั้งผู้นำชุมชน องค์กรบริหารส่วนตำบล พระสงฆ์ ผู้นำด้านสาธารณสุข ตลอดจนผู้เฒ่าผู้แก่ และตัวแทนเด็กเยาวชนในชุมชน ซึ่งกรณีโครงการวิจัยบั้งไฟบ้านดอนเชียงก็ได้วางรากฐานของทีมไว้อย่างสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว

ทีมวิจัยมีจำนวนถึง 27 คนซึ่งถือว่าเป็นทีมที่ใหญ่มาก และมีตัวแทนจากหลายภาคส่วนคือ รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลประจำหมู่บ้านสองท่าน ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก ผู้นำในชุมชนประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านทั้งสองท่าน ผู้แทนของชุมชนอย่างอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน 2 ท่าน และตัวแทนของเด็ก เยาวชน มีบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในพื้นที่เป็นที่ปรึกษา คือ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบ้านดอนเชียง ครูในชุมชน และที่สำคัญก็คือมีหัวหน้าโครงการที่มีภาวะการนำ มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน และมีประสบการณ์ในการทำวิจัยท้องถิ่นมาก่อน

ด้วยบทบาท ภาระหน้าที่ และประสบการณ์ชีวิตทำให้ทีมวิจัยตระหนักถึงคุณค่า พร้อมๆกับเห็นสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เป็นปัญหาของประเพณีบุญบั้งไฟ จึงมีความปรารถนาที่จะศึกษาหาคำตอบจากงานวิจัยว่าจะหาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟได้อย่างไร? ความตื่นตัวดังกล่าวทำให้บรรยากาศการศึกษาข้อมูลเป็นไปอย่างคึกคัก การกระจายผลการศึกษาไปสู่ผู้อื่นเป็นไปอย่างรวดเร็ว และการร่วมผลักดันให้การฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟดั้งเดิมจึงเกิดขึ้นได้ในบ้านดอนเชียง



ศึกษาอดีต...เส้นทางค้นหาคู่คุณค่าแท้ของบั้งไฟกับชุมชน

การได้ศึกษาประเพณีบุญบั้งไฟอย่างเป็นกระบวนการ นับแต่ร่วมกันออกแบบแนวคำถามที่ทีมวิจัยแต่ละคนสนใจต่อเรื่องนี้ การวางกรอบเนื้อหาอย่างควบคุมหลายด้าน หลายมิติ การได้ลงมือเก็บข้อมูลในต่างพื้นที่ และต่างสถานการณ์ การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล และการได้วิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน ทำให้ทีมวิจัยค้นพบคุณค่าแท้จริงของประเพณีบุญบั้งไฟที่ถูกละเลยไป

การได้ศึกษาอดีตความเป็นมา และรายละเอียดของประเพณีบุญบั้งไฟจากผู้เฒ่าผู้แก่ จากคนในชุมชนที่เคยมีประสบการณ์ร่วมกัน ทำให้ทีมวิจัยทราบถึง

“ตำนาน ความเชื่อ ความศรัทธา การขอฟ้า ขอฝนจากพญาแถนด้วยบั้งไฟ อันเป็นเหตุเป็นผลของการสืบทอดประเพณี”

“การจุดบั้งไฟเสียง หรือจุดบั้งไฟถวายปู่ การรำเซิ้งถวายคอนเจ้าปู่ ถวายศาลหลักบ้าน และวัดบ้านดอนเชียง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขสืบมา”

“การเซิ้ง เพื่อบอกบุญบั้งไฟ การละเล่นเต่า เข้มเขื่อน ถามข่าวคราว ญาติพี่น้องบ้านใกล้บ้านไกล มีของฝากของค้อน พบปะสังสรรค์ กิน ดื่ม ฟ้อน เซิ้ง หรือแม้แต่เนื้อหาสาระของกาพย์กลอนก็ล้วนแล้วแต่สะท้อนท่าทีความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่แสดงออกต่อกันและกัน”

“แต่ก็นี่...ช้อยกันเฮ็ด ช้อยกันเตรียม” “มาช้อยกัน... ถิดๆ”

คำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีบุญบั้งไฟในอดีตของชุมชน สะท้อนภาพความยินดีในความร่วมไม้ร่วมมือ แววดา น้ำเสียง ลีลา ท่าทาง แสดงออกถึงความสุขกับเรื่องราวเก่าก่อน จนทิมวิจัยรู้สึกได้ และค้นพบว่า สิ่งที่ชอบอยู่ในประเพณีบุญบั้งไฟได้แก่ ความเชื่อ ความศรัทธา ความสามัคคีรักใคร่ปรองดองกัน การมีส่วนร่วม ช่วยเหลือ เอื้ออาทร

คุณค่าเหล่านี้ มากมาย เพียงพอที่จะทำให้ทิมวิจัย และชุมชนฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟคืนมา

ศึกษาปัจจุบัน...คุณค่าที่ถูกบิดเบือน และผลกระทบที่เกิดขึ้น

สนุกสนาน และยิ่งใหญ่ คำสั้นๆที่สามารถอธิบายให้เห็นทั้งภาพ และจุดประสงค์ของประเพณีบุญบั้งไฟที่จัดขึ้นทุกๆแห่ง ไม่เว้นแม้แต่บ้านดอนเชียง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบั้งไฟโยธธรร แม้ว่าเป็นเนื้อหาสาระ รูปแบบ ขั้นตอน และพิธีกรรมจากอดีตจะยังคงอยู่ หากเป็นไปเพื่อความรับใช้คุณค่าที่เปลี่ยนแปลงไป

“ก็ให้ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ส.อบต.เป็นผู้ทำ” ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากประเพณีบุญบั้งไฟ ที่เคยทำงานร่วมกันมีน้อยลงเพราะการเตรียมงานส่วนใหญ่เป็นภาระของผู้นำชุมชน

“การดื่มกินจะอยู่ในกลุ่ม หรือญาติพี่น้อง วัยรุ่นจะรวมกลุ่มกันกินเหล้า ร้องรำ เปิดเพลงเสียงดังสนุกสนาน” เป็นบรรยากาศที่เข้ามาแทนที่การเซิ้งบั้งไฟตามบ้าน

“ผู้คนที่มีร่วมงานประเพณีมุ่งเน้นมาดูความสวยงาม ความสนุกสนานจากคณะฟ้อนเซิ้ง การได้ดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์เพราะไม่ต้องโดนตำหนิ”

“มุ่งเน้นการเอาชนะในการแข่งขัน ไม่ว่าจะเป็นการประกวดขบวนรำเซิ้ง การประกวดบั้งไฟขึ้นสูง การจัดงานมีการลงทุนสูง” เป็นจุดประสงค์ที่เข้ามาแทนที่การทำตามตำนาน ความเชื่อ ความศรัทธา การขอฟ้าขอฝน

“การประมุขขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์แบบผูกขาด” รูปแบบการจัดงานที่เน้นเพื่อธุรกิจ และบันเทิง ทำให้สิ่งดีงามหรือธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างเลือนหายไป

“การแสดงผลล่าช้าซึ่งมีในตอนกลางวัน วันจุดแข่งขันบั้งไฟเนื่องจากปัญหาการทะวิวาของ กลุ่มวัยรุ่นในหมู่บ้านและหมู่บ้านอื่น” สะท้อนวิธีการแก้ปัญหาอันเกิดจากรูปแบบงานบั้งไฟในปัจจุบัน

“บ่อนบั้งไฟหรือสนามบั้งไฟที่อาศัยงานประเพณีบุญบั้งไฟบังหน้า สร้างผลกระทบเป็น อย่างมากในทุกด้าน ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพ”

“ปัญหาอาชญากรรม จากขาดรายได้เนื่องจากสูญเสียจากการเล่นการพนัน ก่อให้เกิดการชิง ทรัพย์ การทำร้ายร่างกาย”

“ยาเสพติดระบาด โดยแอบแฝงจำหน่ายในสนามบ่อนพนันบั้งไฟ”

“การล่อลวงละเมิดทางเพศ/ปัญหาผู้สาว แอบแฝงจากการพบปะของบุคคลในสนามบ่อน บั้งไฟ”

ข้อมูลเหล่านี้ล้วนเป็นผลจากกระบวนการศึกษาของโครงการวิจัย ตั้งแต่ในระดับหมู่บ้าน คอนเทือง ระดับจังหวัดยโสธร และพื้นที่ใกล้เคียงที่มีชื่อเสียงด้านการแข่งขันบั้งไฟ เมื่อทีมวิจัยได้ รวบรวม และวิเคราะห์ร่วมกันแล้วก็ยิ่งตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องฟื้นฟูคุณค่า และประเพณี บุญบั้งไฟของหมู่บ้านกลับคืนมา

เบื้องหลังความยิ่งใหญ่ ประเพณีบั้งไฟนำเข้าเมืองยโสธร

จังหวัดยโสธรเป็นจังหวัดที่จัดงานประเพณีบุญบั้งไฟได้อย่างยิ่งใหญ่ เป็นที่รู้จัก และยอมรับ ทั่วบ้านทั่วเมือง แต่จากการลงไปเก็บข้อมูลครั้งนี้ทำให้ทีมวิจัยได้ทราบเบื้องต้นว่า บั้งไฟที่แต่ละคณะ นำมาประกวดแข่งขันกันนั้น ล้วนเป็นบั้งไฟ “นำเข้า” จากชุมชนจังหวัดอื่นๆทั้งสิ้น

ค่ายบั้งไฟนิสิตสุรา เป็นค่ายบั้งไฟแห่งเดียวในเขตเทศบาลเมืองยโสธร ที่ยังมีการผลิตบั้งไฟ “ค่ายก็ต้องพัฒนาบั้งไฟให้ชนะการแข่งขันในสนามต่างๆ เพราะชื่อเสียงที่ได้รับการยอมรับจะทำให้ ยอดขายบั้งไฟเพิ่มขึ้น ไม่งั้นค่ายจะอยู่ไม่ได้”

สวนพญาแฉนถือว่าเป็นสนามแข่งขันบั้งไฟใหญ่แห่งหนึ่งในเขตภาคอีสาน บั้งไฟที่ร่วม ขบวน และการแข่งขันจึงถูกสรรหาจากค่ายบั้งไฟชื่อดัง ซึ่งทีมวิจัยพบว่าค่ายบั้งไฟที่โด่งดังอยู่ใน เขตพื้นที่จังหวัดอื่น นับเป็นสาเหตุหนึ่งของการนำเข้าบั้งไฟแข่ง

การเวียนเทียนประกวดบั้งไฟเอ้ ตามอำเภอต่างๆ เป็นสิ่งที่มีมักจะเกิดขึ้นอยู่บ่อยๆ “ไปเที่ยวที่ อำเภอไหน จังหวัดไหน ก็จะเห็นบั้งไฟเอ้บ้างเดิมนี่แหละ จะเปลี่ยนบ้างก็แค่สีของพวงมาลัยเท่านั้น เอง” งานบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรรู้กันดีอยู่แล้ว ปัจจุบันช่วงเอ้บั้งไฟในตัวจังหวัดยโสธรไม่มีแล้ว ช่วง เก่าๆคราวปู่คราวทวดก็เสียชีวิตหมดแล้ว ไม่มีใครสืบทอดต่อ อาจเป็นเพราะในการตกแต่งบั้งไฟแต่ ละครั้งนั้นใช้ต้นทุนที่สูงมากถึง 2-3 แสนบาท คนที่มาจ้างทำก็น้อย ทำก็ยาก ใช้อายุก็มาก อาจไม่คุ้ม ทุน นี่ก็นับเป็นสาเหตุใหญ่ของการนำเข้าบั้งไฟเอ้จากผู้ที่ทำธุรกิจด้านนี้

คณะร่ำเลี้ยงของคุ้มบ้านได้สามัคคี เป็นเพียงคุ้มเดียวที่ยังคงฝึกซ้อมขบวนร่ำเลี้ยงเพื่อเข้าร่วมขบวนแห่บั้งไฟประจำจังหวัด ขบวนร่ำเลี้ยงมีกติกาว่าต้องมีตั้งแต่ 45 คนขึ้นไปแต่ไม่เกิน 60 คน มาตรฐานการแต่งกายถูกกำหนดให้ใส่เสื้อแขนกระบอกคอกลม ผ้าถุงยาวคลุมเข่า คาดผ้าสไบเฉียง เครื่องประดับตามความเหมาะสม ทรงผมตามที่เห็นสมควร

“ที่จริงก็อยากจะเลิกส่งขบวนร่ำเลี้ยงเข้าประกวดเหมือนกัน มันเหนื่อย ต้องใช้เวลาฝึกซ้อมนาน แต่ทางเทศบาลขออภัยไว้ ก็เลยทำต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน” เป็นคำอธิบายจากกรรมการบางคนของคุ้มบ้านได้สามัคคีเมื่อทีมวิจัยได้สอบถามถึงสาเหตุที่ยังคงรักษาประเพณีดั้งเดิมไว้ได้ ปรากฏการณ์เหล่านี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของการนำเข้าขบวนร่ำเลี้ยงของงานบั้งไฟโยธธาเช่นเดียวกัน

แม้ภาพลักษณ์ และรูปแบบของงานประเพณีบุญบั้งไฟโยธธาจะยังคงดูยิ่งใหญ่ และสนุกสนาน หากเบื้องหลังที่ทีมวิจัยค้นพบก็คือคุณค่าหลายอย่างกำลังจะสูญหายไป

“ไม่ค่อยมีใครให้ความสนใจที่สืบทอดการทำบั้งไฟน้อยชนิดต่างๆไว้”

“ช่างเอ๋หรือตกแต่งบั้งไฟ ช่างตัดหรือสับลายต่างๆ ครูช่างที่ตกแต่งหรือเอ็งไฟก็เสียชีวิตแล้ว ไม่มีใครสืบทอด”

ไม่เพียงคุณค่าบางอย่างหายไปจากงานประเพณีบุญบั้งไฟโยธธาเท่านั้น เงินทุนหมุนเวียนมหาศาลที่เกิดจากแรงศรัทธาต่อต้าน และความเชื่อที่สืบทอดมายาวนานก็ไม่เกิดประโยชน์ต่อคนโยธธาเช่นเดียวกัน เหล่านี้ย่อมเป็นเหตุผลที่มีน้ำหนักพอเพียงกับการฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิมของบ้านดอนเชียง

“โสกัน”...เพื่อหาแนวทางฟื้นฟู

ทีมวิจัยได้ถูกเชื้อเชิญเข้าร่วมการประชุมเตรียมงานประเพณีบุญบั้งไฟของหมู่บ้าน เพื่อช่วยให้ข้อมูล และข้อเสนอแนะกับคณะกรรมการหมู่บ้านในการจัดงาน โอกาสนี้ทีมวิจัยได้เสนอผลการศึกษาข้อมูลทั้งหมดอย่างคร่าวๆ ซึ่งพบว่า ผู้นำ คณะกรรมการหมู่บ้าน หัวหน้าคุ้มที่เข้าร่วมประชุมวันนั้นให้ความสนใจ จึงนัดหมายเพื่อนำเสนอผลการศึกษาย่างละเอียดอีกครั้งในวันถัดมา

การคืนข้อมูลให้แก่ชุมชนครั้งนั้นผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นผู้นำ หัวหน้าคุ้ม ผู้เฒ่าผู้แก่ และคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้ร่วมโสกันกับทีมวิจัย แลกเปลี่ยนข้อมูลตำนาน ความเชื่อ อดีต ปัจจุบัน ดอนเชียง โยธธา และพื้นที่อื่นๆที่ทีมวิจัยได้ไปศึกษาข้อมูล กระทั่งได้ข้อสรุปที่ตรงกันว่า ที่ผ่านมามีต้นทุนในการจัดงานสูงเกินไป เนื่องจากยังต้องจัดซื้อ จัดจ้างหลายสิ่งหลายอย่างที่ใช้ประกอบขบวนแห่และการจัดงาน ทำให้ เงินไหลออกนอกชุมชน คุ้มที่มีจำนวนคนน้อยๆต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายเกินตัว บางครัวเรือนต้องเป็นหนี้การเรียไร การทะเลาะวิวาท เป็นปัญหาที่สร้างความเอือมระอาแก่ชุมชน การแบ่งจำนวนคุ้มมากเกินไปทำให้ ทุกคนมัวทำกิจกรรมในคุ้ม ไม่มีใครดูใคร ไม่มีเวลาพูดคุย

กับลูกหลานญาติพี่น้องที่มาจากทางไกล เงินผ้าป่าที่ได้มาต้องถูกดึงมาใช้ในงานประเพณีในสัดส่วนที่มากกว่าสาธารณประโยชน์ การแข่งขันสูงตามเงินรางวัลที่สูงขึ้น แบบไม่มีใครยอมใคร แต่ละคุ้มจึงจัดกิจกรรมออกมาอวดกัน ด้วยต้นทุนที่สูง การแข่งขันสร้างความขัดแย้งในชุมชนก็ตามมาเป็นเงาตามตัว

ที่ประชุมได้ช่วยกันพิจารณา ระดมความคิดเห็นต่อองค์ประกอบของประเพณีบุญบั้งไฟ และช่วยกันวางแนวทางในการจัดงานฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านดอนเชียงในปี พ.ศ. 2553 ได้มีการจัดแบ่งเป็น 3 คุ้ม ให้ผู้นำแต่ละคุ้มรับผิดชอบกิจกรรมของแต่ละคุ้ม โดยการสนับสนุนของโครงการวิจัยและคณะผ้าป่า สมทบทุนด้วยการเรียไรตามหลังคาเรือนภายในคุ้มของตนเอง สร้างสร้งงานภายใต้ข้อตกลงตามมติของที่ประชุม คือ 1) ตัวบั้งไฟจุด บั้งไฟเอ้หรือบั้งไฟสวยงาม แต่ละคุ้มต้องทำเอง ไม่มีการซื้อหรือจ้างมา 2) ขบวนรำเซิ้งก็จะไม่มีการจ้างมาจากภายนอกชุมชน ให้จัดหากันเองภายในคุ้ม 3) ขบวนแฟนซี การละเล่นประกอบขบวนให้จัดหาวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในชุมชนหรือช่วยกันจัดทำขึ้นเอง 4) คณะกรรมการตัดสินก็เลิกร้างบุคคลภายนอก ให้ใช้กรรมการในชุมชนตัดสินและดำเนินการทั้งวันแ่และวันจุด 5) การจุดบั้งไฟจะใช้วิธีการจุดชนวนแทนสายไฟ และ5) บั้งไฟที่จะมาจุดแข่งขันต้องเป็นบั้งไฟขันชะเนาะ

ทีมวิจัยซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผู้นำ และคณะกรรมการคุ้มอยู่แล้วได้ผลักดัน และเป็นตัวหลักในการประชุมสมาชิกในคุ้ม จัดตั้งคณะทำงาน เก็บเงินสมทบ เตรียมทำบั้งไฟ จัดหานางรำเตรียมการซ้อม ออกแบบขบวนแฟนซี เตรียมกายักกลอนเซิ้ง กระทั่งพร้อมเพรียงและดำเนินงานประเพณีบุญบั้งไฟจนสำเร็จลุล่วง

สร้างฝันชุมชน “ประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม ที่บ้านดอนเชียง”



ประเพณีร่วมของคนในชุมชนที่นำไปสู่การตัดสินใจวางแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟในครั้งนี้คือ “ค่าใช้จ่ายที่สูงเกินไป” หรือเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นเบื้องต้น อย่างไรก็ตามระหว่างเตรียมการที่ใช้เวลาล่วงหน้าร่วมเดือนมีปรากฏการณ์หลายประการที่สะท้อนให้เห็นคุณค่าอื่นๆตามมาบนความพยายามดังกล่าว

“ทุกคนฟ้าวเฮ็ดเวียกเข้าของ เพื่อจะได้มาเตรียมงานช่วยคนอื่นในคุ้ม ยามมื่อแสง”

“ทุกคุ้มมีผู้นำโดยธรรมชาติขึ้นมาทำงานร่วมกับผู้นำตามโครงสร้าง และทีมนักวิจัยซึ่งกระจายอยู่ใน 3 คุ้ม การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเกิดขึ้นภายใต้การทำงานที่ถ้อยทีถ้อยอาศัย ความขัดแย้งที่เคยมีมาคลี่คลายลงเป็นกรณีไป”



“ผู้เฒ่าผู้แก่ คุ้มละ สามคน สี่คน นั่งเฝ้าการเตรียมการอยู่ตลอด เพื่อรอให้คำปรึกษา และชี้แนะลูกหลานในการทำงาน”

“การทำพิธีกรรม ซึ่งเป็นการทำตามตำนาน ความเชื่อ ทั้งการจุดบั้งไฟเสี่ยง การรำถวายญวณหลักบ้าน และวัดบ้านดอนเชียง ได้รับความสำคัญมากขึ้น แตกต่างจากปีที่ผ่านมาที่ทำอย่างมักง่าย”

“การแข่งขัน ภายในหมู่บ้านยังคงมีสูง ค่าใช้จ่ายโดยรวมแล้วยังไม่สามารถลดได้ หากทุกคนก็พอใจที่เงินไหลออกนอกหมู่บ้านน้อยลง”

หลังการดำเนินกิจกรรมฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแล้ว ทีมวิจัย ผู้นำชุมชน คณะกรรมการ และชาวบ้านดอนเชียงได้ร่วมประชุมกันอีกครั้งเพื่อสรุปการทำงานที่ผ่านมา ประเมินความพึงพอใจ หาข้อบกพร่อง และวางแนวทางฟื้นฟูให้ดียิ่งขึ้นในปีต่อไป

มีหลายประเด็นที่เป็นข้อสรุป เช่น เห็นว่า ยังมีการจ้างวงกลองยาวจากบ้านอื่นมาร่วมด้วย เนื่องจากวงดนตรีในหมู่บ้านไม่พอ และไม่พร้อม บางคุ้มยังจ้างบั้งไฟเอ้ และขบวนรำเชื่องจากหมู่บ้านอื่น แต่ละคุ้มยังต้องเสียค่าใช้จ่ายในเรื่องเครื่องแต่งกาย และการแต่งหน้า 4,000-5,000 บาท เรื่องเหล่านี้ล้วนเป็นประสบการณ์ที่เกิดขึ้น และนำมาพิจารณาแก้ไขต่อไป

“ปีหน้านี้ละ...พ่อสิดิ้นเด็กน้อยมาเฮ็ดช้อยกัน สิดิ้นให้ดีเลย”

แม้ความดั้งเดิมของประเพณีบุญบั้งไฟที่บ้านดอนเชียงจะเพิ่งเริ่มต้น ซึ่งหัวหน้าโครงการ (คุณภัทรวรรณ จันทรศิริ) ให้ความพึงพอใจในงานนี้สิบเปอร์เซ็นต์ แต่ปรากฏการณ์หลายประการสะท้อนให้เห็นว่า คุณค่าแท้ของประเพณีบุญบั้งไฟยังแฝงฝังอยู่ในผู้คนบ้านดอนเชียง รอเวลาการกลืนกลายจากรูปแบบดั้งเดิมเพียงภายนอกสู่คุณค่าภายในอันเป็นหัวใจสำคัญของการดำรงอยู่ของชุมชนอีสานเสมอมา

4. ผลที่เกิดขึ้นกับทีมวิจัย...เด็กและเยาวชน

ผู้สร้างสรรค์ความแปลกใหม่ ความภาคภูมิใจที่มีต่อน้องนอต (วิชัยรัตน์ คุณัตย์)

“ออกแบบทำรา และราแข็งได้อย่างสวยงาม”

“ประดิษฐ์ใบตองเป็นหัวนาครบถ้วนบนตัวบั้งไฟเอ้ แทนเครื่องเงินเครื่องทอง”

“ทำเครื่องประดับการแต่งกาย ดอกไม้ไหวจากกระป๋องอลูมิเนียม เข้มกลัดจาก

หลอดพลาสติกสีต่างๆ ช่วยลดค่าใช้จ่ายเรื่องเครื่องประดับ”

คนทั้งใน และนอกชุมชน ต่างชื่นชมในฝีมือ และความคิดประยุกต์สร้างสรรค์ น้องนอตให้เหตุผลในการนำงานใบตองมาใช้ว่า

“หนูว่าเราน่าจะเสนอความแปลกใหม่สำหรับคนที่จะมาเที่ยวชมงาน จากหัวนาหัวหงส์เดิมๆ อีกอย่างมันก็ประหยัดไม่ต้องซื้อกระดาษ ใบกล้วยมันก็มีในสวนในบ้านเราอยู่แล้ว”

อาการปัสสาวะรดที่นอน เป็นปัญหาของน้องนอตตั้งแต่เล็กจนโต เมื่อน้องนอตฉายแววว่าต้องการเป็นสาว พ่อแม่ก็จะยอมรับได้ แต่ตา และยายซึ่งน้องนอตอาศัยอยู่ด้วยตั้งแต่เกิดออกอาการ “รับไม่ได้” ชัดเจน การ “ห้าม” ทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการแสดงพฤติกรรมของเพศที่สาม เป็นปมที่อยู่ในใจมาตลอด ตอนเข้าร่วมร่วมโครงการวิจัย ตา และยายยังแสดงอาการห่วงใยเรื่องนี้

งานวิจัยได้เปิดพื้นที่ให้น้องได้แสดงออก

“ไปราไปแข็งแล้วไม่ได้ก่อเรื่องเสียหาย แถมมีรายได้ ระหว่างเรียน”

“การที่ได้ทำในสิ่งที่ตนเองรัก ได้พัฒนาศักยภาพตนเอง พิสูจน์ให้เห็นว่า ทำแล้วมีคนยอมรับ และมีแต่เสียงชื่นชม”

การได้รับการยอมรับจากคนอื่นได้ช่วยปรับทัศนคติทั้งของน้องนอตและตา ยายให้ยอมรับกัน และกันมากขึ้น

“หนูก็รู้สึกมั่นใจในตัวเองอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ”

“หนูไม่แคร์คำพูดใครแล้วเพราะหนูไม่ได้ไปทำอะไรเสียหาย ไม่คิดมากเหมือนเมื่อก่อน ”

“ยายก็ไม่ห้ามแล้ว เวลาแสดงได้เงินมาเอาไปให้ยาย ยายก็เก็บไว้ให้แบ่งให้ใช้ด้วย ”

“มันหายไปตอนไหนหนูก็ไม่รู้ ไม่ได้สังเกต แต่มันหายไปแล้ว ไม่มีรดที่นอนอีกแล้ว”

“หนูก็ดีใจนะ ดีใจสุดๆ ไปเข้าค่ายกับเพื่อนที่โรงเรียนจะได้ไม่ห่วงอีก ”

อาจเป็นเพราะโอกาสที่กระบวนการงานวิจัยที่หยิบยื่นให้ น้องนอตก็ได้ใช้ “โอกาส” นั้นอย่างมีคุณค่าสร้างความมั่นคงขึ้นในจิตใจตนเอง จนสามารถก้าวผ่านปัญหานั้นมาได้

คณะเชิง-สืบทอดบุญประเพณี นำโดยสามเกลอต่างวัยหัวใจเดียวกัน จิรายุส บุญตามพัน วิชัยรัตน์ คุณัตย์ และธีระวัฒน์ มะลิวัลย์ ทีมเยาวชนของเราที่มีความสนใจในการทำเรื่องต่างๆ เป็นทุนเดิมฝึกฝนตนเองจนสามารถเป็นแกนนำ เป็นผู้ฝึกสอน เป็นผู้ออกแบบทำราใหม่ๆ หรือผสมผสานทำราต่างๆ ต่อทำราให้ราได้อย่างกลมกลืน ราได้อย่างอ่อนช้อย สวยงาม มีชื่อเสียงจนกระทั่งชุมชนอื่นๆ

ได้มาว่าจ้างให้ไปเป็นผู้ฝึกซ้อม และออกแบบท่ารำให้กับขบวนฟ้อนหรือขบวนรำเชิง รวมทั้งได้มาว่าจ้างให้เป็นผู้นำรำเชิงในขบวนให้ด้วย ในทีมวิจัยเองก็เป็นผู้ฝึกสอนเพื่อนๆ ในทีม นางรำของเราก็เป็นทีมเด็กเยาวชนหญิงทั้งหมดของทีมวิจัย ซึ่งเราได้เข้าหากันดีมาก จะรำกันท่าไหนจังหวะไหนแค่มองตาก็รู้ใจ เมื่อมีงานแสดงโชว์ในกิจกรรมหรือว่างานบุญต่างๆ ของหมู่บ้านของชุมชน คณะเชิงของทีมวิจัยก็จะได้รับเลือกหรือร้องขอให้ไปช่วยในงาน

ผู้สืบทอดการตกแต่งหรือเอ้บั้งไฟ จากข้อมูลของทีมค้นพบว่าช่างที่ตัดหรือสับลายบั้งไฟใกล้จะถึงกาลสูญหายไปจากชุมชน สืบเนื่องจากไม่มีใครสนใจที่จะอนุรักษ์ที่จะรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมตรงนี้อาไว้ เพราะว่ารูปแบบการจัดงานที่ทันสมัยเอาง่าย เอาสะดวกสบายเข้าว่าทุกอย่างจ้างวานมาอย่างเดียวนะ จึงทำให้เยาวชนของเราสองคนอาสาที่จะช่วยรักษามรดกตรงนี้อาไว้ ได้แก่ นายกำชัย ชินพันธ์และนายชัยมงคล จัปจิตร ซึ่งขณะนี้กลายเป็นช่างมือใหม่ที่มีครูบาอาจารย์เป็นคนในชุมชน ในงานประเพณีบุญบั้งไฟที่ผ่านไปเมื่อเดือนมิถุนายน 2553 ช่างมือใหม่ก็ได้มีโอกาสได้แสดงฝีมือร่วมกับ “พ่อครู” ของพวกเขาด้วย ในการเอ้บั้งไฟไปประกวดบั้งไฟสวยงามของชาวลุ่ม



ช่างบั้งไฟคนใหม่ อาสาที่สานต่อเช่นเดียวกับช่างเอ้บั้งไฟ ได้แก่ นายอภิชัย จำปาแดงและนายบุรินทร์ อุ่นใจ แม้การทำบั้งไฟในปัจจุบันจะมีเครื่องทุ่นแรงมีเครื่องมือที่ทันสมัยเข้ามาช่วยในการทำในการผลิต แต่สิ่งที่ดึงดูดใจสองหนุ่มนี้ให้อาสาเข้ามาเป็นช่างทำบั้งไฟคือการทำบั้งไฟแบบโบราณที่ใช้การชันชะเนาะเพื่อป้องกันบั้งไฟแตกขณะอัดหม้อหรือดินปืน หนุ่มๆ ให้เหตุผลในการมาเรียนรู้การทำบั้งไฟแบบโบราณว่า หนึ่งในเพราะอยากรู้ว่าเมื่อก่อนเขาทำกันอย่างไร มีเสน่ห์พอที่ผมจะหลงรักได้ไหม สองเพราะอยากสืบทอดและอนุรักษ์ไว้ให้รุ่นหลังได้ศึกษา ส่วนการทำบั้งไฟสมัยใหม่เรียนรู้เอาเมื่อไหร่ก็ได้หากเราสนใจ อภิสิทธิ์ถึงกับบอกทีมว่า “ต่อไปผมจะมีผู้สาวใหม่ซื้อบั้งไฟละবাদนี้” หมายถึงความตั้งใจที่จะเรียนรู้เรื่องนี้จนเปรียบบั้งไฟเป็นเหมือนกับแฟนสาวของเขาเลย

ละอาชีพอุ้มไก่อ้มรำบั้งไฟ ฟลุค(ธีระวัฒน์ มะลิวัลย์) ทุกเย็นไม่ว่าเสาร์อาทิตย์หรือวันราชการ น้องฟลุคจะอุ้มไก่อ้มซ้อมมอเตอร์ไซค์กับเพื่อนๆ ภารกิจ “อุ้มไก่อ้าตี” เป็นสิ่งที่น้องฟลุคปฏิบัติมาไม่ได้ขาด ตอนเย็นคุณแม่จะเห็นลูกชายเฉพาตอนมาเปลี่ยนเสื้อผ้าเท่านั้น กลับมาอีกทีก็ค่าๆ เกือบทุ่มหรือสองทุ่มไม่ได้ช่วยงานอะไรในครอบครัวเลย แต่เดี๋ยวนี้้องฟลุคเลิกอุ้มไก่อ้าหันมาสนใจเรื่องของบั้งไฟ โดยเฉพาะเรื่องการรำเชิง ที่น้องฟลุคเอาใจใส่หมั่นฝึกซ้อมไม่ว่าจะมีงานหรือไม่มีงานก็



ตาม ท่วงท่าในการรำที่สวยงามจนคนในชุมชนกล่าวขวัญถึง มอบลายา “นางรำไร้กระดูก” ให้น้องพลุดอย่าง เป็นเอกลักษณ์ หลังเลิกเรียนกลับถึงบ้านก็ไม่ไปไหนแล้ว อยู่ช่วยงานคุณแม่และครอบครัว

“ไคเน เขาอู้มไก่อ่ รู้จักความมาชอยเวียกชอยงาน ”

“แต่ก่อนหลังเลิกเรียนเป็นเป็น ตั้งแต่ไปซ่อมฟ่อนคู่นี้กะไคขึ้นตัว สมาริตีขึ้นหีได้คอก บ่ค่อยลืมแล้ว” เป็นคำกล่าวยืนยันของคุณแม่เมื่อเอ่ยถึงลูกชาย

โครงการวิจัย...ช่วยให้ผมได้คิดเรื่องเรียนต่อ สันติ ติประเคนหนุ่มน้อยที่เคยสารภาพว่าเขียนหนังสือไม่ค่อยคล่อง อ่านไม่ค่อยออก ทำให้งัดบันทึกไม่ทันซ้ำยังสะกดไม่ค่อยถูก มาถามเชิงปริศนาว่าถ้าเรียน กศน.ต่อจะช่วยให้ปัญหานี้ให้เขาได้ไหม จึงตอบไปว่าเรียนที่ไหนก็ได้แต่ต้องตั้งใจจริงมันถึงจะช่วยแก้ปัญหาเราได้ สุดท้ายสันติก็ได้เป็นนักศึกษา กศน. ระดับมัธยมต้นสมใจ

“ขอบคุณโครงการวิจัยนะครับคุณหมอ ที่ช่วยให้ผมได้คิดว่าจะเรียนต่อ ”

“ ตอนไปเก็บข้อมูล มันทำให้ผมรู้ว่าผมจะไม่ทันคนอื่น ถ้าผมไม่เรียน ตอนแรกจะไปสนุกเฉยๆครับ”

นายอภิชัย ขวัญทอง เป็นอีกหนึ่งหนุ่มที่ปฏิเสธการเรียน ทำอยู่อย่างเดียวคือขับรถมอเตอร์ไซด์แข่ง จนเกิดอุบัติเหตุรถล้มไถลครูดไปกับพื้นถนนใบหูซ้ายหายไปครึ่งหนึ่ง เมื่อโครงการวิจัยเปิดโอกาสให้เข้ามาเรียนรู้ร่วมกันกับเพื่อนๆ ลงเก็บข้อมูลไปหลายเวที ยังไม่กล้าที่จะถาม ไม่มีการจดบันทึกใดๆเพราะเขียนหนังสือไม่ถูก แต่เรื่องมีน้ำใจช่วยเพื่อนๆแล้ว อภิชัยถือเป็นชื่อแรกๆที่เพื่อนๆจะเรียกหาเวลาจะขอความช่วยเหลือ แอบบ่นกับเพื่อนๆว่า

“ กูบ่น่าบ่เขียนต่อเลย เฮ็ดยังน่าเขาจะบ่ได้ ” เพื่อนเลยพูดว่า

“ กะไปเขียน กศน. กับปุ่น (สันติ) ดีละ ” แล้วสันติกับอภิชัยก็เป็นนักศึกษา กศน.ระดับเดียวกัน จากเด็กที่ขับมอเตอร์ไซด์แข่งเดี๋ยวนี้ก็กลับมาช่วยงานครอบครัวได้มากขึ้น เช่นไปเกี่ยวหญ้าให้วัว ซึ่งแต่ก่อนจะไม่แตะเลย

“ ตั้งแต่ไปเฮ็ดเวียกกับคุณหมอ กลับมากะรู้จักมาชอยพ่อยู่ตัวละ ใช้ไปเกี่ยวหญ้ากะไปอยู่บ่ค่อยขี้รดเลาะ รู้จักอยู่บ้านไปเฮ็ดเวียกอยู่วัดน่าหม่ออยู่” คุณพ่อเล่าถึงลูกชายไปหัวเราะไป

มือพิณ มือกลอง มือแคน ความฝันอันสูงสุดของกรรณรินทร์ ช่างคำ ผู้สนใจดนตรีในงานบุญบั้งไฟ เมื่อทราบข้อมูลว่ามือพิณของวงกลองยาวประจำหมู่บ้านป่วย และไม่มีใครมาแทน ก็เสนอตัวเข้าไปขอรับหน้าที่แทน แต่ขอโอกาสไปเรียนรู้กับครูก่อน ซึ่งโครงการวิจัยก็สนับสนุนค่ายครูให้กับพี่ใหญ่ของเราได้สืบทอดเรื่องดนตรีต่อตามเจตนารมณ์



เกิดทีม “จิตอาสา” เด็กๆ ในทีมวิจัยได้มีโอกาสเข้าไปร่วมทำงานกับพวกผู้ใหญ่ ต่างจากเมื่อก่อน ซึ่งมักจะถูกกันออกจากพื้นที่การทำงานแบบนี้ เช่น เตรียมทำของที่ระลึกต้อนรับคณะผ้าป่า รับผิดชอบร้านสอยดาวในงาน ช่วยทำความสะอาดสถานที่ภายในวัด จัดตู้ห้องน้ำ เก็บถ้วยชามมา



ช่วยกันล้าง เป็นต้น ศักยภาพที่แสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบ ชาวบ้านมักเรียกติดปากว่า “เด็กน้อยบั้งไฟ” ก็จะอาสาพากันไปช่วยงานต่างๆ ในหมู่บ้าน เช่น ช่วยเสิร์ฟน้ำ เสิร์ฟอาหาร ล้างถ้วย ช่วยผู้ใหญ่เตรียมอาหาร เป็นลูกมือในการจัดเตรียมของต่างๆ ในงานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ งานกฐิน งานแต่งงาน จนกระทั่งงานศพ โดยที่ผู้ใหญ่ไม่ต้องได้บอกกล่าวหรือขอร้อง เพียงแต่ระยะแรกๆ เด็กๆ

เข้ามาถามว่า “พวกหนูจะไปช่วยงานศพคุณตา เด็กบั้งไฟไปได้ไหม เขาจะว่าไหมคะ” ผู้ใหญ่อย่างเราตอบด้วยหัวใจที่พองโตว่า “ไปได้เลยลูก ไม่มีกฏกติกาอะไรที่จะห้ามเด็กบั้งไฟไปทำดี” ซึ่งปรากฏการณ์นี้ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ไม่เคยมีเด็กๆ ที่รวมกลุ่มกันอย่างนี้ไปช่วยงานในหมู่บ้านมาก่อนเลย จะมีก็แต่ญาติใครญาติมันช่วยกันเอาเอง

งานวิจัยที่ดำเนินมาเป็นเวลาเกือบ 2 ปี ทำให้เราค้นพบ “ผู้นำ” รุ่นต่อๆ ไปอย่าง นางสาวศศิธร วงลาณี นางสาวรัชชดา จำปาแดง นางสาวประภาพร จันทคุปต์ นายกรรณรินทร์ ช่างคำ นายอภิสิทธิ์ จำปาแดง และนายจิรายุส บุญตามทัน เด็กมีระเบียบวินัยในตัวเองมากขึ้น รู้จักรักษาเวลา ตรงต่อเวลานัดหมาย มีความกระตือรือร้นในการทำงานร่วมกัน ที่เปลี่ยนแปลงเห็นได้ชัดเจนที่สุดคือน้องแจก (กำชัย ชินพันธ์) ที่เคยช้า กลับเป็นมาก่อนเวลานัดเสมอ เด็กได้มีโอกาสทำงานและคิดอย่างสร้างสรรค์ ชุมชนจึงได้เห็นเด็กทำงานร่วมกันอย่างรับผิดชอบ เช่น ให้อาสาช่วยแสดงโชว์ในวันปีใหม่ เด็กก็จะวางแผนเอง ฝึกซ้อมกันเอง ออกแบบทำรำเอง โดยที่ผู้ใหญ่ไม่ต้องไปควบคุม เด็กๆ ห่วงใยกัน รู้จักดูแลกัน เช่น ไปดูหนังสือด้วยกัน ดิวิวิชาการต่างๆ ให้กัน ไปทำงานช่วยกัน ไปกินข้าวบ้านโน้นบ้านนี้ด้วยกันทั้งชายและหญิง ซึ่งเมื่อก่อนเยาวชนบ้านดอนเจียงไม่เคยปฏิบัติต่อกันอย่างนี้มาก่อน



หลายคนต่างวัย หัวใจเดียวกัน เกิดสัมพันธภาพที่ดีในทีมระหว่างผู้ใหญ่และเด็ก สามารถลดช่องว่างระหว่างวัย เด็กกล้าที่จะถาม กล้าที่จะปรึกษาผู้ใหญ่ทั้งเรื่องงานและเรื่องส่วนตัว แม้กระทั่งเรื่องลับเฉพาะบุคคล ผู้ปกครองหลายคนในชุมชนจะชื่นชมเด็กน้อยบั้งไฟเป็นพิเศษ เห็นได้จากเวลาเด็กๆ ไปซื้อขนมก็จะแอบถามให้เป็นประจำ

เด็กเยาวชนหมู่บ้านใกล้เคียงรู้สึกประหลาดใจ(ใจ)ที่มาเห็นเด็กของบ้านดอนเชียงมาทำงานร่วมกันอย่างสนุกสนาน ดูแลช่วยเหลือกัน ชายหญิงมานั่งกินข้าวร่วมวงกันได้อย่างสนิทสนม มีคำถามว่าทำอะไรเขาถึงรวมตัวกันแบบนี้ได้ “ อ้อ เขาทำงานวิจัยด้วยกัน” รองนายกฯ นายพรทิว ศรีสง่า เฉลยให้ฟัง งานวิจัยเป็นสะพานเชื่อมให้เยาวชนทั้งชายและหญิง สามารถมาทำงานร่วมกันได้ ซึ่งเมื่อก่อนจะแยกกันอย่างเด่นชัด ไม่เคยทำกิจกรรมร่วมกันเลย

งานวิจัยเปิดโอกาสให้เด็กๆ เข้ามาร่วมกิจกรรมกับผู้ใหญ่ในชุมชน ได้ดึงความสนใจให้เด็กคนอื่น ๆอยากเข้ามาร่วมกิจกรรมของส่วนรวมมากขึ้น มีเด็กและเยาวชนคนอื่นๆที่ไม่ได้เข้าร่วมเป็นทีมวิจัยตั้งแต่เริ่มโครงการ สนใจและอยากเข้ามาร่วมโครงการ แม่นงค์จะได้รับคำถามนี้บ่อยๆคือ “แม่นงค์เผ่นรับเด็กน้อยบั้งไฟเพิ่มอีกบ่อ”

ผลที่เกิดขึ้นกับทีมวิจัย...ผู้ใหญ่

ค้นพบศักยภาพตนเอง นายช่างใหญ่ (นายทอง ไชยนา)อดีตผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเดิมเป็นช่างทำบั้งไฟอยู่แล้วได้หวนกลับมาขอรับตำแหน่ง ช่างทำบั้งไฟอีกครั้งด้วยความมั่นใจ ผู้ใหญ่ทองของเราก็คือเป็นคนหนึ่งที่ถูกระแสแห่งความทันสมัยพัดพาออกจากแวดวงภูมิปัญญาการทำบั้งไฟ ถูกระแสแห่งความง่ายเอาสะดวกเข้าว่าเบียดตกขอบจนหาที่ยืนไม่ได้ เมื่อเข้ามาร่วมงานวิจัย เมื่อการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ปี 2553 ผ่านไป ความมั่นใจที่เกิดขึ้น ทำให้ผู้ใหญ่ทองของเราถึงกับประกาศว่า

“ปีหน้า (2554) ผมจะเป็นคนพาเด็กๆทำบั้งไฟเอง” แถมพ่วงเอาเพื่อนคู่ใจอย่างพ่อบุญจันทร์ จันทคุปต์ ช่างทำบั้งไฟอีกคนมาด้วย

นายแสวง กำแก้ว อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสมัยเดียวกันกับผู้ใหญ่ทอง ไชยนา ช่างทำบั้งไฟน้อยอีกคน ที่ไม่ค่อยแน่ใจในฝีมือช่างของตนเอง เนื่องจากกระแสไฮโดรลิกพัดพาเช่นกัน ได้ประกาศตัวเองเช่นกันว่า “ บั้งไฟน้อยจะไม่หายไปไหน ผมจะพาเด็กๆเอามันกลับมาเอง ”

นายประสงค์ ปัดภัย อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านและอดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอีกคน ได้ลองจับกรรไกรตัดลายทดสอบฝีมือตนเองว่าพอจะเป็นช่างตัดลายสับลายกับเขาได้หรือไม่ ปรากฏว่าพอวางกรรไกรแล้วลายที่ตัดเกิดติดใจมาด้วย จึงบอกกับเด็กๆอีกสองคนที่อาสาว่าจะสืบทอดการตัดลายสับลายอยู่ก่อนแล้วว่า จะไปเรียนเป็นช่างตัดลายบั้งไฟด้วย ชุมชนจึงได้ช่างเพิ่มมาอีกคน

เข้าใจ มองเห็นคุณค่า หัวหน้าโครงการ : ก่อนกระบวนการวิจัยจะเริ่มดำเนินการก็เข้าใจว่าตนเอง มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องประเพณีบุญบั้งไฟมาพอสมควร เพราะคลุกคลีอยู่กับงานบุญมาตั้งแต่เด็กๆ แต่พอมาศึกษาเข้าจริงๆ จึงได้รู้ตัวเอง รู้จักผิวเผินมาก เรียกได้ว่าแทบไม่รู้จักเลย ได้เรียนรู้ไปพร้อมกับทีม ผ่านการเก็บข้อมูล ผ่านการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล ก็พบว่ามันมีอะไรที่ซ่อน

ตัวแฝงเร้นอยู่ในประเพณีมากมายนัก ความดั่งมที่ร่อการสืบทอด จำเป็นต้องอาศัยการมองอย่าง
เข้าใจรอบด้านจนทะลุผ่านเข้าไปสัมผัสถึงคุณค่าที่งดงาม

ผลที่เกิดขึ้นกับชุมชน

ประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมบ้านดอนเชียงที่
เกิดขึ้นเมื่อ ปี 2553 นับเป็นรูปธรรมชัดเจนที่สะท้อน
ผลของงานวิจัยต่อชุมชน อย่างไรก็ดีการฟื้นฟู
คุณค่าความดั้งเดิมจะยังไม่บรรลุจุดประสงค์ทั้งหมด
แต่สิ่งที่เกิดขึ้นทำให้ยอมรับว่าชุมชนมีทุนเดิมสืบทอด
มายาวนาน การวิจัยได้ช่วยให้เกิดการค้นพบศักยภาพ



ดังกล่าว กระทั่งได้ลงมือปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ความสามัคคีในชุมชน ได้
รื้อฟื้นระบบเครือญาติ ลดความขัดแย้ง และแนวทางฟื้นฟูที่เหมาะสมกับบริบทตนเอง

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

โครงการวิจัย การศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม โดยการมีส่วนร่วมของเด็กเยาวชนบ้านดอนเชียง ตำบลลุมพุก อำเภอดำเนินแก้ว จังหวัดยโสธร เป็นการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) และการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยในการวิจัยดังนี้ 1) เพื่อศึกษาประเพณีบุญบั้งไฟของบ้านดอนเชียง และประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านดอนเชียง

ระยะเวลาดำเนินการ ตั้งแต่ 1 เมษายน 2552– 30 พฤศจิกายน 2552

กลุ่มเป้าหมายในการเก็บข้อมูล มีอยู่สองส่วนคือ

1. คณะนักวิจัย ประกอบด้วย ตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก ผู้นำชุมชน ตัวแทนชุมชน และตัวแทนเด็ก เยาวชน บ้านดอนเชียง อำเภอลุมพุก จังหวัดยโสธร
2. ผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย สองส่วนคือ
 - 2.1 ชุมชนบ้านดอนเชียง ผู้นำ คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน
 - 2.2 พื้นที่จังหวัดยโสธร และพื้นที่ใกล้เคียง ประกอบด้วย ค่ายบั้งไฟ ช่างทำบั้งไฟ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ กรรมการตัดสินขบวนแห่บั้งไฟ กรรมการตัดสินแข่งขันบั้งไฟ กรรมการจัดงานบุญบั้งไฟ ครูสอนฟ้อนรำเซิ้ง นางรำ นักดนตรี นักพนันบั้งไฟ เด็ก เยาวชน ผู้ที่แต่งกายกอลอน ครู ผู้ปกครอง และผู้ร่วมงานประเพณีบุญบั้งไฟ

พื้นที่ในการไปเก็บข้อมูล ประกอบด้วย งานประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธร งานประเพณีบุญบั้งไฟบ้านดอนเชียง ตำบลลุมพุก อำเภอดำเนินแก้ว จังหวัดยโสธร งานประเพณีบุญบั้งไฟพื้นที่อื่นๆที่มีข้อมูลน่าสนใจหรือเกี่ยวเนื่องกัน สนามบั้งไฟหรือบ่อนบั้งไฟอำเภอต่างๆและจังหวัดใกล้เคียง เช่น ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ อุบลราชธานี

วิธีดำเนินการวิจัย เริ่มต้นจากการเลือกพื้นที่วิจัยบ้านดอนเชียง ซึ่งมีความสนใจที่จะฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม ตามด้วยการการพัฒนาทีมวิจัย ซึ่งประกอบด้วยผู้นำชุมชน อสม. ตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก และกลุ่มเด็ก เยาวชนในหมู่บ้านดอนเชียง มีการสร้างการเรียนรู้ให้กับทีมวิจัย โดยได้รับการชี้แจง ทำความเข้าใจ โครงการจากเจ้าหน้าที่ผู้ประสานงานวิจัย เรียนรู้จากกระบวนการเก็บข้อมูลร่วมกัน ออกแบบเครื่องมือเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูล การเตรียมลงพื้นที่เก็บข้อมูล การดำเนินการเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม สรุป และวิเคราะห์ข้อมูล

กินข้อมูลเบื้องต้น ให้กับทีมวิจัย การกินข้อมูลสู่ชุมชน การจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม สรุปล และวิเคราะห์ผลที่ได้จากการศึกษาในโครงการ

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของโครงการ เป็นดังต่อไปนี้

ในอดีตพบว่า ประเพณีบุญบั้งไฟของบ้านดอนเชียง เป็นประเพณีที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้านในจำนวนประเพณีทั้งสิบสองเดือน เป็นการสืบทอดตำนาน ความเชื่อ และศรัทธาต่อการขอฟ้าขอฝนจากพญาแถนด้วยการสื่อสารผ่านบั้งไฟ เป็นบุญประเพณีที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกคนในชุมชน เพื่อเตรียมการล่วงหน้า 3-4 เดือน คือจัดเตรียมบั้งไฟจุด ตั้งแต่ขั้นตอนการทำหมื่อ จนกระทั่งเสร็จสิ้นขั้นตอนการทำบั้งไฟ ซึ่งต้องใช้เวลา และแรงงานมาก การทำค้ำบั้งไฟต้องใช้แรงงานร่วมกันทั้งชุมชน การเอ้บั้งไฟ ซ้อมขบวนรำเซิ้ง การบอกบุญญาติพี่น้อง การเตรียมอาหารสำหรับงานบุญ และจัดเตรียมสถานที่วัดวาอาราม ส่วนวันงานประเพณีบุญบั้งไฟใช้เวลาสามวันด้วยกัน คือ วันเซิ้งเป็นวันบอกข่าวบุญแก่ญาติพี่น้อง เยี่ยมเยือน ถวายข้าวคราว พบปะสังสรรค์ วันแห่มีการรำถวายญู การเฉลิมฉลองบั้งไฟด้วยการนำบั้งไฟมาตกแต่งสวยงาม แล้วแห่แห่นด้วยขบวนรำเซิ้ง วันที่สามเป็นวันจุด มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อก็คือ การจุดบั้งไฟเสี่ยง และบั้งไฟแข่งขันในหมู่บ้านด้วย

ในปัจจุบันพบว่าประเพณีบุญบั้งไฟของบ้านดอนเชียง เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมโดยเฉพาะการมีส่วนร่วมจัดเตรียมงานของคนในชุมชนน้อยลง ส่วนใหญ่จะยกให้เป็นบทบาทหน้าที่ของผู้นำ และคณะกรรมการหมู่บ้าน ทำหน้าที่ซื้อ หรือจ้าง หรือเช่า บั้งไฟจุด บั้งไฟเอ้ และขบวนรำเซิ้ง จากหมู่บ้านใกล้เคียง หรือแหล่งให้บริการเฉพาะ ทำให้ค่าใช้จ่ายในการจัดงานสูงขึ้นจนเป็นภาระหนักของชุมชน จุดมุ่งหมายของประเพณีบุญบั้งไฟเป็นไปเพื่อความสนุกสนานจากดื่ม กิน เซิ้ง ในกลุ่ม ในครอบครัว มากกว่าการทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชน มุ่งการแข่งขัน มากกว่าการสืบทอดตำนาน ความเชื่อ และศรัทธาต่อการขอฟ้าขอฝนจากพญาแถนดังในอดีตที่ผ่านมา

ในอดีตพบว่าประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธรเป็นการสืบทอดตำนาน ความเชื่อ ความศรัทธาในการขอฟ้าขอฝนจากพญาแถนเช่นเดียวกับบ้านดอนเชียง มีการเตรียมการล่วงหน้าอย่างพิถีพิถันเป็นเวลาสองสามเดือน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนตั้งแต่การจัดเตรียมบั้งไฟ เอ้บั้งไฟ และการรำเซิ้ง วันงานประเพณีบุญบั้งไฟวันแรกให้ความสำคัญกับการเซิ้งเยี่ยมเยือนญาติพี่น้อง การรำถวายเจ้าปู่คุ้ม รำถวายเจ้าพ่อหลักเมือง ประทศขบวนรำเซิ้ง และสุดท้ายต้องรำถวายมเหศักดิ์ (ถวายอัฐิบรรพบุรุษของเจ้าเมือง) ณ วัดกลางศรีไตรภูมิ การจุดบั้งไฟถวาย การจุดบั้งไฟบวงสรวงมเหศักดิ์ และจุดถวายแถน นั้นเป็นสัญลักษณ์เพื่อเตือนพญาแถนให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล จุดประสงค์ของประเพณีจึงเป็นไปเพื่อสืบสาน ความเชื่อ ความศรัทธา ความสามัคคีรักใคร่ปรองดองกัน การมีส่วนร่วม ช่วยเหลือ เอื้ออาทรของคนในชุมชนเช่นเดียวกัน

ในปัจจุบันพบว่าประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัดยโสธร เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเริ่มต้นจากการส่งเสริมให้ประเพณีบุญบั้งไฟให้มีความสำคัญเชิงการท่องเที่ยว จากองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และการเข้ามามีบทบาทของภาคส่วนธุรกิจในการประมูลจำหน่ายแอลกอฮอล์ในบริเวณการจัดงาน การท่องเที่ยวจากรัฐ และเอกชนเข้ามามีบทบาทหลักในการจัดงาน ประชาชน หรือชุมชนต่างๆ มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของประเพณีบุญบั้งไฟน้อยลง มีการซื้อ จ้าง เหมมา หรือเช่า บั้งไฟจุด บั้งไฟเอ้ และ ขบวนเชิงจากพื้นที่อื่นนอกเขตจังหวัดยโสธร แม้ว่ารูปแบบ และพิธีกรรมจะยังคงเหมือนในอดีต แต่คุณค่า ความหมายและจุดประสงค์ของการจัดงานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

นอกจากจุดประสงค์ของประเพณีบุญบั้งไฟจะเปลี่ยนแปลงจากการสืบทอดตำนานความเชื่อ การสร้างความมี สร้างความสัมพันธ์ และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ไปสู่ความบันเทิง สนุกสนาน การแข่งขัน การพนัน หรือธุรกิจแล้ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังส่งผลกระทบต่อผู้คน ชุมชน และสังคมอีกด้วย โดยเฉพาะปัญหาจากสนามบั้งไฟ ซึ่งมีอยู่หลายสนามในเขตใกล้เคียง จังหวัดยโสธร เช่น ปัญหาทะเลาะวิวาทของวัยรุ่น ปัญหาค่าใช้จ่าย การเล่นเกมพนัน หนีสิน การขาย บริการทางเพศและมียาเสพติดแฝงมาในงานด้วย

แนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิมของบ้านคอนเขือง พบว่าจะต้องเริ่มต้นจากกลุ่มที่สนใจปัญหาในเรื่องนี้ร่วมกัน แล้วสร้างกระบวนการเรียนรู้ และศึกษาข้อมูลอย่างรอบด้าน หลายมิติ หลายพื้นที่ เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์ให้เกิดความเข้าใจ และตระหนักถึงความสำคัญของเรื่องราวเหล่านั้น สามารถถ่ายทอด สื่อสาร ตลอดจนแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชนให้เกิดความเข้าใจในเรื่องนี้ร่วมกันเพิ่มขึ้นจนกระทั่งมีพลังเพียงพอ พอที่จะกระตุ้นให้ชุมชนร่วมกันกำหนด แนวทางการฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิม โดยอยู่บนพื้นฐานการสืบทอดตำนาน ความเชื่อ และคุณค่า ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมากกว่าการดำรงไว้เพียงรูปแบบ พิธีกรรมเท่านั้น การฟื้นฟูอาจเริ่มต้นจากคนที่เข้าใจกลุ่มเล็กไปสู่กลุ่มใหญ่ จากรูปแบบ พิธีกรรมสู่คุณค่าภายในแท้จริง ซึ่งต้องอาศัยการทำงานอย่างต่อเนื่องยาวนาน นอกจากกระบวนการวิจัยเพื่อฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟ จะเกิดผลกระทบต่อชุมชนแล้วยังพบว่า กระบวนการดังกล่าวได้ส่งผลในทางที่ดีให้กับเด็กและเยาวชนอีกด้วย เช่น การค้นพบความสามารถในตนเอง เกิดภาวะการฉ่ำน้ำ ทักษะการทำงานเป็นทีม และความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน

ปัญหาอุปสรรค

1. สมาชิกทีมวิจัยเด็กและเยาวชนบางคนอ่านหนังสือไม่ได้ เขียนหนังสือไม่คล่อง ทำให้มีปัญหาบ้างในการลงไปเก็บข้อมูล เพราะบางครั้งอาจลงไปเก็บคนเดียวก็จะทำให้มีปัญหาในการบันทึก

2. วัฒนธรรมในการทำงานบางอย่างของทีม เช่น ไปไหนต้องไปด้วยกันทั้งทีมไปทั้งหมด พร้อมกัน ทำอะไรทำด้วยกัน ไปไหนต้องไปด้วยกัน ซึ่งก็เป็นจุดแข็งหนึ่งที่ทีมภูมิใจ แต่บางครั้งก็ทำให้ขาดความคล่องตัว เคลื่อนไหวยากและเชื่องช้าในการทำงาน บางงานบางกิจกรรมก็ใช้งบประมาณเกินความจำเป็น

3. เนื่องจากทีมมักทำงานเป็นกลุ่มใหญ่ เวลาเดินทางลงไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ห่างไกลต้องใช้รถยนต์ในการเดินทางหลายคัน ทำให้ต้องกังวลเรื่องความปลอดภัยของทีมเป็นอย่างมาก

4. จากข้อมูลที่หลากหลาย แต่ทีมยังไม่สามารถเก็บและจับประเด็นสำคัญได้สมบูรณ์จึงต้องพัฒนาทักษะให้มากขึ้น

5. การลงไปเก็บข้อมูลในพื้นที่เสี่ยงอันตรายต่อการถูกข่มขู่และการทำร้ายร่างกายอย่างในสนามบั้งไฟ ทำให้ต้องระมัดระวังตัวเป็นอย่างมาก จนอาจกลายเป็นความระแวง ทำให้รู้สึกอึดอัดในการเก็บข้อมูล

6. รูปแบบการจัดงานที่เน้นเพื่อธุรกิจและกิจกรรมบันเทิงมากเกินไป ทำให้สิ่งดั้งเดิมหรือธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างเลือนหายไป เช่นการให้มีการประมูลขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์แบบผูกขาด ก็ส่งผลกระทบต่อ “ ข้าวหมาก ” ที่มีคนนิยมรับประทานน้อยลงไปมาก ทั้งๆ ที่ข้าวหมากและบุญบั้งไฟเป็นของคู่กันมาตั้งแต่โบราณ ต่อไปอาจไม่ได้เห็นข้าวหมากในงานบุญบั้งไฟอีกต่อไป

7. บ่อนบั้งไฟหรือสนามบั้งไฟที่อาศัยเองานประเพณีบุญบั้งไฟบั้งหน้า ได้สร้างผลกระทบเป็นอย่างมากในทุกด้าน ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพในวงกว้าง หากไม่มีการควบคุมหรือจัดการให้เหมาะสม จะก่อให้เกิดความเสียหายแก่สังคมอย่างที่ไม่อาจประมาณได้

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการทำความเข้าใจและถ่ายทอดความรู้ รวมถึงนัยสำคัญของประเพณีบุญบั้งไฟให้แก่คนทุกรุ่นทุกวัยในชุมชนได้เรียนรู้และทำความเข้าใจไปพร้อมๆ กันว่า บุญเดือนหกนี้ไม่ได้มีแต่ความสนุกสนานเพียงอย่างเดียว แต่มีความรัก ความสมัครสมานสามัคคี ความเอื้ออาทร ร่วมแรงร่วมใจกันที่คนโบราณได้ถ่ายทอดผ่านงานบุญงานประเพณีมายังคนรุ่นหลังๆ

2. ควรมีพื้นที่และเปิดโอกาสให้เด็กเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกงานบุญ เพื่อให้เยาวชนได้ซึมซับเรียนรู้ในวัฒนธรรมและประเพณีที่ดีงาม ร่วมสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น แม้ว่าโครงการวิจัยจะสิ้นสุดลงแล้วก็ตาม

3. “การเปลี่ยนแปลงทุกอย่าง ย่อมมีแรงต้าน” จึงอาจจะยังมีผู้คนในชุมชนที่ยังไม่เข้าใจแนวทางในการฟื้นฟูประเพณีไปในแนวทางเดียวกัน ฉะนั้นการเลือกแนวทางในการฟื้นฟูจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจให้ตรงกัน และสามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ต้องระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง อย่าให้เรื่องของโครงการวิจัยไปเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่เข้าไปสร้างความแตกแยกให้กับชุมชน

4. สนามบั้งไฟ ความจริงคือบ่อนบั้งไฟ แหล่งรวมอบายมุขทุกอย่าง ในภาพรวมต้องมีการเอาใจจริงเอาใจและจริงจังในการแก้ไขปัญหา ไม่ควรปล่อยให้เป็นเรื่องท้องถิ่นหรือชุมชนแก้ไขปัญหาต่อไป การแก้ไขปัญหาแบบนี้ต้องอาศัยระดับนโยบายที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเข้มข้น เคร่งครัด มีบทลงโทษที่เด็ดขาด

บรรณานุกรม

- คณัย เทียนพุด. (2550). การบริหารคนในทศวรรษหน้า. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เอ็กซ์เพอร์เน็ทบุ๊กส์.
- ทรงสุตา ไตรปกรณ์กุล. (2545). กระบวนการนำความคิดการมีส่วนร่วมไปประยุกต์ในการ
แก้ปัญหาสุขภาพชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการ
พยาบาลชุมชน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ประยูร ศรีประสาธน์. (2542). รายงานการวิจัย เรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการ
ดำเนินงานของ คณะกรรมการการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา.
ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ปรเมศวร์ กุมารบุญ. (2550). ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม.(ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.thaisarn.com/th/news-reader.php?newsid=141629>. 23 เมษายน.
- ปัทมาวดี ชาญสุวรรณ.(2551). พัฒนาการของนาฏกรรมในประเพณีบุญบั้งไฟจังหวัด
ร้อยเอ็ด. ผลงานวิจัย. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ไพบูลย์ วัฒนธรรมศิริ. (2541). ประชาคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
พินเนศพริ้นติ้งเซนเตอร์.
- ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. แลหน้าเศรษฐกิจสังคมไทย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://www.thailabour.org/thai/news/47120601.html>. 25 มกราคม 2547.
- ภาณุมาศ แก้วพิลึก. (2552). การจัดการงานประเพณีบุญบั้งไฟขององค์การ
ส่วนตำบลนาคำ อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร. รายงานการศึกษาอิสระ
ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วิชิต นันทสุวรรณ และจำนงค์ แรกพินิจ. (2541). " บทบาทของชุมชนกับการศึกษา ". รายงาน
การศึกษาวิจัยเสนอสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพฯ :
สำนักนายกรัฐมนตรี.
- วิภาณีย์ เทศน์ธรรม. (2541). การศึกษารูปแบบการจัดงานบุญบั้งไฟ อำเภอเมือง
จังหวัดยโสธร. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา
(เน้นมนุษยศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- ศิริฉวี จุฑาปะมาและศุภมาส ศรีวงศ์พุท. (2550). ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของ สังคมไทยที่มีต่อ ประเพณีท้องถิ่นในเขตอีสานใต้. ผลงานวิจัย ส่วนวิจัยและพัฒนา สถาบันวัฒนธรรมศึกษา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- ศิริวรรณ พอบุญ. (2548). การศึกษาการเสริมสร้างพลังอำนาจสำหรับผู้ป่วยจิตเภทและผู้ดูแลต่อ พฤติกรรมการใช้ยาตามเกณฑ์การรักษาของผู้ป่วยจิตเภท ในชุมชน อำเภอบางพลี จังหวัด สมุทรปราการ. การศึกษาอิสระปริญญาพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพยาบาล สุขภาพจิตและจิตเวช บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สงวน นิตยรัมภ์พงศ์. (2534). การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมในระบบบริการสาธารณสุข. **วารสาร สาธารณสุขมูลฐานและการพัฒนา**, 4(กรกฎาคม – ธันวาคม), 51-53.
- สรินทร์ เชื้อวโสธร. (2545). ผลของการเสริมสร้างพลังอำนาจในผู้ป่วยจิตเภทต่อพฤติกรรมการใช้ยา ตามเกณฑ์การรักษา. วิทยานิพนธ์ปริญญาพยาบาลศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาการพยาบาล สุขภาพจิตและจิตเวช บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมคิด สันวิจิตร. (2548). การสร้างสุขภาพบริการสำหรับผู้ป่วยเบาหวานโดยการมีส่วนร่วมของ ชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพยาบาลชุมชน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- หน่วยวิจัยการประยุกต์ใช้ยานที่เบากว่าอากาศ. (2549) การประดิษฐ์บั๊่งไฟโสรและจรวดบั๊่งไฟ พญาแณน1. เอกสารวิชาการ ภาควิชาวิศวกรรมการบินและอวกาศ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อดิน รพีพัฒน์. (2547). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ: ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณสุข.
- อภิญา กังสนารักษ์. รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมในองค์กรที่มีประสิทธิผล ระดับคณะของสถาบันอุดมศึกษา. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- อร่ามจิต ชินช่วง. (2531). ภาพยนตร์บั๊่งไฟ : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- Camiletti, Y.A., (1996). Simplified guide to practicing community – based / Community Development initiatives. **Canadian Journal of Public Health**, 84 (4), 244-247.
- Cohen , J.M. and Uphoff , N.T. (1981). **Rural Development Participation : Concept and Measures for Project Design Implementation and Evaluation**. Rural Development Committee Center for International Studies , Cornell University.

- Fornaroff, A. (1980). **Community involvement in Health System for Primary Health Care.** Geneva : World Health Organization.
- Gibson, C.H. (1991). A concept analysis of empowerment. **Journal of Advanced Nursing**, 21 : 865 – 871.
- Herbert, C.P. (1996). Community – based research as a tool for empowerment : The Haida Gwaii Diabetes Project example. **Canadian Journal of Public health**, 87 (2), 109-112.
- Oakley, P. (1989). **Community involvement in health development.** Geneva: WHO.
- Oakley, P. & Marsden, D. (1985). **Approaches to participation in rural development.** 3rd ed. Geneva: International Labour Organization.
- Rifkin, S.B. (1983). Primary health care in Southeast Asia: Attitudes about community Participation in community health programmers. **Social Science and Medicine**, 17(19), 1989-1996.
- Rifkin, S.B., Muller, F. & Bichmann, W. (1988). Primary health care: On measuring participation. **Social Science and Medicine**, 26(9), 931 – 941.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ประวัตินักวิจัย

ประวัติหัวหน้าโครงการ

ชื่อ นางภัทรวรรณ จันทร์ศิริ สถานภาพสมรสคู่ บุตร 2 คน

เกิดวันที่ 26 สิงหาคม 2505 บัตรประจำตัวประชาชน 5349900006257

ที่อยู่ เลขที่ 202 หมู่ที่ 8 บ้านคอนเขือง ตำบลลุมพุก อำเภอคำชะโนด จังหวัดยโสธร

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2524 จบมัธยมศึกษาปีที่ 5 จากโรงเรียนยโสธรพิทยาคม

พ.ศ. 2528 จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรพยาบาลและผดุงครรภ์ระดับต้นจาก วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีสรรพสิทธิประสงค์ อุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. 2538 จบการศึกษาระดับปริญญาตรี พยาบาลศาสตรบัณฑิต จากคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

พ.ศ. 2551 จบการศึกษาระดับปริญญาโท คณะนวัตกรรมการสังคม สาขานำชุมชน ธุรกิจและการเมือง มหาวิทยาลัยรังสิต

ประวัติการทำงาน

ปี 2528 ตำแหน่ง พยาบาลเทคนิค ระดับ 2 โรงพยาบาลค้อวัง จ.ยโสธร

ปี 2533 ตำแหน่ง เจ้าพนักงานสาธารณสุขชุมชน ระดับ 3 โรงพยาบาลคำชะโนด จ.ยโสธร

ปี 2538 ตำแหน่ง พยาบาลวิชาชีพ ระดับ 6 โรงพยาบาลคำชะโนด จ.ยโสธร

ปัจจุบันดำรงตำแหน่งพยาบาลวิชาชีพชำนาญการ กลุ่มงานเวชปฏิบัติครอบครัวและชุมชน โรงพยาบาลคำชะโนด อ.คำชะโนด จ.ยโสธร

ประสบการณ์

- ผ่านการอบรมหลักสูตรการพยาบาลเฉพาะทางเวชปฏิบัติทั่วไป สาขาการโรคเบื้องต้น
- ผ่านการอบรมผู้ให้การปรึกษาสุขภาพจิตแนวพุทธ
- ผ่านการอบรมวิทยากรกระบวนการเศรษฐกิจพอเพียง
- ผ่านการอบรมการเสริมสร้างพลังอำนาจในชุมชน
- ผ่านการอบรมวิทยากรกระบวนการแผนแม่บทชุมชน (UNDP)
- ผ่านการอบรมผู้ประเมินภายนอกของกองทุนเพื่อสังคม (SIF)
- ผ่านการอบรมวิทยากรกระบวนการของ ศูนย์ต่อสู้เพื่อเอาชนะยาเสพติดและความยากจน จ.ยโสธร
- ทีมวิจัยเรื่อง “ชวนกันอ่านหนังสือให้เด็กฟัง”
- ทีมวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สำหรับเด็กที่มีปัญหาทางการอ่าน ในโรงเรียนประถมศึกษา โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของโรงเรียนและชุมชน”

คณะผู้วิจัย

1. นางภัทรวรรณ จันทร์ศิริ หัวหน้าโครงการ
2. นายพรทวี ศรีสง่า รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก
3. นายทอง ไชยนา อติตผู้ใหญ่บ้านบ้านดอนเจียง
4. นางภัทรวดี ลำเจียก อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน
5. นางสาวสุกัศ พันนา อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน
6. นางสาวสุวรรณา นูหาร กลุ่มเด็กและเยาวชน
7. นายจิรายุส บุญตามทัน กลุ่มเด็กและเยาวชน
8. นายบุรินทร์ อุ๋นใจ กลุ่มเด็กและเยาวชน
9. นางสาวศศิธร วงลาฮี กลุ่มเด็กและเยาวชน
10. นายวิชัยรัตน์ คุณสตัย กลุ่มเด็กและเยาวชน
11. นายกรนรินทร์ ช่างคำ กลุ่มเด็กและเยาวชน
12. นางสาวรัชชดา จำปาแดง กลุ่มเด็กและเยาวชน
13. นางสาวประภาพร จันทคุปต์ กลุ่มเด็กและเยาวชน
14. นายอภิสิทธิ์ จำปาแดง กลุ่มเด็กและเยาวชน
15. นางอนงค์ วงลาฮี สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล
16. นายประยุกต์ ประทุมทิพย์ ศึกษาานิเทศก์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ยโสธรเขต 1
17. นายชัยมงคล จับจิตร กลุ่มเด็กและเยาวชน
18. เด็กชายสันติ ดีประเคน กลุ่มเด็กและเยาวชน
19. นายศุภรักษ์ สุขแสน กลุ่มเด็กและเยาวชน
20. นายกำชัย ชินพันธ์ กลุ่มเด็กและเยาวชน
21. เด็กหญิงธัญญรัตน์ ศรีภูมิพุกย์ กลุ่มเด็กและเยาวชน
22. นายอภิชัย ขวัญทอง กลุ่มเด็กและเยาวชน
23. นางทองสี พุ่มพันธ์ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน
24. นายสมศักดิ์ สุขแสน ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลลุมพุก
25. นายแสวง กำแก้ว ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนเจียง
26. นายประสงค์ ปัดภัย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนเจียงและ อสม.
27. เด็กชายธีรวัฒน์ มะลิวัลย์ กลุ่มเด็กและเยาวชน

ภาคผนวก ข

องค์ความรู้ และภูมิปัญญาในประเพณีบุญบั้งไฟ

-ความรู้เกี่ยวกับบั้งไฟ

-กาพย์ กลอนแข่งบั้งไฟ

-ความรู้เกี่ยวกับอาหารในประเพณีบุญบั้งไฟ

องค์ความรู้ และภูมิปัญญาในประเพณีบุญบั้งไฟ

จากกระบวนการศึกษาข้อมูลในโครงการวิจัย “การศึกษาแนวทางการฟื้นฟูประเพณีบุญบั้งไฟแบบดั้งเดิม โดยการมีส่วนร่วมของเด็ก เยาวชนบ้านดอนเชียง ตำบลลุมพุก อำเภอคำชะโนด จังหวัดยโสธร ” พบข้อมูลองค์ความรู้เกี่ยวกับบุญบั้งไฟที่น่าสนใจหลายประการ เช่น รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องบั้งไฟ ภาพยนตร์กลอนแข่งบั้งไฟ รายละเอียดเกี่ยวกับอาหารในประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ความรู้ต่างๆเป็นดังต่อไปนี้

องค์ความรู้เกี่ยวกับบั้งไฟ

ในเรื่ององค์ความรู้เกี่ยวกับบั้งไฟนั้น ทีมวิจัยได้ศึกษาข้อมูลรายละเอียดในเรื่องชนิดของบั้งไฟ ขนาดของบั้งไฟ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำบั้งไฟ และขั้นตอนวิธีการทำบั้งไฟบางชนิด จึงได้รวบรวมไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อไป รายละเอียดของข้อมูลดังกล่าวเป็นดังต่อไปนี้

1. ชนิดของบั้งไฟ

การประดิษฐ์บั้งไฟมีหลายชนิด หลายรูปแบบ และอาจเรียกชื่อแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น แต่โดยสรุปแล้วมีอยู่ด้วยกัน 2 ชนิด คือบั้งไฟหางและบั้งไฟไม่มีหางหรือบั้งไฟก่องข้าวมี 5 แบบ ดังนี้

1.1 บั้งไฟหาง เป็นแบบมาตรฐานที่นิยมทำกันทั่วไป เวลาจุดจะพุ่งขึ้นสูงมาก ประกอบด้วยหางบั้งไฟ ทำด้วยไม้ไผ่ทั้งลำ มีน้ำหนักพอๆ กับขนาดบั้งไฟ มัดติดกับตัวบั้งไฟเพื่อบังคับทิศทาง และดินปืน หรือชาวบ้านเรียกว่า “หมื่อ” จะอัดลงไปในบั้งไฟให้แน่นที่สุด บั้งไฟหางถือว่าเป็นเอกในบรรดาบั้งไฟ ใช้ในการจุดแข่งขัน

1.2 บั้งไฟก่องข้าว (ไม่มีหาง) รูปร่างคล้ายกลองข้าวเหนียว มีขาตั้งเป็นสามแฉก ลักษณะคล้ายจรวด

1.3 บั้งไฟพลุ คือบั้งไฟที่ต้องการเสียงดัง ดินปืนหรือหมื่อมีคุณภาพแรงระดับเบอร์ 4 ถ้าไม่แน่นเกินไป รุชนวนกว้าง เพื่อต้องการให้เกิดการระเบิด

1.4 บั้งไฟตะไล รูปร่างกลมคล้ายกงจักร มีไม้ทำเป็นวงกลมครอบหัวท้าย เป็นบั้งไฟขนาดเล็กยาวประมาณ 1-4 นิ้ว เส้นผ่าศูนย์กลางกว้างประมาณครึ่งถึง 2 นิ้ว มีหางยาวประมาณ 1 ศอกเจาะรูที่ใช้จุดชนวนเฉพาะด้านล่างไม่ต้องทะลุขึ้นด้านบนเป็นบั้งไฟที่ใช้จุดเพื่อความสวยงามใช้จุดตามประเพณีต่างๆ เช่น งานบุญกฐิน บวชนาคทอดผ้าป่า เป็นต้น

1.5 บั้งไฟสี่ คือบั้งไฟที่จุดให้มีไฟพุ่งออกจากกระบอกเป็นรูปร่างและสีคันต่างๆ วัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความสวยงาม นิยมจุดในเทศกาลงานบุญประจำปีของจังหวัดต่างๆ

บั้งไฟแบบที่กล่าวมา ถ้าจะแยกย่อยๆ ตามเทคนิคการทำและลักษณะรูปร่างของ บั้งไฟจะแยกออกเป็น 11 ชนิด ดังนี้คือ

1. **บั้งไฟม้า** เป็นบั้งไฟจุดตามทิศทางที่กำหนดให้เส้นลวดเป็นวิถีตรงไปเป้าหมายที่ต้องการ ลักษณะทั่วไปเป็นบั้งไฟที่ทำจาก ไม้ไผ่ 1 ปล้อง ขนาดแล้วแต่ต้องการ โดยทั่วไป เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 ฟุตทางภาคกลางและภาคเหนือเรียกว่า "ลูกหนู" โดยทั่วไปเรียกว่าไฟม้า เพราะนิยมทำรูปม้าติดข้างบนเวลาจุดไปตามเส้นลวดคล้ายกับม้าเวลาที่กำลังวิ่ง ถ้าติดรูปอะไรก็จะเรียกชื่อไปตามนั้น เป็นรูปคนขี่ม้า รูปวัวแล้วแต่จะทำรูปอะไรบางครั้งภาคเหนือเรียกว่า บอกไฟยิง

2. **บั้งไฟโมดหรือโหวด** เป็นบั้งไฟขนาดเล็กตัวกระบอกจะยาวขึ้น ประมาณ 4 – 10 นิ้วบรรจุหมื่อหนักประมาณ 1 ส่วน 8 ถึง 1 ส่วน 2 กิโลกรัม ใช้หางยาวประมาณ 1 - 4 เมตร มีกระบอกไม้ไผ่เล็กๆ มัดวางรอบตัวบั้งไฟ นิยมทำประกอบกันในบั้งไฟใหญ่ (บั้งไฟหมื่น , บั้งไฟแสน) ปัจจุบันไม่ค่อยนิยมทำ เพราะไม่มีช่าง

3. **บั้งไฟซ้าง** บั้งไฟชนิดนี้ไม่มีหาง มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่ากระโปกหรือตะโปก เวลาจุดไม่ต้องการให้พุ่งขึ้นไป แต่ต้องการมีเสียงร็อกคล้ายกับซ้างร้อง วิธีทำบั้งไฟให้ใช้กระบอกไม้ไผ่ ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดยาวเพียงปล้องเดียว ให้มีข้อปิดทั้ง 2 ด้าน ทาบไม้ไผ่ให้แตกเล็กน้อยเจาะรูเพื่อบรรจุหมื่อแล้วต่อชนวนเข้ารูแทงหมื่อทำจากหมื่อถ่าน 3 - 4 อัดลงในไม้ไผ่ขนาดเล็กให้แน่น แล้วผ่าเอาแทงหมื่อออกมาคล้ายข้าวหลาม ให้ได้แท่งประมาณ 3 นิ้ว การจุดนั้นนิยมต่อพ่วงชนวนบั้งไฟใหญ่ เวลาจุดชนวนผ่านจะเกิดเสียงดังเหมือนเสียงซ้างร้อง นิยมวางต่อกันเป็นช่วงๆ กระบอก ถ้าต้องการจะให้มีความดังอย่างไรก็จะมีเทคนิคในการทำให้เกิดเสียงนั้นๆ

4. **บั้งไฟจินาย** บั้งไฟจินายเป็นบั้งไฟขนาดเล็ก ยาวประมาณ 1 - 4 นิ้ว เส้นผ่าศูนย์กลางกว้างประมาณ 1 - 2 นิ้ว มีหางยาวประมาณ 1 ศอก เจาะรูที่ใช้จุดชนวนด้านล่าง ไม่ต้องทะลุขึ้นด้านบน เป็นบั้งไฟที่ใช้จุดเพื่อความสวยงามใช้จุดตามประเพณีต่างๆ บางครั้งใช้เมล็ดส้มโอง (ถ้าโรง) โดยเจาะเอาเนื้อในออกแล้วอัดหมื่อเข้าไปแทนปิดด้านบน แล้วเจาะรูชนวนด้านล่างเล็กๆ ใช้ก้านใบมะพร้าวมัดติดเป็นหาง เรียกจินายน้อย บั้งไฟจินายก็จะมีหลายขนาดเช่นกันคือ

บั้งไฟจินายเล็ก เป็นบั้งไฟหางที่มีหางขนาดสั้น ทำจากไม้ซางหรืออ้อ

บั้งไฟจินายขนาดกลาง เป็นขนาดที่นิยมทำกันมาก

บั้งไฟจินายขนาดใหญ่ จะมีรูปร่างกลมติดปีกเป็นขอบรอบหัวท้ายบั้งเหมือนขอบกระดังเจาะรูกลางบั้ง เวลาจุดผู้จุดใช้มือจับเมื่อไฟติดหมื่อต้องรีบขว้างออกไป บั้งไฟจะพุ่งสู่อากาศอย่างสวยงาม

5. **บั้งไฟฮ้อยหรือบั้งไฟร้อย** บั้งไฟชนิดนี้เป็นบั้งไฟธรรมดา ที่บรรจุหมื่อ (ดินปืน) น้อยกว่า 12 กิโลกรัม เป็นบั้งไฟขนาดเล็กใช้จุดเสี่ยงทายในพิธีการขอฝน บุญเบิกบ้าน หรือ จุดถวายแถน เป็นต้น

6. **บั้งไฟหมื่น** บั้งไฟชนิดนี้เป็นบั้งไฟขนาดกลาง บรรจุดินปืนหนักระหว่าง 12 – 119 กิโลกรัม ขนาดกระบอกกว้าง 3.5 นิ้ว ยาวประมาณ 140 เซนติเมตร ไม่เกิน 180 เซนติเมตร ทำด้วยกระบอกไม้ไผ่กระบอกเล็ก (เลาเล็ก) กระบอกพลาสติก (เลาเอสลอน) การจุดบั้งไฟแข่งขันส่วนมากเป็นบั้งไฟหมื่น

7. **บั้งไฟแสน** บั้งไฟชนิดนี้เป็นบั้งไฟขนาดใหญ่ที่สุด บรรจุดินปืนหนัก 120 กิโลกรัมขึ้นไป บั้งไฟขนาดนี้ทำยากที่สุดจะต้องอาศัยความชำนาญเป็นพิเศษ เพราะบั้งไฟขนาดนี้หากแตกแล้วจะเป็นอันตรายมาก เพราะฉะนั้นก่อนทำบั้งไฟจะต้องมีพิธีกรรมบวงสรวงให้ถูกต้องตามหลักการทำบั้งไฟแสนเสียก่อนจึงจะลงมือทำ

8. **บั้งไฟตะไล** บั้งไฟชนิดนี้ก็คือบั้งไฟจินาขนาดใหญ่นั่นเอง มีความยาวประมาณ 9 - 12 นิ้ว รูปร่างกลมมีไม้บางๆ แบนๆ เป็นวงกลมครอบหัวท้ายบั้งไฟเมื่อพุ่งขึ้นสู่ฟ้าไปโดยทางขวาง

9. **บั้งไฟต้อ** บั้งไฟต้อหรือบั้งไฟกระแต้้งต้อ เป็นบั้งไฟขนาดเล็กมีหางสั้น วิธีทำ ตัดกระบอกไม้ไผ่ขนาด 1 นิ้วครึ่ง ยาวประมาณ 3 นิ้ว อัดหมื่อให้แน่นประมาณ 2 นิ้ว ใช้หมื่อถ่านสามหรือถ่านลืออัดด้วยเถียดไม้ให้แน่น ต่อหางซึ่งทำจากไม้ไผ่ เหลาเป็นแท่งเล็กๆ ใช้เถียดดัดมุมข้อออกจนเห็นหมื่อ เเจาะให้เป็นรูเล็กๆ แล้วติดชนวน เวลาจะจุดเอาหางเสียบลงในแท่งที่ต้อพอให้ต้อได้ จุดชนวนจากด้านบน บั้งไฟจะพุ่งและหมุนขึ้นสู่อากาศเกิดเสียงดังต้อๆ เวลาหมุนจะไม่ค่อยมีทิศทางใช้จุดในงานศพ เวลาจุดมีอันตรายมากไม่ค่อยนิยมทำกัน

10. **บั้งไฟพลุ** บั้งไฟพลุ เป็นบั้งไฟที่นิยมจุดในเทศกาลต่างๆ เช่น งานกฐิน งานบุญมหาชาติ หรือ งานเปิดกีฬา ฯลฯ เป็นบั้งไฟที่จุดแล้วทำให้เกิดเสียงดัง ในอดีตนิยมจุดในงานกฐิน เพื่อเป็นการบอกข่าวไปยังพี่น้องประชาชนทั่วไปให้ทราบ

11. **บั้งไฟดอกไม้** เป็นการตกแต่งบั้งไฟที่ใช้ดอกไม้สด ใบประดับและงานประดิษฐ์ใบตองมาตกแต่งเป็นบั้งไฟสวยงามแทนการใช้กระดาษและวัสดุอื่นๆ

บั้งไฟแต่ละชนิดจะไม่ได้จุดในงานประเพณีบุญบั้งไฟทั้งหมด บั้งไฟหางจะนิยมใช้ในการแข่งขัน บั้งไฟตะไล/บั้งไฟพลุจุดในเทศกาลออกพรรษา งานกฐิน ส่วนบั้งไฟอื่นๆถูกนำไปใช้ในการเฉลิมฉลองเทศกาลต่างๆ หรืองานศพ

2. ขนาดของบั้งไฟ

ในอดีตบั้งไฟที่ชาวบ้านนิยมทำกัน แบ่งตามขนาดมีอยู่ 3 ขนาด คือ

1. บั้งไฟฮ้อย เป็นบั้งไฟขนาดเล็กที่สุด บรรจุดินปืนหนักไม่เกิน 11 กิโลกรัม (ฮ้อย ตรงกับภาษากลางว่าร้อย)

2. บั้งไฟหมื่น เป็นบั้งไฟขนาดกลาง บรรจุดินปืนหนัก 12-118 กิโลกรัม

3. บั้งไฟแสน เป็นบั้งไฟขนาดใหญ่ที่สุด บรรจุดินปืนหนัก 120 กิโลกรัม ขึ้นไป

ในปัจจุบันมีมากกว่าได้แก่

1. บั้งไฟหมื่น ใช้ท่อพีวีซีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2.5 นิ้ว น้ำหนักดินปืนไม่เกิน 11 กิโลกรัม

2. บั้งไฟหมื่น ใช้ท่อพีวีซีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 5 นิ้ว น้ำหนักดินปืน 12 – 119 กิโลกรัม

3. บั้งไฟแสน ใช้ท่อพีวีซีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 6 นิ้ว น้ำหนักดินปืน 120 – 499 กิโลกรัม

4. บั้งไฟล้าน ใช้ท่อพีวีซีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 8 นิ้ว น้ำหนักดินปืน 500 กิโลกรัม

5. บั้งไฟก๊อ คือบั้งไฟลิบล้อ ใช้ท่อพีวีซีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 10 นิ้ว น้ำหนักดินปืนมากกว่า 500 กิโลกรัม

6. บั้งไฟแฟนซีเป็นบั้งไฟขนาดเล็ก มีเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 นิ้ว และบรรจุดิน

ปืนไม่เกิน 4 กก. แข่งขันกันที่ความสวยงามและลีลาลูกเล่นเมื่อจุดขึ้นฟ้า เช่นอาจจะมีร่มหลากสีสั่นกางออก หรือมีเสียงประกอบหรือมีการพนัสดังต่างๆที่สวยงาม

เกณฑ์ในการแยกขนาดของบั้งไฟด้วย

1. ขนาดของท่อ
2. น้ำหนักของดินปืนหรือหมื่อ
3. ความยาวของหางบั้งไฟซึ่งจะต้องสมดุลกับตัวบั้งไฟ

3. วัสดุ อุปกรณ์ในการทำบั้งไฟ

เป็นข้อมูลวัสดุ อุปกรณ์พื้นฐานในการทำบั้งไฟ แต่สำหรับเทคนิครายละเอียดอื่นๆ ซึ่งมีผลต่อคุณสมบัติในการแข่งขันของบั้งไฟนั้นๆ เป็นองค์ความรู้เฉพาะของช่างแต่ละคน แต่ละค่าย และมักจะไม่มีเปิดเผยทั่วไป วัสดุ อุปกรณ์พื้นฐานเป็นดังนี้

1. ดินปืน (หมื่อ) สมัยโบราณใช้มูลค้างคาวหรือมูลวัวมูลควายแทน ปัจจุบันใช้ ขี้เกียจ (ในภาษาอีสาน) หรือดินประสิวบดแล้วตากให้แห้งเพราะถ้าชื้นแล้วจะไม่ติดไฟ ผสมกับถ่านไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้ฉำฉา (จามจุรี) ไม้มะขามเทศ ไม้สาบเสือ เป็นต้น การเผาถ่านต้องมีเทคนิคการเผาให้ได้ถ่านคุณภาพดี ต้องเผาให้ได้คาร์บอน 100 เปอร์เซ็นต์ ช่างบั้งไฟบางคนผสมกำมะถันเข้าไปด้วย แต่จะไม่ใช้มาก เพราะกำมะถันทำให้ดินปืนลุกเร็วมาก อาจทำให้ระเบิดได้ แล้วนำมาคั่วและตำให้ละเอียด ปัจจุบันใช้เครื่องบดแทนการตำ

ส่วนสูตรในการผสมดินปืนและเคล็ดลับต่างๆ มักจะปกปิดเป็นความลับ เพราะเป็นกรรมวิธีเฉพาะของช่างบั้งไฟแต่ละคน ในปัจจุบันมีเฉพาะบางท้องถิ่นและบางหมู่บ้านที่ยึดความสวดกสหายเป็นหลัก ชาวบ้านจะไม่ทำดินปืนเองเหมือนสมัยก่อน เพราะยุ่งยากและเสียเวลา จะซื้อดินปืนแบบสำเร็จรูป ซึ่งมีจำหน่ายในท้องตลาดเป็นลัง ลังละ 12 กิโลกรัม เวลาจะใช้จะอัดลงไปในท่อพีวีซี ก็ดักขังบนตาข่าย ไม่ต้องคำนวณส่วนผสมแบบสมัยโบราณ

2. เลาบั้งไฟ สมัยที่ยังมีไม้ไผ่มาก จะเอาลำไม้ไผ่มาทาบปล้อง แล้วตากให้แห้ง ถ้าเป็นสมัยโบราณจะใช้ต้นหมากหรือต้นตาลรวมทั้งไม้เนื้อแข็งเจาะรูตรงกลาง ต่อมาก็ใช้เป็นเลาเหล็ก แต่เวลาไปจุดแล้วอันตรายมาก จึงไม่มีการใช้อีก ปัจจุบันนอกจากจะใช้ท่อพลาสติก (ท่อพีวีซี) แทนไม้ไผ่แล้ว บางท้องถิ่นใช้ท่อเหล็ก แต่ไม่เป็นที่นิยมกัน เพราะท่อเหล็กหนักมาก ถ้าช่างบั้งไฟไม่เก่งพอ บั้งไฟก็จะไม่ขึ้น และหากบั้งไฟแตกจะเกิดอันตรายมากกว่าท่อพลาสติกหรือลำไม้ไผ่ ไม่ว่าตัวบั้งไฟจะทำด้วยท่อพลาสติก ท่อเหล็กหรือว่าลำไม้ไผ่ แต่หางบั้งไฟจะต้องทำด้วยลำไม้ไผ่ยาวเรียวมัดติดแน่นกับตัวบั้งไฟ ถ้าลำไม้ไผ่ไม่ตรงก็จะมีการลนไฟและบิดคดให้ตรงก่อนนำมาประกอบกับตัวบั้งไฟ เพื่อใช้บังคับทิศทางให้พุ่งตรงขึ้นไป

3. เกล็ดดินเหนียวปั้นละเอียดผสมน้ำพอหมาด

4. สากไม้กลมหรือสากเหล็กขนาดพอดีกับรูของเลา

5. ค้อนสำหรับตี

4. ขั้นตอน และวิธีการทำบั้งไฟ

เพื่อให้การศึกษาวิจัยเรื่องบั้งไฟเกิดประโยชน์สูงสุด ทีมวิจัยจึงได้นำข้อมูลเกี่ยวกับ ขั้นตอน และวิธีการทำบั้งไฟจากการศึกษามารวบรวมไว้ ความรู้เหล่านี้เป็นเพียงข้อมูลพื้นฐานส่วน รายละเอียดที่เป็นประโยชน์ต่อทักษะการทำบั้งไฟจะต้องทำการศึกษาโดยเฉพาะ รายละเอียดการทำบั้งไฟบางชนิดเป็นดังต่อไปนี้

4.1 ความรู้เรื่องหมื่อ และขั้นตอนการทำบั้งไฟ

ขั้นตอนการผลิตหมื่อ การบรรจุหมื่อ (ดินปืน)

1. เตรียมฟืน ใ้ไม้เนื้ออ่อนมาตัดเป็นท่อน ๆ แล้วผ่าเป็นฝืนจะใช้จำนวนมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของบั้งไฟ
2. ฝืนแฉด นำฟืนที่ผ่าแล้วมาตากแดด
3. ขุดหลุม ขุดหลุมให้มีลักษณะกลมขนาดจะเล็กหรือใหญ่ขึ้นอยู่กับจำนวนฟืนเสร็จแล้วนำฟืนที่ตากอย่าให้แห้งมากลงวางในหลุมลักษณะการวางฟืนจะวางเป็นรูปกระโจม
4. เมื่อวางไม้ในหลุมแล้วก็จุดไฟเผาเหมือนเผาถ่าน
5. เมื่อฟืนไหม้หมดแล้วเหลือแต่ถ่านก็นำไปตองหรือสังกะสีมาปิดปากหลุมแล้วใช้ดินกลบปากหลุมไม่ให้ควันออก
6. เก็บถ่าน นำถ่านที่ได้จากการเผาใส่ภาชนะแล้วนำไปผึ่งให้เย็น
7. เตรียมดินปืน โดยคั่วจีเกีย (ดินประสิว) และถ่านร่วมกันโดยคั่วดินประสิวก่อนคั่วน้ำให้เดือดก่อนแล้วจึงเอาดินประสิวลงเมื่อละลายแล้วจึงนำถ่านมาคั่วรวม กันเกี่ยวข้องจนเกือบแห้งจึงนำขึ้นมาผึ่ง
8. โขลก นำถ่านและดินประสิวลที่คั่วแล้วมาโขลกให้ละเอียด
9. ร่อน นำดินปืน หมื่อที่คั่วแล้วตำแล้วมาร่อนให้ละเอียด
10. ทดลองหมื่อหรือดินปืน เพื่อหาอัตราส่วนที่สมดุล ถ้าติดไฟเร็วแสดงว่าสมดุลใช้ได้ แต่ถ้าติดไฟช้าแสดงว่าส่วนประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งน้อยไปเช่นอาจเป็นที่ดินประสิวลหรือถ่านต้องคอยเดิมเวลาคั่ว แล้วนำมาทดลองจนกว่าจะได้ที่ หมื่อ



คั่ว (ดินปืน) แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ

1. หมื่อดินสุกหมายถึงการใช้ดินประสิวลผสมกันแล้วนำไปคั่ว (ผสมน้ำเล็กน้อย) หมื่อชนิดนี้มีแรงอัดมากกว่าและมีอันตรายมาก สำหรับอัตราส่วนก็เหมือนกัน

2. หมื่อดินดิบ หมายถึง การใช้ดินประสิวคั่วแล้วผสมถ่านตามสัดส่วน แบ่งหมื่อออกเป็นหลายชนิด ตามแบบเดิมของช่างโบราณ โดยถือเป็นส่วนผสมของดินประสิวและถ่าน เช่น ถ้าดินประสิว 2 ส่วน ถ่าน 2.5 ส่วน เรียกว่า หมื่อสิบสลิ้ง หรือเบี่ยห่ามีความเร็วมาก

หมื่อ (ดินปืน) แบ่งตามลักษณะการใช้ คือ

หมื่อดิบ เป็นหมื่อที่มีความไวสูงผสมดิน ฆาด (กำมะถัน) และถ่านในอัตราส่วน 4:1/4:1 คือ ดินบาท ฆาดเฟื่อง ถ่านสลิ้ง ใช้เป็นหมื่อปืนหรือหมื่อพลู เพราะติดง่ายและไวไฟ

หมื่อขับ เป็นหมื่อที่มีความไวรองลงมา ได้แก่หมื่อสิบสลิ้ง หมื่อถ่านสามและหมื่อถ่านสี่ ใช้ในการทำบั้งไฟและตะไลทั่วไป

หมื่ออ่อน เป็นหมื่อที่มีความไวไฟต่ำ ได้แก่หมื่อตั้งแต่ถ่านห้าก้อนขึ้นไปใช้ใส่ในบั้งไฟ เมื่อต้องการแรงเฉื่อย เช่น ตอนปากกระบอกไฟ

หมื่อผสม เป็นหมื่อพิเศษมีส่วนผสมแตกต่างกันออกไปเพื่อผลบางอย่าง ส่วนผสมจึงไม่แน่นอน เช่น ใส่ปูน ขี้เหล็ก น้ำนม ฯลฯ เช่น หมื่อไฟพะเนียง

สูตรหมื่อ(ดินปืน) ทั่วไปช่างทำบั้งไฟจะใช้หมื่อบรรจุลงในตัวบั้งไฟจะขึ้น สูงแค่ไหน ขึ้นอยู่กับกลวิธีในการทำ การบรรจุถ้าผสมดินปืนแรงไปบั้งไฟจะเกิดระเบิดเสียก่อนหรือพอขึ้นไปได้เล็กน้อยก็จะระเบิดระหว่างทาง เรียกว่า บั้งไฟแตก ถ้าผสมดินปืนอ่อนไปบั้งไฟจะขึ้นไปยังไม่พ้นฐานปล่อย ก็ตกลงไปคำรามอยู่บนพื้นดิน หรือคำราม

อยู่กับที่เรียกว่า "บั้งไฟชู่"

การบรรจุดินปืนมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

- ตอนหนึ่ง แรงยก
- ตอนสอง แรงขับส่ง
- ตอนสาม แรงพุ่ง

สูตรดินปืนบั้งไฟแสนใช้ดินปืน 3 ช่วง

ช่วงที่ 1 ส่วนผสมดินประสิว 10 กิโลกรัม ใช้ถ่านผสม 4 กิโลกรัม

ช่วงที่ 2 ส่วนผสมดินประสิว 10 กิโลกรัม ใช้ถ่านผสม 3 กิโลกรัม

ช่วงที่ 3 ส่วนผสมดินประสิว 10 กิโลกรัม ใช้ถ่านผสม 2.5 กิโลกรัม บั้งไฟแสน 1 บั้ง บรรจุดินปืน 120 กิโลกรัม



การเจาะรูขนวน

การเจาะรูขนวนในสมัยโบราณ ช่างบั้งไฟสามารถทำให้บั้งไฟเกิดเสียงต่างๆ กันในขณะที่จุดบั้งไฟและยังทำให้บั้งไฟขับเคลื่อนขึ้นไปในลักษณะต่างๆ ได้ แต่ปัจจุบันศิลปะการเจาะรูขนวนหรือลูกเล่นในการเจาะรูขนวนต่างๆ ไม่มีอีกแล้ว ศิลปะการเจาะรูขนวนดังกล่าวมีดังนี้

1. การเจาะรูขนวนแบบเสวตฉัตร ให้เอาเชือกอะไรก็ได้ วัดความกว้างของบั้งไฟจากริมนอกข้างหนึ่งผ่านศูนย์กลางถึงริมในอีกข้างหนึ่ง แล้วนำความยาวมาแบ่งเป็น 6 ส่วน หาความยาว 1 ใน 6 มาแบ่งเป็น 6 ส่วน ซึ่ง 1 ใน 6 ส่วนนี้คือความกว้างของรูขนวนช่วงแรกแล้วเอาความกว้างของรูขนวนช่วงแรกมาเป็น 6 ส่วน เจาะรูเท่ากัน 1 ใน 6 ลดหลั่นไปที่ละช่วงจนถึงเถียดสลัก

2. การเจาะรูขนวนแบบตาลอดคอด รูขนวนช่วงแรกมีขนาดทำแบบเสวตฉัตรเอาความกว้างของรูแค่ 1 ใน 2 ลดหลั่นกันไป ทั้งสองแบบนี้เป็นแบบจุดขนวนทางหัว ซึ่งสมัยก่อนชอบทำเพราะไม่มีแป้นเหล็กทำบั้งไฟ การเจาะรูขนวนแบบนี้ขณะที่จุดบั้งไฟจะส่งเสียงดัง “ตึด-ตึด-ตึด” ก่อน ทิ้งจังหวะเล็กน้อย แล้วพุ่งขึ้นไปในทันที

3. การเจาะรูขนวนแบบโมกคัลลาหลงทวีป ซึ่งจะเจาะรูแบบใดก็ได้ แต่หัวบั้งไฟมีเถียดหรือสลักแน่นหนา แบบนี้ใช้จุดขนวนท้ายบั้ง เป็นวิธีการค่อนข้างใหม่ ถ้าจะใช้พุ่งแรงไปให้ได้ไกล ๆ สูง ๆ ให้บรรจุกำมะถันลงไปตรงเถียดหลังมาก ๆ จะมีแรงระเบิด ระเบิดมาก การเจาะรูเพื่อใส่ขนวนนี้บั้งไฟจะพุ่งขึ้นแรงและสูงที่สุด จากนั้นทำท่าวางลำแล้ววิ่งเป็นวงกลม ก่อนจะดึงหัวลงสู่พื้นดิน

4. แบบแม่ฮ้างเปิดช้น ตรงกับภาษากลางว่าแม่ฮ้างเปิดผ้าถุง แบบนี้บั้งไฟจะส่งเสียงดัง “จ๊าด...” ก่อนจะพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้าในทันทีทันใด

ส่วนการเจาะรูขนวนนี้ต้องอาศัยผู้ชำนาญ ไม่เช่นนั้นอาจเกิดอันตรายขณะที่จุดหรือบั้งไฟไม่ขึ้น ช่างเจาะจะใช้เหล็กเจาะหลายขนาด ประมาณ 5-7 อัน คล้ายสว่านเจาะให้เป็นรู จากส่วนท้ายไปยังส่วนหัวโดยรูที่เจาะจะเล็กลงไปเรื่อยๆ ถ้าเจาะรูขนวนไม่ตรง บั้งไฟจะแตก เพราะดินปืนจะดันออกข้างๆ วิธีแก้ก็คือ เอนน้ำใส่ลงไปอีก แรงอัดจะน้อยลง ไม่แรง หรือเอาเศษผ้าชุบน้ำพันใส่ไม้แห่เข้าไปในรูขนวน เรียกว่า ผัด คือ ล้างรูขนวนไม่ให้มีเศษดินปืนตกค้างอยู่เลย

การทำสายขนวน ก่อนจะใส่เถียด หรือ สลัก ตรงส่วนท้ายของบั้งไฟ ซึ่งเถียดจะทำด้วยไม้ไผ่ที่กลึงเกลี้ยงจนกลม กันแรงระเบิดที่ขับพุ่งออกมา จะใช้เศษผ้าพันให้ยาวคลุมกับดีเกลือยัดเข้าไปในรูขนวนและปล่อยหางขนวนไว้สำหรับจุดไฟ

4.2 การทำบังไฟต้อ บังไฟต้อหรือบังไฟกระแตงตอ เป็นบังไฟขนาดเล็กมีหางสั้น

วิธีทำ

ตัดกระบอกลำไยขนาด 1 นิ้วครึ่ง ยาวประมาณ 3 นิ้ว อัดหมื่อให้แน่นประมาณ 2 นิ้ว ใช้หมื่อขนาดสามส่วนสี่อัดด้วยเถียดไม้ให้แน่น ต่อหางซึ่งทำจากไม้ไผ่เหลาเป็นแท่งเล็กๆ ใช้เถียดตัดมุมข้อออกจนเห็นหมื่อ เเจาะให้เป็นรูเล็กๆ แล้วติดขนวน เวลาจุดเอาหางเสียบลงไปแทนที่ด้งได้ จอดขนวนจากด้านข้าง บังไฟจะพุ่งและหมุนขึ้นสู่อากาศเกิดเสียงดังต้อๆ เวลาหมุนจะไม่ค่อยมีทิศทาง ใช้จุดเป็นขนวนในการจุดบังไฟใหญ่หรืองานศพ เวลาจุดมีอันตรายมากไม่ค่อยนิยมทำกัน

อุปกรณ์

1. ดินปืนปนละเอียดถ่าน 3(ดินประสีว 1 กิโลกรัม ถ่าน 3 กรัม)
2. เกลาไม้ไผ่เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 11/2 คนไฟให้แห้งพอหมาด
3. ดินเหนียวปนให้ละเอียดแล้วผสมน้ำพอหมาด
4. สากไม้ไผ่หรือเหล็กขนาดพอดีกับรูของเภาไม้ไผ่
5. ค้อนสำหรับตีตอก

4.3 การทำบังไฟจินาย

บังไฟจินายเป็นบังไฟขนาดเล็กยาวประมาณ 1-4 นิ้วเส้นผ่าศูนย์กลางกว้างประมาณครึ่งถึง 2 นิ้ว มีหางยาวประมาณ 1 สอกเจาะรูที่ใช้จุดขนวนเฉพาะด้านล่างไม่ต้องทะลุขึ้นด้านบนเป็นบังไฟที่ใช้จุดเพื่อความสวยงามใช้จุดตามประเพณีต่างๆ เช่น งานบุญกฐิน บวชนาคทอดผ้าป่า เป็นต้น บังไฟที่ใช้จุดในขบวนแห่มีหลายขนาด

บังไฟจินายเล็กเรียกว่า ตะไล ทำจากไม้ซางหรืออ้อ

บังไฟจินายขนาดกลางเรียกว่า ตะไลเป็นขนาดที่นิยมทำกันมาก

บังไฟจินายขนาดใหญ่เรียกว่าตะไลหมั่น จะมีรูปร่างกลมติดปีกเป็นขอบรอบหัวท้ายบังเหมือนขอบกระดิ่งเจาะรูกลางบังเวลาจุดผู้จุดใช้มือจับเมื่อไฟติดหมื่อต้องรีบขว้างออกไป ตะไลจะพุ่งสู่อากาศอย่างสวยงาม

อุปกรณ์

1. ดินปืน (หมื่อ) ถ่าน 3
2. เภาไม้ไผ่ขนาดครึ่งถึง 2 นิ้วคนไฟให้หมาด
3. เเถียดดินเหนียวปนละเอียดผสมน้ำพอหมาด
4. สากไม้กลมหรือสากเหล็กขนาดพอดีกับรูของเภา
5. ค้อนสำหรับตี

บั้งไฟจินายเวลาจะจุดต้องมีไม้หลักที่มีรูแล้วใช้หาง เสียบลงไปเมื่อจุดแล้วบั้งไฟจะขึ้นในแนวตั้ง และหมุนขึ้นเป็นเกลียว (จินายขนาดเล็ก)

ส่วนผสมของหมื่อในการอัด มีสูตรดังนี้

ถ้าดินประสิว 1 ส่วน ถ่าน 3 ส่วน เรียกว่าหมื่อถ่านสาม มีความเร็วปานกลาง

ถ้าดินประสิว 1 ส่วน ถ่าน 4 ส่วน เรียกว่าหมื่อถ่านสี่ มีความไวช้า หมื่อขบนิยมนำกันถึงถ่านแปด

4.4 การทำบั้งไฟตะไล

อุปกรณ์

1. เล้าไม้ไผ่ เหล็ก ท่อเอสลอน ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 นิ้ว

2. ดินปืน(หมื่อ) ถ่าน 3 ค้าวและปูนให้ละเอียด

3. ไม้สำหรับทำเกลียด(เนื้อแข็งพอประมาณ)

4. ธงไม้ไผ่ เหล้าให้บางแล้วตัดให้เป็นวงกลม

5. สากไม้เนื้อแข็งหรือเหล็ก ขนาดพอดีกับรูของเล้า

6. ฆ้อนสำหรับตอก



บั้งไฟตะไล เวลาขึ้นจะหมุนเป็นเกลียวและขึ้นในแนวขวางของเล้าจะไม่ขึ้นในแนวตรง

การบรรจุดินปืน ในการบรรจุดินปืนลงไปบั้งไฟต้องอัดให้แน่นที่สุด ซึ่งสมัยโบราณใช้ไม้ขนาดใหญ่อัดกระแทกลงไป ต้องหาต้นไม้ใหญ่ๆ บากต้นไม้เป็นร่องแล้วเอาเล้าบั้งไฟวางลงในร่องเป็นฐานรองรับเตรียมอัดดินปืน แต่ในปัจจุบันที่จังหวัดยโสธรและท้องถิ่นอื่นๆ จะใช้แม่แรงอัดแทนด้วยระบบไฮดรอลิก เพราะทำให้ทุ่นเวลาเป็นอย่างมาก โดยมีช่างบั้งไฟหรือผู้ที่ชำนาญคอยควบคุมดูแลจนกว่าจะเสร็จสิ้น



เทคนิคการทำ อัดดีถึงปัจจุบันเทคนิคการผสมดินปืนและเทคนิคการอัดบั้งไฟจะเป็นความลับเฉพาะช่างบั้งไฟหรือค่ายบั้งไฟ(ปัจจุบัน) จึงไม่เป็นที่เปิดเผยต่อสาธารณะชน ซึ่งข้อมูลเบื้องต้นในการทำดินปืนนั้นจะต้องประกอบด้วยถ่านไม้ กำมะถัน ส่วนอัตราส่วนการผสมขึ้นอยู่กับช่างบั้งไฟ

4.5 การประดิษฐ์ไฟฟ้าตามภูมิปัญญาท้องถิ่น “บั้งไฟ 80 เซนติเมตร

เป็นบั้งไฟทางชนิดหนึ่งที่มีใช้ในการแข่งขัน ประกอบด้วย 2 ส่วนหลัก ๆ ได้แก่ ส่วนประกอบที่เป็นตัวบั้งไฟและส่วนที่เป็นหาง

ส่วนที่เป็นตัวบั้งไฟ เรียกว่า “เลา” มีลักษณะดังนี้

1. วัสดุที่ใช้ทำตัวบั้งไฟ วัสดุที่ใช้ทำตัวบั้งไฟมีวิธีการเตรียมดังนี้

- ในส่วนของการทำตัวบั้งไฟหรือเลา ปัจจุบันนิยมใช้วัสดุเป็นท่อน้ำพลาสติก หรือเอสลอน ที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 นิ้ว และมีความยาวระหว่าง 80-100 เซนติเมตร

- การเตรียมเลา ต้องทำให้ปลายด้านหนึ่งของท่อพลาสติกมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเล็กกว่าอีกด้านหนึ่งเล็กน้อย โดยการใช้ความร้อนทำให้พลาสติกอ่อนตัว วิธีการเริ่มด้วยการเทน้ำมันลงในกระทะพอประมาณ 4 ช้อนโต๊ะ ตัดไฟจนน้ำมันร้อนแล้วนำปลายท่อ พลาสติก ด้านหนึ่งจุ่มลงในน้ำมันประมาณ 2 นาที

- นำปลายด้านที่จุ่มลงในน้ำมันกดลงในครกเพื่อบีบให้ปลายแคบเข้า

- จากนั้นนำปลายด้านที่กดลงในครก กดลงบนพื้น เพื่อให้ผิวหน้าเรียบ

- จะได้ปลายท่อที่ปลายด้านหนึ่งมีเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 นิ้ว และอีกด้านหนึ่งมีเส้นผ่านศูนย์กลาง 1.8 นิ้ว

2. แผ่นปิดหัวบั้งไฟ ทำจากฟิวเจอร์บอร์ดตัดเป็นวงกลมเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5.2 เซนติเมตร

3. การเตรียมถ่านและดินประสิว

- การเตรียมถ่าน มักใช้ไม้เนื้ออ่อน เพราะจะมีเขม่าน้อย และตำละเอียด เช่น ไม้จำปา (จามจุรี) ไม้สาบเสือ ไม้ตะเภา (นนทรี) ไม้สะอ้าน (หมากเล็กหมากน้อย) ไม้เปื่อย เป็นต้น

4. วิธีการในการเตรียมถ่าน เป็นดังนี้

- นำไม้เนื้ออ่อนมาตัดและผ่าให้เป็นท่อน ๆ แล้วนำมาตากให้แห้ง

- เผาไม้สะอ้านให้ติดไฟ จนหมดควัน เรียกว่า “ถ่านสุก”

- นำถ่านสุกเทลงหลุม

- นำสังกะสีปิดปากหลุม และกลบด้วยดินให้มิด

- ทิ้งไว้ประมาณ 2 ชั่วโมง และนำขึ้นมาผึ่งจนเย็น จะได้ถ่านพร้อมใช้

- เก็บถ่านไว้ในที่แห้ง

- ถ่านเมื่อใช้จะต้องนำมาบดให้ละเอียด

- ดินประสิว เมื่อนำมาใช้จะต้องนำมาบดโดยใช้เครื่องบด และกรอง

- การผสมดินปืน

ดินปืนสำหรับบรรจุในเลามีหลายส่วน ได้แก่

-ดินปืนธรรมดา ประกอบด้วยดินประสิว 4 กิโลกรัม รวมกับถ่าน 0.92 กิโลกรัม ผสมกับน้ำ 0.2 กิโลกรัม จะได้เป็นดินปืนที่เรียกว่า “หมื่อ”

-ดินปืนส่วนคอ ประกอบด้วยดินขับธรรมดา 0.4 กิโลกรัม ผสมกับดินแทงออก 0.2 กิโลกรัม (ดินแทงออก หมายถึง ดินปืนที่อัดแล้วไม่สม่ำเสมอ จึงแทงออกแล้วนำมาทำให้ละเอียด โดยห้ามใช้เครื่องบดเนื่องจากจะเกิดการเสียดสีทำให้เกิดความร้อนอาจเกิดการปะทุ)

-ดินปืนส่วนหน้า ประกอบด้วยกำมะถัน 1 กิโลกรัม(ชาวอีสานเรียกว่า “มาด”) ผสมกับดินประสิว 1 กิโลกรัม ดินแทงออก 1 กิโลกรัม

-ดินปืนส่วนคัน ประกอบด้วยดินขับส่วนคอ 0.05 กิโลกรัม ผสมกับดินหัว 0.05 กิโลกรัม

5.การอัดดินปืน

การอัดดินปืน จะใช้เครื่องอัดที่เป็นระบบไฮดรอลิก ในการอัดดินปืนแต่ละส่วน เรียกว่า “สัด” แต่ละสัดใช้ดินปืนประมาณ 1-1.2 ชีด การอัดดินปืนมีขั้นตอนดังนี้

-ใส่แผ่นปิดหัว

-สัดที่ 1 อัดดินปืนส่วนหัวขนาด 1 ชีด โดยใช้แรงดัน 300 ปอนด์

-สัดที่ 2 อัดดินปืนส่วนคันโดยใช้แรงดัน 300 ปอนด์

-สัดที่ 3-5 อัดดินปืนส่วนคอ โดยใช้แรงดัน 290 ปอนด์

-สัดที่ 6-33 อัดดินปืนส่วนดินขับธรรมดา โดยใช้แรงดัน 280 ปอนด์

-สัดที่ 34 อัดจี้เข้าโดยใช้แรงดัน 280 ปอนด์

การอัดดินปืน ในบั้งไฟในขั้นที่ช่างบั้งไฟจะนำมาอัดดินปืน วิธีการอัดในสมัยก่อนช่างทำบั้งไฟจะหาไม้เนื้อแข็งมาไสให้กลม ทำเป็นสากขนาดพอสวมเข้าในกระบอกเลาบั้งไฟได้อย่างสะดวก ไม่ให้แน่นหรือหลวมเกินไป ความยาวของสากจะยาวกว่ากระบอกเลาเล็กน้อย (ยาวกว่ากระบอก ประมาณ 1 ฟุต)

ขั้นตอนการอัด (ภาษาอีสานเรียกว่า คำหรือตอกบั้งไฟ) ช่างจะหาวิธีอัดกระบอกบั้งไฟเทียบกับหลักยึดให้กระบอกบั้งไฟตั้งฉากหรือตั้งเป็นแนวตั้งกับพื้น แล้วจึงจะลงมืออัดกระบอก บั้งไฟที่จะนำมาอัดก่อนที่จะนำมาอัดกับหลัก ช่างจะหาไม้เนื้ออ่อนเหลาให้กลมความยาวไม้นี้ เท่ากับความยาวเส้นผ่าศูนย์กลางรอบในของกระบอกเลาบั้งไฟสวมเข้าที่ปากกระบอกเลาบั้งไฟ ที่ปากกระบอกไม้แผ่นถึงพอดีแล้วเจาะรู ตอกสลักยึด คล้าย ๆ เป็นจุกไม้ปิดปากกระบอกให้แน่นหนาไม่วัดนี้เรียกตามภาษาช่างว่า บั้งไฟ “เถียด” เวลาอัดจะตั้งกระบอกเลาให้ปากกระบอกด้านปิดปากกระบอกด้วย

เถียด แล้วตีฐานไม้เนื้อแข็งเป็นฐานรองรับ ส่วนปากกระบอกไม้ที่ปิดจุก จะตั้งขึ้น จากนั้นช่างจะนำก้อนดินเหนียวที่แห้งพอหมาดมาบดอัดลงไปก่อนใช้ชั้นดินเหนียว มีความหนาประมาณ 1-2 นิ้ว

การอัดใช้สากที่เตรียมไว้ตอกอัดลงไปเป็นจังหวะ คือ ชกแล้วตอกจนประมาณว่าดินเหนียวที่อัดแน่นมีความแน่นแข็งพอตามที่ต้องการ ดินเหนียวที่อัดลงไปนี้เรียกว่า “เถียดดิน” ต่อจากนั้นจึงจะเริ่มอัดดินปืน (อีสานเรียก หมื่อ) วิธีตวงดินปืนจะใช้กระบอกเส้นผ่า ศูนย์กลางเท่ากับกระบอก บั้งไฟทำเป็นเครื่องตวง (อีสานเรียกว่า สัด) ตักตวงดินปืนให้เต็มกระบอกตวง (สัด) แล้วกรอกดินปืนเข้าไปในกระบอกเลาต่อจากนั้นใช้สากกระทุ้งดินปืนลงไปในกระบอกแล้ววัดคว่ำระยะจากเถียดดินมาถึงจุดดินปืน 1 สัด มีความยาวเท่าใด ถึงจุดใดของกระบอกก็จะทำเครื่องหมายไว้รอบนอกกระบอกบั้งไฟ จากนั้นจะนำสากสวมลงไป แล้วใช้สากดำกระแทกลงไปพร้อมกับมีไม้ค้อนตอกสากลงไปเพื่ออัดให้แน่น

การทดสอบความแน่นของการอัดจะวัดระยะ 1 สัด ก่อนตอกอัดไว้แล้ว เมื่ออัดจนแน่นได้ที่จึงวัดดูส่วนที่อัดว่าเหลืออยู่เพียงครึ่งของความยาวดินปืน 1 สัด แล้วก็ใช้สัดตวงเอาดินปืนเติมเข้าไปถึง ตอกแล้วอัดจนกว่าดินปืน จะถึงปากกระบอกเหลือส่วนปากกระบอกไว้เท่ากับความยาวของเส้นผ่าศูนย์กลางปากกระบอก กับอีก 2 นิ้ว จากนั้นจึงนำดินเหนียวมาอัดปิดเป็นเถียดดิน เหมือนดินที่อัดลงไปก่อนตรงปากกระบอกด้านฐานสุดท้าย จะหาเถียดไม้มาเป็นจุกปิดเจาะรูตอกสลับไม้ยัดเถียดไม้ เช่นเดียวกับปากกระบอกอีกด้านหนึ่งทำก่อนอัดดินปืนก็เป็นอันเสร็จสมบูรณ์ ในสมัยก่อนใช้ค้อนตอกสากอัด ดินปืน แต่ทุกวันนี้เขาจะอัดดินปืนโดยใช้แม่แรงยกรถยนต์หรือใช้ระบบแม่แรงที่เป็นไฮดรอลิกช่วยในการอัด ทำให้สะดวก รวดเร็ว และมีความแข็งแรง แน่นดีกว่าวิธีตอกดำ

6. การเจาะรูขนวน

การเจาะรูขนวนมีขั้นตอนดังนี้

- เจาะส่วนที่เป็นขี้เถ้าออกก่อน โดยใช้แท่นเจาะ
- เจาะส่วนที่เป็นดินปืนธรรมดา โดยใช้ส่วาน 3 หล ในขณะที่ใช้ส่วานเจาะจะต้องฉีบน้ำเข้าข้างในด้วยเพื่อไม่ให้ติดไฟ
- เจาะส่วนที่เป็นคอ คัน และหัว โดยใช้ส่วานขนาด 1.5 หล
- ทำการล้างเศษดินปืนออก 2-3 รอบ ในขั้น 1-4 นี้เป็นเพียงการเจาะนำร่องเท่านั้น
- จากนั้นปิดส่วนท้ายของตัวบั้งไฟด้วยไม้กลม ๆ เรียกว่า “เถียด”
- ทำสัญลักษณ์ที่เลา 3 ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งขีดบนสุดอยู่ถัดจากสัดหัวและสัดคัน ตำแหน่งขีดกลางวัดลงมาจากขีดบนลงมา 15 เซนติเมตร และตำแหน่งขีดล่างวัดจากกลางลงมา 30 เซนติเมตร

- ทำการเจาะโดยใช้เหล็กแท่ง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2.5 เซนติเมตร ยึดติดกับฐานเจาะ
- ทำการเจาะโดยใช้เหล็กแท่งขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2 เซนติเมตร เจาะเข้าถึงตำแหน่งขีดล่างสุด
- ทำการเจาะโดยใช้เหล็กแท่งขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1.5 เซนติเมตร เจาะเข้าถึงตำแหน่งขีดที่กลาง
- ทำการเจาะโดยใช้เหล็กแท่งขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 0.5 เซนติเมตร เจาะเข้าถึงตำแหน่งขีดบนสุด

รูบั้งไฟนับว่าเป็นเรื่องสำคัญ เพราะบั้งไฟจะพุ่งขึ้นในลักษณะใด ก็ขึ้นอยู่กับส่วนผสมดินปืน (ดินประสิว ถ่านไม้) และขนาดรูรูบั้งไฟ ไทย - ลาวอีสานเรียกว่า ฮู ประโยชน์ของรูบั้งไฟ มี 2 ประการ คือ

- 1) เป็นรูสอดใส่ชนวนโดยช่างบั้งไฟจะเป็นผู้กำหนดว่าจะให้ไฟที่จุดไปเริ่มต้นดินปืน ณ จุดใด เป็นเรื่องของตำรับบั้งไฟ โดยเฉพาะขนาดของรูบั้งไฟ ตรงที่ช่างบั้งไฟกำหนดให้เป็นจุดติดไฟ ครั้งแรกนั้นเขาตีเหล็กให้ปลายแหลมของเหล็กมีขนาดที่ทำให้เกิดเป็นรูตามตำรับช่าง ดังนั้นเหล็กเจาะบั้งไฟจึงมีหลายขนาด ขนาดของเหล็กเจาะรูตรงจุดติดไฟนั้น ภาษาช่างบั้งไฟ เรียกว่า “เหล็กกินไฟ”
- 2) ทำหน้าที่เป็นทางขับออกของดินปืนให้ประทุแล้ว เขม่าควันที่ถูกขับออกทางช่องรู บั้งไฟนี้ทำหน้าที่คล้าย ๆ ตัวไอพ่น เมื่อเขม่าและควันถูกขับออกอย่างรุนแรงและรวดเร็ว ก็ให้เกิดแรงผลักดันมากพอที่จะทำให้ตัวบั้งไฟเคลื่อนที่ไปในทิศทางตรงกันข้ามกับทางพ่นออกของควันและเขม่า ดังนั้น บั้งไฟจะขึ้นลักษณะใดขึ้นอยู่กับรูปแบบและขนาดรูบั้งไฟ ในการเจาะรูบั้งไฟจึงมีชื่อเรียกขนาดและรูปแบบของรูบั้งไฟตามตำรับของช่าง หลายชื่อ เช่น “ตาลยอด” โมคคัลลาหลงทาบ” “เสวตจักร” เป็นต้น (อร่ามจิต ชินช่าง.2531 : 41 - 42) เมื่อเอารูหรือทำรูเสร็จแล้วช่างจะอัดรูด้วยเศษผ้าเป็นลูกกลม โดยจะเหลือชายผ้า ให้สามารถดึงออกได้ จากนั้นจะตัดกระดาดแข็งหรือไม้อัด เป็นแผ่นกลม ๆ ขนดเส้นผ่าศูนย์กลางเท่ากับเส้นผ่าศูนย์กลางกระบอกเลาบั้งไฟ แล้วนำกระดาดแข็งดังกล่าวไปปิดกระบอกตรงรูบั้งไฟด้วยการตอตะปูยึดติดปากกระบอกบั้งไฟไปประกอบเข้ากับส่วนหางบั้งไฟเพื่อประดับตกแต่ง (ไท - ลาว อีสานเรียกการประดับตกแต่งว่าเอ้) ต่อไป

7.การทำตัวจุดต่อไฟ ตัวจุดต่อไฟ เรียกว่า “ต้อ” ขั้นตอนการเตรียมตัวจุดบั้งไฟ
ทำดังนี้

- เตรียมไม้ไฟที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 0.5 เซนติเมตร ยาว 80 เซนติเมตร
- ใช้สายไฟ 2 เส้น ลอกพลาสติกด้านนอกออกบริเวณส่วนปลายให้มีความยาวประมาณ 0.5 เซนติเมตร นำสายไฟทั้งสองเส้นติดขนานข้างไม้ไฟ
- นำตัวนำ เช่น ลวดทองแดง หรือฝอยขัดหม้อ เชื่อมปลายสายไฟทั้ง 2 เส้น
- นำส่วนปลายวางลงบนพลาสติกบาง ขุน ขนาดกว้าง 5 เซนติเมตร ยาว 6 เซนติเมตร
- นำดินประสีวางลงบนส่วนปลายไม้ไฟ
- พับห่อพลาสติก
- พันห่อพลาสติกโดยใช้ด้าย
- จะได้ต้อสำหรับใช้ต่อไฟ และจะใส่เข้าไปในตัวบั้งไฟหลังจากเสร็จสิ้นการล้างรูขนวน โดยให้ปลายหัวของ ต้ออยู่ต่ำลงมาจากสัດคอปประมาณ 2 นิ้ว
- ส่วนที่เป็นหาง ประกอบด้วย 2 ส่วนหลัก ๆ คือ หาง และหนวดกุ่ม
- หางบั้งไฟทุกชนิดต้องเป็นหางที่ตรง เพราะบั้งไฟต้องใช้หางในการควบคุมทิศทางนิยมใช้ไม้ไผ่เพราะสามารถตัดให้ตรงได้ง่ายกว่าไม้ชนิดอื่น โดยการใช้ความร้อน จะใช้วิธีการอบหรือลนแล้วนำมาตัดให้ตรงก็ได้ ไม้ไฟที่ใช้ต้องไม่อ่อนหรือแก่เกินไป

1.หาง ขั้นตอนการเตรียมหางมีดังนี้

- เตรียมไม้ไฟสดขนาดความยาว 2.60 เมตร
- เตรียมท่อเหล็กที่มีปลายด้านหนึ่งตัน
- นำไม้ไฟใส่ในท่อเหล็กครั้งละประมาณ 7-8 ลำ
- ใส่น้ำ 4 ลิตร กำมะถัน 50 กรัม เกลือ 50 กรัม น้ำตาล 50 กรัม
- ให้ความร้อนในการอบไม้ไฟเป็นระยะเวลา 2 ชั่วโมง
- หลังจากอบ นำไม้ไฟขึ้นมาตัดโดยใช้เครื่องตัดให้ท่อนไม้ไฟตรง
- นำไม้ไฟไปผึ่งแดดให้แห้ง
- นำไม้ไฟมาเหลาให้ผิวเรียบและเสมอกัน
- ตรวจสอบสมดุลของไม้ไฟ โดยการผูกเชือกที่ตำแหน่งตรงกลาง 1.3 เมตร
- เหลาปลายด้านหนึ่งของเลาไม้ไฟ

2.หนวดกุ่ม วิธีการเตรียมหนวดกุ่มมีดังนี้

- ใช้ไม้ไฟบริเวณส่วนล่าง เนื่องจากเป็นส่วนที่มีความหนา ตัดให้มีความยาวขนาด 1

เมตร

- นำไปอบด้วยวิธีการเดียวกับการอบส่วนหาง

-นำมาผ่าตามยาวให้ได้ 4 อัน

-นำแต่ละอันมาเหลาให้มีลักษณะที่ปลายด้านหนึ่งกว้าง 4 เซนติเมตร ยาว 15 เซนติเมตร อีกด้านหนึ่งกว้าง 2 เซนติเมตร ยาว 85 เซนติเมตร

3.การต่อส่วนลำกล้อง หาง และหนดกึ่ง

เมื่อเตรียมส่วนของบั้งไฟ หาง และหนดกึ่งแล้ว
นำมาผูกติดกันขั้นตอนของการต่อส่วนตัวบั้งไฟ

-นำส่วนตัวบั้งไฟวางบนฐาน

-นำหนดกึ่งวางลงบนตัวบั้งไฟ ให้ปลาย
ด้านแกลงอยู่ห่างจากหัวบั้งไฟ 3 นิ้ว หรือประมาณสัดที่ 3
ซึ่งเป็นบริเวณดินปืนส่วนคอ

-วางหางลงบนหนดกึ่ง ให้ปลายด้าน

แหลมของหางเลยเข้าไปในส่วนท้ายตัวบั้งไฟประมาณ 30 เซนติเมตร

-มัดด้วยเชือกฟาง ตำแหน่งที่ 1 ที่ตำแหน่งเลขส่วนท้ายของตัวบั้งไฟเข้าไป 20
เซนติเมตร

-มัดด้วยเชือกฟาง ตำแหน่งที่ 2 ที่ตำแหน่งเลขส่วนท้ายของตัวบั้งไฟเข้าไป 10
เซนติเมตร

-มัดด้วยลวด 4 รอบ ตำแหน่งที่ 3 ที่ตำแหน่งเลขส่วนท้ายของตัวบั้งไฟ 30 เซนติเมตร
ซึ่งเป็นส่วนปลายแหลมของหาง

-มัดด้วยลวด 2 รอบอีก 5 ตำแหน่ง ระหว่างตัวบั้งไฟกับหนดกึ่ง ตำแหน่งสุดท้ายที่
มัดอยู่บริเวณปลายของหนดกึ่ง ควรให้จุดมัดแต่ละจุดห่างเท่า ๆ กัน

-มัดด้วยเชือกฟางที่ตำแหน่งส่วนท้ายของตัวบั้งไฟ ดังนั้นส่วนหางจะถูกมัดเข้ากับตัว
บั้งไฟด้วยเชือก 3 ตำแหน่ง และลวดอีก 1 ตำแหน่ง

-จะได้บั้งไฟ 80 เซนติเมตร ที่ตัวบั้งไฟติดกับหางและหนดกึ่ง

-จากนั้นหุ้มส่วนหางที่เลยออกมาจากตัวบั้งไฟด้วยกระดาษกันไฟ และเปลือกนุ่น
สำหรับกันไฟไม่ให้ส่วนหางไหม้

-นำกระดาษชำระม้วนให้เป็นเส้นเล็ก ๆ แล้วนำมาวางที่รอยต่อระหว่างหนดกึ่งกับ
ตัวบั้งไฟรอยต่อระหว่างหางกับหนดกึ่ง และที่รูทูกู แล้วจึงหยอดด้วยกาวร้อนเพื่อช่วยให้ตัวบั้งไฟ
หางและหนดกึ่งติดกันแน่น



4. การล้างรฐนวนการล้างรฐนวน

จะทำก่อนการจุดบั้งไฟ โดยการนำผ้าชุบน้ำใส่มั้ยาว ๆ เรียกว่า “ผัด” แห่ล้างรฐนวนไม่ให้มีเศษดินปนติดค้าง โดยช่วงบั้งไฟจะจุดเศษดินปนที่ติดออกมากับเศษผ้า ในการล้างรฐนวน ถ้าล้างมากเกินไปจะทำให้รฐนวนเปิดใหญ่มากเกินไป ดินปนจะไม่แรง บั้งไฟอาจจะไม่ขึ้น ถ้าล้างรฐนวนน้อยเกินไป รฐนวนจะเปิดน้อย ดินปนแรง ทำให้บั้งไฟแตกได้ ต้องอาศัยความชำนาญ เพราะถ้าทำไม่ดีอาจก่อให้เกิดอันตรายเวลาจุด

การทำบั้งไฟขนาดอื่นๆก็เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นบั้งไฟหมื่น บั้งไฟแสนหรือบั้งไฟล้าน ก็จะมีขั้นตอนในการทำเหมือนกัน อาจจะแตกต่างกันบ้างในเรื่องเทคนิคของช่างแต่ละคน ซึ่งมีสูตรเด็ดเคล็ดลับไม่เหมือนกัน แต่ในการอัดดินปนก็จะอัดให้บั้งไฟมีแรงยก แรงขับส่งและแรงพุ่งออกจากรฐนวนจุดเช่นเดียวกัน

อายุการใช้งานของบั้งไฟ จะใช้งานได้ดีที่สุดคือหลังทำเสร็จใหม่ๆ ถ้าทิ้งไว้นานวันคุณภาพของดินปนจะเสื่อมลงไม่ไวไฟ เมื่อนำไปจุดอาจขึ้นไม่สูงหรือไม่ขึ้นเลย

การเอ้บั้งไฟ

การเอ้บั้งไฟนั้นจะมีช่างศิลป์อีกคนหนึ่ง ทำหน้าที่เป็นผู้นำในการประดับตกแต่ง โดยทั่วไปจะมีขั้นตอนของการเอ้ ดังนี้

1. มัดตัวกระบอกเลาบั้งไฟแนบติดกับส่วนหางบั้งไฟ
2. นำกระบอกบั้งไฟที่มีหางติดแล้วขึ้นวางบนไม้เขาเขี่ยลักษณะคล้าย ๆ ไม้งาแขงสูงระดับพอลอดเข้าไปประดับตกแต่งได้สะดวก
3. มัดลูกติด ลูกบั้งไฟ เรียกว่า ไม้ภูโหวด ใช้กระบอกไม้ไผ่กะความยาวเท่ากับกระบอกบั้งไฟ 1 ท่อน เรียกไม้นี้ว่าลูกเอ้ จากนั้นจะใช้ขนาดและความยาวลดหลั่นกันไปมัดติดรอบกระบอกบั้งไฟ
4. ติดกระดาษลายบั้งไฟ กระดาษทำลายบั้งไฟ นิยมใช้กระดาษปิ้งไก่หรือกระดาษดั่งโก ช่างลายบั้งไฟจะกะเน กำหนดขนาดสัดส่วน แล้วจะนำกระดาษลายไปออกแบบเขียนลายเมื่อเขียนแล้วจะใช้ส่วเจาะลายตอกกลับ ให้กระดาษทะลุออกเป็นลาย นำกระดาษที่จะเป็นลายแล้วปิด



ทาบจนกระดาษสีอีกแผ่นหนึ่ง ตรงส่วนเจาะลายก็ปรากฏเห็นลาย สีของลายก็จะเป็นสีของกระดาษรอง

จากนั้นจึงจะนำกระดาษที่สำเร็จแล้วนำไปติดรอบ ๆ ลูกบั้งไฟ ตรงส่วนแนวหางบั้งไฟ นิยมทำลายเป็นแผง สมมุติให้เป็นแผงหลังพญานาคมีเกล็ด เหมือนเกล็ดพญานาค ส่วนหัวประดับด้วยหัวพญานาค หางบั้งไฟก็สมมุติว่าเป็นหางพญานาค จากนั้นจึงจะนำบั้งไฟขึ้นวางบนขาที่ถาวรที่จะไปใช้ในกระบวนแห่แล้วประดับตกแต่งบนยานพาหนะ ที่จะใช้อีกครั้งหนึ่ง ยานพาหนะ ที่ใช้แห่อาจจะทำเหมือนราชรถขี้นุชบก มีเรือนยอดหรือภาพวาดประกอบตามตำนานบุญบั้งไฟ สุดแต่จินตนาการทางศิลปะของช่าง ยานพาหนะที่ใช้ในสมัยก่อนจะเป็นเกวียนหรือล้อเกวียน ต่อมาก็ใช้รถยนต์ นัยว่าเพื่อความสะดวกสบายในการเคลื่อนที่ไปในที่ต่างๆ ไม่ต้องใช้แรงคนชักลากงู ในปัจจุบันเมื่อการเอंबั้งไฟนิยมทำให้งูใหญ่อลังการ มีความยาวของบั้งไฟเอ้าจากหัวถึงหางขนาด 20–25 เมตร พาหนะที่ใช้จึงปรับระดับมาเป็นรถหกล้อ สีของกระดาษนิยมใช้สีทอง สีเหลือง สีน้ำเงิน ปัจจุบันมีช่างรุ่นใหม่นิยมทำลายด้วยการพิมพ์ลายโดยวิธีซิลค์สกรีนบนแผ่นกระดาษที่ต้องการ

ข้อสังเกต ในปัจจุบันบั้งไฟที่ประดับตกแต่งเพื่อ มาประกวดแข่งขันบั้งไฟสวยงามมักเป็นบั้งไฟเพื่อประดับตกแต่งโดยเฉพาะไม่มีบั้งไฟบรรจุดินปืน ส่วนบั้งไฟมีดินปืนจริง ๆ ที่ใช้สำหรับจุดไม่นิยมตกแต่งหรูหรา

ลวดลายในการเอंबั้งไฟ

ลายที่ตกแต่งบนตัวบั้งไฟนั้น การจะใช้ลายไหนตกแต่งส่วนใดของบั้งไฟก็ขึ้นอยู่กับลักษณะของช่าง โดยได้มาจากการประดิษฐ์ลวดลายต่อจากพื้นฐานลายไทย ซึ่งมีชื่อเรียกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นในช่างแต่ละคน การได้มาซึ่งลวดลายที่ใช้ในการตกแต่งมี 2 วิธีคือ การตัดลายและการสับลาย

การตัดลาย อุปกรณ์สำคัญคือกรรไกรคมๆ เลือกใช้ขนาดตามที่ช่างถนัด กระดาษที่ใช้ตัดลายได้แก่กระดาษดังโกสีต่างๆตามที่ช่างเลือกใช้ การตัดกระดาษเป็นลวดลายต่างๆจะไม่มีการวาดลายลงบนตัวกระดาษก่อน ช่างจะออกแบบไว้แล้วในใจตามจินตนาการแล้วลงมือตัด บางลายตัดต่อเนื่องโดยไม่มีการยกกรรไกรเลยจนกระทั่งเสร็จ ฝีมือในการตัดต้องผ่านการฝึกฝนมาอย่างดี ต้องขยัน อดทน หมั่นฝึกจนเกิดความชำนาญ ฝีมือของช่างชั้นครูจะตัดลวดลายได้งดงาม อ่อนช้อย ความโค้งความมน ช่องไฟของลายจะสม่ำเสมอ เมื่อนำไปติดบนตัวบั้งไฟจะสวยงามยิ่งนัก

การสับลาย การสับลายหรือที่เรียกตามความนิยมของช่างว่าลายสับ จะมีอุปกรณ์สำคัญคือ



1. สิวเบอร์ต่างๆ ความโค้งมนของปากสิวก็แตกต่างกันออกไปตามลักษณะการใช้งาน
2. กระดาษแข็ง เช่น กระดาษชาร์ตเทาขาว ใช้สำหรับวาดลาย
3. กระดาษหนังสือพิมพ์หรือกระดาษอ่อนๆ สำหรับรองกระดาษแข็งในการสับลาย
4. กระดาษดั่งโกสีต่างๆ
5. ไม้เนื้อแข็งแผ่นเรียบสำหรับรองกระดาษที่วาดลายแล้วนำมาสับลาย

การสับลายจะมีขั้นตอนที่ต้องใช้ความละเอียดอ่อนและต้องมีสมาธิอย่างมากอยู่สองขั้นตอนคือขณะที่มีการออกแบบและวาดลายลงบนกระดาษแข็ง และอีกขั้นตอนหนึ่งก็คือการ

สับลาย เมื่อมีการวาดลายลงบนกระดาษแข็งตามที่ช่างออกแบบไว้เรียบร้อยแล้ว ช่างจะนำมาสับลายในขั้นตอนแรกเพื่อให้ได้กระดาษแข็งที่มีลวดลาย ใช้เป็นแม่แบบในการสับลายต่อไป โดย



1. จะนำกระดาษหนังสือพิมพ์มาปูบนแผ่นไม้ก่อน
2. วางกระดาษแข็งที่ลงลายไว้แล้วลงบนกระดาษอ่อน
3. ตริึงให้เรียบด้วยตะปูทั้งสี่มุม
4. ลงมือสับลายด้วยสว่านที่คม ยิ่งคม

มากก็จะได้ลายสับที่ขอบเรียบคมชัด จะได้แม่แบบลายสับ

5. นำแม่แบบที่ได้มาวางทาบลงบนกระดาษดั่งโกที่เตรียมไว้แล้วบนแผ่นไม้เนื้อแข็ง

6. ตริึงกระดาษให้เรียบโดยตะปูทั้งสี่มุม เช่นเดิม

7. ลงมือสับลายตามแม่แบบ จะได้กระดาษดั่งโกที่เป็นลวดลายสวยงามตามที่ช่างรังสรรค์แบบไว้ใช้ ในแต่ละองค์ประกอบของการเฝ้าหรือตกแต่งบั้งไฟ

เมื่อได้ลายตามที่ต้องการแล้ว การนำมาติดบนพื้นกระดาษดั่งโกต่างสีนั้นก็ขั้นตอนสำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง ที่ต้องคิดให้เรียบไม่บิดเบี้ยวหรือมีฟองอากาศ สีที่นิยมใช้ได้แก่ พื้นสีแดงลายสีทอง พื้นสีเขียวลายสีแดง หรือพื้นสีน้ำเงินลายสีทองเป็นต้น ขั้นตอนสำคัญนี้ต้องมีการเตรียมกาวสำหรับติด ซึ่งเป็นสูตรเฉพาะช่าง ไม่อาจมีสูตรตายตัว ขึ้นอยู่กับความต้องการของช่าง แต่กาวต้องใหม่สดทำแล้วใช้ทันทีจึงจะมีคุณภาพ หากทิ้งไว้ค้างคืนจะเหลวเป็นน้ำกลายเป็นกาวที่ไม่มีคุณภาพ



เทคนิคการกวนกาวสำหรับติดลาย



วัสดุอุปกรณ์

1. แป้งมัน
2. กาวลาเท็กซ์
3. น้ำเปล่า

ขั้นตอนการทำกาว

1. ผสมแป้งมันกับน้ำเปล่าตามปริมาณที่ต้องการ

ใช้ ให้อู้นงานว่ามากน้อยแค่ไหน

2. ต้มน้ำให้เดือด ค่อยๆ เทน้ำร้อนลงในส่วนผสมพร้อมกับกวนแป้งให้แตก อย่าให้จับ

เป็นก้อน

3. กวนส่วนผสมจนแป้งมีสีใส ซึ่งแสดงว่าแป้งสุกดีแล้วสามารถใช้ติดกระดาษได้

4. ถ้ากาวเหลวจนเกินไป สามารถเติมกาวลาเท็กซ์ได้ตามต้องการ แต่อย่าให้ข้นจนเกินไป

จะทำให้ติดไม่สะดวก

5. ไม่ใช้วิธีการต้มกวนกาว เพราะจะทำให้กาวจับเป็นก้อน ไม่สะดวกในการใช้และ ติด

ได้ไม่สวยงาม

เทคนิคการติดลาย

เมื่อช่างได้กระดาษที่สับลายมาเรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนต่อไปต้องทำให้ลวดลายนั้นชัดเจนขึ้น โดยการนำไปติดบนกระดาษดั่งโกแผ่นเรียบ เพื่อนำไปติดหรือตกแต่งบนตัวบั้งไฟและส่วนต่างๆ ของบั้งไฟ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1. ทากาวลงบนกระดาษดั่งโกแผ่นเรียบ
2. ใช้กระดาษที่สับลายไว้แล้วทาบบนกระดาษในข้อที่หนึ่ง
3. ใช้ผ้าอ้อมเด็กหรือผ้าขาวบางชุบน้ำบิดพอหมาด วางลงบนกระดาษสับลาย



4. จัดตกแต่งลวดลายให้เข้าที่ มีช่องว่างระหว่างลายหรือช่องไฟที่สวยงาม

สมควร กดไล่ฟองอากาศให้กระดาษติดเรียบ มีผลส่งให้ได้กระดาษติดลายที่สวยงาม

5. การใช้ผ้าชุบน้ำเป็นเทคนิคที่ใช้ในการติดลายได้อย่างสวยงาม เนื่องจากผ้าชุบน้ำจะช่วยให้การจัดลวดลาย โดยเฉพาะที่วิจิตรบรรจง มีรายละเอียดที่อ่อนช้อยมาก ก็ยังใช้ความระมัดระวัง

ในการจัด ผ้าชุบน้ำและกาวจะทำให้กระดาษอ่อนตัว สามารถจัดตกแต่งได้ง่ายและผ้าชุบน้ำก็จะคอย
ชุบเอากาวส่วนเกินออกจากกระดาษชิ้นงานด้วย

ลายบังไฟที่มีการออกแบบและประดิษฐ์ขึ้น แม้จะมีพื้นฐานมาจากลายไทย แต่เมื่อช่างศิลป์ได้นำมาประยุกต์ต่อยอดก็จะเรียกขานลายแตกต่างกันออกไปในแต่ละท้องถิ่น มีการพัฒนาฝีมือและ
ลวดลายต่างๆเช่น ลายชุดศรีภูมิ ของอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดและลายเทวดาเป่าแคน ซึ่งถือ
ว่าเป็นการพัฒนาขั้นสุดยอด แสดงถึงจิตวิญญาณของช่างศิลป์



กาพย์กลอนเชิงบุญบั้งไฟโยธธ

เมื่อกล่าวถึงจังหวัดโยธธ สิ่งหนึ่งที่ทุกคนนึกถึงคือ “ บั้งไฟ ” ซึ่งบั้งไฟเป็นทั้งสัญลักษณ์และเป็นทั้งประเพณี ในการแห่บั้งไฟสิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้คือ การแข่ง บั้งไฟและการแข่งเป็นของกลุ่มกันที่ขาดกันไม่ได้ กาพย์กลอนเชิงบั้งไฟนั้นมีหลายอย่างหลายอารมณ์ แล้วแต่คนที่แต่ง อาจบอกเล่าเรื่องราวตำนาน ความเป็นอยู่ แสดงความขอบคุณ ให้พร ขอพร บางทีก็มีอารมณ์ประชดประชันเข้ามาในกาพย์กลอนก็มี บางครั้งก็มีเนื้อหาไปในเชิงจิกกัดของหนุ่มสาว หรือแม้กระทั่งการแข่งขอเงินขอเหล้า ตัวอย่างกาพย์แข่งที่บันทึกต่อๆ กันมา มีดังต่อไปนี้

แข่งตำนานพญาแถนและพญาคันคาก

โอ้เฮาโอ้ ไทยพวกอีสาน	ตามตำนานอันเป็นต้นเหตุ
เกิดอาเพศแล้งอยู่เจ็ดปี	กับทั้งมีเจ็ดเดือนแถมต่อ
แถนใจม่อมัวมีดโทสา	ชาวประชาพากันเดือดร้อน
บ้านเมืองข่อนฝนบ่โสมำ	ข้าวปักดำตายพวย วายวอด
ตายไปสอดคกลัวอ้อยสอยปลี	ปฐพีเป็นผงกั่วไฉ
ฝูงข้าวไช่บ่ลอกตายคา	หอยปูปลาพากันตายเกลี้ยง
หมู่สัตว์เลื้อยคลานจ้อยผอมโซ	พวกรุกโขหายไ้จากคัน
ฝูงคนคั่นคั่นป่าหามัน	กลอยเหลือคั่นทนกินต่างข้าว
เสียงทิดเท่าย่อนทั่วพารา	องค์ราชาอดทนบ่ได้
เกิดเหตุใหญ่แถนเฒ่าทำเวร	ท้าวจึงเกณฑ์พลแสนพลล้าน
ไปต่อต้านเลวพญาแถน	มีในแดนเกณฑ์มาออกตลอด
เกณฑ์ไปสอดคบเจียดแหลวกา	ให้สูมาแมงเงา แมงงอด
ฝูงหม่อมอด ฝูงปลวก แมงดา	มาสูมาต่อแดนฝั่งมื้ม
มาเป็นลิมมดง่ามมดแดง	ท้าวจัดแจงกำหนดหน้าที่
คิดถ้วนถึสับฟ้าวเร็วไว	ให้สูไปแมงเงา แมงงอด
ให้ไปตอดหัว (หัว)พญาแถน	ฝูงต่อแดนนอนเวรฝั่งมื้ม
เอาโลจิมตอดต่อยตามตัว	ตอดนำหัวแขนขาแถนเฒ่า

แข่งตำนานผาแดงนางไอ่

ไอ้เฮาไอ้พวกแข่งเฮาไอ้

ข้าฯลิเว้าเรื่องเก่ามีมา
เมืองน้อยใหญ่มาเบิ่งความงาม
อยากได้น้องนางไอ่ไปครอง
ขึ้นไ่ว่ก่เกินแผ่นดินทั้งหลาย
ข้าฯขอขออนั้งไฟผาแดง
ส่วนเจ้าอ้ายสุวรรณพังคี่
ขึ้นไ่ว่ก่ได้แค่ที่สอง
อยากเห็นหน้าน้องไ่อนวลศรี

หลานลิจาสาวงามนางไอ่
พ่อคนงามประกาศดังก้อง
เจ้าจงลงเฮ็ดบ้องไฟใหญ่
จั่งสมหมายได้ไอ่ไปช้อน
ขึ้นเหม็ดแสงเกินแผ่นดินทั้งหลาย
ประมาทมิ่วพ่อโตใหญ่
แต่อยากครองนางไ่อน้องหล่า
แปลงกายเป็นกะฮอกค่อน...

แข่งตำนานก่องข้าวน้อยฆ่าแม่ซึ่งเป็นนิทานเล่าตำนานมาตุฆาต

มีชวานายากจนคนหนึ่ง
บ่ทันโดนบิดาตายจาก
ฝนตกรินอ้ากายกะแ่ง
ถึงฤดูดำนาไถหว่าน
ลูกชายนำจูงควาย ไปก่อน
ตาเวนสายพอลควายกินหญ้า
เห็นธูลีอยู่เทิงบนเบื่อง
ตาก็ลายทั้งหิวข้าว
คอยมารดาเอาข้าวมาส่ง
แม่เลยคว้าแนวกินใส่ตำ
แม่เลยแย่งใส่เถียงนาน้อย
แม่เลยตรงไปจับแขนท้าว
หิวพอแสงแล้วติแม่ว่า
ของหวานนี้ของควาฟ่องนั้น
ท้าวเลยไขแนวกินจากตำ
เหลียวลงไปเห็นก่องข้าวน้อย
เหลียวคินมองไปหาแม่
ท้อหัวหมาดัวมันเกิดใหม่

อาศัยเพ็งแห่งลูกชายตน
ได้ลำบากทานอยู่ทานกิน
มือหนึ่งแต่งให้ลูกไปนา
เดือนหกผ่านเข้าสู่ยามค่ำ
ไปฮอดบ่อนนาฮ่อมเคยไถ
รู้สึกหิวอ่อนเต็มที
ใกล้สี่เที่ยงได้ห้าโมงปลาย
ท้าว นั่งเฝ้าอยู่ละเถียงนา
ตาเวนโด่งขึ้นสู่เทิงหัว
เดินลัดป่าฟ้าวฟังพอแสง
ฮอดแล้วค่อยหาบตำวางลง
มากินข้าวสาเดอคำแพง
ในหาบตำมีแต่แนวกิน
ท้าวหิวสิ้นริบเล่นเร็วไว
ท้าวทำท่าซบ่พอใจ
ท้าวโลดม้อยลัมท้าวทั้งยืน
เหลียวเบิ่งแม่ก่องข้าวเอามา
ก่องข้าวใหญ่แพงไว้เฮ็ดหยัง

หรือมึงชังกูดีอีเฒ่า	ลูกชายเว้าจาป้อยแม่เพ็ง
แม่วิงวอนวาจากูกอ่อน	พินแม่ก่อนบาทำวอย่าสูน
ข้าวมันพุนทางในอัดแน่น	ข้าวมันแก่นในกองส่งดู
ทำวหมู่บ่ฟังความแม่	จับแขนแก้ก้มส่งลงเถียง
ได้ยินเสียงวาจาฮ้องฮ่ำ	เว้านำทำวทำวบ่หัวชา
ดิ่งไถมาฟาดหัวยายเฒ่า	เลยแม่เจ้าลัมทำวลงดิน
เลือดไหลรินอำกายยายเฒ่า	เลยแม่เจ้าลัมทำวตำมา
ฮอดเถียงมาจัดแจงกินข้าว	จิตใจเจ้าลาดเล่าสงสัย
จกท่อไคข้าวยังเต็มกอง	ทำวเลยฮู้จักแน่นแก้ไข
แล้วจึงไปฮู้มศพยายเฒ่า	เว้าจ้อยๆนาแม่มารดา
ว่าลูกชายได้ทำผิไปแล้ว	ขอให้วิญญาณแก้วขึ้นสู่สวรรค์
อภัยฉันลูกชายไว้เน	ลูกสิแผ่สร้างน้ำทำบุญ
	ทำแทนคุณให้มารดาใหม่

ตัวอย่างกาพย์เหิงขอ

โอเฮาโอพวกเซ็งเฮาโอ	มาฮอดนี้เฮาขอสาก่อน
มาฮอดบ่อนเฮือนเจ้าศรัทธา	ขอเงินตราไปซื้อกินเหล้า
ขอนำเจ้าผู้เพิ่นใจบุญ	จั่งเป็นคุณลูกหลานมาฮอด
เดินมาฮอดเฮือนเจ้าศรัทธา	เอามาสาเอามาเร็ว่อน
สมัยก่อนองค์เวสสันดร	เพิ่นบ่อาทร จั้ว ควาย ช้างม้า
ใจแก่กล้าทานลูกทานเมีย	ลาละเสียงมัทรินางแก้ว
ทานให้แล้วแกชูชะโก.....	

โอเฮาโอพวกเซ็งเฮาโอ	โอมพุทโธโมเป็นเจ้า
ข้าพเจ้าคณะ.....	ไปนำทางกะตามฝนตามแดด
วันที่แปดยังบ่มีกลอน	พากันนอนตั้งแต่หัวค่ำ
คุ่มอื่นหน้าจนเสบกกขา	คันสิให้เอามาไวน
พวกฉันมาแผ่ตามประเพณี	มีน้ำแดงกะเอามาแถมเน
ถามพ่อแม่สิให้อียยัง	ให้เป็นเงินเป็นทองสองบาท
คันสิให้กะเอามาไไว	อดเมื่อยล้าขอลาไปก่อน
ปีหน้าลีย้อนมาพื่อนให้เบิ่ง.....	

ข้อยนี้แล้วมาแผ่สรวงคั
 บ่พอหมื่นข้อยขอบาทเดียว
 เจ้านั้นเชื่อดูข้อยหรือยัง
 ข้อยสืบทอดตั้งแต่ความจริง
 บ่อนเจ้าเมียนเอาไวบ่อนได้
 เอามาสาย่าถ้อย่าเหนียว
 หาเอาใหม่จักหมื่นจักแสน
 ให้น้องหล้าจับบ่อนออกมา

เจ้าอย่าพลางเหลียวไปทางอื่น
 ข้อยบ่เที่ยวมาขอจักเพื่อ
 ข้อยบ่บงบ่ตัวบ่หลอก
 ใจคองบ่อดบ่เอื้อน
 หรือเอาไปฝากคลังแล้วหล้า
 เงินบาทเดียวบ่พอทุกขัไ้
 บ่ขาดแคลนต่อไปภายหน้า
 เอามาสมนังจ้งลิแล้ว.....

ตัวอย่างกาพย์เห่ขอ

โอเฮาโอพวกเซ่งเฮาโอ
 มาหาเจ้าพวกท่านศรัทธา
 หวังเต็มทีพวกท่านใจบุญ
 ความฉลาดของท่านเพียงพอ
 ขอให้เจ้าอยู่มั่นหมื่นปี
 เป็นผู้ใหญ่เจ้าห่านายคน
 โชคเต็มทีดีทุกประการ
 ขอคุณพระปกเกล้าจอมขวัญ
 ให้เงินหลังไหลทั้งมาหา
 ให้ราบรื่นสุขสวัสดิ

โอพุทโธโมเป็นเค้า
 พวกหลานมาบอกบุญมีอนี้
 ได้ลงทุนทำบุญบ่ขาด
 หลานขอยยกขึ้นเพียงเล่า
 เป็นเศรษฐีปกป้องพวกไพร่
 ขอขอบคุณทำบุญมีอนี้
 พวกลูกหลานขอลาไปละ
 ให้เป็นข้าเจ้าคุณมูลมั่ง
 หลานขอลาไปบ้านเฮือนอื่น

โอเฮาโอพวกเพื่อนเฮาโอ
 เฮือนผู้ใดหลังใหญ่อาดหลาด
 เจ้าผู้อยู่ทานมาอย่าหนี
 อย่าให้ขาดในเรื่องการกิน
 พวกแม่ป้าเฮือนอื่นกะมี
 หรือตีต้องขึ้นฮอดสลึง
 อย่าให้ขาดในเรื่องกินทาน
 ให้ลาวแผ่โตหมอนโตไหม

มาฮอดนี่เป็นที่เฮือนไผ
 บ่ได้บาทหลานน้อยบ่หนี
 เจ้าผู้มีทานมาหนึ่งบาท
 ทานศีลและทานแห่หลังบังหน้า
 เป็นเศรษฐีบ่อยากทานพอเพียง
 ทานคำลึงให้ได้แปดบาท
 ลาวให้แล้วกะให้พรลาวแน
 เลี้ยงลำไ้ให้ได้สำนั

เลี้ยงใหญ่แล้วให้มันออกลูกแม่
 ลาเฮลาพวกฟ่อนเฮลา
 ลางเทื่อได้เหล่าเค็ดเหล่าโท
 ลางนกถั่วมาขันออกชื่อ
 สีสานทำภาวนาอย่าขาด
 ให้กินทานจ้งหันวันออก
 โตสอนโตจำเอาให้ได้
 อุปนิสัยอย่าทำไปหน้า
 ฟ้าวแนนาเขาเธอเจ้าแม่
 เงินขายไก่อเอาไว้แจผา
 หลานผู้จ้อยแสงสู้บ่ไหว
 อัดบ่เจ็บหลานน้อยส่องเห็น
 ฟ้าวไปหน้าหาพื้นหลายเฮือน
 ฝนตีกกบึงเฮาบัง

สาวเฮล่งเจ้าอยู่บ้านไค
 เจ้านั้นได้อีหยังมาขาย
 ปาดโทหาบข้าวต้มข้าวหนม
 ไกล่ลีซาดแล้วไปหื่อนาง
 หรือแม่นห่อไอ้ไต้ไต้
 ให้เหลียวเบิ่งดูข้อยแนนา
 ข้อยนี้แล้วมาแผ่สตก
 บ่พอหมื่นข้อยขอบาตเดียว
 เจ้านั้นเชื่อข้อยหรือยัง
 ข้อยสิบอกตั้งแต่ความจริง
 บ่อนเจ้าเมี้ยนเอาไว้บ่อนใด
 เอามาสายถ้อยอย่าเหนียว
 หาเอาใหม่จักหมื่นจักแสน
 ให้น้องเหล่าจิบบ่อนออกมา
 บ่พอแป้วพอบิ้นพอฟัง
 เอาแต่หมู่เสาะๆปลายๆ

ก็อะปุมลุม
 ลาเฮือนนี้หนีไปเฮือนใหม่
 ลาเฮือนนี้หนีไปเฮือนใหม่
 จำจื่อไว้คองฮึดคองธรรม
 ให้ดักบาตรอย่าขาดวันศีล
 เพิ่มสอนบอกอย่าได้โมโห
 บาปอยู่ไกลบุญนั้นอยู่ไกล
 เป็นเหล็กกล้ามันซี้ถึกหินชา
 หลานซิแผ่กายแข่งให้ฟัง
 ให้ไปเอามาทานหลานน้อย
 เงินขายหมูเอาไว้ได้แฉว
 ฟ้าวแนเคื้อไวกุแนเคื้อ
 เดือนแสงค่านกกาเหว่าแสงฮ้อง
 ไม้ตีนึงหอนหวานเฮาบัง.....

อยู่บ้านไกลหรืออยู่บ้านใกล้
 ก็เจ้าหลายกระบุงกระต่า
 คนคือชมเจ้าหลายอุบาค
 ได้สตกคำไรหลายบ่
 ขายของดีคำไรทบเก็ง
 ดูข้อยมาอีหยังน้องแก้ว
 เจ้าอย่าพลางเหลียวไปทางอื่น
 ข้อยบ่เทียวมาขอจักเทื่อ
 ข้อยบ่บังบ่ตัวบ่หลอก
 ใจคิงบ่อดบ่เฮือน
 หรือเอาไปฝากคลังแล้วเหล่า
 เงินบาทเดียวบ่พอทุกจี่ไช้
 บ่ขาดแคลนต่อไปภายหน้า
 เอามาสำนจั่งสิแล้ว
 บ่เป็นหยั่งกำไรมืออยู่
 บ่ขอหลายขอเพียงบาทหนึ่ง

เอ็ดอั้งตั้งคือหม้อบ่สา
 ขออย่างใหม่ปั้งไก่อั้งปลา
 กันย่านขาดกำรี้กำไร
 ยังหลายหมื่นคุ้มได้คุ้มเหนือ
 มันสิพลาดกำหนดเวลา
 อยากกินเหล้าทางอยากสุขภาพ
 จีกระตักโล่อยากกินอาหาร

ขอสงคักบาทเดียวบ่ให้
 เอามาสาข้าวต้มข้าวปาด
 ข้อยสิไปขอนำผู้อื่น
 ยังอาเฮียอยู่ทางตลาด
 สวยแล้วนาข้อยอยากกินข้าว
 สวยขึ้นมาท้องฮ้องจับไก่อ
 อดสงสารดูข้อยเถาะเหล่า.....

ตัวอย่างกาพย์เห่ชิงขอ

อีแม่เจ้าได้หยังมาขาย
 เบิ่งเอาเนห่อส้มกะมี
 เทิงเติกน้อยผู้ใหญ่หลั่งมา
 ขอจักบาทได้บ่นออ
 เพิ่นต้นท้าวแขกไปไทยมา
 เว้าถีกส่วนเทิงฮุ่มเทิงหัว
 มาเป็นคู่ซ้อจ่ายของแพง
 ได้จักฮ้อยเทิงทุนกำไร
 รวมเมิดเกียงถึงหมื่นบ่นอ
 เจ้าตลาดซ้อถีกขายแพง
 ผู่พวกหมูที่มานำกัน
 ขายบ่ขาดคือเจ้าหลอกอา
 ยังหลายหมื่นผู้บ่ทันขอ
 ยังพวกหมูขายคุขายคาน
 พวกขายต่ำขายคุขายคาน
 พวกขายหมากขายพริกขายพลู
 คันอยู่ซ้าเพิ่นกะสิไป
 ยืนชูปลูบถ่าให้ท่านทาน
 ยืนถ่าเบิ่งบั้งพินบั้งไฟ
 ลิกลับบ่อนบ้านถิ่นเคหัง
 ข้อยนี้ว่าตามฮึดตามคอง

สั่งมาหลายเทิงคำเทิงแหล่
 ของดีสิเทิงลาบเทิงก้อย
 ซ้อเอาสาบมีย่านขาด
 เจ้าศรัทธาผู้เพิ่นใจกว้าง
 เทิงวาจาของเฮาจะม่วน
 มาเทิงผัวเทิงเมียเหมิดหมู่
 มาขายแพงขายลาบขายก้อย
 ได้จักใบจักอ้อจักเฟื่อง
 ให้ข้อยขอนำเจ้าจักบาท
 อยู่ในแขวงบ่มีไฟสุ
 ขายหมดวันบ่ได้พอบาท
 เอามาสาสิไปทางอื่น
 พวกขายปอขายเขากักคู่
 เพิ่นได้เตรียมถ่าข้อยโดนแล้ว
 เพิ่นถ่านานเพิ่นสิหนีจาก
 พวกหมูครูเพิ่นยืนคอยท่า
 ยังอยู่ไกลหลายฮ้านหลายคูบ
 ถ่าพวกหลานผู้สิไปเซ็ง
 อยู่โดนไปเพิ่นสิเมื่อก่อน
 หรือเจ้าซังดูข้อยดีป้า
 ตามทำนองมีมาแต่ก่อน

ข่อยบ่ห่อนคิดขึ้นมือวาน
จั่งสิ้นแล้วยามแม่ศรัทธา

มีแต่นานแต่โดนมาแล้ว

ตัวอย่างกาพย์เชิงขอเหล้า

โอเฮาโอศรัทธาเฮาโอ	ขอเหล้าเค็ดน้ำเจ้าจักโอ
ขอเหล้าโทหน้าเจ้าจักถั่ว	หวานจ้วยจ้วยใส่ปากหลานชาย
ดักมาย่ำหลานชายให้คู่	คั่นบ่คู่ข่อยบ่หนี
ตายเป็นผีสินามาลอก	ออกจากบ้านกะลิวานคินน้ำ
คั่นให้แล้วแก้วกะลิวให้พร	เลี้ยงควายค่อนให้เป็นโตเขาคำ
เลี้ยงควายคำให้เป็นโตเขาแก้ว	เลี้ยงโตแล้วให้ออกลูกแผ่คีนปุยามนา
ลาเฮาลาพวกพ้องเฮาลา	ลาเฮือนนี้หนีไปเฮือนใหม่
लगเพื่อได้เหล้าเค็ดเหล้าโท	लगนกไซ่มาฮ้องทางขวา
लगนกถั่วมาขึ้นออกชื่อ.....	

ตัวอย่างกาพย์เชิงอวยพร

ขอกราบไหว้ท่านกรรมการ	มवलลูกหลานขออวยพรให้
ของงได้สุขกายสุขใจ	อายุไขให้ยืนยาวหมั่น
พละนั้น มีกำลังดี	อย่าสิมิโรคภัยบังเบียด
ขอเสนียดอย่าเวียนมาหา	ปรารถนามีสิ่งใดให้ได้
โชคกลางใหญ่สองชั้นทุกปี	เป็นเศรษฐีอยู่เฮือนแ่มแวน
ของน้อยเล่นอ้อมข้างอ้อมแเอา	เป็น แชว แชว ให้มีเมียน้อย
หน้าแซมซ้อย เหมือนดั่งเทวา	มอเตอร์คำ รถเบนซ์ วอลโว่
นั่งโก้ โก้ ยามไปบ่อนได้	จงเป็นไปดังพรข้าเทอญ
เพิ่นให้แล้วนำเล่าอวยพร	ให้ได้นอนเตียงเตียงมั่งม่าน
ให้ได้ผ่านความสุขเจริญ	ชาติสิมาให้ได้เป็นแม่พระเจ้า
อย่าได้เต่าให้เนื้อชุ่มหนังมัน	เล่าข่าวสุขให้ได้เพียงปลายตาล
เล่าข่าวสารให้ได้เพียงปลายพร้าว	เล่าข่าวจ้าวให้ลั่นชื่อเหลือเฮือน
มีเสบียงอาหารครบถ้วน	อย่าได้ห้วงนำหน้าหลัง
มีพลังแข็งแรงกว่าเพิ่น	เป็นที่พึ่งของลูกของหลาน
ขอกราบกรานลาเจ้าไปก่อน.....	

ตัวอย่างกาพย์เห่เบ็ดเตล็ด

โอเฮาโอพวกเข้เฮาโอ	อมพุทโธโมเป็นเจ้า
บัดนี้เข้าปีใหม่ของเฮา	เผ่นพาเอาบั้งไฟบ่ขาด
ตามคำปราชญ์ตามแต่โบราณ	แต่ตำนานชาวนาชาวไร่
สอดคล้องใหม่ขอฟ้าขอฝน	เป็นมงคลบ่ให้อึดให้อายาก
บ่ลำบากเฮ็ดไร่ไถนา	จึงบูชาพญาแถนเผ่า
ให้ฝนอั่งแอตกต้องตามกาล	รักษาหารให้อุดมชมชื่น
บั้งไฟหมื่นจุคจั่นถวยแถน	สู่เมืองแมนให้แถนเผ่าเบิ่ง
มือนี่เข้ส่งโฮฮ้อแซว	เป็นแถว แถวลำยาวอาดหลาด
เพื่อนนวยนาดเป็นตาออนซอน	เข้ตามกลอนโบราณท่านกล่าว
ฝูงสาวบำวาม่วนน่านัก	มาประชันในวันรำฟ้อน
เอวกะอ่อนทั้งฟ้อนกะงาม	จิ้นซื้อลือนามแม่นคุ้มวัดบ้าน
รวมบ้านท่งบ้านน้อยคำคุณ.....	

โอเฮาโอพวกเข้เฮาโอ	โอมพุทโธโมเป็นเจ้า
ข่อยสิเว้าเรื่องบุญบั้งไฟ	แต่สมัยพญาแถนสร้าง
ปางก่อนกินางโอผาแดง	บุญแปลงใหม่ได้ต่อสู้บมา
ยอดเดิมมามีบั้งไฟใหญ่	เพื่อสิได้ถวยแถนเมืองบน
ได้กุศลถวยาชตุเทศแก้ว	ยังบ่แล้วถวยเทวดา
ฝนหลั่งมาเมืองคนบ่ขาด	จึงสามารถเอ็นฟ้าเอ็นฝน
ในเมืองคนสิได้ตกกล้า	ส่วนฝนฟ้าสิเทลงมา
หน้าทำนาหลายเดือนเคื้อหมู่	ขามเฮาอยู่ว่างเวียกว่างาน
ครั้งโบราณสืบมาจั้งซี	มวลน้องพี่บ่ลืมฮิตหลัง
ฮิตนี้ดังไปสอดคล้องนอก	ทุกคนบอกไปเทียวยโส
บุญใหญ่โตมีบั้งไฟหลายหมื่น	ปีนึ้นล้นม่วนกว่าสุปี
หลายบุรีไพรเห็นกะย่อง	บุญดั่งก้องเหลือสิบรรยาย
ฮิตเมื่อขล้าหลานลาไปก่อน	ปีหน้าย้อนหวนตัวคืนมา.....

บาดเจ้าตายเอาไปบ่โอ	แม่นสิทอล้ำล้ำเสียน
แม่นสิเคียนขอไว้อ้อมป้อม	เขาสีป้อนยัดใส่กองไฟ
แม่นผู้ใดถือกันตลอด	สิมีฮอดถึงหมิ่นถึงพัน
เขาสีปันกันไปใช้จ่าย	เว้ง่ายง่ายบ่แม่นของโต
องค์พุทโธเพิ่นว่าจิงชี้	ไฟจี๊ดเกิดเป็นปลาหลด
เกิดมอดกินหยังบ่ได้	ของใหญ่ใหญ่แม่นบ่ได้กิน
พระมุนินทร์เพิ่นว่าชั้นดอก	ข่อยสิบอกให้เจ้าผู้ครอง.....

กาพย์เชิงเบ็ดเตล็ด ในครั้งที่องค์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้เข้ามาให้การสนับสนุนให้ ประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดยโสธรเป็นงานประเพณีระดับชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2522 ซึ่งในสมัยนั้นมี นายบรรจง นิจพานิชย์ เป็นนายกเทศมนตรีของเทศบาลเมืองยโสธร ก็มีเนื้อหาที่บอกเล่าความเป็นมา

โอเฮาโอเฮาโอเฮาโอ	โอมพุทโธนโมเป็นเจ้า
ข่อยสิเว้าตามฮิตมีมา	ถึงเวลาเดือนหกปีใหม่
มีงานใหญ่ที่ยโสธร	ไฟกะออนซอนในงานคราวนี้
พวกพี่น้องพากันมาเบิ่ง	คุ้มเปิดเปิงกลองเท็งกลองยาว
พวกสาว ๆ ราฟ่อนประกวด	ต่างคุ้มอวดมาวาดลวดลาย
มามากมายหลายหนหลายแห่ง	มุงมาแข่งเพื่อชิงรางวัล
มาประชันกันทุกจังหวัด	ต่างก็จัดบั้งไฟมาแข่ง
อาเฮาโอเฮาโอเฮาโอ	องค์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
ท่านพอใจในงานคราวนี้	ได้เป็นที่ให้การปรึกษา
ปรารภนาเป็นงานระดับชาติ	เพิ่นจึงได้มาร่วมวางแผน
วางแผนงานเห็นชอบ	ประกอบด้วยทางเทศบาล
เจ้าของงานประเพณีท้องถิ่น	คิดจนหัวบินแม่นนายกบบรรจง
ย่านบ่สมประสงค์จัดงานคราวนี้	คนจั่งชี้คราวหน้าอย่าลืม

กาพย์เซิ้งตลก

แม่เฒ่าเอ๊ยลูกเขยมาแล้ว
อยู่ที่ไฟตาเหลี่ยมเม้าๆ

แม่เฒ่าแก้วไปลื้ออยู่ใส
ข้อยมาว่าแม่เฒ่าอย่าหนี

จากอดีตที่ผ่านมากาพย์เซิ้งมีการใช้ในงานประเพณีบุญบั้งไฟและยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบันโดยอาจมีการเปลี่ยนแปลงการแต่งกาพย์เซิ้งให้เหมาะสมหรือเกี่ยวข้องกับปัจจุบัน เช่น กาพย์เซิ้งเศรษฐกิจพอเพียง

กลอนเซิ้งเศรษฐกิจพอเพียงพอ

สาธุสา วันมาใส่เกล้า
ทั้งธรรมโม สังโฆเลิศล้ำ
ไหว้ประธาน ไหว้ฮอดคุณพ่อ
โลกเมืองคน อาศัยน้ำฟ้า
ให้ฝนตก เอานุกบั้งไฟใหญ่
ตั้งแต่เลา บั้งไฟยังเปลี่ยน
ขอประชาสัมพันธ์ บอกข่าว
การทำนา พากันใส่ฝู่น
องค์เหนือหัว ของเขาเป็นห่วง
ปู้ยอินทรีย์ รากามันถูก
ชื่อของดี มันแพงเคือแม่
เลี้ยงในนา พอทุนรายจ่าย
สารเคมี อย่าพากันใส่
ปวดน้าขา หรือว่าปวดน้าเข้า
มาจากสารเคมี ส่วนใหญ่
เลี้ยงชีวิ ได้ดีเคือพ่อ
อีกบางส่วน ควรเก็บออมไว้
หายล่าเคื้อญ เป็นเศรษฐกิจใหญ่
หนี่ป้อมี สิสุจี ดีแน่
อย่าหลับไหล ไล่ตามฝาทรง
ทั้งหอมบัว ข่าสิงโค ใบตู
ทั้งขวซ่าย พร้อมฝ้ายประธาน
เป็นผู้ตรวจ แล้วแต่เห็นดี

ขอไหว้เจ้าคุณพระพุทโธ
ไหว้พร้อมพรว้า ทั้งผู้กรรมการ
ตั้งใจต่อ ขอฟ้าขอฝน
จั่งได้ว่า เอานุกเดือนหก
มาแบบใหม่ เซิ้งใส่ไทเฮา
กลอนต้องเปลี่ยน ตามกาลเวลา
ฉันทมาข่าว ฟัน้องลุงอา
อยากมีฝู่นให้เลี้ยง ควาย จัว
ท่านเป็นห่วง ให้ห่างเคมี
พากันปลูก ผักบัวผักชี
เลี้ยงไว้แน่ เป็ดไก่ปูปลา
ปลูกกินง่าย เกษตรอินทรีย์
ปัญหาใหญ่ สิไล่ตามมา
พวกหมู่เจ้า สิมีแต่ เบาหวาน
บอกกันไว้ อย่าใช้เคมี
มีแล้วก็ กินจ่ายตามควร
เผื่อสิได้ ใช้จ่าย ยามจำเป็น
จดเอาไว้ รับจ่ายบัญชี
ตามกระแส ของพ่อหลวงไทย
คิดต่อตั้ง ปลูกผักสวนครัว
เฮานี้อยู่ ไกลล้าเซบาย
กรรมการ ผู้ชำนาญ ตำรวจ
บุญบั้งไฟ มินางรำ นางพ่อน

เชิงหน้า ๆ ฟ้อนไล่เสียงกลอง
 หัวหน้าส่วน ทุกฝ่าย กรรมการ
 เสียงกลองดัง คณะกลองยาว
 โลกสีข่อน สามส่มโพธิ์ศรี
 เอาใจใส่ ทางศาสนา
 อย่าประมาท คุณพระสัมมา
 เห็นจำแนก เป็นทางสายตรง
 หมู่ยาบ้า ยาเสพติด ยาผี
 เป็นท้องถิ่น นรกอเวจี
 โอ้ละหนา ขอลาตกลงก่อน

จับทำนอง ให้มันได้ม่วน
 เห็นดั่งม รางวัลที่หนึ่ง
 ชุมบ่าวสาว นางรำ นางฟ้อน
 ผู้บุญมี ค้างดาเชิงใหญ่
 ภาวนา สีลทานบ่อขาด
 ศีลศรัทธา สายธรรมทั้งแปด
 อย่าไปหลง อาชีพผีห้า
 ทั้งยาอี กันชายาฝิ่น
 จบกลอนนี้ เหมาะแก่เวลา
 ลาไปก่อน ขอลาไปก่อน ๆ ๆ

กลอนเชิงแห่แม่นางดังในขบวนแฟนซึญบั้งไฟ

"เต้าอีแม่นางดัง
 มาเวียนนี้ได้สองสามรอบ
 ดักตุลี่แม่มีตุลา
 มาสู่แดดหรือมาสู่ฝน
 ซักใช้แม่นเจียดจ่านา
 เจียดทั้งครกไม้ปากมาสู่ญดังเออ
 มีทั้งหัวเขาควยบาย
 มีทั้งเหล้าไหหลวงจับไก่อ่
 แขนลงมาแต่เพิ่นวิดัง
 มาปิ่นวัดปิ่นเวียนเดี้ยวนี้
 ฝนบ่ตกเข้านาตายแล้ง
 หมากหม่วยสุกคาเคื่อเหม็ดแล้ว
 น้ำใสขาวให้สุพากันอาบ
 ฝนตกลงตั้งแต่เทิงภูค้อย
 กิ่งกันลง ฟันกันลงเสมอด้งพันสาด
 เสมอกันแล้วฝนแก้วเลียนล้า
 สาวไทยเวียงเต้าแม่นางดัง
 มาเป่งน้ำเดือนหกไล่ข้าว

โลงโคงเสมอด้งกวงเวียน
 มาคอบนี้ได้สองสามที
 พาสาวหลงเข้าดงกำแมด
 มากำสนนำแม่เจียดได้
 หลังชาแม่นพญาคันคาก
 ดั่งน้อยๆ ฮ่อนข้าวก็ขาวอิสาวก็มี
 มีทั้งหัวเขาควยบายเกล้า
 มีทั้งเหล้าไหใหญ่บับแสน
 เต็นเขอดังเปอ เคอเขอดัง
 ฝนบ่ตก เข้าไฮ่ตายคา
 แอ้งอยู่ป่าโฮมโกงเหม็ดแล้ว
 หมากเชื้อสุกคาข่วนเหม็ดแล้ว
 เห็นหอยตาบถ่มขึ้นเมื่อบก
 น้ำย่อยลงภูหอยโฮง
 คาคแต่นี้เท่าฮอดเฮอเพอ
 มานำญนี้ให้ฝนฮวยลง
 เปอเฮอเขอดัง เปอเคอเขอดัง
 มาเป่งน้ำเดือนเก้าไล่สนา ฎีก ฎี ๆ ๆ".....

กลอนเจี๊ยงแห่งนางแมวในขบวนแฟนซีบังไฟ

"เต้าอีแม่นางแมวมาขอไข่
 ขอน้ำมนต์ฮัดแมวให้แน
 บ่ได้ปลาเอาหนูกับข้าว
 แม่เต้าเอยอย่าฟ้าวขายลูก
 ตาเวีนตกฝนตกลงมา
 ตาเวีนตกฝนตกลงมา
 ฝนบ่ตกข้าวนาตายแล้ง
 ตกลงมาฝนตกลงมา

ขอบ่ได้ขอฟ้าขอฝน
 บ่ได้คำจ้าง เอาแมวข้อยมา
 บ่ได้ข้าวเหล้าเค็ดก็เอา
 ข้าวเพิ่นปลูกลูกน้อยเพิ่นแพง
 ตาเวีนตำฝนหน้าลงมา
 ฝนบ่ตกข้าวไส้ตายคา
 ฝนบ่ตกกล้าแห้งตายนาน
 เกลงมาฝนเเกลงมา ภู๊ก ภู๊ก ภู๊กๆ ภู๊ก".....

องค์ความรู้เกี่ยวกับอาหารในประเพณีบุญบั้งไฟ

อาหารที่เป็นสัญลักษณ์ของงานบุญในภาคอีสานโดยเฉพาะประเพณีบุญบั้งไฟก็คือ ข้าวหมาก ส่วนขนมจีน ขนม ข้าวต้มมัด เป็นอาหารในงานบุญทั่วไปรวมทั้งบุญบั้งไฟด้วย ซึ่งอาหารบางอย่างโดยเฉพาะข้าวหมาก และขนมจีน เป็นอาหารที่ไม่มีการผลิตเองในชุมชน ในอนาคตภูมิปัญญาเหล่านี้เกรงว่าจะหายไป ทีมวิจัยจึงได้นำเสนอความรู้ดังกล่าวมาในรายงานครั้งนี้ด้วย

1. การทำข้าวหมาก

การทำข้าวหมากมีส่วนผสมที่สำคัญ 2 อย่างคือแป้งข้าวหมากและข้าวเหนียวอย่างดี เมื่อ 40 ปีที่แล้วจะมีการทำแป้งข้าวหมากใช้เอง เพราะนอกจากจะใช้ทำข้าวหมากแล้วยังใช้หมักข้าวเพื่อเตรียมทำเป็นเหล้ากลั่นได้อีกด้วย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ต่อมาก็นิยมไปซื้อแป้งข้าวหมากจากร้านที่รับมาขายอีกที เพราะผู้เฒ่าผู้แก่เจ้าของสูตรทำแป้งข้าวหมากขายก็เสียชีวิตไปแล้ว โดยไม่มีลูกหลานสืบทอดต่อ จนปัจจุบันนี้แป้งข้าวหมากจึงถูกนำเข้ามาจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น ร้อยเอ็ด มุกดาหาร นครพนม อุบลราชธานีเป็นต้น แต่ในจังหวัดยโสธรก็ยังพอมีสูตรการทำแป้งข้าวหมากหลงเหลืออยู่บ้าง เพียงแต่ไม่มีใครทำเพื่อจำหน่ายเท่านั้นเอง



การทำลูกแป้งจะทำอยู่ 2 วิธีคือ ลูกแป้งเหล้าหมใช้สำหรับหมักสุรา สุราแช่พื้นบ้าน (อุ สาโท กระแช่น้ำขาว ฯลฯ) และลูกแป้งหวาน (ลูกแป้งข้าวหมาก) จะใช้สำหรับทำข้าวหมาก

ส่วนประกอบในการทำลูกแป้งเหล้าหม

1. เครื่องสมุนไพร จำนวน 29 ชนิด อย่างละ 6 สลึง ประกอบด้วย ดีปลี พริกไทย ดันแจง ดันตะเคียน โกฐสอ โกฐพุงปลา โกฐหัวบัว เทียนตาตุ๊กแต่น รากสามสิบ กำจัด กำจาย สี่หวด ลูกกระวาน ขุมเรียงป่า ขุมเรียงสวน กระเทียม ข่า พริกแห้งเม็ดเล็ก มะเขือขื่น มะแว้งเครือบดละเอียด

- | | |
|-------------------|------------|
| 2. แป้งข้าวเจ้า | 5 กก. |
| 3. แป้งข้าวเหนียว | 5 กก. |
| 4. ลูกแป้งเชื้อ | 20 ลูก |
| 5. เหล้าขาว | 2 ขวด |
| 6. น้ำสะอาด | 10 ถ้วยตวง |
| 7. ข่าแก่โขลก | 2 กก..... |

ขั้นตอนการทำ เกล้าแป้งข้าวเจ้า แป้งข้าวเหนียว ลูกแป้งเชื้อและสมุนไพรทั้ง 29 ชนิด ที่บดละเอียดแล้วให้เข้ากัน เติมน้ำข่าแก่ และเหล้าขาว นวดให้เป็นเนื้อเดียวกันจนเนียน แบ่งปั้นเป็นก้อนพอเหมาะวางเรียงในกระด้งที่รองด้วยเกลือ โดยวางห่างกันพอประมาณใช้ลูกแป้งบดละเอียดโรยลงบนก้อนแป้งอีกเล็กน้อย พรมด้วยน้ำข่าและเหล้าขาวให้ชื้น จากนั้นครอบด้วยตะแกรง และคลุมด้วยผ้าขาวบางอีกชั้นตั้งไว้ในที่ร่มประมาณ 1-2 วัน จะเกิดเส้นใยเชื้อราสีเหลืองอ่อนขึ้นฟูเต็มเรียกว่า ระยะขุ่นลูกแป้งขึ้น จากนั้น ถ้ายกระด้ง เกะเอาเกลือที่ติดอยู่ออก ผึ่งแดดให้แห้งสนิทประมาณ 2-3 แดด เก็บไว้ในกล่องที่ปิดสนิทลูกแป้งเหล่านี้ที่ดีจะต้องมีลักษณะ ฟู น้ำหนักเบา แห้งสนิท และมีกลิ่นหอมของสมุนไพร

2. การทำลูกแป้งหวาน (ลูกแป้งข้าวหมาก)

ส่วนผสมของลูกแป้งหวานจะน้อยกว่าลูกแป้งขม ประกอบด้วย จิงแก่ ชะเอม พริกไทย กระเทียม ลูกแป้งเชื้อ แป้งข้าวเจ้า วิธีทำเช่นเดียวกันกับการทำลูกแป้งขม

การเพาะเชื้อลูกแป้ง

ในกรณีไม่มีลูกแป้งเชื้อสามารถเพาะเชื้อใหม่ได้ โดยใช้ส่วนผสมเช่นเดียวกับการทำลูกแป้งเห็ด แต่ไม่มีส่วนของลูกแป้งเชื้อ ใช้เวลาให้เชื้อเดินประมาณ 3-5 วัน สังเกตและเลือกก้อนแป้งที่มีเชื้อเดินมากที่สุด นำออกผึ่งแดดให้แห้ง จะได้ลูกแป้งเชื้อประมาณ 2 ใน 3 จากทั้งหมดเท่านั้น

การใช้ประโยชน์

1. ใช้เป็นเชื้อตั้งต้นในการผลิตสุราแช่พื้นบ้าน (น้ำขาว) และสามารถนำสุราแช่นี้มากลั่นเป็นเหล้าขาว
2. ในสมัยก่อนใช้ทำยาเป็นลูกประคบ นวดให้กับผู้ป่วยโรคอัมพาต อัมพฤกษ์
3. ใช้เป็นเชื้อตั้งต้นในการทำน้ำตาลเมาที่ได้จากน้ำตาลโตนด โดยการใส่ลูกแป้งเหล่านี้กับเปลือกไม้มะเกลือลงในโอ่งหมักน้ำตาล

ลักษณะของแป้งข้าวหมาก

ลูกแป้งข้าวหมากมีลักษณะเป็นก้อนแห้งครึ่งวงกลม สีขาวนวล เนื้อแป้งโปร่งมีเส้นใยของเชื้อราเกาะอยู่ทั่วไป เมื่อมีอายุมากจะมีสีน้ำตาลเข้มขึ้น ลูกแป้งแต่ละเจ้าจะมีเชื้อราและยีสต์ต่างสายพันธุ์กัน ลูกแป้งที่ดีจะต้องใช้แป้งเชื้อที่ดี มีการรักษาความสะอาด ควบคุมอุณหภูมิ และความชื้นขณะทำลูกแป้งให้พอเหมาะ ส่วนประกอบที่สำคัญของลูกแป้ง ได้แก่ เครื่องเทศ น้ำ และแป้งเชื้อ ลูกแป้งแต่ละเจ้าจะมีสูตรการทำลูกแป้งแตกต่างกันออกไป เช่น

1. สูตรลูกแป้งข้าวหมากของขุนฤๅณามรวิสิฐ

ชะเอม	3	ตำลึง
พริกไทย		1 ตำลึง
คิปลี	2	ตำลึง
กระเทียม	7	ตำลึง
จิง	2	ตำลึง
ข่า	1	ตำลึง
ข้าวเจ้า	10	ซัง

2. สูตรลูกแป้งข้าวหมากของ ส.ก.ศ.

ข่าแห้งบด	1	กิโลกรัม
ชะเอม	1	กิโลกรัม
กระเทียมบด	1	กิโลกรัม
แป้งข้าวเจ้า	1	กิโลกรัม

ผงฟู และแป้งเชื้อ พอผสมได้ทั่วถึงกัน

3. สูตรลูกแป้งข้าวหมากของ สิริรินทร์เทศ เค้าประยูร

ชะเอม	4	ตำลึง
กระเทียม	4	ตำลึง
คิปลี		1 ตำลึง
จิงแห้ง	1	ตำลึง
พริกไทย	1	ตำลึง
แป้ง	1000	กรัม

วิธีทำลูกแป้งข้าวหมาก มีลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ผสมแป้งกับน้ำ หรือตำข้าวกับน้ำจนละเอียด
2. นวดให้น้ำซึมไปทุกส่วนของแป้ง
3. ผสมเครื่องเทศตามสูตร
 4. โรยแป้งเชื้อหรือลูกแป้งเก่าที่บดละเอียดแล้ว
 5. นวดให้ส่วนผสมและแป้งเชื้อเข้ากัน
 6. ทิ้งไว้ให้แป้งขึ้นสักครู่
 7. ปั้นเป็นก้อนวางบนกระด้งที่โรยด้วยแป้งเชื้อป่นไว้แล้ว
 8. เมื่อวางลูกแป้งเต็มแล้วโรยแป้งเชื้อทับอีกครั้ง

9. ปิดด้วยกระดังคลุมด้วยผ้าหนา ๆ บ่มไว้ประมาณ 24 ชั่วโมง จนเส้นใยราขึ้นเต็ม
ก้อนแป้ง

10. เปิดฝาคูลมออกผึ่งให้แห้งในที่ร่ม

11. นำไปตากแดดจนแห้งสนิท แล้วเก็บในภาชนะที่ปิดมิดชิด

วิธีการทำข้าวหมาก มีลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ข้าวเหนียวอย่างดี
2. ล้างและแช่น้ำค้างคืนหรือน้อยประมาณ 3 ชั่วโมง
3. เอาขึ้นจากน้ำ สะเด็ดน้ำรองด้วยผ้าขาวบาง
4. นึ่งจนข้าวเหนียวสุกทั่วถึงกัน
5. ผึ่งข้าวให้เย็น
6. ล้างด้วยน้ำสะอาด หรือน้ำปูนใสจนข้าวหมดยางจนเมล็ดข้าวร่วนไม่ติดกัน
7. สะเด็ดน้ำให้แห้งมากที่สุด เพราะถ้าข้าวเปียกหรือแฉะจะมีเชื้อแบคทีเรีย ทำให้ข้าวหมากเปรี้ยวได้ง่าย

8. เกลี่ยข้าวให้กระจายหนาเท่าๆ กันแล้วโรยและคลุกคลุกแป้งข้าวหมากบดละเอียด แล้วให้สม่ำเสมอเบาๆ ใช้ลูกแป้ง 0.2% โดยน้ำหนักของข้าวเหนียวดิบ หรือลูกแป้ง 1 ลูก ต่อ ข้าวเหนียวดิบประมาณ 2 ลิตร

9. บรรจุใส่ภาชนะที่แห้งและสะอาด เช่น ถังกลอง หรือห่อใบตองให้ข้าวเรียงตัวกัน
หลวม ๆ ไม่กดแน่น ไม่ควรหนาเกินไป และให้มีที่ว่างเหนือภาชนะเพื่อให้มีอากาศเพียงพอ

10. เก็บไว้ในที่ร่มประมาณ 2-3 วัน จนเป็นข้าวหมากที่มีรสหอมหวานชวน
รับประทาน

ข้อควรระวังการเสีของข้าวหมาก

การทำข้าวหมากเป็นวิธีที่ง่าย แต่การทำข้าวหมากให้มีคุณภาพดีทำได้ไม่ถ่ยนัก เพราะข้าวหมากที่ได้บางครั้ง มีกลิ่นรสไม่ดี รสไม่หวานเท่าที่ควร มีรสเปรี้ยวมาก ข้าวหมากมีน้ำมากเกินไป เมล็ดข้าวไม่สวย บางครั้งมีสีแดง หรือมีสปอร์ราสีดำหรือสีน้ำตาลเกิดขึ้น สาเหตุของการเสีของข้าวหมาก

1. สาเหตุจากข้าวและวิธีการเตรียมข้าวสำหรับหมักไม่เหมาะสม ทำให้ข้าวหมากรสไม่หวานเท่าที่ควร และมีรสเปรี้ยวอยู่มากและข้าวแฉะเมล็ดไม่สวย สาเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ ได้แก่

- 1.1 พันธุ์ข้าวที่ใช้และคุณภาพของข้าวไม่ดี
- 1.2 นึ่งข้าวนานเกินไปทำให้ข้าวแข็งและ เมล็ดข้าวทำให้ข้าวเหนียวและ
- 1.3 ข้าวที่นึ่งสุกไม่ทั่วถึงทำให้ข้าวหมากแข็งเป็นไตภายในเมล็ดข้าว เนื่องจากแช่ข้าว

เหนียวไม่นานพอหรือนิ่งเร็วเกินไป

1.4 ล้างข้าวขณะที่ข้าวยังร้อนอยู่ทำให้ข้าวเหนียวและ

1.5 คลุกคลุกแป้งกับข้าวเหนียวขณะที่ยังไม่สะเด็ดน้ำ ทำให้ความชื้นของข้าวสูง เกิดการเปรี้ยวเนื่องจากเชื้อแบคทีเรียได้ง่าย

2. สาเหตุจากลูกแป้งข้าวหมาก ได้แก่

2.1 ลูกแป้งเก่าเกินไป เชื้อข้าวหมากส่วนใหญ่ตายไปแล้ว ทำให้ใช้เวลาหมักนานขึ้น ข้าวหมากมีกลิ่นไม่ค่อยดี รสหวานน้อย และเสียได้ง่าย

2.2 ลูกแป้งไม่ดี ลูกแป้งเสีย มีเชื้อรา และยีสต์ปนเปื้อนมาก ทำให้ข้าวหมากเปรี้ยวหรือมีกลิ่นรสผิดปกติ

2.3 ใช้ลูกแป้งน้อยเกินไป ได้ข้าวหมากช้า เนื้อข้าวไม่ฟูนุ่มตลอด เมล็ดข้าวมีสีไม่น่ารับประทาน ออกสีน้ำตาลมาก

2.4 ใช้ลูกแป้งมากเกินไป ข้าวหมากได้ที่เร็วเกินไป เก็บไว้ได้ไม่นาน มีกลิ่นของเครื่องเทศแรงเกินไป

3. สาเหตุจากน้ำและภาชนะที่ใช้ไม่สะอาด ถ้าน้ำที่ใช้และภาชนะที่ใช้ไม่สะอาด จะทำให้เกิดการเสียของข้าวหมากขึ้นได้ นอกจากนี้ การเลือกใช้น้ำคุณภาพดี จะมีผลดีต่อคุณภาพของข้าวหมากที่ได้ เพราะคุณสมบัติและองค์ประกอบทางเคมีของน้ำ มีผลต่อรสชาติและคุณภาพของข้าวหมาก

ข้อควรระวัง

น้ำที่ใช้ล้างข้าวต้องเป็นน้ำที่สะอาด ถ้ามีแร่ธาตุต่างๆปนในน้ำข้าวหมากจะมีสีคล้ำขุ่น

ข้อเสนอแนะ

ข้าวสารเหนียวที่ใช้ควรเป็นข้าวเหนียวที่เมล็ดสวยและเป็นข้าวสารเก่า เพราะเมื่อดจะสวยและลักษณะข้าวหมากที่ได้ไม่เละ ถ้าต้องการลดความหวานของข้าวหมากและได้คุณค่าอาหารของข้าวหมากมากขึ้น ให้นำข้าวหมากไปแช่ตู้เย็นให้เย็นจัด แล้วรับประทานกับนมรสจืด ข้าวหมากจะมีรสชาติที่กลมกล่อมและได้สารอาหารมากขึ้น

สำหรับวัสดุที่ใช้ห่อหรือบรรจุข้าวหมาก ก็จะใช้วัสดุที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติเช่น ใบต้นทองกวาว ใบกล้วย ใบต้นสะแบง ใบชาดี ตามแต่จะหาได้ในแต่ละท้องถิ่น ปัจจุบันกล่องพลาสติกก็เข้ามาแย่งพื้นที่บรรจุข้าวหมาก เพราะสะดวกสบาย

3. การทำขนมจีน

นอกจากข้าวหมากแล้วก็มีอาหารชนิดอื่นอีก ที่เตรียมทำไว้ล่วงหน้าได้ก็ได้แก่ ขนมเทียนไส้ต่างๆ ข้าวต้มมัด ข้าวต้มมัดและขนมอื่นๆแล้วแต่ที่บ้านไหนถนัดหรือชอบขนมชนิดไหน แต่สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้คือขนมจีน ซึ่งในสมัยก่อนจะต้องทำเส้นขนมจีนเอง แต่ในปัจจุบันมีความสะดวกสบายมากขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม หากอยากได้เส้นขนมจีนก็สามารถสั่งจากพ่อค้าแม่ค้าที่มาบริการส่งถึงบ้านได้ทันที ต่างจากสมัยก่อนที่ต้องหมักแป้งบิบเส้นขนมจีนเอง การจะได้กิน "ขนมจีน ขนมเส้น หรือข้าวปุ้น" แต่ละคราวไม่ใช่เรื่องง่ายเหมือนในยุคปัจจุบัน เพราะขั้นตอนการแปรรูปแต่ละครั้งเป็นเรื่องที่ยุ่งยากพอควร ซึ่งกว่าจะได้กินแต่ละคราวจะต้องรอเทศกาลงานประเพณี อย่างเช่นในเทศกาลวันสงกรานต์ ธรรมเนียมที่วัดจะมาบอญญ ซึ่งบ้านไหนมีหนุ่มๆสาวๆ ก็จะไปช่วยกันออกแรงตำแป้งที่ลานวัด เพื่อสำหรับทำขนมจีน ไว้สำหรับต้อนรับคณะที่มาทอดผ้าป่าสามัคคี ส่วนผู้ที่เรียวแรงเริ่มถดถอยก็จะทำหน้าที่หยอดและจับเส้น กลุ่มเด็กก็จะให้ไปดึงเปลือกมะพร้าวเพื่อเตรียมไว้ สำหรับทำน้ำกะทิกับลอดช่องหรือไม่ก็เม็ดแมงลัก ซึ่งบรรยากาศเช่นนี้จะมีอีกครั้งในช่วงทอดกฐินปลายปี แต่ปัจจุบันยุคสมัยเปลี่ยนไป เทคโนโลยีต่างๆได้เข้ามาช่วยผ่อนแรง การทำขนมจีนจึงไม่ใช่เรื่องที่ยุ่งยากนัก หลายบ้านยึดมาเป็นอาชีพและสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำ

ขนมจีน เป็นอาหารคาวอย่างหนึ่งของไทย ประกอบด้วยเส้นเรียกว่า เส้นขนมจีน และน้ำยาหรือน้ำยาขนมจีน เป็นที่นิยมทุกท้องถิ่นของไทย แต่มีการปรุงน้ำยาแตกต่างกัน แม้ว่า ขนมจีน จะมีคำว่า "ขนม" แต่ก็ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับขนมใดๆ ขณะเดียวกัน แม้จะมีคำว่า "จีน" แต่ก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอาหารของจีน ภาษาเหนือเรียก ขนมเส้น ภาษาอีสาน เรียก ข้าวปุ้น จะมีขนมจีนชนิดหนึ่งซึ่งใกล้เคียงกับขนม คือ ขนมจีนชาน้ำ เพราะมีรสหวาน

ประวัติ คำว่า "ขนมจีน" ไม่ใช่อาหารจีน แต่คำว่า "จีน" ที่ต่อท้ายขนมนี้สันนิษฐานกันว่าจะมาจากมอญซึ่งเรียกขนมจีนว่า "คนอมจิน" หมายถึง "สุก 2 ครั้ง" พิศาล บุญปลูก ชาวไทยเชื้อสายรามัญผู้สนใจศึกษาอาหารและวัฒนธรรมมอญกล่าวว่า "จริง ๆ แล้ว ขนมจีนเป็นอาหารของคนมอญหรือรามัญ คนมอญเรียกขนมจีนว่า คนอมจิน คนอม หมายความว่าจับกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน จีนแปลว่าทำให้สุก" นอกจากนี้ "คนอม" นั้นสันนิษฐานกันว่าจะใกล้เคียงกับคำไทย "เข้าหนม" แปลว่าข้าวที่นำมาบดให้เป็นแป้งเสียก่อน ซึ่งภายหลังกร่อนเป็น "ขนม" จริง ๆ แล้ว ขนม ในความหมายดั้งเดิมจึงมิใช่ของหวานอย่างที่เข้าใจในปัจจุบัน ขนม หรือ หนม ในภาษาเขมร หรือ คนอม ในภาษามอญ หมายถึงอาหารที่ทำจากแป้ง ดังนั้นขนมจีน จึงน่าจะเพี้ยนมาจาก คนอมจิน ซึ่งทำให้เกิดสมมุติฐานตามมามากกว่า ดั้งเดิมทีเดิมขนมจีนเป็นอาหารมอญ แล้วจึงแพร่หลายไปสู่ชนชาติอื่น ๆ ในสุวรรณภูมิ ตั้งแต่โบราณกาล จนเป็นอาหารที่ทำงานและมีความนิยมสูง สามารถหาทานได้ทั่วไป

ขนมจีนในแต่ละถิ่น

ภาคเหนือ เรียกว่า ขนมเส้นหรือข้าวเส้น

ภาคอีสาน เรียกว่า ข้าวปุ้น

ภาคใต้ เรียกว่า โหม้นจีน

เวียดนามมีเส้นคล้ายขนมจีนเรียกบุ้น นิยมกินกับน้ำซุปรวมและเนื้อ ซึ่งเป็นอาหารที่มีชื่อเสียงของเว้ เรียก บุ้นบ่อเหว

ลาวเรียกขนมจีนว่าข้าวปุ้น นิยมกินกับน้ำยาปลาหรือน้ำยาเป็ด ทางหลวงพระบางกินกับน้ำยาผสมเลือดหมูเรียกน้ำแจ่ว

กัมพูชาเรียกขนมจีนว่า นมปิ่นเจ้าะ นิยมกินกับน้ำยาปลา

พม่ามีอาหารประจำชาติเรียกโมฮิงกา ซึ่งมีลักษณะคล้ายขนมจีนน้ำยาปลาของไทย

เส้นขนมจีนวิธีการทำเส้นขนมจีนนั้นในคุณลักษณะเหมือนกัน มีความแตกต่างมากในวิธีทำทั้ง 2 แบบต่อไปนี้

เส้นหมัก ใช้วิธีการหมักแป้งข้าวเจ้าโดย นำแป้งข้าวเจ้ามาแช่น้ำให้นุ่ม และนำไปหมักก่อนหมักประมาณเจ็ดวันเมื่อหมักแล้วจึงนำมานวดในเครื่องนวดแป้ง

เส้นสด ใช้วิธีการผสมแป้งข้าวเจ้า ไม่ต้องทิ้งไว้แล้วจึงนำมานวดในเครื่องนวดแป้งจะได้เส้นที่เล็กและนุ่ม

การทำเส้นขนมจีน

อุปกรณ์

1. ที่โรยเส้น มีหน้าที่บีบแป้งให้เป็นเส้นลงน้ำร้อน ชาวบ้านเรียก "อีโรย" ลักษณะเป็นกระบอกมีรูด้านล่างหลายรู และมีอีกกระบอกเล็กมีหน้าที่เหมือนลูกสูบดันแป้ง ให้ลงไปตามรูรับบัดกรีแล้วขูดได้ แต่ต้องสั่งพิเศษให้มีรูเล็กกว่าที่วางขายทั่วไปเพราะขนมจีนเราเส้นเล็กกว่า อาจสั่งทำเป็นสแตนเลสหรือสังกะสีก็ได้ บางท้องถิ่นเรียกว่า “เฟียน ” ใช้สำหรับบีบแป้งให้เป็นเส้น

2. กะละมัง ใช้กะละมังก้นลึกกลมมีขนาด 50 ซม. หรือกะละมังอะไรก็ได้ที่ก้นลึกหน่อยหากไม่มีเงินจะใช้กระป๋องก็ยิ่งไหว เอาไว้โรยเส้น

3. ที่ตักเส้น มีลักษณะเหมือนโครงไม้ตีแบนแต่มีตาข่ายเป็นเชือกถักถี่ ๆ ห้อยย้อยดูง่าย ๆ เหมือนที่สำหรับช้อนปลาของแม่ค้าปลานั่นเอง เอาไว้ช้อนเส้นที่สุกแล้วมาล้างน้ำ

4. กะละมังล้างเส้น มีไว้ซัก 3-4 ลูก

5. ที่ใส่แป้งเมื่อคัม คล้ายชะลอมไม้ไผ่ใส่แป้งคัมเมื่อคัมให้สุกอาจใช้วิธีนี้ในลังถึงเอาก็ได้

6. ปี่ตัมเป้ง ใช้ปี่เปิดฝาธรรมชาติ

7. เครื่องตีเป้ง เป็นเครื่องนวดเป้งชนิดราง แต่ถ้าไม่มีใช้วิธีตำเป้งเอาก็ได้ (ตำด้วยครกไม้ใหญ่ หรือครกกระเดื่องก็ได้)

วิธีการทำเส้นขนมจีน

1. การทำเส้นขนมจีนใช้ปลายข้าวสารข้าวเปลือกข้าวสารเก่า เม็ดเล็กสั้นใส ล้างน้ำแล้วแช่ไว้ 1 คืน ซึ่งส่วนใหญ่มักจะแช่ ข้าวสารไว้ตอนเย็นของวันหนึ่งและในตอนเย็นของวันรุ่งขึ้นจึงนำมาล้างให้สะอาด

2. นำข้าวสารที่ล้างแล้วไปบดหรือโม่ คอยเติมน้ำในข้าวสารและเครื่องบดเสมอ เพื่อให้ ได้น้ำเป้ง ตักน้ำเป้งใส่กระสอบผ้าด้าย มัดปากถุงให้แน่น แขนวนให้น้ำซึมออกจากถุง ประมาณ 30 นาที แล้วนำไปทับประมาณ 7-8 ชั่วโมง จนได้เป้งเป็นก้อน

3. ต้มน้ำในกระทะจนเดือด ปั่นเป้งเป็นก้อนหนัก 2-3 กิโลกรัม ใส่ลงกระทะต้ม ประมาณ 30 นาที จนเป้งข้างนอกสุก

4. นำเป้งต้มสุกไปคล้าในเครื่องให้เป้งเป็นเนื้อเดียวกัน อาจนำไปตำในครก กระเดื่องก็ได้ แล้วปั่นเป้งเป็นแท่ง ยาว ขนาดเท่ากับกระบอกขนมจีน นำเป้งไปใส่ในถุงอีโรยหรือฝอย เพื่อบีบให้เป็นเส้น

5. ต้มน้ำอีกกระทะให้เดือด บีบถุงผ้าอีโรย ให้เส้นออกมาตามรู ลงในกระทะที่น้ำเดือด ประมาณ 3-4 นาที ให้เป้งสุก หากเส้นขนมจีนลอยขึ้นมาแสดงว่าเส้นสุกได้ที่แล้วจึงใช้ตะแกรงตักเส้นขนมจีน นำไปล้างน้ำประมาณ 2-3 ครั้ง ให้เส้น ขนมจีนเย็น

6. นำเส้นขนมจีนที่เย็นแล้วแช่น้ำสะอาด แล้วจับเส้นขนมจีนโดยยอนิ้ว 4 นิ้ว ยกเว้นหัวแม่มือ เกี้ยวเส้นขนมจีนขึ้นมาจากน้ำใส่ตะกร้าที่มีใบตองรอง

การรับประทาน

เมื่อเรียงจับขนมจีนลงในจับแล้ว ผู้รับประทานจะราดน้ำยาลงไปบนเส้นขนมจีนให้ทั่ว น้ำยาขนมจีนนั้น มีลักษณะคล้ายน้ำแกง ไม่เหลวจนเกินไป ใช้ราดไปบนเส้นขนมจีนในจาน แต่ละท้องถิ่นจะมีน้ำยาแตกต่างกันไป เช่น น้ำยากะทิ น้ำยาป่า น้ำพริก แกงกะทิต่างๆ เช่น แกงเขียวหวาน น้ำเงี้ยว แกงไตปลา ซาวน้ำ สำหรับเด็กก็ยังมี น้ำยาหวานที่ไม่มีรสเผ็ดและมีส่วนผสมของถั่ว เป็นต้น ใช้ช้อนตักเส้นขนมจีนให้มีความยาวพอดีคำ แล้วคลุกเคล้าให้เข้ากับน้ำยา บางท่านนิยมรับประทานขนมจีนกับน้ำปลา นอกจากน้ำยาแล้ว ยังมีเครื่องเคียงเป็นผักสดและผักดอง ตามรสนิยมในแต่ละท้องถิ่น ทว่าไม่นิยมเติมเครื่องปรุงรสอื่นๆ ในขนมจีน แต่ส่วนใหญ่จะนิยมรับประทานกับเครื่องเคียงประเภททอด เช่น ทอดมัน ดอกไม้ทอด หรืออื่นๆ ตามแต่ความชอบและความนิยมในแต่ละภาค สำหรับในชุมชน

จังหวัดยโสธรนิยมทำน้ำขนมจีนอยู่ 3-4 ชนิดคือ ขนมจีนน้ำพริก ขนมจีนน้ำยา ขนมจีนน้ำยาป่า ขนมจีนน้ำปลาร้า

การทำน้ำยา น้ำพริก น้ำยาป่า น้ำปลาร้า

- **น้ำยา** ใช้เครื่องปรุงประกอบด้วย เนื้อปลาต้มสุก โขลกละเอียด น้ำกะทิ เครื่องปรุงน้ำพริกแกงของน้ำยาประกอบด้วย พริกแห้ง ข่า ตะไคร้ หอม กระเทียม กะปิ กระชาย นำเครื่องปรุงไปต้มให้เปื่อยนำมาโขลกให้ละเอียดผสมกับเนื้อปลา น้ำกะทิ นำไปเคี่ยวให้ข้น ปรุงรสด้วยน้ำปลา หรือน้ำปลาร้า

- **น้ำพริก** เครื่องปรุงประกอบด้วย พริกแห้งแกะเมล็ด หอม กระเทียม เกลือ ข่า ตะไคร้ โขลกรวมกันให้ละเอียด นำไปผัดกับหัวกะทิ หอม เติมน้ำมันงาคั่วปั่น น้ำกะทิ เคี่ยวให้ข้น ปรุงรสด้วยน้ำตาลปีบ น้ำมะขาม เปี๊ยก และเกลือป่น

- **น้ำปลาร้า** เครื่องปรุงประกอบด้วยปลาร้านำมาต้มกับน้ำให้สุก กรองเอาแต่น้ำใส่หัวหอมทุบ กระชายทุบ ตะไคร้ทุบ ปรุงรสด้วยพริกตำคองน้ำปลา น้ำตาลทราย และน้ำมะนาว

- **น้ำยาป่า** เครื่องปรุงน้ำยาประกอบด้วย พริกแห้งเม็ดเล็ก กระเทียม ตะไคร้ กระชาย ข่า โขลกเครื่องปรุงน้ำยาป่าให้ละเอียดใส่เนื้อปลาต้มสุกโขลกรวมลงไป นำเครื่องปรุงที่โขลกแล้วนี้ไปละลายกับน้ำ ตั้งไฟพอเดือด ปรุงรสด้วยน้ำปลา น้ำปลาร้า ใส่ผักชีลาวและหอมสดหั่นฝอย

อาหารอีกอย่างที่ได้รับความนิยมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทุกบ้านทุกชุมชนจะมีการเตรียมไว้ต้อนรับญาติสนิทมิตรสหายที่มาร่วมงานก็คือ อาหารประเภทเนื้อ ซึ่งส่วนมากจะนิยมเนื้อวัวเพราะทำเป็นอาหารและกับแกล้มได้หลายชนิด โดยจะมีธรรมเนียมปฏิบัติต่อกันมาคือการ “ ตักพุดขึ้น ” ก็คือการฆ่าวัวหรือหมูแบ่งเนื้อกันตามส่วนนั่นเอง ก่อนถึงวันงานคณะกรรมการจะไปสอบถามความต้องการแต่ละบ้านว่าจะเอาเนื้อกี่ส่วน (กี่พุด) เมื่อรวบรวมความต้องการได้แล้ว คณะกรรมการก็จะไปหาซื้อวัวซื้อหมูมาฆ่าแบ่งส่วนกัน อาจจะเป็น 1 ตัว 2 ตัวหรือ 3 ตัวก็ได้ นอกจากเตรียมเนื้อไว้แล้วก็หาเครื่องปรุงเครื่องเคียงเตรียมไว้ บางบ้านก็ปรุงต้อนรับแขกเอง แต่บางบ้านก็ให้แขกปรุงกันเองตามที่ชอบ

สนามบั้งไฟหรือบ่อนบั้งไฟ

บุญบั้งไฟถือเป็นศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เกิดขึ้นตามความเหมาะสม เกิดขึ้นเองตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ ที่ชาวอีสานยึดถือปฏิบัติมา ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กันกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขา เป็นความผูกพันกันในสังคมเกษตร ที่ให้ความเคารพต่อธรรมชาติ การจัดงานบุญบั้งไฟขึ้นแต่ละปีนั้น เพื่อบูชาแถน ซึ่งก็คือบูชาธรรมชาติ ปัจจุบันประเพณีบุญบั้งไฟได้เปลี่ยนแปลงไปหมดแล้ว ที่จังหวัดยโสธรประเพณีบุญบั้งไฟก็เปลี่ยนไปจากเดิมจากเดิมที่เคยเป็นเรื่องวิถีชีวิตของชาวบ้าน วันนี้ได้กลายเป็นเรื่องของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) โดยมีการประสานงานลงไปที่จังหวัดผ่านผู้ว่าฯ ทำให้ประเพณีอันดีงามกลายเป็นเรื่องของธุรกิจการท่องเที่ยวไป

สภาพสังคมที่หลงไปกับวิถีนิยม วัตถุนิยมอย่างหนัก ทำให้ชาวบ้านตกเป็นเหยื่อของกระแสบริโภคนิยม สังคมเกษตรกรรมล่มสลาย สังคมชนบทเปลี่ยนวิถีเป็นสังคมเมืองมากขึ้น จึงดำเนินชีวิตแบบคนรวย ไม่คิดที่จะสร้างฐานการผลิตของตัวเอง ไม่คิดที่จะพึ่งตนเองจึงตกเป็นทาสของเงินตรา ชีวิตจึงอยู่แบบเงินต่อเงินเพื่อที่จะได้เงินมาอีกรอบ หมุนเวียนอยู่อย่างนี้ จึงเกิดปรากฏการณ์ขายประเพณี ขายวัฒนธรรมตัวเองกิน ประเพณีอันดีงามจึงกลายเป็นงานบุญกึ่งบาปขึ้น เมื่อสังคมเกษตรของเราได้ล่มสลายลงไปแล้ว ประเพณีต่างๆ จึงกลายเป็นเพียงสัญลักษณ์ ไม่เกิดความศักดิ์สิทธิ์ และไม่มีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตอีกต่อไป งานบุญประเพณีจึงเป็นเรื่องของธุรกิจการท่องเที่ยว ซึ่งเมื่อเป็นเรื่องธุรกิจ บุญบั้งไฟจึงตกเป็นเหยื่อของนักธุรกิจหัวใสที่จะโกยรายได้จากการขายประเพณีกิน จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่บุญบั้งไฟจะกลายเป็นบ่อนบั้งไฟดังเช่นปัจจุบัน

วันเวลาเปลี่ยน คนเปลี่ยน บุญบั้งไฟก็เพี้ยน แปรเปลี่ยนเป็น “วงพั่น” จากเล่นพั่นเสริมบรรยากาศวัดฝีมือช่างบั้งไฟ กลายเป็นบ่อนพั่นขันต่อที่มีกระบวนการจัดการ ที่มีพั่นร่วมเสี่ยงโชคแต่ละงานเป็นหลักล้าน “บ่อนพั่นบั้งไฟ” ที่มีการจัดงานแข่งบั้งไฟในแต่ละหมู่บ้านมีการเล่นได้เสียนับสิบล้านบาท กลายเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ จนช่วงเวลาการจัดงานบุญบั้งไฟเพื่อแฉ่งเล่นการพั่นคึกคัก จนหลายพื้นที่ต้องขยายเวลาเลยเดือนหกไป กลายเป็นว่าจัดกันแทบตลอดปี จะเว้นไปบ้างก็เฉพาะช่วงพายุเข้าเมฆหมอกหนาท้องฟ้ามีดครึ้มฝนตกหนัก เพราะสภาพอากาศแบบนี้ทำให้มองเห็นไม่ชัดเจน มีปัญหาในการจับเวลา

“ บ่อน ” ถือกำเนิด

ในจังหวัดยโสธรเริ่มมีบ่อนบั้งไฟในราวปี 2543 หลังพองสบู่แตกได้ไม่นาน โดยลูกหลานมาจากจังหวัดใกล้เคียงคือจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งถือว่าศรีสะเกษเป็นจังหวัดแม่หรือจังหวัดต้นแบบของบ่อนบั้งไฟ หมู่บ้านที่อยู่ในอำเภอแถบตะเข็บรอยต่อระหว่างจังหวัดเป็นหมู่บ้านต้นๆ ที่บ่อนบั้งไฟไปฝังราก เช่น อำเภอกือวัง จังหวัดยโสธร อำเภอยางชุมน้อย อำเภอรามันไพร จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอเชิงใน จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น เริ่มจากเหตุผลแอบอ้างที่ดูดี นำารับฟังของค่ายบั้งไฟ ที่ให้เหตุผลว่าขออนุญาตจัดงานจุดบั้งไฟที่ค่ายผลิตไว้จำหน่ายแก่ลูกค้าจากที่ต่างๆ แต่ว่าขายไม่หมด หากทิ้งไว้คุณภาพของหมื่อก็จะเสื่อมไปตามอายุที่ทิ้งไว้ ทำให้บั้งไฟขึ้นไม่สูงทำเวลาได้ไม่ดี พอจุดบั้งไฟหมดก็จะหยุดจัดงาน แต่ความเป็นจริงแล้ว “ บั้งไฟ ” ไม่เคยหมดไปจากค่ายไหนเลย ก็จะขออนุญาตจัดงานไปเรื่อยๆ เปลี่ยนพื้นที่ไปเรื่อยๆ ค่ายผู้จัดจึงผุดขึ้นเป็นดอกเห็ดทั้งค่ายเล็กค่ายใหญ่ บางค่ายก็มีทั้งนักการเมืองและข้าราชการเข้าไปมีเอี่ยวด้วย

อแกนซ์จัดให้

บ่อนบั้งไฟก็มีอแกนซ์จัดการเหมือนงานอื่นๆ โดยทีมผู้จัดจะมีทีมงานลงสำรวจพื้นที่ก่อนหมู่บ้านที่มีทำเลคือบริเวณทุ่งนาที่จะเปิดบ่อนต้องมีทางเข้าออกทางเดียว มีพื้นที่พอที่จะใช้เป็นที่พักคนและรองรับบรรดาเซียนทั้งหลาย ทั้งเซียนยังเซียนไล่ เพื่ออำนวยความสะดวกคนและรถที่จะเข้าออกกันขวกไขว้ทั้งวัน เมื่อได้ทำเลดีแล้วก็เริ่มติดต่อเจ้าของที่ ผู้นำและคณะกรรมการหมู่บ้าน บางแห่งที่พระมโหทธิพลต่อการดำเนินงานในหมู่บ้าน ท่านก็จะได้รับการติดต่อโดยมีเงื่อนไขขอเป็นเจ้าภาพในการพัฒนาวัด ตามความต้องการของทางวัด ไม่ว่าจะเป็นโบสถ์ที่ยังค้างเติ่งก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ ศาลาการเปรียญที่ยิ่งใหญ่อลังการ กุฏิหอรฆฆงที่ชำรุดทรุดโทรม เครื่องอำนวยความสะดวกที่โยมคิดเอาเองว่าพระต้องการ จากนั้นทีมผู้จัดจะรับผิดชอบขออนุญาตผู้ที่รับผิดชอบในพื้นที่ระดับสูงขึ้นไป ไล่เรียงไปตั้งแต่องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สถานีตำรวจจนถึงพ่อเมือง แม้แต่สื่อต่างๆ ในท้องถิ่น ก็จะมีอากรไปกิน สูญเสียการได้ยินและการมองเห็นไปหลายขณะ ไม่รู้ไม่เห็นว่ามีบ่อนบั้งไฟอยู่ที่ใดบ้าง เพราะ “ คำผ่านคำน ” ในแต่ละระดับสามารถทำให้เกิดอาการดังกล่าวได้

ต้องจ่ายอะไรบ้าง

ทีมผู้จัดมีเรื่องที่จะต้องบริหารจัดการให้แล้วเสร็จในการ “เปิดบ่อน” แต่ละครั้งดังต่อไปนี้

1. ค่าเช่าที่ ซึ่งแล้วแต่ว่าเป็นเจ้าของนาหรือที่สาธารณะประโยชน์ อัตราจะอยู่ที่ 30,000 – 50,000 บาท แล้วแต่ระยะเวลาที่จัด 3 วัน 5 วันหรือ 7 วัน หากจัดนานขึ้นค่าเช่าก็มากขึ้นเป็นเงาตามตัว
2. ค่าผ่านด่านระดับผู้นำและคณะกรรมการหมู่บ้าน เริ่มที่ 1.5 แสนบาทถึง 4 แสนบาทต่อครั้ง ขึ้นกับ “สนามใหญ่ บั้งไฟดั่ง” มากน้อยแค่ไหน ในจำนวนนี้ก็จะมีการจัดสรรปันส่วน เข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้านจำนวนหนึ่ง ส่วนที่เหลือก็จะถูกจัดสรรเป็นค่าดำเนินการของผู้นำและคณะกรรมการ แล้วแต่จะตกลงกัน
3. ค่าเจ้าภาพให้กับทางวัด ซึ่งก็ไม่ต่ำกว่า 1 แสนบาทต่อครั้งไม่ว่าจะจัดงานนานกี่วันก็ตาม
4. ค่าผ่านด่านระดับ อบต. เริ่มขั้นต่ำที่ 200,000 บาท ถึง 300,000 บาท ต่อครั้ง
5. ค่าผ่านด่านระดับอำเภอ ยกตัวอย่างเช่น ในวันที่ประชุมระดับอำเภอ นายอำเภocalำเขื่อนแก้วได้กล่าวต่อที่ประชุมในวาระแจ้งให้ทราบว่า “ในเขตอำเภocalำเขื่อนแก้วจะไม่มีการอนุญาตให้มีการจัดงานจุดบั้งไฟนอกฤดูกาล ดังนั้นขอให้ถือเป็นนโยบายสำคัญของอำเภอว่าจะไม่มีการอนุญาตให้มีการจุดบั้งไฟนอกฤดูกาล (บ่อนบั้งไฟ)”
6. ระดับสถานีตำรวจ
 ทีมวิจัย : วันนี้จะไปเที่ยวไหนหรือครับ แต่งตัวหล่อแต่เช้าเลย
 ตำรวจชั้นผู้น้อย : ไปไร้กาแฟครับพี่ วันนี้เป็นไร้แถวน้ำอ้อม (ตำบลน้ำอ้อม อำเภอค้อวัง จังหวัดยโสธร)
 ทีมวิจัย : อ้อ ขายได้วันละเท่าไรล่ะคะ
 ตำรวจชั้นผู้น้อย : วันละแสนไม่เอาก็ได้พี่ น้อยอย่างไม่งามนะ (ขั้นต่ำ) ถ้ากาแฟงาม (บั้งไฟดั่ง) ก็สองขึ้นนะพี่

7. ระดับ..... ไม่มีข้อมูลที่เป็นตัวเลขแน่ชัด แต่ออกแกในซ์ทีมหนึ่งยืนยันว่า “ ก็ต้องมีแหละพี่ แต่ผมไม่รู้ตัวเลขที่แน่นอนเพราะผู้จัดเขาจะรับผิดชอบบริหารส่วนนี้เอง พวกผมเพียงแต่จัดการหาทำเลติดต่อนั่นที่ให้เท่านั้น นอกนั้นทีมผู้จัดเขาจะจัดการเองครับ ”

ของฟรีไม่มีในโลก

จ่ายมากขนาดนี้ทุนต้องเยอะสิ เป็นคำถามที่อยู่ในใจแทบทุกคนที่ได้รับทราบข้อมูล แต่บางสนามบางบ่อนเขาจับเสือมือเปล่า เรื่องที่ต้องจ่ายไม่ได้จ่ายล่วงหน้า บางพื้นที่ปิดสนามแล้วค่อยจ่ายเงินที่เอาไปจ่ายก็รับมาจากบรรดาเซียนทั้งหลายที่หลั่งไหลเข้าไปในสนามนั้นแหละ รายได้มาจากส่วนไหนบ้าง

1. ค่าผ่านประตู ที่มีสัญลักษณ์ไว้เป็นที่สังเกตว่าจ่ายค่าผ่านประตูแล้วคือ เข้มก๊อด ดอกไม้หรือโบว์ติดที่หน้าอก อัตราจะอยู่ที่ 100 – 200 บาทต่อคน แรกๆที่เปิดสนามใหม่ๆอาจจะเป็น 50 บาท แต่ปัจจุบันอัตรานี้ไม่มีอีกแล้ว
2. ค่ารถที่ผ่านเข้าไปจอดในสนาม คันละ 100 บาท ถ้ารถจอดนอกสนามก็เก็บค่าจอดรถคันละ 30 บาท
3. พ่อค้าแม่ขายที่จะเข้าไปบริการขายสินค้าในบริเวณบ่อนก็ต้องจ่ายค่าบริการตามประเภท ตั้งแต่รถเข็นจนถึงเป็นเพิงเล็กๆ อัตราค่าบริการจะอยู่ที่ 100 – 300 บาท แม้แต่คนที่เข้าไปขายของก็มีทีมใครทีมมัน ไม่ใช่ใครก็ได้ที่จ่ายค่าบริการแล้วเข้าไปขายได้เลย ก็จะมีนายหน้าไว้ติดต่อเช่นกัน
4. ค่าเช่าเต็นท์สำหรับทีมหรือค่ายบั้งไฟและบรรดาเซียนทั้งหลาย ไว้พักและบังฝนบังแดด เต็นท์ละ 500 บาท
5. ค่าเช่าร่มสำหรับเซียนยังใช้บังแดดในการจำหน่ายบัตรบั้งไฟ (โพยพนันบั้งไฟ คล้ายๆกับโพยหวย) สนนราคาจะอยู่ที่ 50 – 100 บาท แล้วแต่ว่าจะเล็กหรือใหญ่ ส่วนเซียนไถ่มักจะพกร่มเล็กๆจากบ้านไปด้วย ไม่ต้องไปเช่า
6. ค่าเช่าเก้าอี้สำหรับนั่งขายบัตรนั่งพักนั่งลุ้นตัวละ 30 – 50 บาท
7. ค่าบริการห้องน้ำ 5 บาทต่อคนต่อครั้ง
8. ค่าหางบั้งไฟจากทีมบั้งไฟหรือค่ายต่างๆที่จะนำเข้ามาจุดในสนาม ซึ่งมีอัตราแตกต่างกันดังต่อไปนี้

ขนาดท่อบั้งไฟ(เส้นผ่าศูนย์กลางท่อ PVC) ราคา

ท่อ 2 นิ้ว	1,500-2,000 บาท
ท่อ 3 นิ้ว	2,000-4,000 บาท
ท่อ 5 นิ้ว	8,000-20,000 บาท
ท่อ 6 นิ้ว	15,000-25,000 บาท
ท่อ 8 นิ้ว	28,000-30,000 บาท
ท่อ 10 นิ้ว	50,000 บาท ขึ้นไป

แต่ละสนามก็จะมีคนแห่เข้าไปเล่นพนันอย่างต่ำวันละ 7- 8 พันคน ถ้าเป็นสนามใหญ่บั้งไฟดังอย่างที่ว่า คนก็จะอยู่ที่ประมาณวันละ 2 หมื่นขึ้นไป ไม่ใช่อยู่ในสนามพร้อมกันซะทีเดียว 2 หมื่นคน แต่จะทยอยกันเวียนเข้าเวียนออก หากแทงเสียก็จะกลับไปหาทุนมาตามเงินกลับ ซึ่งบางครั้งก็กลับมา แต่บางครั้งแทนที่จะกลับมาแต่กลับเป็นว่าหายกลับไปกับก้อนเมฆเหมือนเวลาจุดบั้งไฟขึ้นไปบนท้องฟ้ายังงี้ยังงั้น เปิดสนามอย่างน้อย 3 – 5 วันหรือ 7 วัน

เขียนยัง เขียนไล่ ใครแน่กว่า

เขียนยังในสนามจะทำหน้าที่ขายบัตรบั้งไฟ โดยเขียนเวลาลงในกระดาษที่เตรียมไว้ เป็นเวลาที่คาดว่าบั้งไฟบั้งนี้จะขึ้นไปลอยอยู่ในอากาศได้นานเท่าใด หลังจากบั้งไฟถูกจุดทะยานขึ้นจากฐาน(ค้ำบั้งไฟ) จนถึงบั้งไฟตกลงสู่พื้นดิน เช่น เขียนไว้ที่ 250 วินาที เขียนไล่ก็จะมาหาเลือกดูเวลาที่เขียนยังเขียนไว้ หากพอใจในเวลาก็ตกลงราคากัน เริ่มตั้งแต่หลักร้อยจนถึงเรือนแสน ถ้าบั้งไฟบั้งนั้นทำได้ 251 วินาทีขึ้นไป เขียนไล่ก็มารับเงินไปตามที่ซื้อขายกันไว้ ถ้าทำได้ 249 วินาทีลงมาเขียนยังก็ได้เงิน แต่ถ้าทำได้ 250 วินาทีพอดีพอดี ก็ถือว่า “จาว ” ไม่มีใครได้ใครเสีย

เล่นกันทุกรูปแบบ

1. **แทงกันตัวต่อตัว** รูปแบบนี้ทั้งเขียนยังเขียนไล่ได้ปะหน้าค่าตากันในสนามจริง
2. **แทงกันทางอากาศ** แบบนี้เขียนไล่ตัวจริงมักฝากเพื่อนแทง โดยมีเพื่อนสนิท ลูกน้องคนสนิท เข้าไปเล่นจริงในสนาม หากมีบั้งไฟค่ายที่ต้องการที่จะแทงขึ้นฐานจุดก็จะโทรศัพท์ติดต่อกันว่าจะแทงเท่าใด โดยเขียนไล่อีกคน ไม่จำเป็นต้องอยู่ในสนามจริงก็ได้ เรียกว่าอยู่ที่ใดก็สามารถเล่นพนันบั้งไฟได้ ไม่ว่า จะอยู่ที่บ้าน กำลังประชุมอยู่ เข้าอบรมสัมมนา กำลังสอนหนังสือ ทำงานในห้างร้าน กำลังขายสินค้า กำลังส่งสินค้า เรามักจะเจออาการกระวนกระวาย ไม่ค่อยมีสมาธิในการทำงานของเพื่อนร่วมงาน ประชุมอยู่ก็ยุกยิกๆวิ่งเข้า วิ่งออกใช้โทรศัพท์ทั้งวัน นั่นแสดงว่าถูกแทงจนเลือดโหก อาจเสียเป็นเรือนหมื่น เรือนแสนก็ได้

มีมวล์ม้ค้มคนดู

บั้งไฟก็ไม่อาจหนีวงจรนี้ได้ หากรู้ไม่ทันเล่ห์เหลี่ยมกลโกงนี้อาจหมดตัวก่อนเวลาอันควร วิธีการแบบนี้สร้างความร่ำรวยให้กับผู้จัดและค่ายบั้งไฟมานักต่อนัก เป็นการ “ ฮั้วกัน ” ระหว่างค่ายบั้งไฟและผู้จัดที่หาผลประโยชน์ร่วมกัน โดยจะมีหน้าม้าไปโหมประชาสัมพันธ์โฆษณาชวนเชื่อว่า บั้งไฟบั้งที่จะจุดต่อไปนี้เป็นของค่ายใด ค่ายนี้มีชื่อเสียงอย่างไร จุดมาแล้วก็สนาม ซึ่งล้วนแล้วแต่สนามใหญ่ ทำเวลาได้ดีทุกบั้งอย่างน้อยก็ 300 วินาทีขึ้นไป แล้วเขาก็จะทำบั้งไฟที่จุดแล้ว “ ผ่าน ” หมายถึงเวลาที่ทำได้ผ่านตามคำที่คุยโม้โอ้อวดเอาไว้

บั้งไฟที่ผ่านนี้จะจุดให้ดูก่อนเพื่อยืนยันและย้าให้เชื่อในคำโฆษณาแต่ บั้งต่อไปของค่ายนี้เหมือนกันนี้แหละ “ ค้มคนดู ” ของจริง วิธีการที่จะโกงเงินเข้ากระเป๋า ก็จะมีหน้าม้าอีกนั่นแหละ ทั้งเขียนยัง เขียนไล่ จะเป็นคนของผู้จัดและค่ายบั้งไฟที่ฮั้วกันมาขายบัตร เขียนไล่ทำให้มาซื้อในราคาสูงๆ ลงกันเรือนหมื่นเรือนแสน แล้วชักชวนคนอื่นๆ ให้กระหน่ำซื้อ บรรดาแมงเม่าที่ไม่รู้วิธีโหนโอหน่ ก็กระหน่ำแทงกระวยทีเดียวเหมือนกัน จะมีการประสานงานกันระหว่างเขียนยังว่าขายได้มูลค่าเท่าใด เมื่อขายบัตรจนเป็นที่พอใจ คนที่อยู่ฐานจุดก็จะปล่อยบั้งไฟ ซึ่งแน่นอนว่าบั้งไฟบั้งนี้ทำเวลาได้น้อยกว่าที่เขียนยังเขียนเอาไว้ นั่นก็หมายถึงว่าเขียนยังกินเรียบ ทำกันเป็นกระบวนการอย่างนี้แหละ หลายคนก็หลงเชื่อจึงหมดตัวไปตามๆ กัน

มีข้อสงสัยว่าสามารถกำหนดเวลาได้ขนาดนั้นเชียวหรือ คำตอบก็คือสามารถทำได้ เพราะอย่าลืมว่าสูตรเด็ดเคล็ดลับของช่างบั้งไฟแต่ละคนไม่เหมือนกัน สูตรในการผสมหม้อหรือดินปืนและการอัดหม้อ ช่างสามารถกำหนดได้ จะให้หม้อมีแรงถีบแรงยกแรงพุ่งมากน้อยแค่ไหน แรงพุ่งแค่ไหนทำให้บั้งไฟลอยอยู่ในอากาศทำเวลาได้มากน้อยแค่ไหน ด้วยประสบการณ์และการทำซ้ำหลายๆ ครั้งของช่าง ช่างก็ผสมเอาได้ตามใจปรารถนา

แทงกันข้างสนาม

เพื่อยืนยันว่าการพนันอยู่ในสายเลือดของชาวอีสานมา ช้านาน ประเภทความเห็นแตกต่างกันก็จะทำทนาย “ ถ้าไม่เชื่อพนันกันไหมล่ะ ” ก็จะมีกลุ่มคนพวกเขียนที่ไม่ยอมเสียค่าผ่านประตูเข้าไปแทงในสนาม แต่จะผลัด กันเป็นเขียนยังเขียนไล่กันข้างๆ สนามนั่นเอง ไม่ต้องมีการซื้อขายบัตรแต่จับคู่กันแทง ราคาที่แทงกันก็เป็นแบบเล่นเอามัน พอได้ค่าขนมน้ำชากาแฟ จึงอยู่ที่หลักสิบหลักร้อย ไม่เป็นหมื่นเป็นพันเหมือนในสนามในบ่อน ส่วนมากก็จะเป็นเขียนที่มีอายุมากหน่อย มีทั้งชายและหญิง บางทีก็ตะบันหมากไปแทงบั้งไฟกันไป

แทงกันทุกช่วงอายุ

การพนันบั้งไฟเชื่อว่าจำกัดอยู่เฉพาะในแวดวงผู้ใหญ่เท่านั้น เด็กๆในพื้นที่ที่มีการเปิดสนามเปิดบ่อนอยู่บ่อยๆ (เวียนเทียนมาจัด) ก็จะมีรูปแบบในการเล่นบั้งไฟของเขา ที่เห็นกันจนชินตาก็คือ เด็กๆจะจับคู่บั้งไฟน้อยมาวางพาดกับราวไม้ไผ่ในแนวราบขนานกับพื้น (ไม่แข่งขึ้นสูง) เพื่อแข่งขันกันว่าบั้งไฟของใครจะไปได้ไกลกว่ากัน เล่นกันแพ้ชนะเฉยๆก็จะเสียชื่อเด็กเมืองบั้งไฟมันก็ต้องมีแทงกัน 5 บาท 10 บาทก็ว่ากันไป การทะเลาะชกต่อยตีกันก็มีเป็นเรื่องธรรมดา เพราะบั้งไฟแพ้คนไม่แพ้ ช่างน่าชื่นชมแท้เข้าหลอมอนาคตของชาติ

เขียนได้ มีใครบ้าง ?

กลุ่มผู้คนที่ผันตัวเองมาเป็นเขียนอีกหนึ่งตำแหน่งในชีวิต ประกอบด้วยใครบ้าง ก็ต้องบอกว่า มากันทุกอาชีพทุกระดับว่ากันไปตั้งแต่ ชาวบ้าน ชาวนา ชาวไร่ ข้าราชการตั้งแต่ชั้นผู้น้อยจนถึงชั้นผู้ใหญ่ทั้งที่เปิดเผยและไม่เปิดเผย นักการเมืองทั้งนักการเมืองท้องถิ่นและระดับชาติ ตำรวจ ทหาร บรรดาผู้นำชุมชนระดับต่างๆ ชาวสาธารณสุข ข้าราชการครู พ่อค้าแม่ขาย ฯลฯ บางคนพอมาศึกษาเส้นทางแล้วก็ปรับเปลี่ยนตัวเองไปเป็นเขียนยังด้วยก็มี

ผลกระทบที่เกิดขึ้น

ขึ้นชื่อว่าการพนันมิได้มีเสีย แต่ไม่เคยเห็นมีใครร่ำรวยจากการพนัน จะมีก็แต่เจ้าของบ่อนเท่านั้นที่ร่ำรวยกันอ้อ เพราะนักพนันเองยิ่งเสียก็ยิ่งตามยิ่งเล่นหนัก ด้วยมีความหวังว่าจะได้คืน อาจจะมีบ้างที่คงได้คืนจริงๆแต่ก็ไม่ถึงหนึ่งเปอร์เซ็นต์ บ่อนบั้งไฟก็จะไร่วักับสังคมส่วนรวมบ้าง ทีมวิจัยได้รวบรวมไว้ดังนี้

1. **ทรัพย์สินสูญหาย** ไม่ว่าจะเป็นวัวที่คอก รถที่จอดอยู่ข้างบ้าน ทองหยองที่มี เงินทองที่ถูกๆฝากมาใช้หนี้ ธกส.หรือกองทุนเงินล้าน แม้กระทั่งที่นาที่ทำกินถูกเอาไปจำนองจนหลุดจำนอง หนักๆเข้าถึงกับขายนาคินน้อยก็มี
2. **หนี้สินพอกพูน** เพื่อต้องการที่จะแก้มือ เมื่อเงินไม่มีในมือก็ต้องไปกู้หนี้ยืมสินเขามาเอาที่นาไปจำนอง ครู- สาธารณสุขบางคนลงทุนกู้สหกรณ์กู้ออมทรัพย์ กระทั่งกู้เงินดอกก็เอา ไม่เกี่ยงดอกซะด้วย
3. **หนีงานมาเล่นบั้งไฟ** คิดตามว่าจะเปิดสนามหรือบ่อนที่ไหนบ้าง แม้เป็นเวลาราชการก็จะมีกีฬาโคตรมเกิดขึ้นในช่วงบ่าย ไม่เป็นอันประชุม ไม่เป็นอันสอนหนังสือ
4. **ครอบครัวแตกแยก** นอกจากปัญหาหนี้สินที่เป็นผลพวงจากการที่กระโดดลงไปบ่อนแล้ว ยังมีปัญหาบาดตาบาดใจสั่นคลอนความเป็นครอบครัว นั่นคือปัญหาเรื่อง “ มีกิ๊ก”

ปัญหานี้ไม่เลือกเพศเลือกวัย บริการดีมีเงินให้ใช้ให้เล่นเป็นพอ ส่วนมากก็มักเจอกันในบ่อนแล้วก็ติดอกติดใจลูกตามมาถึงที่บ้าน หลายครอบครัวเกิดอาการบ้านแตกไปในที่สุด

5. **เจ็บป่วยกันถ้วนหน้า** เจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่รับผิดชอบงานสุขภาพจิตเล่าให้ฟังว่า “ พี่หนูมีคนไข้ที่ป่วยเป็นภาวะซึมเศร้าที่มีสาเหตุจากคนในครอบครัวไปเล่นพนันบั้งไฟ รวมทั้งไปมีกิ๊กในบ่อนบั้งไฟ ที่จะต้องดูแลอยู่ในเวลานี้ถึง 27 คนนะพี่ หนูจะดูแลอย่างไรไหว บางคนคิดฆ่าตัวตายต้องเฝ้าระวังอีก นี่เฉพาะคนที่ยอมเปิดเผยนะ แล้วที่ซ่อนอยู่ก็อีกไม่รู้เท่าไร เราเหมือนยืนอยู่ในที่แจ้งให้ศัตรูมันมองเรา แต่เราไม่รู้ข้อมูลของอีกฝ่ายเลย ”
6. **ปัญหาหลักเล็กขโมยน้อย** สามีภรรยาปิดบ้านพากันไปเล่นบั้งไฟ ไม่มีใครอยู่เฝ้าบ้านเลย มัวแต่แทงบั้งไฟที่บ่อน กะว่าจะหาเงินเข้าบ้าน แต่ทางบ้านก็โดนยกเล้าชะเกลี้ยงบ้าน แม้แต่ครกหินมันก็เอาไปด้วย
7. **ไปอยู่อิตาลี** เป็นหนี้หนักๆเข้า ไม่มีเงินใช้หนี้หรือหาเงินใช้หนี้บั้งไฟไม่ทัน ก็ต้องหนีหนี้ ภาษาอีสานเรียกว่า “ไปลี้” ก็เลยใช้คำพ้องเสียงพูดติดลกว่าไปอิตาลี ซึ่งจำกันไม่ออกเลย
8. **ฝันว่าอยู่อย่างพอเพียง** ในเขตอำเภอค้อวังและอำเภอใกล้เคียง ที่มีแปลงนาทำเกษตรอินทรีย์หลายพันไร่ ตามนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงและการลดต้นทุนการผลิต บัดนี้สูญสลายไปกับหม้อบั้งไฟ เพราะไม่มีเกษตรกรคนใดให้ความสำคัญอีกต่อไปแล้ว หล้าที่ขึ้นแซมข้าวก็ใช้ขามแสมลงอย่างเดียว ใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเดียวเพราะง่าย สะดวกในการใช้ซื้อมาหว่านได้เลย ไม่ต้องเสียแรงเสียเวลาในการเตรียม และก็ไม่เคยไปดูแลนาเลย เพราะไปขลุ่ยอยู่แต่ในบ่อน
9. **พ่อจำช่วยหนูด้วย** ในวันที่ทีมวิจัยลงไปเก็บข้อมูล มีเหตุการณ์หนึ่งที่ทีมจำไม่เคยลืมเลย คือ ทีมเราไปเจออุบัติเหตุแม่ลูกซ้อนมอเตอร์ไซค์หกโค้งในสภาพที่รถทับคุณแม่ออยู่ มีลูกสาวอายุ 4 ขวบนั่งร้องไห้อยู่ข้างๆ ทีมจอดรถเข้าไปแนะนำตัวว่าเป็นพยาบาลขอให้มั่นใจว่าเราจะมาช่วยเหลือ คุณแม่ยินยอมพร้อมยกมือไหว้ ระหว่างให้การช่วยเหลือก็สอบถามไปด้วยว่าเกิดอุบัติเหตุได้อย่างไร คุณแม่เล่าให้ฟังว่าแฟนหรือพ่อเด็กไปเล่นบั้งไฟ ส่วนตัวเองจะออกไปนาไปเอาน้ำให้วัว พอถึงที่เกิดเหตุมีรถปิคอัพขับสวนมาด้วยความเร็ว “ เสียบั้งไฟมากระบั้งตกอก มาไวเอาเหลือ ” คุณแม่กลัวจะชนมันเป็นทางโค้งด้วยก็เลยหักหลบ พอหักหลบรถมันก็ไปชนหลักกิโลล้มลง ห่วงลูกก็ห่วงแต่ันลูก

ไม่ได้ (ปรากฏว่าคุณแม่กระดุกแข็งหัก เพราะบวมและผิรุ่ยอย่างชัดเจน) ไม่มีใครผ่านมามีอีกจนคุณหมอมานี้แหละ... แม้แต่เวลาขับขานแบบนี้ครอบครัวก็ไม่ได้มาดูแลกัน

10. **แหล่งชิงยา** การชิงยาคือการไปส่งยาบ้าตามมอเตอร์หรือตามคำสั่ง จะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจของบ่อนก็แล้วแต่ แต่สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจริงๆแล้วที่บ่อนบั้งไฟ ซึ่งทางตำรวจก็สืบๆ อยู่เหมือนกัน

11. **บริการครบวงจร** เขียนพนันที่มาจากทางไกล ไม่อยากเที่ยวไปเที่ยวมา ทางบ่อนก็จะมีบริการเดินที่พาคให้ ชุมชนใกล้เคียงก็สมัครหรือขึ้นมารองรับให้เขียนได้เข้าพัก หรือบางครั้งก็เข้ามาพักเพื่อเฉลิมฉลองที่ชนะพนัน ในยุทธศาสตร์ที่ว่า “จุดบั้งไฟขึ้นฟ้าแล้วพากันไปขึ้นสวรรค์” หญิงบริการเหล่านี้จะปะปนเข้ามากับบรรดาเขียนจากที่ต่างๆ หรือบางครั้งเขียนผู้หญิงที่เสียพนันมากๆ ก็เปลี่ยนจากเขียนมาขายนาผืนน้อยชั่วคราว เพื่อหาทุนไปเล่นต่อก็มี

สิ่งดีก็มีในบ่อน

เชื่อว่าจะมีแต่สิ่งที่ไม่ดีไม่งามที่เกิดขึ้นจากการมีบ่อนบั้งไฟ หากจะมองอีกมุมก็จะพบว่า

1. มีการกระจายรายได้ เปิดพื้นที่ให้พ่อค้าแม่ค้ามีโอกาสเพิ่มรายได้ให้ครอบครัว
2. ส่งเสริมอาชีพในพื้นที่ เช่น เช่ารถ เช่าเก้าอี้หรือเสื้อปูนั่ง ขายเครื่องดื่ม
3. ได้เลื่อนตำแหน่งทางสังคมจากอาชีพเดิมหรือชาวบ้านธรรมดาไปเป็น “เขียน”
4. มีงานทำเป็นชิ้นเป็นอัน นับจากรับจ้างจากทีมผู้จัด ทั้งเก็บค่าเข้าชม หน้าม้าเชียร์บั้งไฟ หน้าม้าเขียนยังขายบัตรบั้งไฟ เป็นต้น
5. กลุ่มคนที่มีอาชีพขายบั้งไฟน้อย ก็ขายได้ตลอดเวลาที่เปิดสนาม

แต่ทั้งหมดก็เป็นอาชีพที่ปูทางไปสู่หุบเหวแห่ง “หายนะ” ที่สร้างความเจ็บปวดไว้ให้กับ

สังคมและวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของคนเมืองยศ ให้ “อภัยศ” ต่อไป